

ISSN 2637-1995 (Print)
ISSN 2637-1901 (Online)

18. Naučno-stručni skup
Studenti u susret nauci – StES 2025

ZBORNIK RADOVA

Humanističke nauke

18th scientific conference
Students encountering science – StES 2025

PROCEEDINGS

Humanities

Banja Luka
2025.

Izdavači:
Univerzitet u Banjoj Luci,
Studentski parlament Univerziteta u Banjoj Luci

Za izdavača:
prof. dr Aleksandar Ostojić
Valentina Knežević

Urednici:
Marina Topić
Teodora Pajić

Lektor za srpski jezik:
Aleksandra Savić

Lektor za engleski jezik:
Milica Guzijan

Naučni odbor:
Prof. dr Milica Balaban, prof. dr Kristina Pantelić Babić, prof. dr Aleksandar Ostojić,
prof. dr Dalibor Kesić, prof. dr Milenko Krajišnik, prof. dr Ranko Škrbić, prof. dr Saša Čvoro,
prof. dr Goran Trbić, prof. dr Ranka Perić-Romić, prof. dr Biljana Babić

Recenzenti:
Doc. dr Saša Laketa, prof. dr Nataša Vilić, prof. dr Nataša Vučenović Gnjata,
doc. dr Anja Pravuljac, prof. dr Dragan Dragomirović, prof. dr Nina Govedar,
prof. dr Emir Muhić, prof. dr Željka Babić, prof. dr Sanda Dodik, ma Mladen Janković,
prof. dr Sanja Ljubušić, prof. dr Željka Šajin, prof. dr Svetlana Borojević,
prof. dr Nataša Kostić, prof. dr Margareta Skopljak, prof. dr Milica Drobac Pavićević,
prof. dr Aleksandra Hadžić, doc. dr Sonja Stančić, prof. dr Sandra Lukić,
prof. dr Vlade Simović, prof. dr Selma Porobić, doc. dr Darko Ratković,
doc. dr Aleksandra Vučenović, prof. dr Đorđe Čekrlja, prof. dr Sanja Partalo,
prof. dr Ivana Zečević.

SADRŽAJ

RADOVI:

ANABELA ZRNIĆ, SMISAO KAO TERAPIJA: FILOZOFSKA OSNOVA LOGOTERAPIJE VIKTORA FRANKLA.....	7
ANDELA MILAŠINOVIĆ, Ivana Blagojević, MIND YOUR LANGUAGE—EVERY WORD HAS A CONSEQUENCE SPEECH ACT THEORY IN SHAKESPEARE'S KING LEAR AND KING RICHARD III, WITH A FOCUS ON CURSES AND INSULTS.....	19
AZRA IVAZOVIĆ, Anastasija Ćorović, ULOGA NASTAVNIKA U PODRŠCI BILINGVALNIH UČENIKA U RAZREDNOJ NASTAVI	41
DIJANA LUKIĆ, FORMALNA ANALIZA SIMFONIJSKE SVITE ŠEHEREZADA op. 35, NIKOLAJA RIMSKOG-KORSAKOVA.....	57
EMILIJAN ALIŠA, Marija Šarčević, Danilo Diljević, Dragiša Milovanović, POSTOJI LI POVEZANOST IZMEĐU DIMENZIJA LIČNOSTI I MUZIKE SA PROBLEMATIČNIM DRUŠTVENIM MOTIVIMA?	67
IRENA LUKIN, BIBLIOTERAPIJSKA ANALIZA PJESME SAKRIVENI BOL DOBRIŠE CESARIĆA U RADU S OSNOVNOŠKOLSKOM DJECOM – STUDIJA SLUČAJA.....	83
LUKA MIHAILO LAZIĆ, Tatjana Kraljević, ZNAČAJ AFEKTIVNE EMOCIONALNE REGULACIJE NA ZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM.....	99
ЛУКАШ БИРСКИ, ИДЕЈА „БОЖАНСКОГ КРАЉА” У ФАРАОНСКОМ ЕГИПТУ И ПРЕКОЛОНИЈАЛНОЈ АФРИЦИ У УПОРЕДНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ	111
MIHAILO DUBOVINA, PEJN, REPUBLIKANIZAM I BIBLIJA: „COMMON SENSE” KAO JEVANĐELJE AMERIČKE REVOLUCIJE	119
NEVENA MILOŠEVIĆ, A HISTORICAL AND LINGUISTIC PERSPECTIVE OF AVIATION ENGLISH —AVIATION PHRASEOLOGY	135
NIKOLA AĆIMOVIĆ, HIKIKOMORI SINDROM: KRIZA PRIPADANJA I FENOMENOLOGIJA USAMLJENOSTI U SAVREMENOM SVIJETU.....	147
ROSSELLA MONTIBELER, RODBINSKI ODNOSI U ŠTIVORSKOM DIJALEKTU: SEMANTIČKA ANALIZA U KONTEKSTU ITALIJANSKOG I SRPSKOG JEZIKA.....	177
ZORANA PRNJIĆ, Dragiša Milovanović, Danilo Diljević, ZVUKOVI LIČNOSTI: MOŽE LI ŠEST CRTA LIČNOSTI OBJASNITI MUZIČKE PREFERENCIJE MLADIH?.....	191
ЖИВКО ЛЕКИЋ, СТАВОВИ УЧЕНИКА И НАСТАВНИКА О НАДАРЕНИМ И ТАЛЕНТОВАНИМ УЧЕНИЦИМА.....	203

RADOVI

SMISAO KAO TERAPIJA: FILOZOFSKA OSNOVA LOGOTERAPIJE VIKTORA FRANKLA

Autor: ANABELA ZRNIC

e-mail: anabela.zrnic@student.ff.unibl.org

Mentor: prof. dr Goran Stojanović

Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Uvod: Viktor Frankl, austrijski psihijatar i osnivač logoterapije, oblikovao je svoju misao pod snažnim uticajem egzistencijalne filozofije i ličnog iskustva iz koncentracionog logora. Njegovo uvjerenje da je potraga za smislom osnovna ljudska motivacija, utemeljeno je u filozofskoj tradiciji i usmjereno ka konkretnim terapijskim implikacijama. U vremenu kada se sve više govori o filozofskoj terapiji i njenom značaju za mentalno zdravlje, Franklovo djelo dobija novu aktuelnost.

Cilj: Cilj rada je prikazati kako je Franklova logoterapija istovremeno plod filozofske mudrosti i psihijatrijske prakse, sa posebnim naglaskom na njen značaj za savremenu psihoterapiju i filozofsku antropologiju. Sem toga, jedan segment rada posebno je posvećen ulozi patnje i slobode izbora u oblikovanju čovjekove ličnosti, ističući kako upravo kroz suočavanje s patnjom i sposobnost da se donese slobodan i svjestan izbor, pojedinac pronalazi dublji smisao postojanja i postaje subjekt sopstvenog života.

Materijal i metode: Ovaj rad koristi kvalitativnu analizu radi proučavanja primarnih i sekundarnih izvora kako bi se razumjeli teorijski i praktični aspekti logoterapije. Analitička metoda razlaže ključne pojmove i kritički promišlja ulogu duhovne dimenzije, dok sintetička metoda upoređuje i povezuje stavove Frankla s drugim misliocima radi stvaranja sveobuhvatnog pristupa.

Rezultati: Rad pokazuje da logoterapija prevazilazi okvire klasične psihoterapije, jer integriše filozofske, psihološke i antropološke aspekte u razumijevanju čovjeka. Posebno su istaknuti značaj noološke dimenzije i tri ključne terapijske tehnike, koje doprinose dubljem suočavanju sa patnjom i traganju za smislom.

Zaključak: Viktor Frankl predstavlja autentičnog mislioca koji nadilazi granice između filozofije i psihijatrije. Njegova logoterapija nije samo terapijski pravac već poziv na dublje promišljanje o čovjeku, njegovoj slobodi, odgovornosti i potrazi za smislom.

Ključne riječi: Viktor Frankl, logoterapija, smisao, egzistencija, filozofska terapija.

UVOD

U savremenom dobu, obilježenom brzim društvenim promjenama, egzistencijalnom nesigurnošću i sve češćim osjećajem duhovne praznine, pitanje smisla života postaje sve aktuelnije i važnije. Kako se psihoterapija razvija u susret novim potrebama čovjekove psihe, logoterapijski pravac Viktora Emil Frankla dobija na značaju zbog svog fokusa na smisao egzistencije. Prije nego što se pristupi dubljoj analizi filozofije Viktora Frankla i njenom značaju za savremenog čovjeka, važno je istaći nekoliko ključnih elemenata njegove misli i formacije. Frankl je bio psihijatar i neurolog, diplomirao medicinu 1930. godine, ali je njegov pogled na čovjeka bio duboko filozofski i egzistencijalno obojen. Suština njegovog mišljenja oblikovana je kroz lična životna iskustva, naročito boravak u koncentracionim logorima tokom Drugog svjetskog rata, što je opisao u autobiografskoj

knjizi *Dati odgovor životu* (Frankl, 2017).

Još u ranoj mladosti, odlučio se za medicinu kako bi mogao doprinijeti razumijevanju čovjekove patnje. U tom procesu tragao je za filozofijom kao osloncem duhovnog razumijevanja čovjeka. U pomenutom djelu navodi misao Serena Kjerkegora: „*Očajni su oni koji ne žele da budu ono što jesu*” (Frankl, 2017, str. 55). Upravo ta rečenica, kako Frankl naglašava, imala je presudan uticaj na njegovu odluku da se bavi psihijatrijom. Ona je ujedno i idejni temelj Franklove logoterapije, koja se zasniva na volji za smislom – primarnoj motivaciji čovjekovog postojanja.

Njegova logoterapija nije samo metoda psihoterapije, već predstavlja filozofski pristup koji smatra smisao života osnovnom pokretačkom snagom svakog čovjeka. U ovom kontekstu, smisao nije apstraktni pojam, već konkretna životna dimenzija kroz koju pojedinac pronalazi svrhu čak i u teškoj patnji kao i u svakodnevnim životnim teškoćama. Ovaj pristup je usko povezan sa egzistencijalnom etikom, koja se bavi pitanjima slobode, odgovornosti i autentičnosti pojedinca u njegovom odnosu prema sebi i svijetu (Milinković & Stojanović, 2023.) Egzistencijalna etika naglašava važnost ličnog izbora i traženja smisla kao moralnog imperativa, što se može vidjeti kao temelj Franklovog filozofskog i psihološkog angažmana. Pored Kjerkegorovog egzistencijalizma, svoje originalne psihološke uvide Frankl bazira na fenomenologiji vrijednosti svoga proslavljenog savremenika Maksa Šelera od kojeg će preuzeti ideje objektivne hijerarhije vrijednosti, pojma osobe i njene duhovne inspirisanosti. Šelerovom retorikom rečeno, pronaći smisao života, značilo bi, ostvariti više vrijednosti na hijerarhijskoj ljestvici (Stojanović, 2013). Na ovaj način Frankl će se ograditi od redukcionizma isključivo empirijskih pristupa. Tako se logoterapija razlikuje od tradicionalnih psihoterapijskih pravaca po tome što ne tretira čovjeka kao biološko ili isključivo psihološko biće, već kao biće s duhovnom dimenzijom i sposobnošću slobode, odgovornosti i samotranscendencije. Umjesto naglasaka na zadovoljstvo ili moć, Frankl je tvrdio da čovjekovo djelovanje prvenstveno pokreće potraga za smislom.

U svom vremenu, svjedočio je brojnim društvenim krizama i kolektivnim traumama, naročito poslijeratnoj egzistencijalnoj praznini koja je zahvatila mnoge. On je isticao da svako doba ima svoju „kolektivnu neurozu”, odnosno zajednički psihološki i egzistencijalni problem koji karakteriše društvo. Za današnje doba, ta neuroza se manifestuje kroz osjećaj praznine, nihilizma i gubitka svrhe. Upravo zato, u ovom radu razmatramo kako se Franklova misao o kolektivnoj neurozi može primijeniti na savremene izazove, kao što su kriza identiteta i svrhe u eri hiperkonzumerizma i digitalne fragmentacije.

Posebna pažnja biće posvećena dimenzionalnoj ontologiji, kao ključ za dublje razumijevanje savremenih oblika kolektivne neuroze i mogućnosti njenog prevazilaženja kroz traganje za smislom. Ovaj rad analizira filozofske i antropološke osnove logoterapije, njene empirijski potvrđene principe, kao i njenu praktičnu primjenu kroz tri ključne tehnike: derefleksiju, paradoksalnu intenciju i sokratovski dijalog. Naglasak je stavljen na duhovnu dimenziju čovjeka i savremene izazove s kojima se logoterapija suočava u tretmanu psihičkih i egzistencijalnih problema, poput depresije i egzistencijalne krize.

MATERIJAL I METODE

Ovaj rad koristi kvalitativnu analizu primarnih i sekundarnih izvora radi detaljnog prikaza teorijskih i praktičnih aspekata logoterapije Viktora Frankla. Analiza je bazirana na sistematskom proučavanju originalnih tekstova Viktora Frankla, kao i radova njegovih učenika i nasljednika, naročito Elisabet Lukas, te savremenih tumačenja logoterapijskih principa i tehnika. Pored navedenog, korišćemo se i filozofskim radovima koji pružaju antropološki i ontološki okvir za razumijevanje čovjekove egzistencije i smisla života.

Takođe, analitičkim pristupom pojašnjena je teorijska sinteza ključnih pojmova logoterapije (sloboda volje, volja za smisao, smisao života) i kritički promišljana uloga duhovne

dimenzije u psihoterapiji, posebno kroz razmatranje noo-psihičkog odnosa i razlikovanja psihičke i duhovne sfere. Pored toga, objašnjene su glavne logoterapijske tehnike — derefleksija, paradoksalna intencija i sokratski dijalog — u praktičnom kontekstu liječenja i ličnog razvoja.

S druge strane, sintetička metoda ogleda se u upoređivanju i povezivanju stavova Viktora Frankla sa drugim filozofima i psihoterapeutima poput Frojda i Adlera, radi stvaranja koherentnog i sveobuhvatnog pristupa temi.

REZULTATI

Temelji logoterapije: smisao, logos i distanca prema psihoanalizi

Frankl se u svojim djelima često osvrće na teorijske postavke Sigmunda Frojda, Alfreda Adlera i Ludviga Binsvangerera, koje konstruktivno preispituje i nadograđuje. Iako i sam potiče iz tradicije dubinske psihologije, Frankl razvija takozvani Treći bečki psihoterapijski pravac — logoterapiju — koja se temelji na pojmu smisla, za razliku od Frojdove teorije „volje za zadovoljstvom” i Adlerove „volje za moći”. Ključna Franklova inovacija jeste koncept „volje za smislom”, koji nadilazi psihološki redukcionizam njegovih prethodnika. Te razlike posebno dolaze do izražaja u njegovim djelima, gdje često polemizira s pokušajima da se čovjek svede na nagonsku ili društvenu determinisanost, bez uvida u njegovu duhovnu i egzistencijalnu dimenziju. Na osnovu psihoanalize Sigmunda Frojda i individualne psihologije Alfreda Adlera, psihijatar i neurolog Viktor Frankl postavlja temelje novog i originalnog pristupa. Njegov rad *Filozofija i psihoterapija* objavljen je u jednom švajcarskom medicinskom časopisu 1939. godine. U tom tekstu prvi put se pojavljuje izraz egzistencijalna analiza — što će postati filozofski temelj logoterapije. Logoterapija, odnosno egzistencijalna analiza, međunarodno je priznata i empirijski potvrđena metoda usmjerena ka smislu.

Etimološki, pojam logoterapija sastoji se od riječi *logos* i *terapija*, i doslovno znači „terapija smislom”. Međutim, pojam *logos* (grč. Λόγος) u sebi sadrži širok spektar značenja: „smisao, um, riječ, govor, zakon, princip, univerzalni razum, istina bića, promišljanje”, i ima bogatu tradiciju u filozofiji i teologiji. Obično se povezuje sa Heraklitom iz Efesa, koji je vjerovao da svijet postoji u skladu sa logosom, te da je njegova suština vatra. U hrišćanskoj tradiciji, *logos* se poistovjećuje sa živom Božijom riječju, koja stvara: „U početku stvori Bog nebo i zemlju... I reče Bog: Neka bude svjetlost. I bi svjetlost.” (Postanje, 1:1–3). U Novom zavjetu, u Jevanđelju po Jovanu, Bog se opisuje kao *Logos* – stvaralačka riječ prisutna u Hristu.

U Franklovoj psihoterapiji, *logos* označava ono što čini „ljudskost ljudskog bića” — njegov duh i smisao (Frankl, 2021, str. 25). U svojoj osnovi, ovaj pristup ima noološko značenje, budući da se odnosi na duhovnu dimenziju, koja je samostalna, aktivna i stvaralačka. Stoga, jedinstvo čovjeka i njegov smisao ne treba tražiti isključivo u psihičkom ili somatskom sloju, već u njegovoj noološkoj osnovi — duhovnoj dimenziji postojanja.

U svakodnevnom jeziku, riječ „smisao” može označavati razlog ili cilj određenog djelovanja, kao i ukazivati na to da je nešto razumljivo, opravdano ili svrhovito. Kod Frankla, pojam smisla izjednačava se s pojmom *logos* i čini osnovu samog bića. Ipak, smisao koji čovjek treba da ispuni uvijek je nešto što se nalazi izvan njega. Prema tome, smisao ne može biti sveden samo na izražavanje samog bića. Drugim riječima, kako to sam Frankl naglašava: „*Smisao uvijek mora biti ispred bića.*” (Frankl, 2019, str. 22)

Filozofske osnove logoterapije

U logoterapiji, odnosno egzistencijalnoj analizi, potraga za smislom života prepoznaje se kao primarna motivaciona sila u čovjeku. Franklov pristup zasniva se na tri osnovna filozofska koncepta: sloboda volje, volja za smislom i smisao života (Frankl, 2019, str. 12). Prva pretpostavka na kojoj Frankl gradi svoj sistem jeste da čovjek posjeduje slobodnu volju. Iako priznaje da čovjek nije slobodan *od* uslova — bilo biološke, psihološke ili socijalne prirode — Frankl naglašava da je čovjek uvijek slobodan da zauzme stav prema tim uslovima (Frankl, 2019, str. 13). Upravo ta sposobnost omogućava čovjeku da se uzdigne iznad svojih datosti i da djeluje iz duhovne dimenzije, koja se razlikuje od psihičkih i somatskih aspekata, i koja je specifična isključivo za ljudsko biće.

Volja za smislom drugi je ključni koncept njegove logoterapije, koji se direktno suprotstavlja Frojdovom principu zadovoljstva i Adlerovoj volji za moći. Prema Franklu, zadovoljstvo je uvijek sporedni efekat, a ne primarni cilj — što više čovjek teži zadovoljstvu, to mu ono više izmiče. Isto važi i za sreću: smisao se ne nameće, već se otkriva. On ističe da smisao života nije nešto što se pasivno prima, nego aktivno traži i ostvaruje kroz odgovornost i angažman. Jedna od važnih dimenzija pojma smisla jeste Franklovo razumijevanje čovjeka kao bića koje uvijek stoji pred zadatkom, pred značenjem koje treba ispuniti. Zbog toga on ne govori o želji, potrebi ili nagonu za smislom, već o volji za smislom — jer smisao nije nešto što proizlazi iz čovjeka, već nešto što ga poziva izvan njega (Frankl, 2019, str. 18). U tom svjetlu Frankl kritički pristupa svakom pokušaju da se čovjek svede na puki nagon ili da se njegovo biće objasni isključivo kroz zadovoljenje potreba iz Maslovljeve hijerarhije. Prema njemu, koncepti poput težnje za zadovoljstvom, volje za moći ili samoaktualizacije nisu dovoljni da definišu suštinu čovjeka. Ključno pitanje koje Frankl postavlja glasi: da li čovjek mora zadovoljiti svoje osnovne biološke potrebe da bi mogao učiniti moralno djelo? Maslov na vrh hijerarhije stavlja samoaktualizaciju, a Frankl priznaje njenu važnost — ali ističe da samoaktualizacija nije cilj po sebi, već spontani rezultat otkrivanja i ostvarivanja smisla. Iako logoterapiju možemo svrstati u humanističku psihologiju, njen krajnji cilj nije samoaktualizacija, što je karakteristično za većinu humanističkih pravaca. Drugim riječima, osnova ljudskog postojanja leži u smislu. Frankl kroz primjere pokazuje da je čovjek dublje biće od svojih bioloških i psiholoških potreba. On nije moralan zato što ga na to prisiljava superego ili osjećaj krivice, već zato što autentična moralnost počiva na djelovanju u korist drugog, a ne radi ličnog zadovoljenja (Frankl, 2019, str. 54).

Treći osnovni koncept Franklove filozofske osnove logoterapije jeste smisao života. Smisao se povezuje s onim što čovjek doživljava kao značajno i vrijedno, ali ne u formi unaprijed osmišljenih odgovora. Umjesto toga, osnova logoterapijskog pristupa leži u fenomenološkom razumijevanju smisla, gdje terapeut ne nameće značenja, već pomaže pacijentu da ih sam otkrije. Slično Sokratu, koji je svojom majeutikom „porađao” misli, logoterapeut širi vidno polje pacijenta i otvara mu mogućnost da dođe do vlastitog uvida (Frankl, 2019, str. 25). Smisao se otkriva kroz lične postupke, djelovanje, stvaralaštvo, ali i kroz unutrašnji doživljaj.

Frankl je nakon mučnog iskustva u logoru, osjećao potrebu da pronađe smisao u svemu što je doživio. To je nadahnulo njegovu misiju da pomaže ljudima u borbi sa sopstvenom patnjom i da im pomogne da pronađu svoj smisao. Za njega svaki ljudski život ima svoj cilj i svrhu. Iako se sam Frankl bojao smrti, osvrnuo se na shvatanje da svaki čovjek ima smisao i ulogu u stvaranju. Logoterapija, ne zasniva se samo na egzistencijalnoj analizi. Takođe, ova vrsta terapije ne zasniva se samo na borbi sa neurozama, već gleda na čovjekove resurse, potencijalne sposobnosti za transcendenciju i samorazvoj. Čovjek se ne odvaja od sebe samog, već se povezuje sa nečim većim od sebe. Iz Franklovog iskustva u logoru saznajemo da su, uprkos teškim uslovima i često slabijoj fizičkoj konstituciji, neki ljudi pokazivali izuzetnu intelektualnu i duhovnu snagu, upravo zahvaljujući toj poveza-

nosti i unutrašnjoj otpornosti. Usred užasa koji su proživljavali, našli su spas u bogatstvu unutrašnjeg svijeta – u umjetnosti, prirodi, ljubavi. Ovakav stav potvrđuje istinitost mudrih – da je ljubav najviši oblik do kojeg ljudsko postojanje može da stigne. Frankl je uvijek razmišljao o svojoj ženi, a ljubav je bila ta koja mu je davala snagu i omogućila osjećaj njenog prisustva. Za njega, ljubav nije bila ograničena fizičkim granicama, već je prelazila granicu između života i smrti – pa čak i zidove koncentracionih logora.

Oslanjajući se na riječi iz Biblije, shvatio je da je ljubav jaka kao smrt. Frankl je, takođe, vjerovao da smrt nije kraj, već svršetak života, i da svaki čovjek ima potrebu da vidi cijelu sliku svog života. U odnosu na druge psihoterapije, logoterapija gleda na čovjeka kao na više biće, uvučeno u visoku ljudsku dimenziju – izvan jednostavnih i nagonskih reakcija. Za Frankla, čovjek je prije svega transcendentno biće sa urođenim pitanjem o smislu. Jedan od ključnih aspekata njegovog učenja jeste da se smisao ne nasljeđuje (kao što je slučaj s intuicijom) niti uči (kao vrijednosti iz tradicije), već se otkriva lično, kao egzistencijalno otkrovenje. Smisao se razvija, mijenja i nosi lični pečat svakog čovjeka.

Frankl navodi tri osnovna načina na koja čovjek može otkriti smisao (Frankl, 2019, str. 25):

1. Kroz stvaranje i djelovanje – ostvarivanje ličnih ciljeva i zadataka koji odgovaraju nečijim talentima;

2. Kroz ljubav i odnose s drugima – emotivno iskustvo koje nas upućuje na vrijednost postojanja;

3. Kroz patnju – kada se suočavamo s gubitkom, bolom ili trpljenjem, smisao se otkriva u hrabrom prihvatanju neizbježnog.

Patnja nije besmislena, već može postati put lične transformacije. Suočavanje s patnjom, ako se prihvati svjesno i odgovorno, može dovesti do unutrašnjeg rasta, produbljivanja odnosa sa sobom i svijetom. Tako se čovjek ne definiše po onome što mu je uskraćeno, već po tome kako odgovara na izazov postojanja.

Kolektivna neuroza savremenog čovjeka

Po Franklu, svako vrijeme ima svoje neuroze, i svakom dobu je potrebna vlastita psihoterapija. Njegova logoterapija nastala je pod snažnim uticajem tadašnjih društvenih okolnosti – ratova, razaranja i osjećaja egzistencijalne izgubljenosti. Nama se danas, međutim, postavlja pitanje: koliko je logoterapija i dalje primjenjiva u savremenom društvu? Danas živimo u vremenu ubrzanosti, potrošnje i gubitka svrhe. Nihilizam, kako kaže Frankl, postoji u svim vremenima, ali u današnjem svijetu poprima drugačije, često prikrivene oblike. Što se više trudimo da se prilagodimo tempu savremenog života, to smo manje sposobni da pronađemo dublji smisao. I paradoksalno – tek kada nas zadesi patnja, čovjek se zaustavi, preispituje i uviđa da „nešto nije kako treba”. Ova frustracija nije ograničena na pojedinca – ona sve češće poprima oblik kolektivne neuroze: duhovne krize cijelih društava, kultura i generacija.

Jedna od najvećih opasnosti savremenog čovjeka jeste upravo pogrešno razumijevanje sebe – čovjeka kao bića koje nema slobodu da bira svoj stav, bez obzira na okolnosti. Frankl i danas ostaje aktuelan kada govori o tome kako savremeni čovjek bježi: u užitke svakodnevice, u neprestani rad, u zaokupljenost površnim stvarima koje ga odvrćaju od onoga najvažnijeg – otkrivanja smisla života. Pojam egzistencijalnog vakuuma definiše kao unutrašnju prazninu koja najčešće nastaje iz dosade – iz gubitka osjećaja svrhe i smisla. Iako se svijet promijenio, čini se da se temeljna pitanja čovjeka nisu: Ko sam ja? Zašto postojim? Ima li smisla u svemu što radim? Za Frankla, temelj svih psihičkih problema leži u strahu od slobode i izbjegavanju odgovornosti. Upravo zato, sloboda i odgovornost predstavljaju prvu i ključnu pretpostavku logoterapije. Frankl nas upozorava na egzistenci-

jalni vakuum, odnosno na frustraciju volje za smislom, koju opisuje kao „najvišu duhovnu nevolju koja obuzima čovjeka” (Frankl, 2019, str. 77).

Ovu duhovnu krizu možemo uporediti sa grijehom u hrišćanstvu – dok nismo svjesni da razara čovjekovu dušu, ne pokušavamo da ga se oslobodimo. Tek kada uložimo napor da ga prevaziđemo, postajemo svjesni njegove stvarne težine i razorne moći. To su svi oni poroci i loše navike na kojima čovjek nesvjesno gradi svoj život. Tako i u svakodnevici – živimo, a zapravo samo preživljavamo, bez dubljeg promišljanja o smislu svog postojanja. Zapažanje do kojeg dolazimo ogleđa se u drugačijem pristupu Viktora Frankla, koji se jasno izdvaja od tada dominantnih psihijatrijskih pravaca. Iako logoterapija, polazi iz iste tradicije dubinske psihologije kao i Frojdova psihoanaliza te Adlerova individualna psihologija, Franklova koncepcija ljudske prirode i patnje se temeljno razlikuje. Dok je Frojd ljudsko ponašanje tumačio prvenstveno nagonski – s posebnim naglaskom na seksualni nagon, a Adler ga vezao za težnju ka moći i nadmoći, Frankl u središte stavlja „volju za smislom” kao osnovnu ljudsku motivaciju. Upravo ta ideja volje za smislom omogućava tumačenje psihičkih poremećaja koje nadilazi biološko i psihološko, uvodeći egzistencijalnu dimenziju u fokus psihoterapijske prakse.

Ova razlika dolazi do punog izražaja u Franklovoj klasifikaciji neuroza. On razlikuje tri vrste: psihogene, somatogene i noogene neuroze. Iako se simptomi mogu činiti sličnima, noogene neuroze se javljaju kao posljedica gubitka egzistencijalnog smisla, duhovne praznine i dezorijentacije čovjeka u savremenom svijetu. Upravo tu logoterapija unosi novu perspektivu – ona ne zanemaruje psihičku i tjelesnu dimenziju, ali ističe značaj noološke (duhovne) dimenzije, u kojoj prebivaju savjest, sloboda, odgovornost i smisao. Shodno tome, logoterapiju možemo definisati kao terapiju usmjerenu na noološku dimenziju čovjeka. Ona se temelji na trodimenzionalnoj antropološkoj i etiološkoj viziji čovjeka, prema kojoj poremećaji mogu imati somatske, psihičke i duhovne (noogene) uzroke. Duhovni poremećaj ne mora nužno biti posljedica bolesti, već može biti izraz duhovne blokade, gubitka orijentacije i unutrašnje praznine.

Za Frankla, čovjek nije sveden na puku psihičku ili fizičku strukturu. On je prije svega duhovno biće, koje ima sposobnost da se distancira od svojih problema – uključujući i one tjelesne i psihičke prirode. Autentična patnja, ne proizlazi samo iz traume ili simptoma, već iz izgubljenog smisla. Zato on kritički odbacuje redukcionističke modele Frojda i Adlera, koji svode čovjeka na nagon ili volju za moći. U temelju svih psihičkih teškoća, nalazi se neostvorena potreba za smislom. Kada ta potreba ostane neispunjena, čovjek ne pati samo psihološki – on se razbolijeva i duhovno. U tom svjetlu, logoterapija ne nudi samo liječenje simptoma, već poziv na unutrašnju obnovu, na ponovno otkrivanje smisla, i na istinsko suočavanje sa slobodom, odgovornošću i konačnošću života. U tom smislu, kolektivna neuroza savremenog čovjeka nije samo niz pojedinačnih kriza, već zajednički duhovni pejzaž našeg vremena. Na kraju ostaje ono najdublje i filozofski najteže pitanje: Zašto sam živio? Šta je moj život značio? – pitanje koje nas najčešće sustigne tek pred smrt. A možda, ni tada.

Duhovna dimenzija čovjeka i savremeni izazovi logoterapije

Ranije smo govorili o tri filozofska stuba logoterapije: slobodi volje, volji za smisao i smislu života. Možemo reći da prvi i treći stub predstavljaju aksiome koji izmiču naučnoj provjeri, dok je drugi – volja za smisao – empirijski potvrđen kroz psihološke studije kao primarna motivaciona snaga ljudskih bića (Lukas, 2020). Na osnovu toga, logoterapija se može razumjeti kao interdisciplinarna cjelina sastavljena od tri osnovne discipline: antropologije, psihoterapije i filozofije. Antropologija nudi sliku čovjeka kao bića koje posjeduje slobodnu volju. Psihoterapija djeluje kao metoda liječenja i oslanja se na koncept volje za smislom, koji je – za razliku od ostalih stubova – podložan naučnoj provjeri i

eksperimentalnim dokazima. Filozofija, kao najviši nivo, obuhvata svjetonazorsko tumačenje smisla života.

Kada govorimo o tri dimenzije ljudskog postojanja, često se ističe noo-psihički odnos – odnos između psihičke i duhovne dimenzije. Te dimenzije nisu jednostavno postavljene jedna pored druge, već su međusobno povezane, a ponekad čak i u međusobnoj suprotnosti. Zbog toga je važno poznavati kriterijume razlikovanja ovih dimenzija kako bi bile prihvatljive i razumljive unutar psihoterapijske prakse. Lukas posebno naglašava četiri takva kriterijuma: odnos između sudbine i slobode, razliku između ranjivosti i integriteta, suprotstavljenost orijentacije na zadovoljstvo u odnosu na orijentaciju na smisao, te razlikovanje karaktera od ličnosti (Lukas, 2020, str. 22). Na to nas već upozorava i Frankl, ističući da pogrešna interpretacija ovih kriterijuma može dovesti do iskrivljenog poimanja čovjeka. Naime, kada se duhovni fenomeni svode na psihičke, odnosno kada se treća – duhovna – dimenzija pogrešno projektuje u drugu – psihičku, dolazi do pojednostavljenog i redukcionističkog pogleda na ljudsku prirodu. Iz prethodnog tumačenja kod Lukasa proizlazi zaključak da takvo pogrešno razumijevanje vodi ka pogrešnoj pretpostavci o čovjeku. Jedna od njih je pan-determinizam, koji nastaje kada se negira duhovna sloboda i čovjek se svodi isključivo na biće podložno sudbini. Zatim se javlja psihologizam, u kojem se zanemaruje integritet duhovne egzistencije i čovjek se posmatra samo kao ranjivi psihički sistem. Redukcionizam predstavlja još jednu deformaciju, jer ako se zaboravi orijentacija čovjeka ka smislu, svi njegovi motivi bivaju shvaćeni kao puke instinktivne potrebe. Konačno, kolektivističko poimanje ličnosti nastaje kada se ignoriše jedinstvena lična dimenzija, a pojedinac se procjenjuje isključivo kroz unaprijed zadate tipove karaktera.

Iako se u savremenoj nauci često postavlja pitanje da li je opravdano graditi psihoterapijsku školu na samo jednom empirijski dokazivom konceptu, Frankl razbija takvu skepsu. Kako ističe njegova učenica Elisabet Lukas (2020, str.15), potrebna je izvjesna vrsta temeljnog povjerenja u aksiome koji stoje iza svakog psihoterapijskog pristupa:

Svaki oblik psihoterapije ima svoju specifičnu aksiomatsku osnovu. Čitavo područje medicine zahtijeva barem jedan takav stub kako bi opravdalo svoje postojanje, a to je vjerovanje da je ljudski život vrijedan i da ga treba očuvati. Bez tog aksioma, ne bi bilo razloga za liječenje bolesnih ljudi ili za operacije; jednostavno bismo mogli dopustiti da umru.

Psihoterapija ima važnu ulogu u ublažavanju, a ponekad i u uklanjanju duhovnih frustracija, u ispravljanju mentalnih poremećaja, kao i u tretiranju psihosomatskih patnji. Frankl je bio potpuno svjestan činjenice da je psihoterapija klinički utemeljena, ali je istovremeno isticao da ona često prevazilazi granice kliničkog i ulazi u područje metakliničke teorije. Jedan od najreprezentativnijih primjera za to jeste depresija, shvaćena u svom najširem smislu. Postoje različiti oblici depresije koji nastaju usljed različitih uzroka: klinički gledano, to su unipolarna depresija, distrofija, bipolarni poremećaj, sezonska depresija, postporođajna depresija, psihotična i atipična depresija. Iz egzistencijalno-filozofske perspektive, razlikujemo noogenu depresiju, reaktivnu depresiju i egzistencijalnu krizu. Frankl takođe razlikuje biološke oblike depresije, poput endogene i egzogene depresije. Uprkos toj raznolikosti, logoterapija može biti od pomoći u svakom obliku depresije. Posebno značajna u kontekstu logoterapije jeste noogena depresija, čiji uzrok leži u egzistencijalnoj frustraciji i gubitku smisla. Zbog toga je u pristupu svakom psihijatrijskom oboljenju važno uspostaviti kontakt s duhovnom dimenzijom čovjeka, odnosno s njegovom antropološkom i filozofskom stranom. Frankl nas podsjeća da u svakoj patologiji ne treba posmatrati samo simptome, već i tražiti dijagnozu na dubljem nivou – logos koji se krije iza pathosa, odnosno smisao koji se skriva iza patnje. Frankl je duboko razmatrao čovjekovu bit i pitanje smisla u svijetu teških životnih iskustava. Patnju, nepravdu i druge izazove svakodnevnog života doživljavao je kao „granične situacije”, momente koji su oblikovali njegovu sudbinu. Njegova filozofija se temelji na istinskom humanizmu, stavljajući

čovjeka u centar interesovanja.

Biti čovjek, prema Franklu, podrazumijeva svijest i odgovornost. Čovjek je biće koje je uvijek otvoreno prema drugima, u stalnom odnosu sa svijetom oko sebe. Potpuno ostvarenje čovjeka nastaje kroz njegovu sposobnost da se izdigne izvan sebe, kroz „otvorenost” prema istini, dobru i ljepoti. Isticao je značaj samotranscendencije ljudske egzistencije, naglašavajući da čovjek nije samo biće koje reaguje na spoljašnje događaje, već i biće koje sebe prevazilazi. Čovjek pokazuje svoju punu ljudskost kada teži ka nečemu izvan sebe — bilo da je to neki cilj ili ljubav prema drugome. Za Frankla je bitno šta čovjek jeste, a ne šta posjeduje. Zbog svoje suštine, čovjek je sposoban i za dobro i za zlo. Frankl je u svojim knjigama naglašava da na svijetu postoje dvije „rase” ljudi: oni koji se ponašaju ljudski i oni koji to ne čine. Svaki čovjek nosi u sebi kapacitet da gradi logore, ali i da u njima pokaže bezgraničnu hrabrost i dostojanstvo.

Pored svih navedenih problema današnjice, živjeti u istini je od suštinske važnosti za naše postojanje. Lažne predstave uvode naš život u patologiju. Samo u istini možemo pronaći svoje stvarne ciljeve i sagledati svjetlost. Zbog toga se javlja potraga za značenjem – unutrašnji vapaj koji nas vodi ka smislu. Kroz vijekove, čovjek je doživljavao različite oblike patnje: od fizičke boli, ratova, gladi, do emocionalne tuge i društvenih problema. Ipak, kroz tu patnju, čovjek je takođe pronalazio snagu i izdržljivost da se izdigne i preživi. Smisao je u tome da se čovjek suoči sa svim dilemama i izazovima svog života. To je šansa za rast i proširenje, gdje smo u stanju da proniknemo dublje u sebe i pronađemo nove vrijednosti. Danas se Franklova filozofija sve više prepoznaje kao dragocjen orijentir u vremenu duhovne praznine i gubitka smisla. Njegova aktuelnost leži u pristupu koji nije usmjeren isključivo na prošlost – logoterapija ne ide u djetinjstvo, već je orijentisana i ka budućnosti. Ključno pitanje koje postavlja jeste: zbog čega živimo? To je možda i najteže pitanje – koji je smisao života? U logoterapiji je naglasak na duhovnoj dimenziji ljudskog bića, ali potraga za smislom nije ograničena religijskim shvatanjima. Dodatnu vrijednost za savremenu nauku logoterapija pokazuje kroz svoju široku primjenjivost u oblastima poput obrazovanja, rada, kriznih intervencija, etike, zatvorske psihologije, menadžmenta, rehabilitacije i drugih područja.

Terapijski proces u logoterapiji

Pored teorijskih okvira, bilo bi dobro razumjeti i praktičnu primjenu logoterapije, odnosno njene metode i ciljeve. Već smo naglasili da je logoterapija utemeljena u antropološkoj i filozofskoj osnovi, ali važno je naglasiti da ona nije apstraktna teorija, nego živa praksa usmjerena na čovjeka u njegovoj egzistencijalnoj krizi. Možemo reći da psihologija svakodnevnog života vrijedi onoliko koliko je filozofski utemeljena u stvarnost, dok filozofija vrijedi onoliko koliko se može primijeniti u svakodnevnom životu. Franklu dugujemo ponovno vraćanje ka egzistencijalnim pitanjima, ka filozofičnosti u svakom čovjeku.

Obično u logoterapiji poznajemo tri najpoznatije tehnike: to su derefleksija, paradoksalna intencija i sokratovski dijalog. Derefleksija se ogleda kao usmjerenje pažnje sa samog sebe na neke vanjske uticaje. Možemo reći da je samotranscendencija osnov derefleksije i da se ona može razumjeti kao radikalna preorijentacija. Odnosno, to je poput izlaska iz Platonove pećine ili periaģoge (περιπαγωγή) – usmjeravanja (okretanja). Negativna derefleksija bi se odnosila na usmjeravanje pažnje od anticipirajuće anksioznosti, dok pozitivna derefleksija preusmjerava pažnju ka nečemu drugom (Costello, 2019, str. 6). Klinički se može primijeniti ukoliko problem nastaje zbog pretjeranog razmišljanja (hiperrefleksije) ili pretjerane namjere da se problem riješi. Derefleksija nije distrakcija, tj. nije bijeg od problema, niti površno skretanje misli. To je zapravo usmjerenje ka višem – ka vrijednostima, smislu, biću. Kod distrakcije čovjek bježi od sebe (preveliko konzumiranje alkohola, interneta itd.), dok kod derefleksije čovjek mora prevazići sebe i vratiti se sebi. Prema

tome, čovjek mora da prestane bivstvovati u svojoj neurozi i da se okrene onome što je izvan njega, a što mu pripada – a to je smisao. Zbog toga ova prva tehnika je mnogo više od toga – ona je prvenstveno egzistencijalni stav, koji nas usmjerava da živimo otvoreno, bez straha od patnje i bez opsesivne potrebe da se sve riješi odmah.

Kod pojedinih tegoba, poput nesanice, rješenje je često izuzetno dostupno, ali ostaje neprepoznato usljed pogrešnog pristupa problemu. Derefleksija bi to riješila na potpuno drugačiji način – mudro: ne bi se borila protiv nesanice, nego bi se savjetovalo osobi koja pati od toga da se usmjeri ka nečemu drugom dok pokušava da zaspi – čitanje, prisjećanje lijepih scena ili onoga što tu sobu čini mirnom, molitva itd. Prema tome, klinički ova tehnika se može primijeniti na nesanicu, seksualnu neurozu, depresiju, strah itd. Drugim riječima, derefleksija se shvata kao prekid fiksacije na simptome. Duhovna dimenzija derefleksije prema Franklu možemo razumjeti kao sposobnost čovjeka da se odnosi prema svijetu, prema smislu i prema drugom. Ona postaje logoterapija, jer derefleksija najbolje djeluje kada otkrijemo smisao. Ovu tehniku gledamo nasuprot drugoj – paradoksalnoj intenciji, najstarijoj tehnici u logoterapiji. Frankl ju je prvi put primijenio 1929. godine, deset godina nakon toga prvi put je opisana, a 1953. godine Frankl je razvija kao metod, dok je 1956. godine uvrštava u logoterapiju (Costello, 2019, str. 16). Možemo je shvatiti već iz samog naziva – paradoksalna je zbog toga što namjerno izaziva ono čega se osoba plaši ili što joj izaziva frustraciju. Važno je znati da što više težimo ka sreći, ona se više udaljava, dok što više bježimo od straha, on nas preplavljuje. Baš zbog toga ne treba da se trudimo da izbjegnemo neki simptom, jer će on sve više rasti. Obično se ovakva tehnika primjenjuje kod anksioznosti, fobija, nesanice i opsesivno-kompulsivnog ponašanja. Primjer koji može doprinijeti boljem razumijevanju ove tehnike jeste nesanica. Naime, uzrok istog poremećaja može biti različito interpretiran, što uslovljava i različit terapijski pristup: nesanica se, s jedne strane, može javiti kao posljedica pretjerane namjere da se zaspi (hipernamjera), pri čemu se primjenjuje tehnika derefleksije; s druge strane, može biti uzrokovana anksioznim strahom od toga da se neće zaspiti, što zahtijeva primjenu paradoksalne intencije. U slučaju derefleksije pažnja se svjesno preusmjerava na neku drugu aktivnost (npr. čitanje), dok kod paradoksalne intencije pacijent aktivno nastoji da ostane budan. Takav pristup može umanjiti napetost i smanjiti pritisak koji proizlazi iz osjećaja da se „mora” zaspiti, čime se olakšava prirodan ulazak u san. Na određeni način, ova tehnika u sebi sadrži i dozu humora – ona nas usmjerava ka oslobađajućem, zdravom smijehu. Upravo u tome leži njen terapijski potencijal: smanjenje anksioznosti i ublažavanje opsesivnih misli. Ključno u primjeni ove metode jeste razvijanje sposobnosti samorazumijevanja i distanciranja od vlastitih strahova, emocija ili depresivnih stanja. Drugim riječima, osoba uči da ne poistovjećuje svoje biće sa trenutnim psihičkim stanjima – „vi niste vaše emocije, niste vaši strahovi”. Paradoksalna intencija zasniva se na sposobnosti čovjeka da se ne poistovijeti sa sopstvenim unutrašnjim stanjima, već da prema njima zauzme distancu. Ova tehnika oslanja se na jedinstvenu sposobnost ljudske duhovne dimenzije – na kapacitet samodistanciranja. Zahvaljujući nooetičkoj moći, čovjek je sposoban da se izdigne iznad bioloških i psiholoških determinanti i da umjesto pasivnog prepuštanja impulsima, prema njima zauzme svjestan stav. Na tom mjestu – gdje prestajemo biti identifikovani sa simptomima, a počinjemo ih sagledavati s distance – otvara se prostor unutrašnje slobode i mogućnosti za iscjeljenje. Kada simptome ne poričemo, ali ih istovremeno ne doživljavamo kao vlastiti identitet, već ih promatramo iz druge perspektive, ulazimo u dimenziju noološkog postojanja: u prostor savjesti, smisla, ljubavi, humora – u ono što je svojstveno isključivo ljudskom biću. Logoterapija upravo u okviru paradoksalne intencije aktivira ovu snagu samodistanciranja: ona osobi omogućava da se postavi izvan simptoma, da ih oslabi humorom, ironijskim otklonom ili voljnim stavom – i time prekine začarani krug patnje. Jer suština ostaje ista: čovjek nije samo ono što osjeća. Simptomi su nešto što posjedujemo, ali ne i ono što jesmo. Između „mene” i „moje patnje” postoji

razlika – a upravo u toj razlici započinje proces promjene.

Posljednja, odnosno treća tehnika u logoterapiji jeste sokratovski dijalog ili ispitivanje. Naziv je dobila po Sokratu, jer se temelji na njegovoj filozofskoj praksi, koja ne daje gotove odgovore, već vodi ka dubljem samorazumijevanju. Frankl je uveo ovu tehniku kako bi pacijenti sami otkrili vlastite vrijednosti i kako bi smisao otkrili kroz dijalog. Sokrat zauzima ključno mjesto u razvoju zapadne misli, a delfijsko proročanstvo ga je isticalo kao najmudrijeg među ljudima. Postoje dva principa po kojima čovjek treba da živi: to su briga o duši i savjetovanje sa sopstvenom savješću. Svaki čovjek mora da brine o tome da djeluje ispravno u svijetu i da hrani svoju dušu duhovnim vrijednostima. Isto tako, u sokratovskom dijalogu osoba ulazi u borbu sa samim sobom i sopstvenim mogućnostima.

Sokratovski dijalog počiva na sedam ključnih principa (Stephenu J. Costellu, 2019 , str. 55):

1. Upoznaj samog sebe
2. Postavlja velika pitanja
3. Misli svojom glavom
4. Izazovi konvenciju
5. Rasti uz prijatelje
6. Govori istinu
7. Ojačaj svoju dušu

Suština sokratovskog dijaloga jeste u otkrivanju istine u sebi. U psihoanalizi terapeut analizira sadržaj pacijentovih izjava i tumači ih; u kognitivno-bihevioralnoj terapiji fokus je na identifikovanju i promjeni iracionalnih misli; dok u logoterapiji, posebno u sokratovskom dijalogu, terapeut ne daje odgovore – on postavlja pitanja. Primarni ciljevi sokratovskog dijaloga jesu podsticanje lične odgovornosti, otvaranje prostora za izbor i dublje razumijevanje konkretne životne situacije. Uloga ove metode u logoterapiji značajna je, jer počiva na uvjerenju da čovjek nije u potpunosti određen svojim biološkim i psihičkim strukturama, već da posjeduje sposobnost slobodnog odgovora na temeljna životna pitanja. Sokratovski dijalog predstavlja završnu tehniku u okviru logoterapijskog pristupa, jer upravo kroz njega pojedinac dolazi do ličnog smisla, dok prethodne dvije tehnike primarno služe za redukciju anksioznosti, opsesivnih misli i prekidanje fiksacije na simptome.

ZAKLJUČAK

Analizom originalnih djela Viktora Frankla, njegovih nasljednika, te filozofskih temelja logoterapije, moguće je izvesti nekoliko ključnih zaključaka. Logoterapija Viktora Frankla predstavlja originalan psihoterapijski pravac koji se temelji na ideji da je potraga za smislom osnovna pokretačka snaga čovjeka. Nasuprot Frojdovom principu zadovoljstva i Adlerovom konceptu volje za moći, Frankl uvodi pojam volje za smislom, naglašavajući duhovnu i egzistencijalnu dimenziju čovjeka kao ključne za razumijevanje njegove psihe. Pojam *logos*, koji čini srž logoterapije, obuhvata značenje, istinu i svrhu — pri čemu se smisao ne nalazi u čovjeku, već izvan njega, kao poziv koji treba otkriti i ostvariti. Logoterapija ne negira patnju, već je vidi kao moguću put ličnog rasta, samotranscendencije i otkrivanja dublje svrhe u životu. U tom svjetlu, Frankl ne svodi čovjeka na biološke ili psiho-socijalne sile, već ga vidi kao biće sposobno da se uzdigne iznad okolnosti i ostane slobodno čak i u naježim uslovima.

Dakle, logoterapija je egzistencijalno orijentisani psihoterapijski pravac koji u središte postavlja čovjekovu volju za smislom kao temeljnu motivacionu silu. Nasuprot biološkim i psihološkim redukcionizmima prethodnih pravaca, Frankl insistira na čovjekovoj slobodi,

odgovornosti i sposobnosti da pronađe smisao čak i u patnji. U savremenom društvu, suočenom s egzistencijalnim vakuumom i kolektivnom duhovnom krizom, logoterapija ostaje posebno relevantna jer ne tretira samo simptome, već poziva čovjeka na unutrašnju obnovu i autentičan odgovor na izazov postojanja. U tom smislu, Franklova misao predstavlja most između psihoterapije i filozofije, ukazujući da je pitanje smisla života nezaobilazno za cjelovito razumijevanje čovjeka.

Duhovna dimenzija čovjeka stoji u središtu logoterapijskog pristupa, čineći ga jedinstvenim unutar savremene psihoterapije. Franklova koncepcija čovjeka kao bića sposobnog za samotranscendenciju, slobodu i odgovornost otvara prostor za dublje razumijevanje patnje, ličnog razvoja i smisla. Iako se temelji na samo jednoj empirijski dokazivoj pretpostavci – volji za smislom – logoterapija počiva na snažnoj filozofsko-antropološkoj osnovi koja nadilazi kliničke okvire.

U vremenu kolektivne dezorijentacije, duhovne praznine i egzistencijalne krize, logoterapija nudi odgovore koji nisu puko terapijski, već egzistencijalno značajni. Njen značaj ne leži samo u dijagnostici i tretmanu psihičkih tegoba, već priznanje autentične ljudskosti. Kroz tri ključne tehnike – derefleksiju, paradoksalnu intenciju i sokratovski dijalog – logoterapija vodi čovjeka ka susretu sa samim sobom, sa sopstvenim vrijednostima i vlastitim smislom. U konačnici, Franklova misao nas podsjeća da svijet ne počinje spolja, već iznutra — iz nas samih. Svaki pojedinac slobodnom voljom određuje hoće li djelovati u pravcu dobra ili zla, te time aktivno sudjeluje u neprekidnom procesu oblikovanja svijeta. U svojoj biti, svi ljudi — u većoj ili manjoj mjeri — tragaju za smislom postojanja, jer jedino kroz tu potragu život poprima stvarno značenje i prelazi granice puke egzistencije.

LITERATURA

- Frankl, V. (1987). *Nečujni vapaj za smislom* (R. Berghofer, Prev.). Naprijed.
- Frankl, V. (2019). *Bog podsvesti: Psihoterapija i religija* (D. Petrović, Prevod). Kontrast.
- Frankl, V. (2019). *Kako pronaći smisao života* (A. Đ. Milenković, Prevod). Kontrast.
- Frankl, V. (2019). *Psihoterapija i egzistencijalizam* (N. Dragojević & A. Đ. Milenković, Prevod). Kontrast.
- Frankl, V. (2019). *Zašto se niste ubili?* (V. Vesković Albulj, Prevod). Kontrast.
- Frankl, V. (2021). *Život uprkos svemu* (Nikola Matić, Prevod). Kontrast.
- Frankl, V. (2023). *Dati odgovor životu* (Aleksandra Kostić, Prevod). Kosmos.
- Frankl, V. (2023). *Patnja zbog života lišenog smisla* (Aleksandra Kostić, Prevod). Kosmos.
- Lukas, E. (2020). *Logotherapy: Principles and method* (H. Schönfeld, Ed.). Elisabeth-Lukas-Archiv gGmbH. (Originalno objavljeno 2014. na nemačkom jeziku kao Lehrbuch der Logotherapie: Menschenbild und Methoden od Profil Verlag GmbH)
- Costello, S. J. (2019). *Applied logotherapy: Viktor Frankl's philosophical psychology*. Cambridge Scholars Publishing.
- Gradečak, K. (2025). *Ontološka razmatranja u djelu V. Frankla*. *Studia Lexicographica*, 19(36), 149–160. DOI:10.33604/sl.19.36.6
- Milinković, D., & Stojanović, G. (2023). Problem zla u egzistencijalističkoj književnosti Fjodora Dostojevskog i Albiera Kamija. U *Pojam zla i njegove manifestacije* (str. 121–141). Srpski filozofski simpozijum SoFoS.
- Stojanović, G. (2013). Personalistička etika Maksa Šelera. *Radovi (časopis za humanističke i društvene nauke)*, 18, 187–202. Filozofski fakultet Banja Luka. [doi/10.7251/RAD1302187S](https://doi.org/10.7251/RAD1302187S)

MEANING AS THERAPY: PHILOSOPHICAL FOUNDATION OF VIKTOR FRANKL'S LOGOTHERAPY

Author: ANABELA ZRNIC

Email: anabela.zrnic@student.ff.unibl.org

Mentor: Assoc. Prof. Goran Stojanović

Faculty of Philosophy, University of Banja Luka

Introduction: Viktor Frankl, an Austrian psychiatrist and the founder of logotherapy, shaped his thought under the strong influence of existential philosophy and personal experience in a concentration camp. His conviction that the search for meaning is the fundamental human motivation is grounded in philosophical tradition and directed toward concrete therapeutic implications. In a time when philosophical therapy and its significance for mental health are increasingly discussed, Frankl's work gains renewed relevance.

Aim: The aim of this paper is to demonstrate how Frankl's logotherapy is simultaneously the fruit of philosophical wisdom and psychiatric practice, with particular emphasis on its relevance for contemporary psychotherapy and philosophical anthropology. In addition, one segment of the paper is specifically devoted to the role of suffering and freedom of choice in shaping the human personality, highlighting how, precisely through confronting suffering and the ability to make a free and conscious choice, the individual finds a deeper meaning of existence and becomes the subject of their own life.

Materials and Methods: This paper employs qualitative analysis to study primary and secondary sources in order to understand the theoretical and practical aspects of logotherapy. The analytical method breaks down key concepts and critically examines the role of the spiritual dimension, while the synthetic method compares and connects Frankl's views with those of other thinkers to create a comprehensive approach.

Results: The paper shows that Viktor Frankl's logotherapy transcends the boundaries of classical psychotherapy by integrating philosophical, psychological, and anthropological aspects in the understanding of the human being. Particular emphasis is placed on the importance of the noological dimension and the three key therapeutic techniques, which contribute to a deeper confrontation with suffering and the search for meaning.

Conclusion: Viktor Frankl represents an authentic thinker who bridges the divide between philosophy and psychiatry. His logotherapy is not merely a therapeutic approach, but a call for deeper reflection on the human being, their freedom, responsibility, and quest for meaning.

Keywords: Viktor Frankl; logotherapy; meaning; existence; philosophical therapy

MIND YOUR LANGUAGE—EVERY WORD HAS A CONSEQUENCE SPEECH ACT THEORY IN SHAKESPEARE’S KING LEAR AND KING RICHARD III, WITH A FOCUS ON CURSES AND INSULTS

Authors: ANĐELA MILAŠINOVIĆ, Ivana Blagojević

Email: milasinovicandjela020@gmail.com

Mentor: TA Milica Jošić Milinović

Faculty of Philology, University of Banja Luka

Introduction: Everything we say bears with it certain meanings and brings forth reactions and emotions, which is exactly the fundamental purpose of a language. While communicating, our utterances often take the shape of an apology, a promise, an order, a request, an appeal, a warning, an invitation, a refusal, or a compliment, and all the while we remain completely unaware that these are the true speech acts that keep communication strong. The first to write about them was John L. Austin, an Oxford philosopher, in his "How to Do Things with Words" (1962), which paved the way for a new branch in pragmatics—the speech act theory. He makes a distinction between locutionary, illocutionary, and perlocutionary acts, while the American philosopher John Searle develops a classification comprising five illocutionary types: assertives, commissives, directives, expressives, and declaratives.

Aim: This paper aims to, based on both approaches, analyze speech acts in Shakespeare’s plays in hopes of better understanding the meanings and actions of their characters.

Materials and Methods: The corpus includes "King Richard III" and "King Lear" by William Shakespeare. The analysis was conducted both qualitatively and quantitatively, with a total of 40 examples collected and categorized, and the results are also presented graphically for clearer insight.

Results: The analysis showed that directives and expressives dominate most of the dialogues, while commissives appear more frequently in key emotional scenes. Assertives play an important role in shaping the narrative flow, whereas declarations occur less often, mainly in pivotal moments.

Conclusion: The obtained results confirm that every word has a consequence and that the way it is spoken alters its impact. The perception of literary characters depends not only on the plot but also on our interpretation of the dialogue, which relies significantly on speech act theory.

Keywords: speech act theory; literary dialogue; J. L. Austin; John Searle; pragmatics; illocutionary act

INTRODUCTION

"Words do not live in dictionaries, they live in the mind."

(Woolf, 1937, p. 182)

Language is the thread that binds us, connects us, and acts as our safety belt, our compass, and a powerful force for our feelings, attitudes, and art. Bearing in mind how crucial language is for the entire human race, and how fundamental it is for every second of our lives—from buying gum at the market, scribbling the text of your favorite song in the corner of the page, all the way to writing poetry, reading, and forming a critical opinion—we understand that language is a much more complex and richer tool than we are ready to admit. And we, who sail without stopping on that river of words, thoughts, sentences, and

feelings, give letters and paragraphs meaning, purpose, a message, and direction through which they will reach society.

One of those who sailed that river much faster than the others was John L. Austin, an Oxford philosopher of language, who discovered a completely new perspective on language and its impact on the lives of speakers and listeners, writers, and readers. He was the first in his field who was brave enough to oppose the then-prevailing understandings of the philosophy of language, solely focused on the descriptive function of spoken words. While on one riverbank were his colleagues who disagreed with him, on the opposite bank was Austin, who did not give up on his opinion that such a perception of language ignores the fact that language performs actions and exists not only to state facts. Unfortunately, he did not live to see the success of his work, which was published posthumously under the title *How to Do Things with Words* (1962), in which he presents the **speech act theory**. Austin argues that when people speak (locutionary act), they not only do that, but also perform a certain action (illocutionary act) and have an effect on the listener (perlocutionary act). For example, when a professor declares, “I failed you in this exam”, or when a policeman says, “I’m warning you, put down your weapon or I will use force”, an utterance occurs that changes reality. In the same paper, Austin advocates that promises, apologies, warnings, and all other statements can only be judged by whether they are effective or not, thus extending the philosophy of language into the domain of pragmatics, proving that statements are extremely dependent on context, feelings, different social norms, and the very intention of the speaker. The oceans are deep, but apparently not deep enough to separate John R. Searle and Austin on this idea. John R. Searle, a professor at Berkeley and a former student of Oxford, decided to systematize and clarify Austin’s theory. Although he agreed with Austin that language is not just a vessel blindly conveying information, he believed that the concept of illocutionary acts should be more precise. In his book *Speech Acts*, he distinguishes five illocutionary types: assertives, directives, commissives, expressives, and declarations (Searle, 1969). Understanding the contributions of these two professors towards better grasping the complexity and breadth of the meanings behind our expressions is reflected in the goal of our research, which is based on showing how much and in what way speech acts affect our perception and interpretation of literary characters and their actions. The aforementioned goal will be attained by analyzing speech acts found in dialogues of two notable plays by William Shakespeare, “King Lear” and “King Richard III”, covering both Austin’s and Searle’s approaches with a focus on curses, insults, and bad language.

MATERIALS AND METHODS

This research includes two Shakespearean plays, *King Lear* and *King Richard III*, which are rich in curses, insults, and various forms of offensive language, and therefore serve as the foundation of our study. The central goal of the research is to determine which types of speech acts are most frequently present in these plays and to examine how the verbal expression of characters influences the audience’s perception of them. The analysis is guided by the hypothesis that bad language in Shakespeare’s plays operates not merely as verbal aggression but as a strategic tool for asserting dominance and shaping social hierarchies on stage. The research apparatus consists of a corpus compiled from selected acts and scenes of the two plays, chosen for their reflection of the certain type of language analyzed (curse, insult, banishment) and for their consequent importance in character development (precisely, *King Richard III*: Act 1, Scene 2; Act 1, Scene 3; Act 4, Scene 4; and Act 5, Scene 3 and *King Lear*: Act 1, Scene 1; Act 1, Scene 4; Act 2, Scene 2; Act 2, Scene 3; Act 2, Scene 4; Act 3, Scene 2; and Act 3, Scene 7). In other words, the

utterances were selected through a process of close reading guided by pragmatic analysis, focusing on expressions that perform an illocutionary act of insult, curse, or other offensive language. This research utilizes a mixed-method approach, combining qualitative and quantitative analysis. In the qualitative component, Austin's and Searle's speech act theories are applied by first classifying the utterances according to Austin's framework of locutionary, illocutionary, and perlocutionary acts, and then according to Searle's five illocutionary categories (assertives, directives, commissives, expressives, and declaratives). The quantitative component relies on content analysis as defined by Krippendorff (2018), which involves the systematic coding and categorization of linguistic units to quantify the presence and distribution of offensive expressions. Each utterance is coded according to its speech act type, contributing to the statistical identification of the most frequent forms and their correlation with characters' personas. The results will be presented in both chart and table form (Graph No. 1, Graph No. 2, Table 1). Each utterance will be coded through three steps: identifying the insult or curse, classifying it according to Searle's framework, and indicating the speaker, the addressee, and the play, act, and scene in question, as well as the function of the utterance. Examples from *King Lear* are marked with **L** in the table, while examples from *King Richard III* are marked with **R**. The instrumentation of the research involved the manual compilation and analysis of the corpus above. Out of 40 utterances, 10 from *King Richard III* were subjected to detailed qualitative analysis, while the remaining examples were analyzed primarily according to their speech act type and pragmatic function (Table 1). All utterances were collected and coded manually, and the quantitative data, including frequency counts, were organized and processed using Google Sheets, which served as the primary tool for data management and calculation. In examining the theory of speech acts in these Shakespearean plays, it is important to recognize that impoliteness or the use of bad language in general has been largely overlooked throughout history; however, it plays a major role in communicative dynamics. Bousfield (2008) especially emphasizes that impoliteness is actually the "bad twin" of politeness, which is, surprisingly, an incredible carrier of performative potential in the interaction between characters. With this, he confirms that insults and curses in these plays do much more than express emotions; they actively shape the relationships between the characters and thus make these plays suitable for study through the lens of speech act theory. This kind of language is not only an emotional outpouring but also a voice and a means through which marginalized characters (such as women or characters of other races and social classes) express vengeance or resistance (Bitz, 2013). For this reason, our paper deals exclusively with this type of language, because through the theory of speech acts applied to such utterances, we demonstrate how they affect our understanding of the characters and their impact on the further development of the plays. Speech act theory is the darling child of pragmatics, which Mey (2001) defines as "the study of humans communicatively using language in the context of society," investigating insults and curses as pragmatic acts within a specific dramatic context rather than as mere isolated text. A slightly more detailed definition is offered by Yule (2020), who says that pragmatics is the science of how language is used in a certain context, focusing not only on the literal meaning of words but also on the implied meaning and their effect on the listener. In the field of pragmatics, one of the most influential and interesting approaches to understanding how a speaker uses language to perform specific actions is speech act theory. Austin (1962) was among the first to deal with this concept, while his successor, Searle (1969), further expanded and explained the theory. This theory explores how statements can actually serve as promises, insults, declarations, and commands—carriers of our emotions through the prism of language—and not only as channels through which we transmit information. Words contain much more than syllables, letters, suffixes, or prefixes.

Austin (1962) was the first to take a step in this field and made a distinction between

three types of speech acts:

- **locutionary** (the act of saying something)

e.g., *It is so cold outside.*

This act is simply producing a statement with its literal meaning, “the temperature outside is really low”.

- **illocutionary** (the intention of a speaker in saying something)

Using the same example, “*It is so cold outside*”, we can identify different performative forces, such as a suggestion (it is cold outside and maybe we should go inside), a request (give me your jacket because I am cold), and a complaint (about the temperature).

- **perlocutionary** (the effect on the listener)

Here, the intention is not in focus, but the actual impact that the utterances have on the listener. Continuing with “*It is so cold outside*”, a listener gives the jacket, goes inside, or ignores the complaint.

Searle (1964) expanded, selected, and divided illocutionary acts into five categories:

- **assertives**

e.g., *Belgrade is the capital of Serbia.*

When someone uses an assertive speech act, they are expressing that they believe something to be true. Its functions are stating, describing, reporting, and claiming.

- **directives**

e.g., *Close the door!*

The speaker uses directives when they want the hearer to do something. Its functions are requesting, ordering, commanding, and advising.

- **commissives**

e.g., *I will buy you the book tomorrow.*

This act commits the speaker to the future course of action. Its functions are promising, vowing, threatening, and offering.

- **expressives**

e.g., *I hate you for your snoring.*

By using this act, the speaker is expressing their psychological state or attitude. Its functions are apologizing, congratulating, cursing, and lamenting.

- **declarations**

e.g., *I pronounce you husband and wife.*

This act simply makes something true, or in other words, it just changes the external situation by being uttered. Its functions are declaring, baptizing, firing, and sentencing.

Although Austin felt that dramatic performances lacked sincerity, Macías-Borrego (2021) noted that this view was challenged by the scholar Fish (1976), who argued that felicity conditions remain extremely useful for literary analysis. They believe that in the play *King Richard III*, analyzing the characters, their intentions, and cultural norms through the lens of speech act theory actually deepens interpretive insight. This is particularly important because it shows that although Austin did not anticipate this application of his theory, it is nevertheless extremely suitable for this type of analysis of curses, insults, and bad language, as it contains significant explanatory power. Vienne-Guerrin (2022) emphasizes the extraordinary power of curses and maledictions to inflict mental pain, cause the loss of social status, evoke emotions, and more. She recognizes that such forms of communication rely on a whole network of social codes and specific situations in which they are uttered. This is exactly what supports Searle's approach—that words are not just words but also performative acts. In the analysis, it is important to emphasize that it includes both individual words (“villain”) and entire phrases (“degenerate bastard”) that directly contain a curse, insult, or offensive expression, as well as phrases that pragmatically carry such meaning indirectly (“the dog is dead!”).

Example (King Richard III, Act 1, Scene 2):
“O wonderful, when devils tell the truth!”

Locutionary act: a statement expressing surprise that even the devil can tell the truth.

Illocutionary act: a sarcastic statement or an insult directed at Richard, intended to mock his honesty and offend him by calling him a devil.

Perlocutionary act: the effect of this statement by Lady Anne is to insult and humiliate Richard, as he has tried to manipulate her on several occasions. According to Searle, this statement is both assertive and expressive—assertive because Lady Anne ironically asserts that Richard is telling the truth, and expressive because she conveys her dissatisfaction, anger, rage, and hatred toward him.

RESULTS

This study analyzes the wealth of speech acts in Shakespeare's *King Lear* and *King Richard III*, focusing specifically on banishments, curses, insults, self-banishments, and bad language in general. The extracted data showcases various types of performative language—from formal declarations that affect social and familial ties, to curses invoking cosmic forces, and insults so brutal in their nature that no one could take them lightly. What follows are the utterances divided into two sections: those from *King Richard III* and those from *King Lear*. Each section includes utterances that best fit the criteria of banishment, curse, insult, or bad language in general, along with their brief speech act classifications.

“King Lear”

Banishments:

Act 1, Scene 1

Lear and Cordelia, when he tells her, “*Here I disclaim all my paternal care, Propinquity*

and property of blood, And as a stranger to my heart and me Hold thee, from this, for ever.”

- If one should ask for a proper example of a banishment, these lines should constitute the answer. Lear’s words bring about the tragic shattering of both the noble family and the political state of his kingdom.

Again, it is Lear that’s making banishments known when conversing with Kent, *“Hear me on thy allegiance, hear me!...Five days we do allot thee for provision To shield thee from diseases of the world, And on the sixth day to turn thy hated back Upon our kingdom: if, on the tenth day following, Thy banish’d trunk be found in our dominions, The moment is thy death.”*

- Lines above fall under the category of a direct performative banishment with clear-cut conditions.

Act 2, Scene 3

As for the not-so-explicit banishments, a prime one to be taken into account would be the following lines by Edgar, *“Edgar I nothing am.”* Shortly put, self-banishment, or a perlocutionary consequence of Edmund’s manipulations and false speech acts.

“King Richard III”

Banishments:

Act 1, Scene 2

When it comes to obvious banishments in this play, the example in which Lady Anne addresses the Duke of Gloster with the words, *“Out of my sight! thou dost infect my eyes,”* represents both an excellent example of directives and expressives, and a clear image of hatred that will only reach its full climax later.

Act 4, Scene 4

“There let him sink, and be the seas on him! White-liver’d runagate, what doth he there?” These words from King Richard represent an example of borderline banishments, or those that contain within themselves a wish or a curse of exclusion, but which are not a command.

“King Lear”

Insults:

Act 1, Scene 4

Lear’s words to Cordelia are the first insults to be noted here, *“Detested kite! thou liest.”* No child should be the subject of such an expressive insult and a directive “thou liest” in one.

Act 2, Scene 2

The next lines to be the right fit for insults in “King Lear” come from Kent, in his long tirade against Oswald, *“A knave; a rascal; an eater of broken meats; a base, proud, shallow, beggarly, thee-suited, hundred pound, filthy worsted-stoking knave...”*

- Scornful insults, as such, are expressive speech acts.

Kent's utterance, an expressive insult, is also present in "*You whoreson zed! you unnecessary letter!*" Again, disdain and disrespect are expressed linguistically.

Act 2, Scene 4

Lear's lines opened the list of insults, and so they will close it. Lear said the following to his daughter Goneril, "*Thou art a boil, A plague-sore, an embossed carbuncle, In my corrupted blood.*" These lines are expressive insults where Lear presents disrespect for his daughter.

"King Richard III"

Insults:

Act 1, Scene 2

"*And thou unfit for any place but hell.*" Short, but a snappy expressive with the intent of a verbal expulsion from mankind. It can also be read as an assertive since Lady Anne states and makes a claim about her interlocutor. This statement would scar almost any addressee.

Act 1, Scene 3

Words like "*Thou elvish-mark'd, abortive, rooting hog!*" carry a lot of both pragmatic and emotional weight. They are a "pure" example of insult, although their intention to demean Richard's physical appearance and ancestry is not pure in the least.

Act 1, Scene 3

In the same section, we come across an insult "*Thou loathed issue of thy father's loins!*", that, through an expressive type of speech act, expresses absolute disgust towards Richard and his "dubious" origin with the aim of damaging his honor and marking him as a nasty offspring of his line.

Act 1, Scene 3

The previous example is followed by the brutal insult "*Thou rag of honor!*" which, through the expressive speech act, mocks Richard and his right to authority and respect from the others. This is one of many examples of how pragmatics and language in general do not exist apart from intentions and feelings expressed through language.

"King Lear"

Curses:

Act 1, Scene 4

Lines of Act 1 also find their place under expressives, specifically curses. The first example, once again, comes from Lear, "*Hear, Nature, hear; dear goddess, hear! Suspend thy purpose, if thou didst intend To make this creature fruitful! Into her womb convey sterility; Dry up in her the organs of increase; And from her derogate body never spring A babe to honour her!*"

Act 2, Scene 4

Lear's curse wearing the clothes of a prayer to the higher, mightier beings, "*You see me*

here, you gods, a poor old man, As full of grief as age; wretched in both; if it be you that stir these daughters' hearts Against their father, fool me not so much To bear it tamely; touch me with noble anger, And let not women's weapons, water-drops, Stain my man's cheeks!"

- Lines above can be framed as half lament, half directive.

Act 3, Scene 2

As in the example above, Lear calls upon the forces of the supernatural, "*Blow winds, and crack your cheeks! rage! blow! ... Crack nature's moulds, all germens spill at once, That makes ungrateful man!*"

- Here lies a directive to the storm, pleading to erase human reproduction.

Act 3, Scene 7

Gloster comes around and procures the next, "*All dark and comfortless! Where's my son Edmund? Edmund, enkindle all the sparks of nature, To quit this horrid act.*"

- Not solely a curse in itself, but also a wish for vengeance on one of the sisters, Regan, and Cornwall.

"King Richard III"

Curses:

Act 1, Scene 2

"If ever he have wife, let her he made A miserable by the death of him As I am made by my poor lord and thee!" are the words of Lady Anne, which in speech act terms resemble an expressive (strong emotion; grief) combined with a curse to the higher powers, hence a directive.

- Her words are an example of many to come, where curses reflect pain and a wish for revenge.

Act 1, Scene 2

"O God, which this blood madest, revenge his death! O earth, which this blood drink'st revenge his death!"

- Here, Lady Anne makes a directive prayer, pleading to God and the earth for retaliation. Speech act classification would put the lines under directive and expressive, since she expresses anguish and is struck by intense grief.

Act 1, Scene 2

"Either heaven with lightning strike the murderer dead, Or earth, gape open wide and eat him quick..." Lady Anne mentions heavenly and earthly forces to take action and punish him by using a directive (curse) and expressive (furious and sorrowful).

DISCUSSION

Focusing on Austin's framework and Searle's classification of speech acts, this paper examined banishments, curses, and insults in Shakespeare's "King Richard III" and "King Lear". As mentioned before, speech acts shape the world and its human connections, especially emotions and social roles in these plays. The analysis shows that, in "King Richard III", bad language serves as a tool of power, vengeance, and moral judgement. Speech acts

found in this play function primarily as expressives, heaps of rage, ridicule, and ambition, and directives/declarations, which play a key part in the fates of the characters. The curses and insults are not there just to fill out the lines; they actively break the addressee's spirit and the social state of the play. Whereas in "King Lear", Lear's banishments act as formal declarations, and his curses are pulled between personal insults and cosmic invocations. The vile insults noted above show outrage and madness, Edgar's self-banishment proves language can cause an identity breakdown, and Lear's prayers to the mightier beings show how desperate the character is to appeal to them. It is thus worth noting that speech acts are paramount when establishing the scale of authority, resistance, and vulnerability of a character, all of which will be dealt with in the discussion below.

"King Lear", Act 1, Scene 1

*"Here I disclaim all my paternal care,
Propinquity and property of blood,
And as a stranger to my heart and me
Hold thee, from this, for ever."*

Locutionary act: Lear makes a formal renunciation of Cordelia as his daughter.

Illocutionary act: Lear's utterance performs the act of disowning Cordelia. By "disclaiming", Lear changes her social and familial status.

Perlocutionary act: Such a statement brings forth the tragic chain of events to the noble family; Cordelia loses her inheritance and protection, and the court is left in shock.

According to Searle's classification, these lines reflect a declaration; Lear has the authority to decide the future of Cordelia's status, and every word he says is respected and acted on, and an expressive; the statement shows anger, dismay, and abandonment.

"King Lear", Act 1, Scene 1

*"Hear me on thy allegiance, hear me!...
Five days we do allot thee for provision
To shield thee from diseases of the world,
And on the sixth day to turn thy hated back
Upon our kingdom: if, on the tenth day following,
Thy banish'd trunk be found in our dominions,
The moment is thy death."*

Locutionary act: While speaking, Lear notifies Kent that he is left with 5 days to get ready and leave the kingdom; if he doesn't obey, death awaits.

Illocutionary act: Lear banishes Kent through a declaration, directs him to go away within a set period of time, and commits to execute him if he disobeys.

Perlocutionary act: Lear forces Kent to be silent and follow orders. Additionally, he is left without his role in the kingdom and is exiled from it. As with the example above, this one reaffirms the strength and authority of Lear's commands.

This passage, like the incoming examples, is an instance of a speech act's ability to take on multiple illocutionary types at once. Under Searle, these lines are a declaration, he declares Kent loses his status, a directive since Lear commands him to turn his back and leave the kingdom, and a commissive, threatening Kent and committing to go with his execution, if it comes to it.

"King Lear", Act 1, Scene 4

“Detested kite! thou liest.”

Locutionary act: When speaking to Goneril, Lear calls her a scavenger bird (“detested kite”) and accuses her of lying.

Illocutionary act: With such an insult, Lear shows contempt, rage, and rejection. He also asserts that Goneril’s words are false, i.e., accuses her.

Perlocutionary act: Lear’s statement causes yet another broken family tie and wounds his daughter. He shames her, and the conflict just grows bigger.

This insult fits into Searle’s expressive (emotional condemnation) and assertive (making a claim about the truthfulness of someone’s words).

“King Lear”, Act 2, Scene 2

“A knave; a rascal; an eater of broken meats; a base, proud, shallow, beggarly, thee-suited, hundred pound, filthy worsted-stoking knave...”

Locutionary act: Kent wants to make it known what he thinks of Oswald. In his long tirade, he describes him as unworthy, dishonest, and heinous, among other things.

Illocutionary act: Kent uses the opportunity and his words to let out his anger, and states the exaggerated, apparent qualities.

Perlocutionary act: Oswald is left humiliated in front of the spectators, and the conflict unfolds.

This insult is an example of Searle’s expressive, a pure, lengthy insult, and assertive, by which Kent makes certain claims about his addressee, e.g., “rascal”, “shallow”, “beggarly”.

“King Lear”, Act 2, Scene 3

“Edgar I nothing am.”

Locutionary act: Edgar states that he is nothing after losing his original identity.

Illocutionary act: Edgar disowns his formal identity and starts putting on the clothes of his new one, while appearing alienated and desperate.

Perlocutionary act: By shedding his old uniform, Poor Tom came about and showed his strategic thinking.

In just 4 words, Edgar managed to do the following, according to Searle: he managed to make a declaration and redefine himself as a beggar, and a claim about his newfound identity, i.e., an assertive, and an expressive; expressing loss and grief.

“King Lear”, Act 2, Scene 4

*“You see me here, you gods, a poor old man,
As full of grief as age; wretched in both;
If it be you that stir these daughters’ hearts
Against their father, fool me not so much
To bear it tamely; touch me with noble anger,
And let not women’s weapons, water-drops,
Stain my man’s cheeks!”*

Locutionary act: Lear makes a plea to the gods and simultaneously describes himself and the state he is in, desperate and a poor soul. He goes on to beg the higher powers to help him live through the rough period, to bless him with “noble anger”.

Illocutionary act: Lear begins with a directive to ask for the Gods’ help. He expresses despair and humiliation, and a wish to regain his power.

Perlocutionary act: The audience grows a kind of sympathy for him, due to his poor

state and the loss of his royal might.

Searle's classification would paint these lines as directive, expressive, and assertive. Directive because Lear is putting his prayers in God's hands, expressive since he lets nothing but shame, pain, gloom, and misery out in the world, and finally, assertive, since he asserts his suffering.

"King Lear", Act 2, Scene 4

"Thou art a boil, A plague-sore, an embossed carbuncle, In my corrupted blood."

Locutionary act: Lear describes his daughter Regan as a nuisance, a sick and twisted part of him.

Illocutionary act: This is an utterance overflowing with anguish and hatred, a hurtful insult reflecting Lear's disappointment and disbelief.

Perlocutionary act: A statement as such can only hurt and wreck the addressee's emotional state. This served as a reminder to the audience of Lear's inner breakdown.

By Searle's classification, the present speech acts are expressive; he commits an emotional attack on Regan as a consequence of his own weakening of character.

"King Lear", Act 3, Scene 2

"Blow winds, and crack your cheeks! rage! blow! ... Crack nature's moulds, all germens spill at once, That makes ungrateful man!"

Locutionary act: Lear once again turns to natural forces out of human reach. By use of imperative, he commands them to give their all to ravage and tear down what's left.

Illocutionary act: He is ordering and acting out of despair and pure anguish, and loss of trust by his fellow mankind. Indirectly, he wishes revenge on ungrateful men.

Perlocutionary act: His lines set the nail on his emotional turmoil, and the audience is aware of the dramatic effect of Lear's plea.

Speech acts, as classified by Searle, would go as follows: directive; Lear directs natural forces to take action, expressive; Lear is going through serious mental hardship and expresses it, while indirectly commits to take vengeance on mankind with the help of nature, i.e., commissive.

"King Lear", Act 3, Scene 7

"All dark and comfortless! Where's my son Edmund? Edmund, enkindle all the sparks of nature, To quit this horrid act."

Locutionary act: Gloucester is sorrowful after his blinding and calls for his son Edmund to take revenge on those who have wronged him.

Illocutionary act: Gloucester pleads, better said, commands his son to take what is needed in order to quit the injustice. His words reflect sadness, distress, yearning for a hint of hope, and retaliation.

Perlocutionary act: Hearing his father, Edmund gains emotional support and motivation to help him, and the audience acknowledges the cruel doings of Regan and Cornwall.

Under Searle's classification, Gloucester spoke in directive, expressive, and commissive; first, he has made it clear he asked Edmund to take part in revenge; second, he shows signs of agony and horror mixed with fury.

"King Richard III", Act 1, Scene 2

"And thou unfit for any place but hell."

Locutionary act: Here, it is said that Richard truly does not belong anywhere else but in hell because he is responsible for many deaths and does not deserve to be in heaven with King Henry, whose life he took.

Illocutionary act: By doing so, the speaker indirectly characterizes Richard as the devil himself who belongs in hell; also, the speaker's intention is to degrade Richard and symbolically banish him to hell, expressing the strength of Richard's malice.

Perlocutionary act: This humiliates Richard and tries to weaken his authority in front of others; also, this statement further confirms his position as a socially unacceptable, hated, evil, and cursed ruler. It may provoke anger, defensiveness, or reinforce his role as villain to the audience.

According to Searle's classification, Lady Anne used expressives and directives. She expresses her hatred, disgust, and moral condemnation towards Richard as well as her wish that Richard ends up in hell (it is assumed that she also wants his death) because, in her opinion, he belongs there because of all the horrors he has committed.

"King Richard III", Act 1, Scene 2

"Black night o'ershade thy day, and death thy life!"

Locutionary act: The speaker curses Richard and wants the dark night to cover Richard's day (day—a symbol of happiness, peace, life) and for death to dominate Richard's life.

Illocutionary act: This curse is used by the speaker as a skillful tool with the intention of invoking and wishing absolute suffering and destruction upon Richard. Also, it is clear that the speaker hopes for Richard's downfall.

Perlocutionary act: Here, the effect could be separated into the one expected from such a statement, which is fear, humiliation, and infliction of emotional injury, and the one that actually happened, the unexpected one, which is that such statements actually fed Richard's self-centeredness and had the exact opposite effect.

However, if we ask Searle, he would surely say that through the directives and expressives used, the speaker here is actually begging the holy forces and fate itself to punish Richard, by which the speaker simultaneously expresses their own despair, powerlessness, and hatred in the situation in which they find themselves.

"King Richard III", Act 1, Scene 3

"Long mayst thou live to wail thy children's loss;

And see another, as I see thee now,

Deck'd in thy rights, as thou art stall'd in mine!"

Locutionary act: Contrary to the previous example, here Queen Margaret wishes Richard an extremely long life, but filled with suffering, a life long enough to mourn the lives of his children and wait to see someone else enjoy the fruits of power and authority.

Illocutionary act: Through this curse, Queen Margaret actively invokes suffering and predicts an absolute reversal of Richard's fortunes. At the moment, as she is telling him that, he is extremely powerful, and his power is growing every hour, while she is going through absolute hell, and she wants the same for him, to suffer as she is now suffering and mourning her dead children.

Perlocutionary act: The effect of this curse is not only reflected in Richard's tragic future, but also in the portrayal of Queen Margaret as a prophetic figure who actually foreshadows Richard's end with the curse.

Through this example, Searle's expressive and the directive that Queen Margaret skillfully uses (to call on the weavers of fate to tie the threads of Richard's life as Richard has tied hers) also express the amount of her grief and resentment, which she turns into the

most dangerous weapon.

“King Richard III”, Act 1, Scene 3

“No sleep close up that deadly eye of thine,
Unless it be whilst some tormenting dream.”

Locutionary act: This statement claims that Richard should not be able to sleep, and if he does sleep, he should be haunted and tormented by nightmares.

Illocutionary act: The clear intention of this curse is to express the speaker’s wish and hope that Richard will absolutely never find peace, not even in sleep itself. The power of this curse truly lies in Queen Margaret’s hatred and her summoning of the supernatural for help.

Perlocutionary act: In this case, the effect is mostly of a psychological type. Richard is crazy, evil, repulsive, and ambitious enough without this; in this case, it could be said that fulfilling the curse would lead to either intensifying his aforementioned traits or total insanity and death.

According to Searle’s theory, this is a good example of directives and expressives; a directive because it represents a prayer or wailing and calling on the heavenly forces to take away every ounce of Richard’s peace, while as an expressive it perfectly depicts the extent to which Queen Margaret’s hatred goes, making us question whether she and Richard differ in hatred at all.

“King Richard III”, Act 4, Scene 4

“Cancel his bond of life, dear God, I pray,
That I may live to say, The dog is dead!”

Locutionary act: In this example, Queen Margaret begs God to take Richard’s life so she can finally live in peace, knowing that he is no longer in this world, as she states she will be celebrating and that she can say, “the dog is dead!”

Illocutionary act: This is a very specific example because it combines both a curse and a prayer to God: she prays for his death. Therefore, the power of this example is two-sided: petitionary force and cursing force. It is the queen’s intention that God hear her prayer and take the life of a being who takes the lives of others.

Perlocutionary act: The effect is not persuasion but rather the strengthening of Richard’s symbolic status as a damned, accused tyrant.

According to Searle’s point of view, here we also have a display of expressives and directives, since this curse is also a prayer to God that he would take Richard’s life into his own hands, which shows the extent to which the queen’s hatred goes, and how much happiness his death would bring her. Margaret’s duplicity is present, i.e., her willingness to pray heartily to God but to ask him for death and forgiveness for another being.

“King Richard III”, Act 4, Scene 4

“Bloody thou art, bloody will be thy end;
Shame serves thy life and doth thy death attend.”

Locutionary act: The speaker here expresses that Richard’s end will be as bloody as his whole life, and his death will be as shameful as his life. Blood will be his bed and shame his eternal companion.

Illocutionary act: This is a curse that has a prophetic intent. The speaker here does not engage in mere description; it essentially performs the act of declaring Richard cursed and foresees a shameful and terrible end with it.

Perlocutionary act: The absolute effect of this statement is to completely humiliate Richard, instill dread or moral opprobrium in the audience, and to suggest in a very skillful way what Richard's end will really be.

In this example, assertives and expressives found their place through the speaker's claim about the very character of Richard and his fate, "Bloody thou art... bloody will be thy end", by which the speaker conveys the moral condemnation of Richard's actions (they are bloody and shameful) as well as the peace that his tragic end would bring.

"King Richard III", Act 1, Scene 2

"Either heaven with lightning strike the
murderer dead,
Or earth, gape open wide and eat him quick."

Locutionary act: The speaker calls upon the heavens and the earth to take vengeance on the addressee.

Illocutionary act: This is a curse and an invocation in the sense that the speaker wishes for a tough fate, and implores the heavens and the earth to take revenge.

Perlocutionary act: As with other present curses, these lines intend to scare the interlocutor and make them fear what's to come. The audience is met with a troubled speaker, and they get to see how miserable and enraged Lady Anne is.

This curse works as a request to the Gods/earth; directive, and because it lets the readers know of the speaker's emotional state, it's an expressive.

"King Richard III", Act 1, Scene 3

"Thou loathed issue of thy father's loins!"

Locutionary act: The speaker makes a statement about the birth of the addressee, saying Richard is a hated offspring.

Illocutionary act: This utterance combines condemnation and an insult. The addressee's character and identity are attacked, and it expands to their whole existence.

Perlocutionary act: The speaker intends to emotionally wound Richard, and the audience doesn't feel bad for him; they get the impression of him as truly corrupt and evil.

By Searle's classification, this line belongs to expressives and assertives; the speaker expresses rage and disgust, while also stating, or claiming, that Richard is deeply loathed from birth.

"King Richard III", Act 1, Scene 2

"Out of my sight! thou dost infect my eyes."

Locutionary act: The speaker urges the addressee to go away and then makes an assertion that the addressee bothers their vision. An imperative is combined with repulsion.

Illocutionary act: This utterance is both a dismissal and an insult. The speaker actively banishes the interlocutor and makes bad remarks about their character.

Perlocutionary act: The speaker's intent is to shame and humiliate the addressee, and the audience can feel the tension rising, as well as the superiority of the speaker.

In Searle's terms, the imperative functions as a directive, instructing the addressee to leave, and an expressive, bringing forth emotions like disgust and anger.

"King Richard III", Act 1, Scene 3

"If heaven have any grievous plague in store
Exceeding those that I can wish upon thee"

Locutionary act: The speaker asks the heavens to send down the worst plagues possible to his addressee. Queen Margaret wishes for a divine punishment.

Illocutionary act: Her utterance is a curse by which she expresses anger and a plea to the higher beings to take action against the addressee. An emotional outburst is not the only thing she experiences; this is a performative act of cursing.

Perlocutionary act: The addressee is meant to be frightened and emotionally hurt, and the readers get to know the amount of anguish she is filled with.

The chosen lines of this research paper, by Searle's classification, fit as expressive and directive; emotions dominate, especially pain, and Queen Margaret directs the heavens to punish her addressee.

Through the presentation of the analysis process of these examples, we clearly see that speech acts are not just mere linguistic decorations. They are also means of transformation. In *Lear*, language becomes a channel of broken authority and powerlessness, while in *Richard*, language is a means of manipulation and damnation. Austin's and Searle's theories show that utterances carry at their core an illocutionary force capable of building and tearing down worlds. Through this, we see that words not only describe power but often create it.

CONCLUSION

The analysis shows that speech acts in *King Lear* are powerful tools for character development and audience perception, rather than mere narrative devices. Based on the quantitative results, it is clear that expressive speech acts dominate the play; of all identified examples, they account for 36.4%. These are then followed by assertives and directives (18.2% each), and declaratives and commissives (13.6% each). Thus, the results reflect the emotional intensity of Shakespeare's tragedy.

Noting that expressives predominate, it is without a doubt that the characters' language is mainly oriented toward the articulation of inner emotions, such as anger, grief, and despair, and consequently reveals their psychological states and interpersonal tensions. For example, *King Lear*'s banishments and verbal outbursts showcase royal authority, emotional instability, and wounded pride. He relies on expressive and declarative acts and simultaneously makes the audience perceive him as an authoritarian yet emotionally volatile ruler, whose misuse of power leads to his downfall. Kent's words, characterized by direct and expressive speech acts, paint him as a loyal, defiant figure of moral integrity. He strategically uses language as an act of service rather than rebellion.

In *King Lear*, the utterances intertwine illocutionary force and rhetorical effect, blending form and function in ways that transcend the literal meaning of words. The stylistic texture of this play emerges from an interplay between pragmatic intent and expressive style; language is both an instrument of power and a mirror of vulnerability.

In *King Richard III*, the fall of Richard is not only physical but also linguistic. This play turns out to be a battlefield, where language becomes a weapon of power, social position, and fight. Richard's downfall is best shown through the speech acts themselves because he doesn't just die by the sword. His death begins slowly from the first insults and curses addressed to him. Rival families, divine and demonic forces, and individual ambitions are all mediated through discourse (through prayers versus curses, persuasion versus verbal aggression, praising versus insulting).

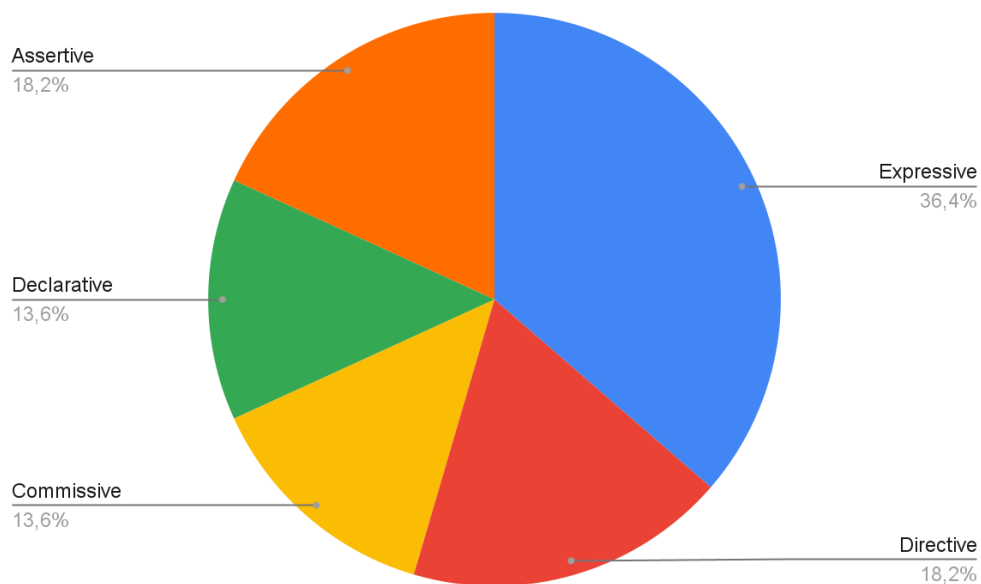
From the beginning, Richard's linguistic identity was constructed by other people. From birth, he is marked as one who is illegitimate, unnatural, and monstrous. Just such

a pejorative and dehumanizing discourse creates a pragmatic framework in which Richard, even as a child, realizes that words are actually weapons. This is where we come to the question: Is Richard's verbal violence his reaction to being exposed to such language, or is he still expressing his true self through this kind of discourse? Even when Richard is silent, his character is being shaped by others. The curses of Queen Margaret and Lady Anne serve not only as expressive speech acts but also as performative attempts to restore moral and emotional balance. Their utterances reveal the pragmatic function of lamentation, resistance, and condemnation in a context of patriarchal oppression and political conflict. Through expressive language, they negotiate power, assert identity, and challenge the authority that Richard embodies. The dialogic structure of this play, which is mostly shown through expressives and directives, perfectly represents how linguistic behaviors directly affect interpersonal relations and the outcome of the event. In this way, Shakespeare shows that discourse not only reflects but also shapes our reality. Thus, King Richard III exemplifies how linguistic choices can construct, sustain, and ultimately dismantle power.

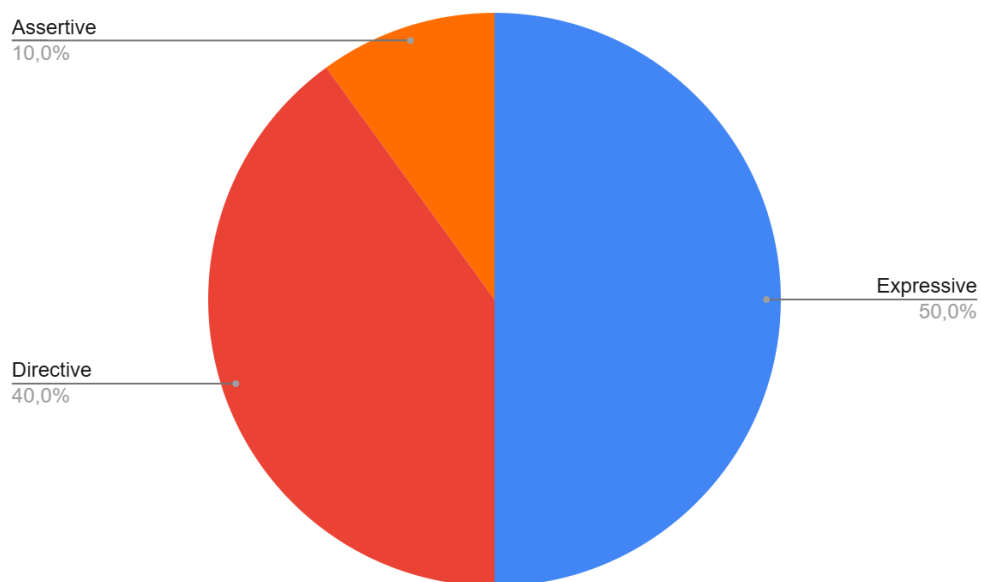
For the audience, these linguistic patterns guide emotional and moral interpretation by revealing who commands, who resists, and who should be trusted, and whose moral compass is broken. The study concludes that Shakespeare's use of offensive and affective language is not just romantic ornamentation, but a deliberate linguopragmatic mechanism for constructing character identity and guiding audience response.

BIBLIOGRAPHY

- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Bitz, A. R. E. (2013). *The nature of cursing: Efficacy, femininity, and revenge in Shakespeare's curses* (Master's thesis). Bozeman, MT: Montana State University.
- Bousfield, D. (2008). *Impoliteness in interaction*. Amsterdam: John Benjamins.
- Fish, S. E. (1976). How to do things with Austin and Searle: Speech act theory and literary criticism. *MLN*, 91(5), 983–1025. <https://doi.org/10.2307/2907187>
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. 4th ed. Thousand Oaks, CA: SAGE, 2018.
- Macías-Borrego, M. (2025). A pragmatic analysis of Shakespeare's *Richard III*: Language strategies: Persuasion, domination, and control. *Humanities*, 14(2), Article 27. <https://doi.org/10.3390/h14020027>
- Mey, J. L. (2001). *Pragmatics: An introduction* (2nd ed.). Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shakespeare, W. (2007). *The complete works of William Shakespeare*. Hertfordshire: Wordsworth Editions.
- Vienne-Guerrin, N. (2022). *The anatomy of insults in Shakespeare's world*. London: Bloomsbury.
- Woolf, V. (1937). Craftsmanship. In *The death of the moth and other essays* (pp. 178–195). London: Hogarth Press.
- Yule, G. (2020). *The study of language* (7th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Graph No.1 Speech acts present in Shakespeare's King Lear

Graph No.2 Speech acts present in King Richard III

Table 1, Speech acts in “King Richard III” and “King Lear”

Play, Act, Scene	Insult, Curse, Banishment	Speaker	Addressee	Speech act type	Function
R, ACT 1, SCENE 2	Cursed be the hand that made these fatal holes! / Cursed be the heart that had the heart to do it! / Cursed the blood that let this blood from hence!	Lady Anne	Duke of Gloster	Directive, Expressive	Curse, verbal attack
R, ACT 1, SCENE 2	If ever he have child, abortive be it / Prodigious, and untimely brought to light, / Whose ugly and unnatural aspect / May fright the hopeful mother at the view; / And that be heir to his unhappiness!	Lady Anne	Duke of Gloster	Directive, Expressive	Curse, verbal attack
R, ACT 1, SCENE 2	If ever he have wife, let her he made / A miserable by the death of him / As I am made by my poor lord and thee!	Lady Anne	Duke of Gloster	Directive, expressive	Curse, emotional retaliation
R, ACT 1, SCENE 2	O God, which this blood madest, revenge his death! / O earth, which this blood drink'st revenge his death!	Lady Anne	Duke of Gloster	Directive, expressive	Curse, invocation for vengeance
R, ACT 1, SCENE 2	Either heaven with lightning strike the murderer dead, / Or earth, gape open wide and eat him quick,	Lady Anne	Duke of Gloster	Directive, expressive	Curse, imprecation
R, ACT 1, SCENE 2	O wonderful, when devils tell the truth!	Lady Anne	Duke of Gloster	Assertive, expressive	Insult, sarcastic rebuke
R, ACT 1, SCENE 2	He is in heaven, where thou shalt never come.	Lady Anne	Duke of Gloster	Assertive, expressive	Insult, moral condemnation
R, ACT 1, SCENE 2	And thou unfit for any place but hell.	Lady Anne	Duke of Gloster	Assertive, expressive	Insult, moral rebuke
R, ACT 1, SCENE 2	Black night o'ershade thy day, and death thy life!	Lady Anne	Duke of Gloster	Directive, expressive	Curse, verbal punishment
R, ACT 1, SCENE 2	His better doth not breathe upon the earth.	Lady Anne	Duke of Gloster	Assertive, expressive	Curse, moral denunciation

R, ACT 1, SCENE 2	Out of my sight! thou dost infect my eyes.	Lady Anne	Duke of Gloster	Directive, expressive	Insult, verbal rejection
R, ACT 1, SCENE 2	Would they were basilisks, to strike thee dead!	Lady Anne	Duke of Gloster	Directive, expressive	Curse, verbal attack
R, ACT 1, SCENE 3	Hie thee to hell for shame, and leave the world, Thou cacodemon! there thy kingdom is.	Queen Margaret	Duke of Gloster	Directive, expressive	Curse, moral condemnation
R, ACT 1, SCENE 3	Long mayst thou live to wail thy children's loss; / And see another, as I see thee now, / Deck'd in thy rights, as thou art stall'd in mine!	Queen Margaret	Duke of Gloster	Directive, expressive	Curse, verbal punishment
R, ACT 1, SCENE 3	Have done thy charm, thou hateful wither'd hag!	Duke of Gloster	Queen Margaret	Directive, expressive	Insult, verbal rejection
R, ACT 1, SCENE 3	If heaven have any grievous plague in store / Exceeding those that I can wish upon thee,	Queen Margaret	Duke of Gloster	Directive, expressive	Curse, verbal punishment
R, ACT 1, SCENE 3	On thee, the troubler of the poor world's peace! / The worm of conscience still begnaw thy soul! / Thy friends suspect for traitors while thou livest, / And take deep traitors for thy dearest friends!	Queen Margaret	Duke of Gloster	Assertive, expressive	Curse, verbal condemnation
R, ACT 1, SCENE 3	No sleep close up that deadly eye of thine, / Unless it be whilst some tormenting dream / Affrights thee with a hell of ugly devils!	Queen Margaret	Duke of Gloster	Directive, expressive	Curse, verbal punishment
R, ACT 1, SCENE 3	Thou elvish-mark'd, abortive, rooting hog!	Queen Margaret	Duke of Gloster	Expressive, assertive	Insult, verbal attack
R, ACT 1, SCENE 3	Thou that wast seal'd in thy nativity/ The slave of nature and the son of hell!	Queen Margaret	Duke of Gloster	Assertive, expressive	Insult, verbal denunciation
R, ACT 1, SCENE 3	Thou slander of thy mother's heavy womb!	Queen Margaret	Duke of Gloster	Expressive, assertive	Insult, verbal attack
R, ACT 1, SCENE 3	Thou loathed issue of thy father's loins!	Queen Margaret	Duke of Gloster	Assertive, expressive	Insult, verbal attack
R, ACT 1, SCENE 3	Thou rag of honour!	Queen Margaret	Duke of Gloster	Expressive, assertive	Insult, verbal attack

R, ACT 4, SCENE 4	From forth the kennel of thy womb hath crept / A hell-hound that doth hunt us all to death:	Queen Margaret	Duke of Gloster	Assertive, expressive	Insult, ver- bal denun- ciation
R, ACT 4, SCENE 4	That dog, that had his teeth before his eyes,	Queen Margaret	Duke of Gloster	Expre- ssive, assertive	Insult, ver- bal attack
R, ACT 4, SCENE 4	That foul defacer of God's handiwork, / That excellent grand tyrant of the earth,	Queen Margaret	Duke of Gloster	Assertive, expressive	Insult, ver- bal denun- ciation
R, ACT 4, SCENE 4	Cancel his bond of life, dear God, I pray, / That I may live to say, The dog is dead!	Queen Margaret	Duke of Gloster	Directive, expressive	Curse, ver- bal denun- ciation
R, ACT 4, SCENE 4	Bloody thou art, bloody will be thy end; / Shame serves thy life and doth thy death attend.	Duchess of York	Duke of Gloster	Assertive, expressive	Curse, ver- bal denun- ciation
R, ACT 4, SCENE 4	There let him sink, and be the seas on him! / White-li- ver'd runagate, what doth he there?	King Richard		Directive, expressive	Insult, ver- bal attack
R, ACT 5, SCENE 3	Let me sit heavy on thy soul to-morrow!/Think, how thou stab'dst me in my prime of youth	King Henry the Sixth as a ghost	King Richard	Directive, expressive	Curse, ver- bal denun- ciation
L, ACT 1, SCENE 1	Here I disclaim all my paternal care,/ Propinquity and property of blood, / And as a stranger to my heart and me/ Hold thee, from this, for ever	King Lear	Cordelia	Declara- tion	Formal disowning, banishment of daughter
L, ACT 1, SCENE 1	"Hear me on thy alle- giance, hear me!...Five days we do allot thee for provi- sion / To shield thee from diseases of the world, / And on the sixth day to turn thy hated back / Upon our kingdom: if, on the tenth day following, / Thy bani- sh'd trunk be found in our dominions, / The moment is thy death."	King Lear,	Kent	Decla- ration, directive, commis- sive	Formal banishment, threat, assertion of royal authority
L, ACT 1, SCENE 4	Detested kite! thou liest.	King Lear	Cordelia	Expre- ssive, assertive, directive	Insult, accusation

L. ACT 1, SCENE 4	Hear, Nature, hear; dear goddess, hear! / Suspend thy purpose, if thou didst intend / To make this creature fruitful! / Into her womb convey sterility; / Dry up in her the organs of increase; / And from her derogate body never spring / A babe to honour her!	King Lear	Nature, gods	Directive, expressive	Curse, command to Nature, expression of rage
L, ACT 2, SCENE 2	A knave; a rascal; an eater of broken meats; a base, proud, shallow, beggarly, thee-suited, hundred pound, filthy worsted-stocking knave...	Kent	Oswald	Expressive, assertive, directive	Insult tirade, emotional attack
L, ACT 2, SCENE 3	Edgar I nothing am	Edgar	Self	Declaration, assertive, expressive	Self-banishment, identity renunciation
L, ACT 2, SCENE 4	You see me here, you gods, a poor old man, As full of grief as age; wretched in both; if it be you that stir these daughters' hearts / Against their father, fool me not so much / To bear it tamely; touch me with noble anger, / And let not women's weapons, water-drops, / Stain my man's cheeks!"	King Lear	Gods	Directive, expressive, assertive	Lament, plea for divine aid
L, ACT 2, SCENE 4	Thou art a boil, / A plague-sore, an embossed carbuncle, / In my corrupted blood	King Lear	Goneril	Expressive	Metaphorical curse, insult
L, ACT 3, SCENE 2	"Blow winds, and crack your cheeks! rage! blow! ... Crack nature's moulds, all germens spill at once, That makes ungrateful man!"	King Lear	Nature	Directive, expressive, commissive	Curse, directive to natural forces
L, ACT 3, SCENE 7	"All dark and comfortless! Where's my son Edmund? Edmund, enkindle all the sparks of nature, To quit this horrid act.	Gloster	Edmund	Directive, expressive, commissive	Call for revenge, expression of grief

PAZI ŠTA PRIČAŠ – SVAKA RIJEČ IMA POSLJEDICU – TEORIJA GOVORNIH ČINOVA U ŠEKSPIROVIM DRAMAMA „KRALJ LIR” I „KRALJ RIČARD III”, SA FOKUSOM NA KLETVE I UVREDE

Autor: ANĐELA MILAŠINOVIĆ, Ivana Blagojević

e-mail: milasinovicandjela020@gmail.com, blagojevicka02@gmail.com

Mentor: viši asistent Milica Jošić-Milinović

Katedra za anglistiku

Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Uvod: Sve što izgovorimo donosi sa sobom određena značenja i izaziva reakcije i emocije – što i jeste osnovna svrha jezika. U komunikaciji naše izjave često poprimaju oblik izvinjenja, obećanja, naredbe, molbe, žalbe, upozorenja, poziva, odbijanja ili čestitke, a da nismo ni svjesni da su upravo ovo govorni činovi bez kojih bi se komunikacija urušila. O njihovom značaju prvi je pisao oksfordski filozof Džon L. Ostin u djelu „How to Do Things with Words” (1962), kojim je otvorio put novoj grani pragmatike – teoriji govornih činova. On razlikuje lokutorni, ilokutorni i prelokutorni čin, dok je američki filozof Džon Serl razvio klasifikaciju sa pet ilokutornih tipova: asertivi, komisivi, direktivi, ekspresivi i deklarativi.

Cilj: Cilj ovog rada je, na osnovu oba pristupa, analizirati govorne činove u dijalozima poznatih Šekspirovih drama radi boljeg razumijevanja značenja i postupaka likova.

Materijal i metode: Korpus obuhvata „Kralja Lira” i „Kralja Ričarda III” Vilijama Šekspira. Analiza je sprovedena kvalitativno i kvantitativno, sa prikupljanjem i kategorizacijom ukupno 40 primjera, a rezultati su prikazani i grafički radi jasnijeg uvida.

Rezultati: Analiza je pokazala da direktivi i ekspresivi dominiraju u većini dijaloga, dok se komisivi češće pojavljuju u ključnim emotivnim scenama. Asertivi imaju važnu ulogu u izgradnji narativnog toka, dok se deklarativi pojavljuju rjeđe, uglavnom u situacijama prekretnice.

Zaključak: Dobijeni rezultati potvrđuju da svaka riječ ima posljedicu i da način na koji je izgovorena mijenja njen odjek. Percepcija književnih likova zavisi ne samo od radnje, već i od naše interpretacije dijaloga, koja se značajno oslanja na teoriju govornih činova.

Ključne riječi: teorija govornih činova, književni dijalog, Džon L. Ostin Džon, serpragmatika, ilokutivni čin.

ULOGA NASTAVNIKA U PODRŠCI BILINGVALNIH UČENIKA U RAZREDNOJ NASTAVI

Autor: Mr. AZRA IVAZOVIĆ, Anastasija Ćorović

e-mail: azra_niksic@hotmail.com, megalodonstacy3@gmail.com

Mentor: mr. razredne nastave Azra Ivazović, privatna osnovna škola „Maarif International Schools”

Pedagoški fakultet Univerziteta u Sarajevu

Uvod: U savremenom obrazovnom kontekstu, uloga učitelja u radu s bilingvalnim učenicima postaje sve značajnija zbog porasta broja djece koja kod kuće govore drugi jezik od jezika nastave. Ovi učenici često se suočavaju s izazovima u razumijevanju gradiva, izražavanju misli i socijalnoj integraciji, što zahtijeva dodatnu pedagošku pažnju i prilagođen pristup učitelja.

Cilj: Cilj istraživanja bio je ispitati ulogu učitelja razredne nastave u pružanju podrške bilingvalnim učenicima, analizirati njihove metode rada, izazove s kojima se susreću i oblike institucionalne podrške koje imaju na raspolaganju.

Materijal i metode: Korišten je kombinovani metodološki pristup koji uključuje teorijsku analizu, analizu pedagoške dokumentacije, studiju slučaja i anketnu metodu. Podaci su prikupljeni putem polustrukturiranih intervjua i fokus grupa sa učiteljima iz Kantona Sarajevo. Rezultati su obrađeni kvalitativnom analizom i deskriptivnom statistikom.

Rezultati: Rezultati pokazuju da učitelji posjeduju visok nivo motivacije i spremnosti da pomognu bilingvalnim učenicima, ali se suočavaju s nedostatkom stručne edukacije, systemske podrške i nastavnih resursa. Najčešće korištene strategije uključuju vizuelna pomagala, gestikulaciju, rad u paru i dvojezične materijale. Uočena je potreba za kontinuiranim stručnim usavršavanjem i institucionalnim mehanizmima podrške.

Zaključak: Uloga učitelja u radu s bilingvalnim učenicima je višeslojna i zahtijeva integraciju teorijskih znanja, praktičnih vještina i institucionalne podrške. Istraživanje potvrđuje potrebu za razvojem edukativnih programa, obukama i politikama koje bi osnažile učitelje i unaprijedile inkluzivnu praksu u osnovnim školama.

Ključne riječi: bilingvizam; učitelji; inkluzivno obrazovanje; podrška učenicima; razredna nastava.

UVOD

Azra, kao učiteljica s dvanaest godina iskustva u razrednoj nastavi, imala je priliku raditi s brojnim učenicima različitih jezičnih, kulturnih i porodičnih pozadina. U posljednjih nekoliko godina, sve češće se susreće s djecom koja dolaze iz dvojezičnih sredina – djeca koja kod kuće govore jedan jezik, dok se u školi od njih očekuje da savladaju i koriste drugi, najčešće službeni jezik države. Upravo ti susreti, svakodnevna komunikacija s učenicima, ali i njihovim roditeljima, pokrenuli su u Azri niz pitanja i dilema koje su je motivisale da se dublje posveti temi **uloge učitelja/nastavnika u podršci bilingvalnim učenicima**.

Anastasija, kao profesorica specijalne edukacije i rehabilitacije s više od godinu dana iskustva u razrednoj nastavi, imala je priliku upoznati svakodnevne izazove i potrebe bilingvalnih učenika. Djeca koja kod kuće govore jedan jezik, a u školi drugi, često se suočavaju s poteškoćama u razumijevanju gradiva i izražavanju misli, što utiče na njihovo

samopouzdanje i uključivanje u nastavu (Cummins, 2001; Grosjean, 1982).

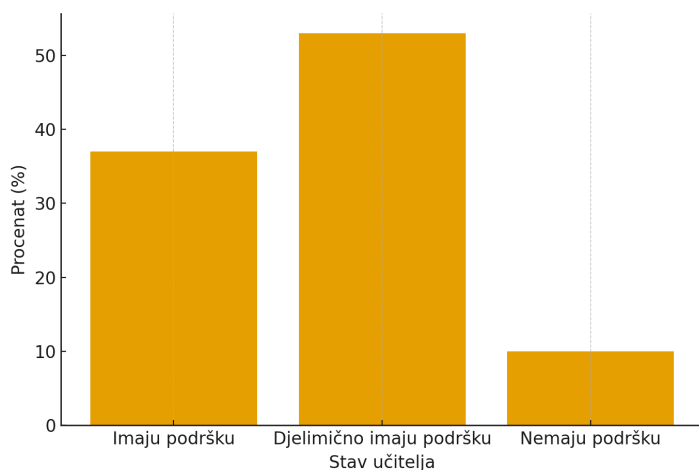
Iako bilingvizam može biti ogromno bogatstvo i prednost za dijete, on istovremeno nosi i određene izazove – posebno u školskom okruženju. Učenici koji nisu dovoljno sigurni u jezik na kojem se izvodi nastava često nailaze na poteškoće u razumijevanju gradiva, izražavanju vlastitih misli, učestvovanju u razgovorima i ostvarivanju punog potencijala (Đorđević, 2021; Kovač, 2019). Ako tome dodamo i osjećaj nesigurnosti, moguće nerazumijevanje od strane vršnjaka ili učitelja, te nedostatak prilagođenog pristupa, jasno je da ovim učenicima treba dodatna podrška. I tu, naravno, ključnu ulogu ima učitelj.

U razrednoj nastavi, gdje su djeca još u procesu formiranja osnovnih školskih navika, usvajanja jezika, izražavanja emocija i građenja slike o sebi, uloga učitelja je višestruka. Mi nismo samo prenosiozi znanja – mi smo i podrška, oslonac, vodiči i uzori (UNESCO, 2016; Annan, n.d.). Naše razumijevanje i senzibilitet prema potrebama dvojezičnih učenika može imati ogroman uticaj na njihov školski uspjeh i lični razvoj. Nažalost, praksa pokazuje da većina učitelja nije dovoljno stručno pripremljena za rad u jezično raznolikim razredima (OECD, 2019). Nedostaje edukacija, adekvatni materijali, a često i sistemska podrška.

Stav učitelja	Broj ispitanika	Procenat (%)
Imaju podršku	15	37 %
Djelimično imaju podršku	21	53 %
Nemaju podršku	4	10 %
Ukupno	40	100 %

Tabela br. 1: Stavovi učitelja o podršci bilingvalnim učenicima

S druge strane, mnogi od nas snalaze se samostalno, prilagođavajući metode rada, osluškajući potrebe učenika i tražeći načine da budemo od koristi – ali pitanje je koliko je to dovoljno i održivo na duže staze. Ova tema je posebno bliska jer se kroz rad uočilo koliko se djeca mogu „povući” ili osjećati manje vrijednima ako ne razumiju jezik nastave, kao i koliko im podrška učitelja znači.

Grafikon br. 1: Stavovi učitelja o podršci bilingvalnim učenicima

Takođe, želimo istražiti i kako kolege učitelji doživljavaju rad s bilingvalnim učenicima – koje izazove vide, šta im pomaže u radu, a šta im nedostaje. Smatramo da je ova tema važna, ne samo za učitelje i roditelje, nego i za obrazovni sistem u cjelini, jer su dvojezični učenici sve češći u našim učionicama, a na nama je da im pomognemo da izgrade most između dva jezika i dvije kulture (Cummins, 2001; Petrović & Marković, 2020).

U ovom radu prvo ćemo se osvrnuti na teorijske osnove bilingvizma i razredne nastave, a zatim ćemo, kroz istraživanje, pokušati dobiti uvid u stvarne stavove i iskustva učitelja koji rade s dvojezičnim učenicima. Cilj nam je da ponudimo konkretne uvide i prijedloge koji mogu doprinijeti boljem razumijevanju i podršci ovim učenicima, ali i osnaživanju nas, učitelja, u ovoj važnoj ulozi.

Slika br. 1: Simboličan prikaz učiteljice u radu bilingvalnim učenicima

U ovom radu ću se prvo osvrnuti na teorijske osnove bilingvizma i razredne nastave, a zatim ćemo, kroz istraživanje, pokušati dobiti uvid u stvarne stavove i iskustva učitelja koji rade s dvojezičnim učenicima.

Cilj nam je da ponudimo konkretne uvide i prijedloge koji mogu doprinijeti boljem razumijevanju i podršci ovim učenicima, ali i osnaživanju nas, učitelja, u ovoj važnoj ulozi.

MATERIJAL I METODE

2.1. Metode istraživanja

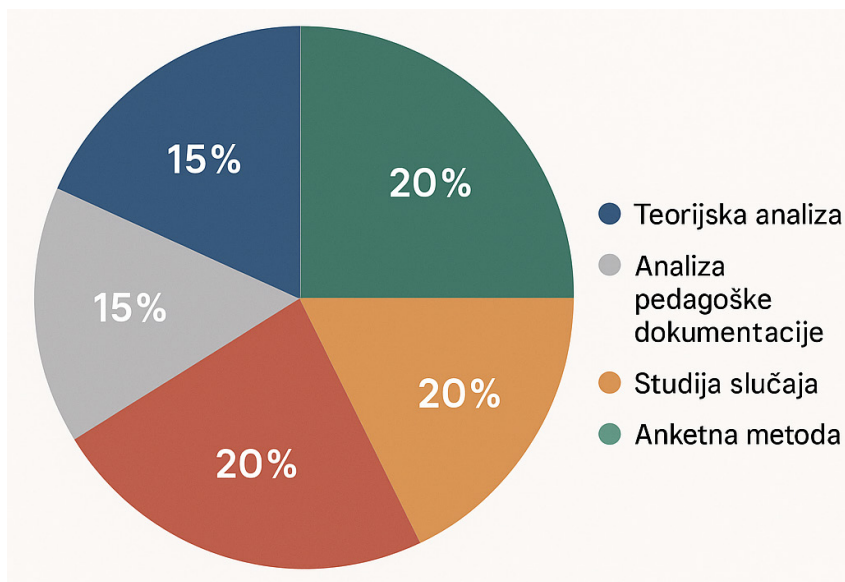
U ovom istraživanju korišten je kombinirani pristup koji uključuje **kvalitativne i kvantitativne metode**, s ciljem da se što cjelovitije sagleda uloga učitelja u radu s bilingvalnim učenicima, njihove strategije, izazovi s kojima se suočavaju te nivo i vrsta podrške koju imaju na raspolaganju.

Metoda istraživanja	Svrha	Primijenjene tehnike	Tip podataka	Lokacija / Uzorak
Teorijska analiza	Pregled postojeće literature i teorijskih pristupa	Analiza stručne i naučne literature	Sekundarni podaci	Domaća i međunarodna literatura
Analiza pedagoške dokumentacije	Uvid u institucionalni pristup bilingvalnim učenicima	Analiza nastavnih planova, izvještaja i IOP-a	Sekundarni podaci	Škole u Kantonu Sarajevo
Studija slučaja	Detaljno istraživanje konkretne prakse	Opažanje, intervjui, analiza nastavnih materijala	Kvalitativni podaci	Maarif International Schools
Anketna metoda (survey)	Širi uvid u stavove i iskustva učitelja	Upitnik sa otvorenim i zatvorenim pitanjima	Kvantitativni i kvalitativni podaci	Učitelji razredne nastave
Fokus grupa	Razmjena mišljenja među nastavnicima	Grupna diskusija uz moderaciju	Kvalitativni podaci	Dvije privatne škole
Intervju	Dubinski uvid u iskustva nastavnika	Polustrukturirani intervju (30–45 min)	Kvalitativni podaci	Učitelji iz Kantona Sarajevo

Tabela br. 2: Pregled korištenih metoda istraživanja

2.2. Teorijska analiza

Metoda teorijske analize korištena je u svrhu pregleda i interpretacije postojeće stručne i naučne literature iz oblasti bilingvizma, obrazovanja bilingvalnih učenika, te pedagoških i didaktičkih pristupa u razrednoj nastavi. Analizirane su različite teorijske perspektive o razvoju dvojezičnosti, specifičnosti učenja kod bilingvalne djece, kao i relevantni domaći i međunarodni pedagoški dokumenti i istraživanja.

Grafikon br. 2: Struktura korištenih istraživačkih metoda

2.3. Analiza pedagoške dokumentacije

U svrhu stjecanja uvida u institucionalni pristup bilingvalnim učenicima, provedena je analiza relevantne pedagoške dokumentacije – uključujući nastavne planove i programe, individualne obrazovne planove (ako su dostupni), stručne bilješke, školske izvještaje i druge dokumente koji se odnose na planiranje i realizaciju nastave za ovu skupinu učenika.

2.4. Studija slučaja

Kao kvalitativna metoda, studija slučaja omogućila je detaljno istraživanje stvarne obrazovne prakse u konkretnom školskom kontekstu. Kroz odabrani slučaj privatne osnovne škole, Maarif International Schools, analizirane su konkretne metode rada s bilingvalnim učenicima, pristupi učitelja, njihova iskustva, izazovi i primjeri dobre prakse. Podaci su prikupljeni putem intervjua, opažanja i analize nastavnih materijala.

2.5. Anketna metoda (survej)

U cilju prikupljanja šireg uzorka podataka o stavovima, iskustvima i potrebama učitelja, korištena je anketna metoda. Anketa je distribuirana učiteljima razredne nastave i sadržavala je kombinaciju zatvorenih i otvorenih pitanja, fokusiranih na strategije rada s bilingvalnim učenicima, vrstu podrške koju primaju i prijedloge za unapređenje nastave. Rezultati ankete analizirani su deskriptivnom statistikom.

Teorijska analiza

Analiza pedagoške dokumentacije

Studija slučaja

Anketna metoda

Intervju i fokus grupa

Analiza podataka i preporuke

Slika br. 2: Šematski prikaz istraživačkog procesa

2.6. Predmet istraživanja

Predmet našeg istraživanja će biti stavovi i iskustva učitelja razredne nastave u radu s bilingvijalnim učenicima, s posebnim naglaskom na oblike podrške koje im pružaju.

Predmet ovog istraživanja je uloga učitelja razredne nastave u pružanju podrške bilingvijalnim učenicima, s posebnim fokusom na njihove metode rada, stavove i izazove s kojima se susreću u svakodnevnoj praksi. Istraživanje se sprovodi na području Kantona Sarajeva gdje je u posljednjim godinama primjetan porast broja djece iz dvojezičnih sredina, bilo da se radi o povratničkim porodicama, djeci migranata ili porodicama gdje

roditelji kod kuće govore drugi jezik.

Učitelji su u direktnom kontaktu s učenicima i imaju ključnu ulogu u njihovoj prilagodbi na školski sistem, posebno kada je riječ o djeci koja dolaze iz jezično i kulturološki različitih sredina. Uprkos tome, praksa pokazuje da mnogi učitelji nisu stručno pripremljeni za rad s bilingvijalnim učenicima, niti imaju dovoljno pedagoških alata i sistemske podrške da odgovore na njihove specifične potrebe.

Trenutno stanje pokazuje da se pristupi razlikuju od škole do škole i da često zavise od lične inicijative učitelja. Ne postoji ujednačen model, niti dovoljno edukacija koje bi osnažile učitelje za rad u jezično raznolikim razredima. Takođe, ne postoje zvanične smjernice koje bi definisale kako sistematski pristupiti radu s dvojezičnim učenicima, što dodatno otežava njihovu integraciju u nastavni proces.

Motivacija za istraživanje ove teme proizlazi iz ličnog iskustva u radu s učenicima iz dvojezičnih porodica, gdje sam imala priliku uočiti brojne izazove, ali i pozitivne primjere uspješne podrške. Cilj je bolje razumjeti kako učitelji vide svoju ulogu u ovom kontekstu, koje metode koriste, gdje nailaze na prepreke i šta im je potrebno da bi bili efikasniji u pružanju podrške ovim učenicima. Također, želja je da se kroz ovo istraživanje doprinese širem razumijevanju problema i ponude smjernice za praksu i obrazovne politike koje će biti osjetljivije na potrebe bilingvijalnih učenika.

2.8. Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je ispitati ulogu učitelja u pružanju podrške bilingvijalnim učenicima u razrednoj nastavi, s posebnim naglaskom na promjene u pristupu i strategijama u odnosu na prethodno obrazovno iskustvo u osmogodišnjoj osnovnoj školi. Također, istraživanjem želimo saznati kako učitelji razredne nastave vide ovaj problem, s kojim poteškoćama i izazovima se susreću u radu s bilingvijalnim učenicima, te na koji način i u kojoj mjeri se postojeće prakse mogu unaprijediti kako bi bolje odgovarale potrebama učenika, zahtjevima obrazovnog sistema i savremenog društva.

2.9. Zadaci istraživanja

U skladu s predmetom i ciljem istraživanja, postavljeni su sljedeći zadaci:

1. Analizirati teorijske osnove bilingvizma i njegove specifičnosti u kontekstu osnovnoškolskog obrazovanja, s posebnim osvrtom na razrednu nastavu.
2. Ispitati metode i strategije koje učitelji koriste u radu s bilingvijalnim učenicima, te ocijeniti njihovu prilagođenost specifičnim potrebama učenika.
3. Identificirati izazove s kojima se učitelji suočavaju u radu s bilingvijalnim učenicima te procijeniti nivo stručne i sistemske podrške dostupne učiteljima.
4. Na temelju rezultata istraživanja, ponuditi konkretne preporuke za unapređenje nastavne prakse i jačanje podrške učiteljima u radu s bilingvijalnim učenicima.

2.10. POSTUPCI I INSTRUMENTI PRIKUPLJANJA PODATAKA

Za potrebe ovog istraživanja koristit će se kvalitativna metodologija, s fokusom na prikupljanje podataka putem dvije tehnike: **polustrukturiranog intervjua** i **fokus grupe**. Ove metode omogućavaju dublje razumijevanje iskustava, stavova i izazova s kojima se suočavaju nastavnici razredne nastave u radu s bilingvijalnim učenicima.

2.11. Intervju

Intervju će biti polustrukturiranog tipa, što znači da će se koristiti unaprijed pripremljen vodič s ključnim temama i pitanjima, uz mogućnost dodatnih potpitanja u skladu s tokom razgovora. Ova metoda omogućava istraživaču da dobije detaljnije uvide u individualna iskustva nastavnika, njihove pedagoške prakse, strategije komunikacije, kao i stavove o inkluziji i jezičkoj raznolikosti u razrednoj nastavi. Intervjui će biti provedeni pojedinačno, u trajanju od 30 do 45 minuta, uz saglasnost ispitanika za audio snimanje i anonimnu obradu podataka.

2. 12. Fokus grupa

Fokus grupa će se koristiti kao dopunska metoda za prikupljanje podataka, s ciljem poticanja diskusije među nastavnicima i omogućavanja razmjene mišljenja i iskustava. Planirano je formiranje jedne do dvije fokus grupe, svaka s četiri do šest učesnika, u dvije privatne škole pri čemu će moderiranje voditi istraživač na osnovu unaprijed pripremljenog protokola. Fokus grupa će obuhvatiti teme kao što su jezičke barijere u učionici, primjena inkluzivnih metoda, saradnja s roditeljima i podrška od strane škole i obrazovnog sistema. Sesije će trajati otprilike 60 minuta i bit će audio snimane uz prethodno pribavljenu saglasnost učesnika.

2. 13. Etika istraživanja

Svi učesnici istraživanja bit će prethodno upoznati s ciljevima istraživanja, svojim pravima, te načinom na koji će se podaci koristiti. Biće osigurana potpuna anonimnost i povjerljivost, a sudjelovanje u istraživanju je u potpunosti dobrovoljno. Dobit će informirani pristanak u pisanom obliku, u skladu s etičkim principima istraživačkog rada.

REZULTATI

Rezultati ovog istraživanja imat će **znanstveni, društveni i praktični značaj**, jer se bave vrlo aktuelnim i sve prisutnijim izazovima u današnjoj školskoj praksi – podrškom učenicima koji odrastaju u bilingvalnom okruženju. U sve raznoličnijem obrazovnom prostoru, pitanje inkluzije i jezične raznolikosti postaje jedno od ključnih za kvalitetnu i pravednu nastavu, posebno u ranom školskom uzrastu.

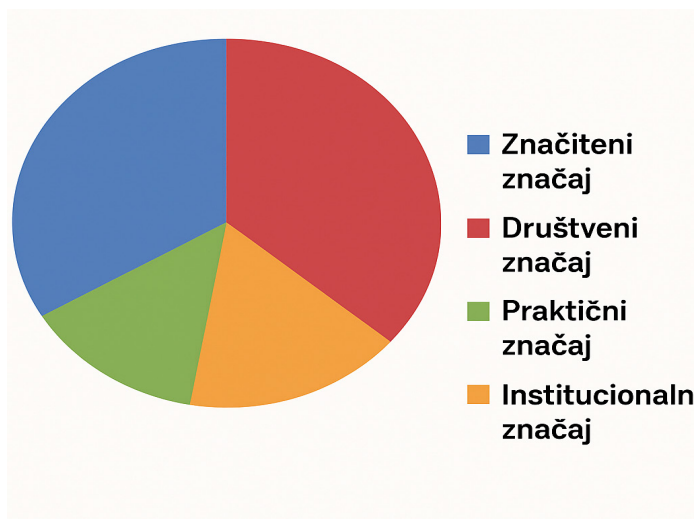
Istraživanje će dati **doprinos pedagojskoj teoriji i praksi**, prvenstveno u okviru **razredne nastave**, i to kroz sljedeće grane pedagogije i metodike:

- **Didaktici**, kroz bolje razumijevanje i oblikovanje nastavnih metoda koje su efikasnije u radu s bilingvijalnim učenicima;
- **Školskoj pedagogiji**, u kontekstu razvoja inkluzivnih pristupa i pedagoške podrške unutar razredne zajednice;
- **Metodici odgojno-obrazovnog rada u razrednoj nastavi**, posebno u dijelu koji se tiče individualizacije pristupa učenicima i razvijanja jezične i kulturne osjetljivosti kod učitelja;

Osim toga, istraživanje će doprinijeti razumijevanju procesa usvajanja i poučavanja stranog jezika, čime će obogatiti teorijsku i praktičnu osnovu za dalja proučavanja u oblasti jezičkog obrazovanja.

Na **društvenom nivou**, značaj istraživanja ogleda se u potrebi da se stvori veća svijest o izazovima i potrebama bilingvijalnih učenika, kao i o važnosti uloge učitelja u njihovom uspjehu i integraciji. Jačanjem kompetencija učitelja i razumijevanjem njihovih iskustava, obrazovni sistem može postati osjetljiviji i spremniji za suočavanje s raznolikošću u učionicama.

Praktični značaj ogleda se u mogućnosti da se na osnovu dobijenih rezultata predlože konkretne preporuke za praksu – kako u pogledu stručnog usavršavanja učitelja, tako i u razvoju nastavnih materijala, metoda rada i institucionalne podrške za obrazovanje dvojezične djece. Na taj način, rezultati ovog istraživanja mogu koristiti i učiteljima, i pedagozima, i donosiocima obrazovnih politika.

Grafikon 3: Struktura doprinosa istraživanja po vrstama značaja

Znanstveni značaj našeg istraživanja ogleda se u samoj aktualnosti problema. Istraživanjem podrške učitelja bilingvijalnim učenicima nastojat ću utvrditi teorijsku zasnovanost našeg problema, ali i povezivanje pedagozijske teorije i prakse na konkretnom problemu. Također, nadam se da ću ovim potaknuti dodatna istraživanja u cilju proširivanja pedagoške teorije o značaju i utjecaju kvalitetne jezične podrške u razrednoj nastavi na razvoj bilingvijalnih učenika, njihovo obrazovno postignuće i socijalnu integraciju.

Vrsta značaja	Glavni doprinos istraživanja	Očekivani efekti i primjena
Znanstveni značaj	Povezivanje pedagozijske teorije i prakse; razvoj novih teorijskih okvira o ulozi učitelja u radu s bilingvalnim učenicima; podsticanje novih istraživanja u oblasti inkluzivnog obrazovanja.	Unaprijeđenje akademske literature, razvoj novih istraživačkih pristupa i metodologija.
Društveni značaj	Jačanje svijesti o potrebama bilingvalnih učenika; podrška obrazovnoj inkluziji i smanjenju socijalne isključenosti; bolja integracija djece u školsko i lokalno okruženje.	Veća socijalna kohezija, smanjenje predrasuda i veća ravnopravnost u obrazovanju.

Vrsta značaja	Glavni doprinos istraživanja	Očekivani efekti i primjena
Praktični značaj	Razvijanje preporuka za obuku učitelja, izradu nastavnih materijala i unapređenje metoda rada; poboljšanje svakodnevne prakse u školama.	Efikasnije metode rada, bolja motivacija učenika, jačanje kompetencija nastavnika.
Didaktičko-metodički značaj	Unapređenje nastavnih strategija, individualizacija pristupa, razvoj kulturne i jezične osjetljivosti kod učitelja.	Primjena prilagođenih metoda u radu s učenicima iz različitih jezičnih sredina.
Institucionalni značaj	Stvaranje temelja za obrazovne politike koje podržavaju raznolikost i inkluzivnost.	Razvoj školskih planova i obrazovnih strategija na nivou institucija.

Tabela 3: Vrste i oblici značaja istraživanja o podršci bilingvalnim učenicima

Istraživanje može doprinijeti boljem razumijevanju kako učitelji mogu efikasnije prepoznati i odgovoriti na jezične potrebe bilingvijalnih učenika, što ima potencijal poboljšati, ne samo njihove školske rezultate, nego i emocionalno stanje i osjećaj pripadnosti u školi. U širem kontekstu, rezultati ovog istraživanja mogu imati utjecaj na unapređenje praksi u osnovnim školama, gdje se sve više susrećemo s jezično i kulturološki raznolikim učenicima, te doprinijeti kreiranju inkluzivnijeg i osjetljivijeg obrazovnog okruženja za svu djecu.

Znanstveni značaj

Društveni značaj

Praktični značaj

Didaktičko-metodički značaj

Institucionalni značaj

Slika 3: Šematski prikaz doprinosa istraživanja

Praktični značaj istraživanja ogleda se u mogućnosti unapređivanja prakse podrške bilingvijalnim učenicima u razrednoj nastavi. Istraživanjem trenutnog stanja i poteškoća koje se javljaju u svakodnevnom radu s ovim učenicima, kao i prikupljanjem mišljenja i iskustava učitelja i stručnih suradnika, nastojat ćemo unaprijediti pedagoški praksu i razviti konkretne smjernice za učinkovitiju jezičnu i socijalnu podršku u školama.

Također, istraživanje može pomoći u osnaživanju učitelja da prepoznaju jezične potrebe učenika i primijene prilagođene nastavne metode, čime se doprinosi boljoj inkluziji i motivaciji učenika za učenje. Nadamo se da će rezultati istraživanja biti korisni školskim ustanovama pri izradi planova rada i obrazovnih politika koje će podržavati raznolikost i inkluzivnost u učionici.

Društveni značaj ovog istraživanja ogleda se u njegovoj mogućnosti da unaprijedi kvalitetu obrazovanja i socijalne integracije bilingvijalnih učenika, što direktno koristi obiteljima, djeci i lokalnoj zajednici u kojoj djeluje škola. Pružanjem bolje podrške učeni-

cima koji se svakodnevno susreću s jezičnim izazovima, može se poboljšati njihovo školsko iskustvo, osjećaj pripadnosti, samopouzdanje i motivacija za učenje. Time se doprinosi i stvaranju inkluzivnijeg školskog okruženja koje njeguje različitosti i smanjuje rizik od socijalne isključenosti.

Ovakvo istraživanje može pomoći lokalnim obrazovnim institucijama da bolje razumiju specifične potrebe bilingvijalnih učenika te da oblikuju učinkovite pedagoške prakse koje će pozitivno utjecati na razvoj djece i ukupnu kvalitetu školovanja.

Koliko nam je poznato, u Bosni i Hercegovini, a posebno u Kantonu Sarajevo, nije bilo istraživanja koja se sustavno bave ulogom učitelja u pružanju podrške bilingvijalnim učenicima u razrednoj nastavi osnovne škole, što dodatno potvrđuje važnost i potrebu za ovim radom.

DISKUSIJA

Rezultati istraživanja ukazuju na to da je uloga učitelja u radu s bilingvalnim učenicima višestruka, ali istovremeno i veoma zahtjevna. Učitelji svakodnevno balansiraju između pružanja podrške učenicima s ograničenim znanjem jezika nastave i ispunjavanja kurikulumskih zahtjeva koji važe za sve učenike (Cummins, 2001; Đorđević, 2021). Njihova iskustva potvrđuju da je jezična barijera jedan od najvećih izazova, jer otežava osnovnu komunikaciju, razumijevanje nastavnih sadržaja i aktivno učestvovanje učenika u nastavi.

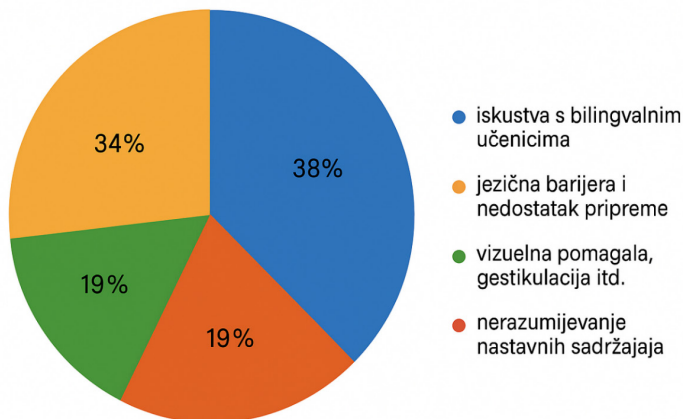
Učitelji u najvećoj mjeri koriste vizuelna sredstva, gestikulaciju, pojednostavljene verbalne upute, dvojezične materijale i rad u paru kao osnovne metode za olakšavanje uključivanja bilingvalnih učenika u nastavu (Grosjean, 1982). Ove strategije su u skladu sa savremenim didaktičkim pristupima i teorijama inkluzivnog obrazovanja, što govori u prilog tome da su učitelji svjesni potreba svojih učenika i spremni da prilagode svoj rad (Petrović & Marković, 2020).

Aspekt	Opis i nalazi istraživanja	Identifikovani problemi	Preporučene mjere
Uloga učitelja	Učitelji balansiraju između nastavnog plana i individualnih potreba učenika s ograničenim znanjem jezika; koriste vizuelna sredstva, gestikulaciju i dvojezične materijale.	Jezična barijera, preopterećenost, manjak institucionalne podrške.	Osigurati edukacije o bilingvizmu i inkluzivnim metodama.
Stručno znanje i edukacija	Većina učitelja nema formalno obrazovanje o bilingvizmu i usvajanju drugog jezika.	Nedostatak stručnog osposobljavanja i teorijske podrške.	Redovne edukacije i stručne radionice.
Institucionalna podrška	Postoji saradnja s pedagogom i nastavnicima jezika, ali nije sistematska ni kontinuirana.	Nedostatak materijala, neredovna podrška, nesistematičnost.	Uvesti timski rad (učitelj–pedagog–logoped–nastavnici jezika).
Motivacija i profesionalni razvoj	Učitelji pokazuju empatiju, fleksibilnost i kreativnost.	Profesionalna nesigurnost i manjak formalnog priznanja.	Jačati mreže razmjene iskustava i afirmisati primjere dobre prakse.
Glavni izazovi učenika	Nerazumijevanje sadržaja, jezične i socijalne barijere, nedostatak pomoći.	Slaba integracija i motivacija učenika.	Izrada dvojezičnih materijala i nastavnih sredstava.

Tabela br. 4: Ključni aspekti diskusije o radu s bilingvalnim učenicima

Međutim, uprkos toj spremnosti, učitelji ističu da im nedostaje stručno znanje o bilin-gvizmu i specifičnostima učenja drugog jezika, jer se tokom svog obrazovanja nisu susreli s ovom temom u dovoljnoj mjeri (OECD, 2019; Đorđević, 2021). Ovaj nedostatak formalne edukacije dodatno komplikuje njihovu praksu i često dovodi do osjećaja profesionalne nesigurnosti.

Još jedan važan zaključak iz istraživanja jeste da je institucionalna podrška učiteljima u ovom području nedovoljna. Iako postoji saradnja s pedagogom i nastavnicima stranih jezika, ona nije sistemska ni kontinuirana, već najčešće zavisi od lične inicijative i dobre volje (Kovač, 2019; UNESCO, 2016). Učitelji prepoznaju potrebu za stalnim stručnim usavršavanjem, razmjenom iskustava i kreiranjem praktičnih nastavnih materijala koji bi bili specifično namijenjeni radu s bilingvalnim učenicima.

Grafikon br. 4: Najčešći izazovi učitelja u radu s bilingvalnim učenicima

Takođe, učitelji su jasno istakli da je važno osnažiti međusektorsku saradnju – između učitelja, pedagoga, logopeda i roditelja kako bi se učenicima pružila sveobuhvatna podrška. Ukazano je i na potrebu za jačanjem svijesti cijelog obrazovnog sistema o izazovima s kojima se susreću djeca iz dvojezičnih sredina, kako bi se stvorila dugoročna i održiva rješenja (UNESCO, 2016; Cummins, 2001).

Uprkos izazovima, pozitivno je što su učitelji pokazali visoku motivaciju i spremnost da pomognu svojim učenicima. Njihova kreativnost, empatija i fleksibilnost predstavljaju važan temelj za dalji razvoj inkluzivnih praksi. Međutim, bez adekvatne institucionalne podrške, njihovi naporu ostaju parcijalni i često nedovoljni za sistemsku promjenu (Petrović & Marković, 2020).

4.1. Podrška i prijedlozi za unaprjeđenje

Kao postojeće oblike podrške, učitelji navode saradnju s pedagogom i nastavnicima stranih jezika, ali većina smatra da je ta podrška nedovoljna i povremena. Ukazuje se na nedostatak sistemskih rješenja i konkretnih materijala namijenjenih za rad s bilingvalnim učenicima (Kovač, 2019).

Učitelj

Pedagog → Logoped → Nastavnici stranih jezika

Roditelji ↔ Učenici

Institucije i obrazovni sistem

Slika br. 4: Šematski prikaz sistema podrške učiteljima u radu s bilingvalnim učenicima

Učesnici fokus grupe predložili su nekoliko mjera koje bi značajno unaprijedile njihov rad:

- redovne edukacije i stručne radionice,
- osiguravanje dvojezičnih materijala i prilagođenih nastavnih sredstava,
- jača institucionalna podrška kroz timski rad (učitelj–pedagog–logoped–nastavnici stranih jezika),
- kreiranje mreže razmjenjene iskustava među učiteljima.

Prema mišljenju učitelja, dodatna podrška bi povećala njihov osjećaj sigurnosti, unaprijedila kvalitet rada te doprinijela tome da se učenici osjećaju prihvaćeni i motivisani u nastavnom procesu (Đorđević, 2021).

4.2. Sažetak glavnih nalaza

- Učitelji imaju iskustvo s bilingvalnim učenicima, najčešće onima koji kod kuće govore turski jezik.
- Prva iskustva bila su izazovna zbog jezične barijere i nedostatka pripreme tokom obrazovanja.
- Najčešće korištene metode su vizuelna pomagala, gestikulacija, rad u paru i upotreba dvojezičnih rječnika i aplikacija.
- Najveći izazovi su nerazumijevanje nastavnih sadržaja, socijalne barijere i nedostatak stručne osposobljenosti učitelja.
- Sistem podrške je ograničen – uglavnom se oslanja na pedagoga i nastavnike jezika, bez dodatnih resursa i edukacija.
- Postoji izražena potreba za stručnim usavršavanjem, dvojezičnim materijalima i boljom koordinacijom svih aktera u obrazovnom procesu.

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja jasno ukazuju na to da je uloga učitelja u radu s bilingvalnim učenicima izuzetno kompleksna i zahtjevna. Učitelji se u praksi suočavaju s nizom izazova, među kojima su najizraženiji jezična barijera, otežano razumijevanje nastavnih sadržaja, sporiji proces socijalne integracije i osjećaj nedovoljne stručne pripremljenosti. Uprkos tome, većina učitelja razvija različite oblike prilagodbi i metodoloških rješenja, nastojeći osigurati pristupačnost nastave i podržati učenike u procesu učenja i komunikacije.

Uočeno je da učitelji intuitivno koriste strategije koje su u skladu s preporukama teorije inkluzivnog obrazovanja i savremenih istraživanja u oblasti bilingvizma – vizuelna pomagala, gestikulaciju, pojednostavljivanje zadataka, rad u paru, međuvršnjačku podršku te

korištenje dvojezičnih rječnika i digitalnih alata. Ove metode pokazuju da učitelji nastoje graditi mostove između jezika učenika i jezika nastave, čime se podstiče razvoj metajezike svijesti i smanjuje osjećaj izolovanosti.

Međutim, istovremeno se jasno pokazalo da postoji **jaz između teorije i prakse**. Tokom formalnog obrazovanja učitelji nisu imali dovoljno prilike da steknu znanja o specifičnostima rada s bilingvalnim učenicima. Ova činjenica potvrđuje nalaze brojnih autora (npr. Cummins, 2000; García, 2009; Skutnabb-Kangas, 2000) koji naglašavaju da kvalitet rada s bilingvalnim učenicima zavisi od sistemskog pristupa i kontinuiranog stručnog usavršavanja nastavnika. U nedostatku toga, učitelji se oslanjaju na vlastitu kreativnost i improvizaciju, što kod njih nerijetko stvara osjećaj nesigurnosti i dodatnog profesionalnog opterećenja.

Sudionici istraživanja istakli su da postojeći oblici podrške (pedagog, nastavnici jezika) nisu dovoljni i da nedostaje koordinacija među stručnim saradnicima. Kao ključne prijedloge za unapređenje naveli su:

- organizaciju redovnih edukacija i praktičnih radionica,
- izradu i dostupnost dvojezičnih nastavnih materijala,
- jačanje saradnje između učitelja, pedagoga, logopeda i nastavnika stranih jezika,
- izgradnju institucionalnog sistema podrške koji bi učiteljima omogućio sigurnost i jasne smjernice.

Vrsta značaja	Opis doprinosa istraživanja	Ključni efekti i koristi
Znanstveni značaj	Povezuje pedagoškijsku teoriju i praksu; širi znanstvenu osnovu za proučavanje bilingvizma i inkluzivnog obrazovanja; potiče nova istraživanja o ulozi učitelja.	Unapređenje teorijske literature, razvoj inovativnih pristupa u istraživanju nastave.
Društveni značaj	Povećava svijest o važnosti inkluzije, raznolikosti i jednakih šansi za bilingvalne učenike; podstiče socijalnu integraciju i toleranciju.	Poboljšanje odnosa škola–zajednica; jačanje osjećaja pripadnosti kod učenika.
Praktični značaj	Donosi konkretne preporuke za nastavu, razvoj nastavnih materijala i osnaživanje učitelja; povezuje rezultate s pedagoškom praksom.	Bolja pripremljenost učitelja, efikasnija nastava i motivisaniji učenici.
Didaktičko-metodički značaj	Unapređuje individualizaciju pristupa, kulturnu i jezičnu osjetljivost u razrednoj nastavi.	Razvijanje modernih metoda učenja jezika i prilagođenih didaktičkih alata.
Institucionalni značaj	Jača kapacitete škola i obrazovnih ustanova za inkluzivno planiranje i evaluaciju nastavnih procesa.	Stvaranje obrazovnih politika koje podržavaju raznolikost i inkluziju.

Tabela br. 5: Vrste i oblici značaja istraživanja o podršci bilingvalnim učenicima

Zaključno, istraživanje potvrđuje da je uloga učitelja u radu s bilingvalnim učenicima višestruka – oni su istovremeno prenositelji znanja, kulturni posrednici i ključni akteri inkluzivnog procesa. Njihova spremnost da u praksi razvijaju inovativne i fleksibilne pristupe pokazuje visok stepen profesionalne predanosti, ali bez odgovarajuće systemske podrške taj rad ostaje otežan i fragmentiran.

U skladu s time, rezultati ukazuju na potrebu za jačom integracijom teorijskih znanja o bilingvizmu u inicijalno obrazovanje učitelja, ali i za kontinuiranim stručnim usavršavanjem kroz seminare, radionice i mentorski rad. Samo kroz ovakav pristup moguće je osigurati da bilingvalni učenici dobiju jednake mogućnosti za obrazovni i lični razvoj, a učitelji osjećaj kompetencije i sigurnosti u svakodnevnom radu.

Znanstveni značaj

Društveni značaj

Praktični značaj

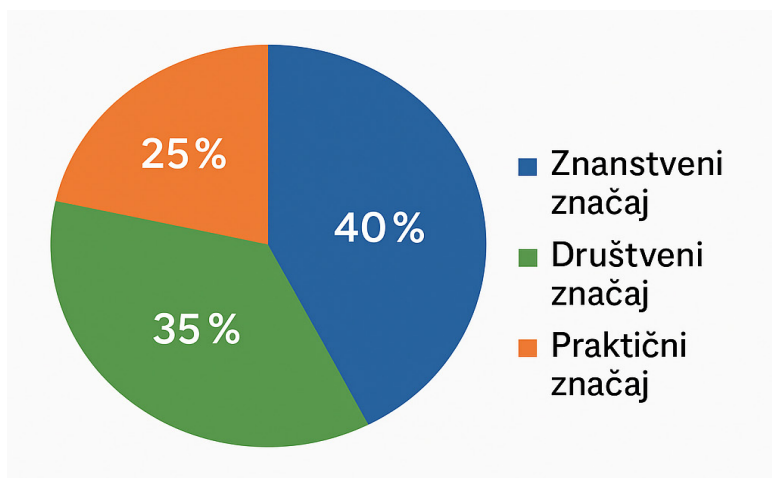
Didaktičko-metodički značaj

Institucionalni značaj

Slika br. 5: Šematski prikaz doprinosa istraživanja

Ovim istraživanjem potvrđuje se stav da je inkluzija bilingvalnih učenika proces koji zahtijeva sistemsku, institucionalnu i stručnu podršku, ali i individualnu spremnost i kreativnost učitelja. Sinergija ova dva nivoa - ličnog i institucionalnog - nužna je za izgradnju obrazovnog sistema koji će biti istinski inkluzivan i jednak za sve učenike.

Grafikon br. 5: Struktura doprinosa istraživanja po vrstama značaja

LITERATURA

1. Annan, K. (n.d.). Obrazovanje je most prema boljem životu, alat za osnaživanje ljudi i osnovni gradivni blok za razvoj. *Indeks*. Retrieved July 1, 2025, from <https://indeks.hr/citati-o-obrazovanju/>
2. Bolam, R., McMahon, A., Stoll, L., Thomas, S., & Wallace, M. (2005). *Creating and sustaining effective professional learning communities*. Department for Education and Skills.
3. Brkić, M. (2008). Obrazovni sistem Bosne i Hercegovine. *Pregled: časopis za društvena pitanja*, 4(4), 161–175. <https://pregled.unsa.ba/index.php/pregled/article/view/855>
4. Byers-Heinlein, K., Jardak, A., Fourakis, E., & Lew-Williams, C. (2021). Effects of language mixing on bilingual children's word learning. *Bilingualism: Language and Cognition*, 25(1), 55–69. <https://doi.org/10.1017/S1366728921000699>
5. Cummins, J. (2001). *Language, power and pedagogy: Bilingual children in the crossfire*. Multilingual Matters.
6. Cummins, J. (2001). *Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society*. California Association for Bilingual Education.
7. Day, C., & Gu, Q. (2010). *The new lives of teachers*. Routledge.
8. Dikilitaş, K., & Mumford, S. E. (2020). Preschool English teachers gaining bilingual competencies in a monolingual context. *System*, 91, Article 102264. <https://doi.org/10.1016/j.system.2020.102264>
9. Đorđević, J. (2021). *Komunikacija u obrazovanju: Teorijski i praktični aspekti*. Zavod za udžbenike.
10. Đorđević, J. (2021). Socioemocionalne kompetencije nastavnika u multikulturnim sredinama. *Pedagoška istraživanja*, 18(2), 45–60.
11. Friesen, D. C., Schmidt, K., Atwal, T., & Celebre, A. (2022). Reading comprehension and strategy use: Comparing bilingual children to their monolingual peers and to bilingual adults. *Frontiers in Psychology*, 13, 986937. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.986937>
12. Fullan, M. (2014). *The principal: Three keys to maximizing impact*. Jossey-Bass.
13. Gallagher, M. A., Beck, J. S., Ramirez, E. M., Taboada Barber, A., & Buehl, M. M. (2023). Supporting multilingual learners' reading competence: A multiple case study of teachers' instruction and student learning and motivation. *Frontiers in Education*, 8, 1085909. <https://doi.org/10.3389/educ.2023.1085909>
14. Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice*. Teachers College Press.
15. Grosjean, F. (1982). *Life with two languages: An introduction to bilingualism*. Harvard University Press.
16. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2012). *Professional capital: Transforming teaching in every school*. Teachers College Press.
17. Kovač, M. (2019). Kompetencije nastavnika i njihov utjecaj na kvalitetu obrazovanja. *Časopis za obrazovne nauke*, 10(1), 33–47.
18. Ma, K. W. (2023). The challenges and solutions in bilingual education. *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media*, 24, 242–248. <https://doi.org/10.54254/2753-7048/24/20230740>
19. Menken, K. (2013). Emergent bilingual students in secondary school: Along the academic language and literacy continuum. *Language Teaching*, 46(4), 438–476. <https://doi.org/10.1017/S0261444813000150>
20. Musić, A. (2005). Generacija bez kulture. CIN. Retrieved September 28, 2025, from <https://cin.ba/en/a-generation-missing-culture/>
21. OECD. (2019). *TALIS 2018 results (Volume I): Teachers and school leaders as lifelong learners*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/1d0bc92a-en>
22. OECD. (2019). Nastava i učenje – Međunarodna anketa TALIS 2018. OECD. Retrieved September 28, 2025, from <https://www.oecd.org/education/talis-2018-results.htm>
23. Petrović, D., & Marković, V. (2020). Metakognitivne kompetencije nastavnika i njihova uloga u profesionalnom razvoju. *Nastava i vaspitanje*, 69(4), 305–322.
24. Senge, P. M. (2006). *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization* (Rev. ed.). Doubleday.
25. Silajdžić, R., Rustempašić, A., & Čehić, E. (2020). *Kompetencije edukatora u savremenom obrazovanju*. [Publisher].
26. Softić, M. (2011). *Razvoj interkulturnog obrazovanja kroz engleski jezik*. Islamic Pedagogical Faculty. Retrieved September 28, 2025, from <https://omeka.ibu.edu.ba/items/show/221>
27. UNESCO. (2003). *Education in a multilingual world*. UNESCO. Retrieved October 5, 2025, from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000133052>
28. UNESCO. (2016). *Obrazovanje za ljude i planetu*. UNESCO. Retrieved September 28, 2025, from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245752>

TEACHER'S ROLE IN SUPPORTING BILINGUAL STUDENTS IN THE CLASSROOM

Authors: AZRA IVAZOVIĆ, Anastasija Ćorović

Email: azra_niksic@hotmail.com

Mentor: Azra Ivazović

Maarif International Schools

Faculty of Pedagogy, University of Sarajevo

Introduction: In today's educational context, teachers play a crucial role in supporting bilingual students, as the number of children speaking a language different from the language of instruction continues to rise. These students often face difficulties in understanding lessons, expressing ideas, and integrating socially, which calls for an adaptive and inclusive pedagogical approach.

Aim: The aim of this study was to examine the role of primary school teachers in supporting bilingual students, focusing on their teaching methods, challenges faced, and forms of institutional support available.

Materials and Methods: A mixed-method approach was applied, combining theoretical analysis, pedagogical documentation review, case study, and survey methods. Data were collected through semi-structured interviews and focus groups with teachers from the Sarajevo Canton, and analyzed using qualitative analysis and descriptive statistics.

Results: The findings show that teachers demonstrate strong motivation and empathy in working with bilingual students, but lack adequate professional training, systemic support, and teaching resources. The most frequently used strategies include visual aids, gestures, pair work, and bilingual materials. The need for continuous professional development and institutional support mechanisms was emphasized.

Conclusion: The teacher's role in working with bilingual students is multidimensional and requires the integration of theoretical knowledge, practical skills, and systemic backing. The study highlights the necessity of developing training programs and educational policies that empower teachers and strengthen inclusive classroom practices.

Keywords: bilingualism; teachers; inclusive education; student support; primary teaching

FORMALNA ANALIZA SIMFONIJSKE SVITE ŠEHEREZADA op. 35, NIKOLAJA RIMSKOG-KORSAKOVA

Autor: DIJANA LUKIĆ

e-mail: dijana.lukic@student.au.unibl.org

Mentor: dr doc. Gordana Grujić

Katedra za muzičku teoriju i kompoziciju

Akademija umjetnosti Univerziteta u Banjoj Luci

Uvod: Tematika ovog rada jeste formalna analiza simfonijske svite „Šeherezada op. 35”, ruskog kompozitora Nikolaja Rimskog-Korsakova. Kroz rad pružena su tumačenja različitih vidova motivskog rada, u vidu analize konzistentnosti pojava dvije glavne teme. Takođe, rad se osvrće na tumačenje forme samog djela, te elemenata koji utiču na orijentalni prizvuk.

Cilj: Rad se bavi izučavanjem formalne građe kompozicije „Šeherezada op. 35”. Kroz analitički rad, data su objašnjenja orijentalnih elemenata koji grade samu simfonijsku svitu.

Materijal i metode: Materijal koji je korišten za izradu ovog rada jeste notni zapis kompozicije „Šeherezada op. 35”. Kompozicija je napisana za simfonijski orkestar, međutim, radi preglednosti analize, u toku proučavanja, korištena je adaptacija za dva klavira. Analiza kompozicije sprovedena je kroz detaljan pregled svakog stava, pronalazeći osnovne motive i analizirajući njihovu razradu.

Rezultati: Djelo „Šeherezada op.35” Nikolaja Rimskog-Korsakova, iako je nazvano orkestarskom svitom, pripada formi svite samo po svojoj cikličnosti. Prvi stav napisan je u vidu sonatnog oblika, te se u njemu izlažu dvije osnovne teme koje se prožimaju kroz čitav ciklus. Drugi stav ima obrise sonatnosti, zbog pojave dvije teme. Treći stav komponovan je u vidu ronda sa dvije teme. Četvrti stav predstavlja kombinaciju elemenata prethodna tri stava. Oblik stava je rondo sa tri teme i codom, koja je coda čitavog djela.

Zaključak: Kompozicija ima formu ciklusa. Stavovi predstavljaju kombinacije sonatnosti, ronda, varijacija i elemenata složene pjesme. Razlog za kompleksnu građu svakog od stavova leži u upotrebi različitih instrumenata, koji, u kombinaciji sa formom i harmonskom građom, čine koloristički element za dočaravanje orijenta. Koherentnost građe postignuta je konzistentnom upotrebom dvije glavne teme, koje predstavljaju glavne likove u istoimenoj bajci.

Ključne riječi: forma, orijentalni elementi, kolorit, složena trodjelna pjesma, coda, sonatni oblik, Rimski-Korsakov.

UVOD

„Sultan Šahrijar, uvjeren u prevaru i nevjerstvo žena, zakleo se da će pogubiti svaku od svojih žena, poslije prve noći, ali je sultanija Šeherezada uspjela da spasi život uspjevši da ga zaokupi bajkama, pričajući mu ih 1001 noć, tako da je, podstaknut radoznalošću, Šahrijar stalno odlagao njeno pogubljenje i konačno potpuno odustajao od svoje namjere. Šeherezada mu je pričala mnogo čuda, citirajući pjesme pjesnika i riječi pjesama, utkajući bajku u bajku, a priču u priču.” (sažetak fabule prema uvodnom tekstu koji je Nikolaj Rimskov-Korsakov stavio pred svoju kompoziciju ‘Šeherezada’).

„Šeherezada opus 35” Nikolaja Rimskog-Korsakova, kompozitora čuvene „Ruske petorke”, napisana je kao simfonijska svita od četiri stava:

- „More i Sindbadov brod” – *Largo e maestoso. Allegro non troppo*
- „Priča princa Kalendera” – *Lento. Andantino. Allegro molto. Con moto*
- „Princ i princeza” – *Andante quasi allegretto. Pochissimo piu mosso. Come prima. Pochissimo piu animato*
- Praznik u Bagdadu. More se razbija o stijenu ispod brončanog jahača. – *Allegro molto. Vivo. Allegro on troppo maestoso*

„Simfonijska Svita *Šeherezada*, op. 35”, priča tri priče iz Bajarica hiljadu i jedne noći. Stoga je komponovana kao programska muzika. Postoje dve glavne teme koje povezuju priče. Jedna je tema ‘Šehrazad’, koju izvodi violina, a druga je veličanstvena tema ‘Šehrijar’, podržana limenim duvačkim instrumentima” (Girgin, 2015, str. 4).

U prvom stavu izložene su, odmah na početku, dvije teme koje se prožimaju kroz sve stavove. Njihovo javljanje će doprinijeti koherentnosti čitavog djela. Tokom analize djela i svrstavanja stavova u određene muzičke oblike, najviše u obzir je uziman tonalni plan i motivski rad iz prvog stava, koje objedinjuju djelo. Čitav ciklus se može analitički posmatrati i kao simetrično djelo, s obzirom na samu veliku *Codu* na kraju četvrtog stava koja je najviše komponovana od materijala tema iz prvog stava, te tako slušaoca vraća na sami početak djela, te marševski odsjek prije njega aludira na srećan kraj priče o sultanu i Šeherezadi.

Kroz kompletno djelo, uočena je bogata i raznovrsna orkestracija. Varijacije tema su najviše sprovedene na način da im je karakter zadržan, ali da je tema izložena u drugom instrumentu, ili da je reharmonizovana.

Tema Šeherezade, javlja se na početku svakog stava, izuzev trećeg, u kom će se pojaviti tek u središnjem dijelu. Tema sultana je varirala kroz sve stavove i upravo te dvije teme će činiti tematsko jedinstvo kompletnog djela.

„Podloga *Šeherezade* je poznata zbirka istočnjačkih legendi „1001 noć”. Pri izradi četiri stava te opširne kompozicije, za koju je naziv „svita” previše skroman s obzirom na širinu stavova, od kojih su dva stava pisana u sonatnoj formi – pomišljao je autor, po vlastitim riječima, na ove priče iz zbirke: More i Sindbadov brod, Priča princa Kalendera, Princ i princeza i Praznik u Bagdadu, brod koji se razbija o stijenu ispod brončanog jahača” (Andreis, str. 601, 1989.).

MATERIJAL I METODE

Pri analitičkom tumačenju muzičke kompozicije koriste se notni i zvučni zapisi u kombinaciji sa adekvatnom literaturom. U ovom slučaju, kompozicija je pisana za simfonijski orkestar. Zbog preglednosti partiture, korišten je aranžman za dva klavira. To doprinosi jednostavnijem praćenju tema koje se prožimaju kroz čitavo djelo. Instrumenti (većinom violina ili klarinet), izlažu glavnu melodijsku liniju, dok su ostali instrumenti pratnja. Samim time, u adaptaciji za dva klavira, jedan klavir izlaže glavnu melodijsku liniju, dok drugi ima ulogu ostalog orkestra, tj. pratnje.

Notni zapis služi kao osnova pri analizi. Nakon pronalaska adekvatnog zapisa i aranžmana, neophodno je da se analitičar upozna sa zvukom same kompozicije. S obzirom na to da je kompozicija često izvođena, brojni snimci na internetu mogu da posluže za auditivnu percepciju kompozicije.

Pri slušanju kompozicije, bilo je potrebno slušati globalno i selektivno. Selektivno slušanje podrazumijevalo je pronalaženje osnovnih tema (poput teme Sultana (t. 18–70) ili teme Šeherezade (t. 94–106) u I stavu) na kojima je kompozicija zasnovana, obilježavanje istih, te poređenje različitih vidova integrisanja motiva kroz stavove u ciklusu.

Nakon pronalaženja osnovnih tema u kompoziciji, iste se svrstavaju u ekspozicione i neekspozicione tipove izlaganja, na osnovu kojih se pristupa imenovanju tema, koristeći abecedne oznake za različite odsjeke. U svakom odsjeku označen je početni tonalitet. Time se dobija makrostruktura forme, koja služi kao polazna tačka za detaljnu razradu svakog od odsjeka. To podrazumijeva definisanje strukture.

Nakon što je kompozicija razložena na makrostrukturu i mikrostrukturu, pristupa se analizi narativnog aspekta kompozicije. „Okolnost što je ogromna ruska carevina uključivala i velike prostore Azije, dakle, i mnoge azijske narode, činila je da se i u muzici ruskih autora često nalaze orijentalni prizvuci, i čak osnovna inspiracija ruskim Istokom (koja je vrlo prisutna i u književnim djelima” (Despić, 2004, str. 125). Simfonijske poeme obično imaju tekst koji služi kao inspiracija za samu kompoziciju. Međutim, u ovoj kompoziciji, bajka je poslužila samo kao inspiracija atmosfere koja se treba dočarati. „Mnogo muzike nosi značenje zahvaljujući asocijacijama sa nemuzičkim elementima, poput priča i književnosti (Rimski-Korsakov – „Šeherezada”), vizuelnih slika (Musorgski – „Slike sa izložbe”), zvukova iz okoline (taksijske sirene u Geršvinovom „Amerikanac u Parizu”), simbola (motiv „krst” u Fugi u C-duru iz Knjige I „Dobro temperovanog klavira” J. S. Baha) i značenja teksta ili stihova” (Cox, 2010, str. 429).

REZULTATI

Prvi stav (Tabela br. 1) ima šemu sonatnog oblika. Po svojoj strukturi podsjeća na rondo sa dvije teme, međutim, tonalni plan ima presudnu ulogu u definisanju sonatnog oblika. Naime, druga tema koja je u ekspoziciji u dominantnom H-duru, u reprizi će se javiti u osnovnom tonalitetu – E-duru. S obzirom na to da sonatni oblik karakteriše sukob dvije teme, najčešće u tonalnom smislu, i njihovo „pomirenje” u reprizi, ne bi bilo adekvatno svrstati ovaj stav u rondo, u kome se druga tema najčešće u oba izlaganja javlja u istom tonalitetu. Ono što čini specifičnim ovaj sonatni oblik jeste odsustvo pravog razvojnog dijela. Česti pedalni tonovi kao i ostinatne figure, doprinose boljem isticanju tematskog materijala u različitim instrumentima. Dominantni akordi na krajevima tema, činioci su polukadence i harmonske napetosti pred nove tematske cjeline.

TABELA br. 1 – ŠEMATSKI PRIKAZ FORME I STAVA

I stav: SONATNI OBLIK	Uvod (1-18)	Ekspozicija (18-110)	Potencijalni razvojni dio	Repriza (119-	Coda (203-
	e-mol Largo maestoso (1-13) Lento (14-18)	I tema (18-70) E: Rečenica (24) Rečenica (24) Most (70-94) C: Fragmentarna st: 13x2 II tema (94-106) h: Fragmentarna st: 6x2 Završna grupa (106- 110) H: Fragmentarna st: 2x2	(110-119) H: Kadenca, materijal prve teme iz uvoda, materijal i teme ekspozicije, kulminacija, fragmentarna struktura	203) I tema (119-144) E: Rečenica (25) Most (145-169) E:Fragmentarna st: 12x2 II tema (169-193) E:Fragmentarna st: 12x2 Završna grupa (193-203) E:6x2	233) E:Materijali Prve i druge teme

Na samom početku, prije ekspozicije, izlažu se dvije teme, koje zajedno imaju ulogu svojevrsnog uvoda. Njihovi elementi će se prožimati kroz čitav prvi stav, kao i u narednim stavovima, što će osigurati tematsko jedinstvo djela. Prva tema **A** (t. 18–70) je tema Sultana i izlažu je limeni duvački instrumenti (horne, tromboni u kombinaciji sa drvenim (klarineti, fagoti). Ona je napisana u E-duru. Tu temu karakteriše skok čiste kvarte, te će se u nastavku kompozicije najviše po tome prepoznati rad sa elementima te teme. Druga tema **B** (t. 94–106) (tema Šeherezade) je karakterno suprotna prvoj. Njen tonalitet je h-mol. Nju izlaže solo violina, i karakteriše je orijentalni prizvuk, i ritam triola. Obje teme imaju rečeničnu strukturu.

U ekspoziciji su izložene prva i druga tema, po uzoru na teme iz uvoda. Tonalni kontrast se manifestuje kroz sukob toničnog i dominantnog tonaliteta u dvije teme. Između njih nalazi se *Tranquillo* odsjek, koji ima ulogu mosta. Njega karakteriše na početku novi materijal, međutim, harmonija i način izlaganja čine da ovaj odsjek više zvuči kao prelazni tip izlaganja, naročito zato što koristi u nastavku elemente iz prve teme. Tek pojavom Šeherezadine teme, jasno je da je prethodni dio bio most i modulirajući dio pred drugu temu ovog sonatnog oblika.

Drugi stav (Tabela br. 2) je napisan u vidu složene trodjelne pjesme. S obzirom na dualizam tema, analitički se može posmatrati kao sonatni oblik. Međutim, ono što bi se smatralo ekspozicijom u tom slučaju, sastoji se samo od jedne teme koja se varira, tj. nedostaje druga tema. Ono što takođe nedostaje da bi ovaj stav bio sonatni oblik u pravom smislu, jeste „pomirenje” dvije teme. Naime, druga tema će se takođe varirati, bez da se pojavi nakon ponovne pojave **A** dijela. Odsustvo sukoba dvije teme i njegove rezolucije opravdava analitičko posmatranje stava kao složene trodjelne pjesme. Na krajevima tema, najčešće se nalaze umanjeni akordi, čije razrješenje se manifestuje upravo tonalno jasnim početkom nove teme. Hromatika je takođe bitan činilac u ovom stavu, kao neizostavan dio svih tema.

Stav počinje kratkim *Lento* uvodom, u kome se izlaže Šeherezadina tema iz prvog stava, u variranom obliku. Tonalitet uvoda je e-mol. **A** dio (t. 5–104) je napisan u vidu teme sa varijacijama. Početni tonalitet je h-mol. Tema je karakterom poletna, te se sastoji od dva dijela, koji imaju stoje u plagalnom odnosu. Ti dijelovi su sačinjeni od periodičnih struktura. Iako drugi dio teme kadencira u osnovnom tonalitetu (h-mol), gravitacioni oslonac je na tonu **e**. Varijacije su karakterne, tonalitet se ne mijenja, ali se mijenja prvenstveno orkestracija i artikulacija, što utiče na promjenu karaktera. Takođe, u njoj je često prisutna pedalna kvinta. Ona je činilac pratnje razigranoj temi.

B dio (t. 104–348) počinje *attaca* sa materijalom nove teme, koja kontrastira lirskoj temi iz **A** dijela. Početni tonalitet je G-dur. Tema koja se prožima kroz **B** dio je fanfarska, sa karakterističnim skokom čiste kvarte koja je karakteristična za temu sultana iz prvog stava. Čitav dio je fragmentaran, konstruisan je ponavljanjem jedne teme kroz razne tonalitete. Karakteristični su prelazi koji su komponovani po motivu Šeherezadine teme iz prvog stava. Na osnovu tih prelaza, **B** dio se može podijeliti u nekoliko odsjeka, koji su navedeni u šematskom prikazu.

Reprizirani **A** dio u (t. (348–436) je kao i ekspozicioni tema s varijacijama, sa 4 karakterne varijacije, kao i sa raznim vidovima orkestracije. Početni tonalitet je h-mol. Na kraju ovog odsjeka počinje *Coda*, koja se pored materijala **A** i **B** teme, služi i variranom varijantom prve teme sultana, iz prvog stava. Povremene varirane pojave sultanove i Šeherezadine teme uspješno tematski povezuju prvi i drugi stav.

Treći stav (Tabela br. 3) karakteriše pojava dvije teme, koje kroz svoje varijacije formiraju veće odsjeke. Šema ovog stava je **ABA1B1**, iz čega zaključujemo da je u pitanju rondo sa dvije teme. Ovaj stav takođe u harmonskom smislu karakteriše pedalni tonovi, kako u ležećem vidu, tako i u vidu markiranih tonova. Odsjeci i u ovom stavu kadenciraju na dominantni tonaliteta naredne teme.

TABELA BR. 2 – ŠEMATSKI PRIKAZ FORME II STAVA

II stav: SLOŽENA TRODJELN A PJESMA	Uvod (1-5)	A (5-104)	B (104-348)	A (348-436)	Coda (436-473)
		Tema s varijacijama h-mol	Slobodni oblik, fragmentarna struktura, niz dvotakta, rad sa jednom temom:	Tema s varijacijama: h-mol	
	a 1(5-25): rečenica (22)	a 1(348-373): rečenica (25)			
	a 2(26-47) rečenica (21)	a 2(373-400) rečenica (28)			
	a 3(48-70) rečenica (23)	a 3(400-424): rečenica (23)			
	e-mol Lento	a 4(71-87) rečenica (17)	Allegro molto. Molto moderato (104-119): Polarni odnos tonaliteta – G-Des Tempo giusto. Allegro molto (120-160)	a 4(424-436): rečenica (13)	
		prelaz(88-104)			
		C: Moderato assai – prelazni tip izlaganja (161-164). e:			
		Tempo giusto. Allegro molto (164-172): H:			
		Vivace scherzando (172-225) e:			
		Ponovna pojava fanfarske teme (226-321) h:			
		Moderato assai – prelazni tip izlaganja (321-327) e:			
		Allegro molto ed animato (328-347) A:			

TABELA BR. 3 – ŠEMATSKI PRIKAZ FORME III STAVA

III stav: RONDO SA DVIJE TEME	A (1-68)	B (69-126)	A1 (127-174)	B1/Coda (175-211)
	Tema sa varijacijama:	Tema sa varijacijama	Tema s varijacijama a 1(127-141) G: Rečenica (15)	
a 1 (1-24) G: Period (24): 8+16 a 2 (25-48) D: Period (24): 8+16 a 3(49-62) B: Period (14): 6+8 a 4(63-68): Es: Fragmentarna struktura: 3x2		a 1(69-78) B: Rečenica (8)		Dvodjelna pjesma, kombinacija tema iz A i B dijela:
		a 2(79-86) B: Rečenica (8)		a (175-198) – tema B dijela G: Rečenica (15) G: Rečenica (10)
		a 3(87-94) F: Rečenica (8)	Recitativ. Lento (Šeherezadina tema, prelazni tip izlaganja) (142-145) G: Fragmentarna st: 2+2	b (199-211) – tema B dijela G: Fragmentarna st: 6x2
		a 4(95-98) F: Rečenica (8)		
		a 5(99-102) B: Rečenica (8)	a 2(146-153) G: Rečenica (8)	
		a 6(103-106) Des: Rečenica (4)	a 3(154-157) G: Rečenica (4)	
		a 7(107-114) B: Rečenica (8)	a 4(158-165) G: Rečenica (8)	
		a 8(115-118) G: Rečenica (4)	a 5(166-174) Es: Rečenica (8)	
		a 9(119-122) D: Rečenica (4)		
		a 10(123-126) G: Rečenica (4)		

Prvi **A** dio u G-duru (t. 1–68) započinje izlaganjem teme u duvačkim instrumentima. Tema se u ovom odsjeku varira tri puta, kroz tri tonaliteta i periodične je strukture. Druga rečenica je proširena kadencama i pasažem koji se često prožima kroz stav – lidijski modus koji počinje od sniženog drugog stupnja (t. 21).

B dio je u B-duru (t. 69–126). Odlikuje ga marševski karakter, i napisan je kao tema s varijacijama – **A1** – **A10**. Njegova tema je melodijski slična temi iz **A** dijela, po upotrebi sičilijane i sličnih intervalskih odnosa. Teme se prožimaju kroz B-dur, G-dur, Es-dur, Des-dur, I F-dur – terčno srodni tonaliteti.

Repriza **A** dijela (t. 127–174) napisana je u osnovnom tonalitetu stava. On se sastoji iz jednog izlaganja teme, u vidu perioda, te njegovim proširenjem u vidu dijeljenja motiva, nakon koga slijedi Recitativ *Lento* – motiv Šeherezade iz prvog stava.

Četvrti stav (Tabela br. 4) sadrži tematske materijale tri prethodna stava, tako da se može reći da ima ulogu *Code* u odnosu na čitavu kompoziciju. „Međutim, postoji samo jedna originalna tema, dok su sve ostale teme preuzete iz prva tri stavka. Kada se pojave teme iz prvog stavka, one zvuče poznato slušaocu, iako su predstavljene u drugačijem tempu” (Li, 2023, str. 12). Oblik stava je rondo sa tri teme – **uvod** – **ABACBA**, te *Coda*, koja je i po tematskom materijalu *Coda* čitavog djela. Analizom tonalnog plana, uočeno je da druga pojava **B** teme nije u osnovnom tonalitetu, te samim tim nije uspostavljeno tonalno „pomirenje” dvije teme, čime se odbacuje mogućnost tumačenja stava kao sonatnog oblika. Međutim, **C** dio ima razvojni karakter, te stoga formu ovog stava možemo nazvati rondom sa razvojnim dijelom, tj. kombinacijom ronda i sonatnog oblika.

Harmonska komponenta u ovom stavu nema primarnu ulogu. Brz tempo, te linearna faktura, čine da čak i sazvučja koja se pojavljuju, imaju perkusivnu ulogu. Sam naslov stava, koji označava svadbu te srećan kraj, opravdava ovakvu ulogu harmonije. Pored autentičnih kadenci, na određenim dijelovima uočavaju se i plagalne kadenice. *Coda* ovog stava, kao što je prethodno rečeno, ima ulogu *Code* čitave kompozicije, te je samim tim bogata harmonskim sredstvima korištenim u toku čitave kompozicije. Te komponente su u vidu umanjениh i prekomjernih akorada, elemenata cjelostenosti, pedalnih tonova, akorada u polustepenom odnosu.

Stav počinje uvodom koji koristi materijal teme sultana i Šeherezadine teme iz prvog stava. Tema **A** u e-molu (t. 30–85) je komponovana u karakteru marša. Unutar nje se javlja još jedan tematski materijal koji je posuđen iz prvog stava. Ta potencijalna tema unutar teme je dio prelaza ka drugoj temi. Tema **A** je građena od niza rečenica marševskog karaktera, dok je tema **B** u A-duru (t. 436–495) komponovana po uzoru na temu **B** iz trećeg stava, i u njoj se uočavaju rečenične strukture, u različitim instrumentima. Ona se sastoji iz dvije teme – **B1** i **B2**. **B2** je karakterni varijacija Šeherezadine teme iz prvog stava.

Između pojava tema nalaze se prelazi koji su marševskog karaktera, koji koriste teme iz prethodnih stavova.

Coda je komponovana po uzoru na teme iz prvog stava, svojim svečanim karakterom i tematskim materijalima sultanove i Šeherezadine teme, aludira na srećan kraj priče.

DISKUSIJA

Simfonijske poeme kroz romantizam pisane su kao jednostavačne kompozicije. Uprkos toj ustaljenoj praksi, u ovoj kompoziciji Rimski-Korsakov uspješno implementira cikličnu strukturu u svojstvu narativa. Ciklus sačinjavaju oblici koji su karakteristični za koncerte i simfonije – sonatni oblik, rondo, varijacije, trodijelne pjesme. „U svojoj biografiji pod naslovom „*Moj muzički život*”, Rimski-Korsakov navodi da je simfonijska svita *Šeherezada* preuzela svoj sadržaj iz arapskih noći; delo se sastoji od podeljenih, nepovezanih delova i deskriptivnih prikaza” (Hopa, 2019, str. 109). „Delo se često predstavlja kao jedno od definitivno egzotičnih dela devetnaestog veka i svakako učestvuje u određenoj senzacio-

TABELA BR. 4 – ŠEMATSKI PRIKAZ FORME IV STAVA

IV stav:	Uvod (e-mol)	A (30-85)	B (141-274)	C (274-435)	B (436-495)	A (540-584)	Coda (585-663)
KOMBINACIJA RONDALSONATNOG OBLIKA	Allegro molto (1-7)	e: Niz rečenica (3x16)	B1 (141-172) Niz rečenica (2x16)	Razvojni tip izlaganja:	B1 (436-468) C: Niz rečenica (2x16)	e: rečenica (29), prelazni dio prema Codi (468-584)	Allegro non troppo e maestoso (584-627)
	Recitativ (8-9)			A:, Des:			Uvodni odsjek (274-291):
			h: fragmentarna struktura		Poco piu tranquillo (628-639)		
		PRELAZ (173-205)		Fragmentarna st. (16x2) H:	Centralni odsjek (292-403): G: Motivski rad sa A temom, B2 temom, temom iz drugog stava, sultanove teme, fragmentarna struktura		E:
	Allegro molto e frenetico (10-26)	PRELAZ (85-140): G: fragmentarna struktura, motivi teme iz prvog stava, potencijalna tema u sklopu teme (t 104)	B2 (205-274)			Završni odsjek (403-435): c: fragmentarna struktura, motivi B2 teme iz prvog stava, Šeherezadine teme	Recitativ (640-663) E:
			Fragmentarna struktura, niz četverotakta (17x4) G:				
	Recitativ (29)						

nalizaciji Istoka. Četvrti stav, na primer, prikazuje barbarski svečani žar koji podseća na zloglasnu (iako uzbudljivu) orkestralnu bučnost bakhanalija iz *Samson et Dalila* I najavljuje sličan prikaz paganskog hedonizma u Štrausovoj ‘Ples sedam vela’ sa kraja veka” (Venter, 2017, str. 99). Simfonijske poeme predstavljaju reprezentativan primjer programske muzike. „Viši stupanj razvoja programske muzike označen je upotrebom muzičkih simbola. U najprostijim slučajevima zvučna pojava se uzima kao simbol za predstave koje su sa njom povezane asocijacijom, npr. Fanfarni motiv trube označava junaka, vojsku, bitku ili ideju herojstva uopšte” (Skovran-Perićić, 1991, str. 283). U ovoj kompoziciji, zvuci limenih duvačkih instrumenata ozvučavaju temu Sultana. Ona je praćena *forte* dinamikom. Tema Šeherezade, odlikuje se orijentalnom melodijom koju prvi put izlaže violina. U *Codama*

se te dvije teme čak i spajaju, što takođe prati narativ same bajke. Kroz čitav ciklus uočavaju se hibridna spajanja različitih tipova formi, npr. Četvrti stav predstavlja kombinaciju ronda I sonatnog oblika. Već je spomenuto da je u prvom stavu forma sonatnog oblika sa izostavljenim razvojnim dijelom, što je približava formi ronda. Ovakvo međusobno integrisanje oblika, karakteristično je za kasni romantizam, te anticipira jednostavačne simfonijske poeme. Transpozicija motiva, postupak je koji je vrlo često korišten u ovoj kompoziciji. U ovom slučaju, imajući u vidu kompozitorov afinitet ka bogatoj orkestraciji, transpozicija proističe iz želje za koloritom. Ona se manifestuje kroz transponovanje tema u različitim instrumentima.

ZAKLJUČAK

Djelo „Šeherezada” Nikolaja Rimskog-Korsakova, iako je nazvano orkestarskom svitom, pripada formi svite samo po svojoj cikličnosti. „S obzirom na ogromnu popularnost simfonijske svite *Šeherezada* (1888) skoro je suvišno i pomenuti da je i Rimski-Korsakov – slično većini drugih kompozitora ruske nacionalne škole – rado i veoma uspješno svojom muzikom dočaravao i orijentalne zvuke i ambijente” (Despić, 2002, str. 275). Po formi ima veće sličnosti sa simfonijom, s obzirom na to da je prvi stav sonatni oblik, a posljednji rondo. Stavovi su tematski jedinstveni i dvije teme – tema sultana i Šeherezade kroz svoje brojne varijacije, najviše u smislu bogate orkestracije, čine sva četiri stava koherentnim. Kompozicija se služi raznim temama i karakterističnim melodijskim obrascima orijenta, kojima kompozitor dočarava samu atmosferu programa. Kako navodi Perićić u svom delu *Kratak pregled razvitka harmonskih stilova*, „dvojstvo diatonike i hromatike u smislu karakterizacije Rusije i Istoka, realnog i fantastičnog, karakteristično je i za opere-bajke Rimskog-Korsakova; i one se odlikuju bogatim, na mahove skoro impresionističkim harmonskim koloritom” (Perićić, 1975, str. 70—71). Djelo je pored tematskog jedinstva, objedinjeno i srodnim tonalitetima – e – h – G – E. Kroz kompoziciju uočene su različite forme, standardne za koncertni ciklus ili simfoniju. Prvi stav, napisan je u formi sonatnog oblika, kome je razvojni dio diskutabilan. Drugi stav predstavlja složenu trodijelnu pjesmu. Izuzeta je mogućnost tumačenja ovog stava kao sonatnog ciklusa, zbog odsustva rezulucije između dvije teme, usljed kontinuiranog variranja. Treći stav predstavlja rondo sa dvije teme. Teme su predstavljene u više varijacija. Četvrti stav je rondo sa tri teme, uvodom i *Codom*. Njegova *Coda* predstavlja *Codu* čitave kompozicije, i prati narativ bajke, njen srećan kraj u vidu vjenčanja Sultana i Šeherezade. Ovaj rad kroz detaljnu formalnu analizu, može da posluži kao osnova za dalje izučavanje djela Rimskog-Korsakova.

LITERATURA

- Andreis, J. (1989). *Povijest glazbe 2*. Zagreb: Liber.
- Cox, G. (2010). On the relationship between entropy and meaning in music: An exploration with recurrent neural networks. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 32(32), 429. <https://escholarship.org/uc/item/6mx8m87n>
- Despić, D. (2002). *Harmonija s harmonskom analizom*. Beograd: Zavod za udžbenike I nastavna sredstva.
- Despić, D. (2004). *Muzički stilovi*. Beograd: Zavod za udžbenike I nastavna sredstva
- Girgin, M. (2015). N.R. Korsakov “Šehrazad” Senfonik Süiti Op. 35: Orkestra Şefliği Açısından Teknik ve Müzikal Değerlendirme (Master's thesis). Izmir. Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Müzik Anasanat Dalı
- Hopa, E. (2019). Research of bassoon solos in Rimsky-Korsakov's Scheherazade symphonic suite. *Conservatorium*, 6(2), 109. <https://doi.org/10.26650/CONS2019-0014>
- Li, W. (2023). Nikolai Andreyevich Rimsky-Korsakov symphonic suite op.35 “Scheherazade” arranged for solo piano by Paul Gilson (Doctoral recording project). University of Miami, Coral Gables, FL.

Perić, V. (1975). *Kratak pregled razvitka harmonskih stilova*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu.
Perić, V., & Skovran, D. (1991). *Nauka o muzičkim oblicima*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu.
Venter, L. (2017). Evocations of the Other: Treatments of the exotic and the feminine in nineteenth-century music – The redemption of Sheherazade. *Pūrātōke: Journal of Undergraduate Research in the Creative Arts and Industries*, 1(1), 094–109. <https://www.unitec.ac.nz/epress/>

FORMAL ANALYSIS OF THE SYMPHONIC SUITE SCHEHERAZADE, OP. 35, BY NIKOLAI RIMSKY-KORSAKOV

Author: DIJANA LUKIĆ

Email: dijana.lukic@student.au.unibl.org

Mentor: Assoc. Prof. Gordana Grujić
Academy of Arts, University of Banja Luka

Introduction: This paper provides a formal analysis of the symphonic suite *Scheherazade*, Op. 35 by Nikolai Rimsky-Korsakov, focusing on the main motifs and their development. It also examines the work's formal structure and oriental elements.

Aim: The study analyzes the structure of *Scheherazade*, Op. 35 and explains the oriental features that shape the suite.

Materials and Methods: The primary material is the musical score of *Scheherazade*, Op. 35. Although written for orchestra, a piano reduction for four hands was used for clarity. Each movement was analyzed to identify main motifs and their development.

Results: *Scheherazade* is cyclic in form. The first movement follows sonata form, presenting two main themes that recur throughout the cycle. The second movement also shows traces of sonata form with two themes. The third movement is a rondo with two themes. The fourth combines elements from the previous movements in a rondo with three themes and a coda, which also serves as the cycle's coda.

Conclusion: The composition forms a cycle with features of sonata form, rondo, variations, and compound ternary song form. The complex structure arises from the use of various instruments, which, combined with form and harmony, create a coloristic element evoking the Orient. Structural coherence is achieved through the consistent use of the two main themes, representing the main characters of the fairy tale.

Keywords: form; oriental elements; color; compound ternary form; coda; sonata form; Rimsky-Korsakov

POSTOJI LI POVEZANOST IZMEĐU DIMENZIJA LIČNOSTI I MUZIKE SA PROBLEMATIČNIM DRUŠTVENIM MOTIVIMA?

Autor: EMILIJAN ALIŠA, Marija Šarčević, Danilo Diljević, Dragiša Milovanović

e-mail: emilijan.alisa@student.ff.unibl.org

Mentor: Asist. Lana Vujaković

Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Uvod: Muzika predstavlja univerzalni oblik izražavanja te kroz ljudsku evoluciju često nastaju razni muzički žanrovi na čiji se izbor slušanja povezuju različite osobine ličnosti.

Cilj: Istraživanje se bavi ispitivanjem povezanosti crta ličnosti i preferencije ka „šund” muzici. „Šund” muzika predstavlja muzički žanr koji je nastao na području bivše Jugoslavije, a karakterističan je po tekstovima koji pozivaju na antisocijalno ponašanje, uz ključne teme poput nasilja, nemoralna, bluda i alkoholizma.

Materijal i metode: U istraživanju je učestvovalo 234 ispitanika, uzrasta od 15–25 godina, sa prostora Srbije i BiH, a od kojih je 68% ispitanika ženskog pola. Ispitanici su popunjavali onlajn anketu u kojoj su ocjenjivali različite audio isječke pjesama, kao i anketu sa osnovnim demografskim podacima i HEXACO-PI-R upitnikom.

Rezultati: Rezultati regresione analize ukazuju na negativnu korelaciju između varijabli otvorenosti za iskustva, te poštenje–poniznost sa preferencijama ka „šund” muzici. Varijabla emocionalnost pozitivno je korelirala sa „šund” muzikom, dok ekstraverzija, savjesnost i prijatnost nisu ostvarile značajne korelacije. Crtama ličnosti kao prediktorima „šund” muzike objašnjeno je 16,1% varijanse.

Zaključak: Crte ličnosti u okviru HEXACO modela predstavljaju značajan prediktor preferencija ka „šund” muzici, iako se preporučuje posvećivanje pažnje uticaju „šund” muzike na socijalno okruženje u budućim istraživanjima.

Ključne riječi: HEXACO model, osobine ličnosti, muzika, problematični motivi.

UVOD

Muzika je univerzalni oblik izražavanja i ekspresije ljudskih osjećanja, oblik komunikacije i socijalne interakcije i kao takva nije ograničena samo na zabavu (Arnett, 1999 prema Baker & Bor, 2008). Ona predstavlja značajan aspekt kulture što je čini odrazom ljudskih ideja (Buzarovski, 2016). Iz decenije u deceniju sadržaj muzike se kontinuirano mijenja, u čijem procesu se rađaju i novi žanrovi. Muzički ukus pojedinca može biti značajan faktor u njegovim svakodnevnim aktivnostima, poput identifikacije sa društvenim grupama (Tarrant et al., 2002). Međutim, činjenica da postoje individualne razlike kada su u pitanju preferencije različitih žanrova koje ljudi slušaju vuče sa sobom pretpostavku o povezanosti tih individualnih razlika i relativno trajnih osobina karakteristične za pojedinca i njegovu ličnost. Tako je nastalo mnoštvo istraživanja (Dobrota & Reić, 2015; Langmeyer et al., 2012; Schäfer & Mehlhorn, 2017) koja su poredila crte ličnosti iz domena Big Five modela sa različitim muzičkim preferencijama, te bi se često otkrile značajne veze između određenih crta ličnosti (najčešće otvorenost za iskustva) i specifičnih muzičkih žanrova (na primjer bluz muzika). Nasuprot takvim istraživanjima, ovo istraživanje pokušalo je

objasniti determinante specifičnog muzičkog žanra nazvanog „šund” muzika, gdje su kao glavni prediktori preferencija prema ovakvom tipu muzike istražene crte ličnosti iz domena HEXACO modela.

Šund muzika

„Šund” muzika je termin iskorišten za potrebe operacionalizacije muzike od interesa za ovo istraživanje. Termin „šund” nastao je u Njemačkoj, u periodu oštih kritika prema tadašnjoj književnoj literaturi i označava sadržaj koji je estetski bezvrijedan, nemoralan (Peterson, 1995). U tadašnje vrijeme, časopisi i romani koji su bili popularni, ocjenjivani su kao niskokvalitetni, bez određene konkretne estetske vrijednosti, te termin „šund” i danas ima sličnu konotaciju. Često se ovaj termin dovodi u vezu sa „trash” ili „smeće” sadržajem, međutim ovaj naziv često je bio „pogrdniji” oblik da se iskaže estetska inferiornost nekog sadržaja, često filmskog (Maase, 2022). Takođe, poveznica „trash” i „šund” termina u konotaciji označava problematične motive i antisocijalne poruke. Pored užeg značenja riječi „šund”, poznato je da je muzika, i generalno umjetnički svijet, poznat po tome što nerijetko sadrži niz antisocijalnih poruka. Velika je količina pjesama različitih muzičkih žanrova, čiji su tekstovi kombinacija nasilja, zloupotrebe supstanci i različitih oblika socijalno-patološkog ponašanja, nezavisno od specifičnog žanra. Mnoge pjesme uz takve tekstove plasiraju i različite agresivne simbole, koji kasnije mogu dovesti do porasta antisocijalnog ponašanja (Collinson et al., 2015). S toga je potrebno specifičnije odrediti termin „šund” muzika. Korišten je za potrebe ovog istraživanja, prvenstveno, jer se on odnosi na jedan specifičan muzički žanr. On se prije svega odnosi na muziku sa prostora bivše Jugoslavije, te predstavlja muziku koja sa sobom nosi specifične poruke. Ovakve pjesme u svojim tekstovima sadrže pozive na antisocijalno ponašanje, blud i nemoral, konzumiranje raznih supstanci, život ispunjen kriminalom i nasiljem. Uz izuzetno brz elektronski ritam i vizualizaciju svega što se otpjeva, ova se muzika popularizovala u posljednjih nekoliko godina, te je zbog toga termin „šund” muzika za potrebe ovog istraživanja operacionalizovan kao relativno moderna muzika (ne starija od 10 godina), koja prenosi razne negativne i antisocijalne poruke i ima trivijalan estetski kvalitet.

HEXACO model ličnosti

HEXACO predstavlja psihološki model koji pretpostavlja da se ličnost pojedinca može objasniti preko šest bipolarnih dimenzija (Ashton & Lee, 2004). Za razliku od dva najpopularnija modela ličnosti, Petofaktorskog (McRae & John, 1992) i Big Five modela, HEXACO model ličnosti sadrži jednu crtu ličnosti više, zvanu poštenje–poniznost. U okviru nje se nalaze facete koje se odnose na iskrenost, pravednost, izbjegavanje pohlepe i skromnost, te je ovako operacionalizovana crta ličnosti mogući prediktor muzike koja glorifikuje negativne polove svih navedenih faceta. Pored poštenja–poniznosti, ostale crte iz HEXACO modela su sljedeće: emocionalnost (plašljivost, zavisnost, anksioznost, sentimentalnost), ekstraverzija (socijalno samopouzdanje, aktivitet, odvažnost, druželjubivost), prijatnost (opraštanje, fleksibilnost, strpljenje, nježnost), Savjesnost (organizovanost, planiranje, perfekcionizam) i otvorenost za iskustva (otvorenost ka estetskim vrijednostima, kreativnost, radoznalost, nekonvencionalnost). HEXACO model ličnosti, za razliku od verzija u kojima su identifikovane petofaktorske strukture, pokazuje veću kros-kulturalnu replikabilnost (Ashton & Lee, 2007). Takođe, Ashton i Lee navode prednost HEXACO modela u odnosu na petofaktorski u domenu objašnjavanja određenih ponašanja, kao na primjer altruističkih tendencija, koje se dodatno mogu objasniti uvođenjem nove dimenzije poštenje–poniznost, uvođenjem fleksibilnosti u domen prijatnosti – saradljivosti, te generalno „dijeljenjem” altruističkog ponašanja na više domena ličnosti, čime se mogu

dati preciznija objašnjenja u odnosu na petofaktorski model (Ashton & Lee, 2007).

Ranija istraživanja

Prethodna istraživanja primarno su usmjerena na pitanje različitih muzičkih preferencija i crta ličnosti kao njihovih prediktora, gdje je varijabla otvorenost ka iskustvu stajala kao najbolji prediktor preferencije različitih muzičkih žanrova poput bluz, džeza i određenih kompleksnijih žanrova, ali također i raznovrsnije muzike (Delsing et al., 2008; Fricke & Herzberg, 2017). Međutim, treba napomenuti da su i ostale crte ličnosti imale svoju prediktivnu vrijednost. Na primjer, ekstraverzija obično korelira sa brзом energičnom i ritmičnom muzikom (Neuman et al., 2015). Sa druge strane, postoje istraživanja koja idu u prilog pretpostavci da određena negativna ili antisocijalna ponašanja podupiru slušanje muzike sa antisocijalnim porukama (Blagov et al., 2019). Takođe, rezultati ranijih istraživanja ukazuju na činjenicu da muzika svojim porukama često snažno utiče na usvajanje stavova, vrijednosti i ponašanja koja se u pjesmama glorifikuju (Bushong, 2002). Zanimljiv podatak iznosi istraživanje rađeno na Novom Zelandu 2015. godine, koje naglašava činjenicu da je od 861 video spotova različitih pjesama, otprilike 40% njih sadržavalo barem jedan agresivni simbol (pištolj, tuče, pozivi na smrt) (Collinson et al., 2015). Dodatni argumenti koji idu u prilog hipotezama ranije navedenih istraživanja može se naći u istraživanju Bakera i Bora, koji navode postojanje povezanosti muzike sa agresivnim i antisocijalnim porukama sa agresivnim ponašanjima i doživljajima (Baker & Bor, 2008). Uz pretpostavku da postoje različiti prediktori slušanja problematične muzike, mnoga istraživanja su ukazala da su crte ličnosti jedan od vodećih prediktora slušanja raznih žanrova, pa tako i problematične muzike (Butković & Žauhar, 2024). Treba napomenuti da je velika većina istraživanja povezanosti crta ličnosti sa muzičkim preferencijama rađeno sa Big Five modelom ličnosti, ali dodatni podaci o različitim efektima muzike na antisocijalno ponašanje predstavljaju dobar teorijski okvir za testiranje HEXACO modela ličnosti u ovom kontekstu, pogotovo zbog varijable poštenje–poniznost, te drugačijih operacionalizacija varijable emocionalnost.

Ciljevi istraživanja

Glavni cilj istraživanja jeste ispitati u kojoj mjeri se preferencije ka „šund” muzici mogu objasniti crtama ličnosti iz domena HEXACO upitnika. Takođe, utvrđivanje efekta individualnih razlika uz određene karakteristike ljudskog identiteta na slušanje problematične muzike može biti dobra početna tačka za dalja istraživanja koja bi se bavila različitim, pozitivnim i negativnim uticajima savremene muzike na ličnost, kako pojedinačno, tako i u kontekstu socijalne sredine.

Hipoteze i pretpostavke

Prva hipoteza nalaže da su crte ličnosti značajan prediktor preferencija ka „šund”. Potom, druga hipoteza pretpostavlja da ispitanici sa višim skorovima na dimenzijama otvorenosti i poštenja, „šund” pjesme ocjenjuju nižim skorovima, s obzirom na tekstove o nasilju, pljačkama i antisocijalnom ponašanju (Rolinson et al., 2013). Imajući u vidu način operacionalizacije emocionalnosti u okviru HEXACO modela, treća hipoteza pretpostavlja blagu pozitivnu vezu između emocionalnosti i „šund” muzike (Rolinson et al., 2013). Pored toga, postoje dodatne pojedinosti koje se ispituju, poput efekta važnosti muzike u životu ispitanika na preferenciju ka „šund” muzici. Četvrta hipoteza u ovom istraživanju predviđa da će ispitanici kojima je muzika nezaobilazan i važan aspekt života niže ocjenjivati „šund” pjesme, s obzirom da se one smatraju površnima. Zatim, lični stavovi koje

pojedinci vrednuju o muzici mogu biti značajni prediktori muzičkih preferencija. Ispitanik koji smatra da je njegov muzički ukus kvalitetniji od ostalih ljudi obično favorizuje pjesme koje pripadaju vlastitom žanru te odbacuje pjesme koje ne pripadaju istom, što se može opisati teorijom socijalnog identiteta, koja implicira favorizovanje svega što pripada našoj grupi kako bi se očuvao pozitivan stav o sebi (Tajfel & Turner, 2004). Na osnovu datih teorijskih okvira, peta hipoteza pretpostavlja značajnu razliku između grupe ispitanika koja smatra da je njihov ukus za muziku kvalitetniji od ostalih ljudi, i grupe ljudi koja nije takvog stava. Nadalje, šesta hipoteza nalaže povezanost dijela pjesme na koji ispitanici primarno obraćaju pažnju i preferencija ka „šundu”, uz pretpostavku da će ispitanici koji primarno obraćaju pažnju na ritam i melodiju pjesama ocjenjivati „šund” pjesme kao kvalitetnije (Dobrota & Reić, 2015). Teorijski okvir za postavljenu hipotezu može se naći u fenomenu selektivne pažnje (Triesman, 1969) na osnovu kojeg se može pretpostaviti da ispitanici koji pažnju usmjeravaju na određeni aspekt stimulusa mogu zanemariti ostale aspekte, što utiče i oblikuje informaciju koja se prima. Sedma hipoteza odnosi se na povezanost socioekonomskog statusa sa preferencijama ka šund muzici. Razna istraživanja (Van Ejick, 2001; Liu et al., 2018) argumentuju postojanje povezanosti višeg socioekonomskog statusa i raznih muzičkih žanrova (na primjer opera). Kao razlog za to navode se običaji koji se pripadnošću specifičnim socioekonomskim statusima njeguju. Prema navedenim autorima članovi višeg socioekonomskog statusa će slušati raznovrsniju muziku i ići na razne koncerte, između ostalog, jer to sebi mogu priuštiti. Shodno tome, očekuje se povezanost između višeg socioekonomskog statusa i preferencija ka „šund” muzici. Posljednja hipoteza pretpostavlja da svi navedeni prediktori neće ostvariti korelacije velikog intenziteta, te da se mogu očekivati niski ili umjereni intenziteti korelacija (Langmeyer et al., 2012; Pavlović et al., 2016; Schäfer & Mehlhorn, 2017). Razlog za to leži u činjenici da je prediktora mnogo, a crte ličnosti takođe i međusobno kovariraju.

METOD

Nacrt istraživanja

Sprovedeno istraživanje spada u grupu korelaciono-regresionih istraživanja. Prediktorske varijable su bile crte ličnosti iz HEXACO modela, dok je ishodišna varijabla bila preferencija ka šund muzici. Pored crta ličnosti, nekoliko dodatnih varijabli korišteno je prilikom posebnih analiza, od kojih su neke lični stavovi prema muzici koju ispitanici slušaju, uloga muzike u životima ispitanika, kao i aspekt muzike na koji ispitanici najviše obraćaju pažnju. Lični stav o muzici operacionalizovan je pitanjem: „Smatram da je muzika koju ja slušam kvalitetnija od muzike koju slušaju drugi”.

Uzorak i procedura

Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku od 234 ispitanika iz Bosne i Hercegovine i Srbije, starosne dobi od 15–25 godina. Uzorak su dominantno sačinjavali ispitanici ženskog pola, kojih je bilo 160 (68,38%) dok je 73 (31,20%) ispitanika bilo muškog pola, a samo jedan ispitanik se izjasnio opcijom „Drugo”. Kada je riječ o stepenu obrazovanja, najveći broj ispitanika ima završenu srednju školu (75,21%). Zatim, važno je i napomenuti da najveći broj ispitanika tvrdi da se nalazi u kategoriji prosječnog socioekonomskog statusa (74,40%), dok 21,80% ispitanika tvrdi da pripada kategoriji iznadprosječnog socioekonomskog statusa (Tabela 9). Uzorak istraživanja prikupljen je prigodnim putem pomoću društvenih mreža, a upitnik je popunjen u online formi, sa prosječnim vremenom ispunjavanja od 20 minuta. Svaki ispitanik je prije popunjavanja potvrdio uslov za starosnu dob te potvrdio dobrovoljno učešće u istraživanju.

Instrumenti i mjere

Za potrebe ovog istraživanja konstruisan je multidimenzionalni upitnik, koji se sastojao iz tri dijela. Takođe, potrebno je naglasiti da je upitnik konstruisan za potrebe dva istraživanja. Prvo se bavilo povezanosti crta ličnosti sa preferencijama ka različitim muzičkim žanrovima, te shodno tome, baza podataka prikupljena upitnikom služila je za oba istraživanja.

Demografski podaci

Uvodnim dijelom upitnika prikupljeni su osnovni demografski podaci: pol i starost, stepen obrazovanja, socioekonomski status te tradicionalna ili ruralna pozadina ispitanika. Zatim, nekoliko stavki koje su se odnosile na lične stavove o muzici, ulogu muzike u životu, kao i generalnu samoprocjenjenu preferenciju ka određenim muzičkim žanrovima. Primjer stavke koja se odnosi na stavove o muzici: „Generalno, smatram da postoje određeni žanrovi koji su kvalitetniji od ostalih”.

HEXACO upitnik

Naredni dio upitnika ispitivao je psihološke crte ličnosti pomoću adaptiranog HEXACO upitnika (Ashton & Lee, 2009, adaptirano prema Sokolovska et al., 2018). Upitnik se koristi kao instrument samoprocjene, te je u istraživanju korištena verzija sa 60 tvrdnji. Ispitanici ocjenjuju tvrdnje na osnovu toga koliko se i u kom stepenu odnosi na njih, njihove stavove i ponašanja. Primjer tvrdnje: „Drugi ljudi smatraju da sam plahovite naravi”. Sve skale HEXACO upitnika pokazale su prihvatljivu pouzdanost interne konzistencije (Tabela br. 6).

Audio isječci

Posljednji dio upitnika sastojao se od slušanja audio isječaka iz 20 pjesama, od kojih je osam okarakterisano kao „šund” muzika. Važno je naglasiti da je za potrebe ovog istraživanja, kao i obradu podataka i statističku analizu, korišteno samo osam „šund” pjesama, dok je ostalih 12 pjesama korišteno za potrebe drugog istraživanja. Kriterijum odabira pjesama bio je broj pregleda na platformi YouTube, kao i godina kada je pjesma objavljena na platformi. Na osnovu ovih kriterijuma su izabrane pjesme koje nisu starije od 10 godina, a pripadaju „šund” muzici, jedine smatrane pogodnim za operacionalizaciju moderne „šund” muzike. Ispitanici su sklonost ka ovoj muzici izrazili odgovorima na dvije tvrdnje: „Generalno gledano, dopala mi se pjesma koju sam upravo poslušao/la” i „Slušao/la bih ovu pjesmu ponovo.” Skala odgovora bila je petostepeni Likert, te je ukupan skor za preferenciju ka „šundu” izračunat prosječnom ocjenom koju su ispitanici dali za osam odabranih pjesama, u rasponu skora od 1–5. Analiza pouzdanosti interne konzistencije za skalu preferencija ka „šund” muzici pokazala je zadovoljavajuću pouzdanost skale (Tabela br. 7).

Analiza podataka

Za provjeru hipoteze o povezanosti crta ličnosti i preferencija ka „šund” muzici korištena je multipla regresiona analiza. Prediktorske varijable regresionog modela bile su crte ličnosti HEXACO modela, dok je kriterijumska varijabla bila preferencija ka „šund” muzici. Za provjeru dodatnih hipoteza o povezanosti ličnih stavova o muzici i preferencija ka „šund” muzici korišten je t-test za nezavisne uzorke uz Cohenov d statistik za procjenu veličine efekta, kao i ANOVA za procjenu važnosti muzike i preferencija ka šundu, kao i za

procjenu efekta dijela pjesme na koji se primarno obraća pažnja na preferencije ka „šund” muzici, te procjenu efekta socioekonomskog statusa na preferencije ka „šund muzici”. Za procjenu objašnjene varijanse navedenih faktora korišten je statistik kvadrirana eta (η^2).

Etika

Anonimnost odgovora ispitanika, kao i odsustajanje u bilo kojem trenutku, jasno su naglašeni na početnoj stranici upitnika. Uz ove podatke, priložene su i e-mail adrese istraživača u slučaju nedoumica za vrijeme popunjavanja. Na dijelu upitnika koji zahtijeva slušanje audio isječaka, istraživači su posebno naglasili da ne posjeduju autorska prava na pjesme, kao i da su isječki korišteni isključivo u naučne svrhe.

REZULTATI

Rezultati deskriptivne statistike (Tabela 8) pokazuju blago pozitivnu distribuciju procjene „šund” pjesama ($M = 2,63$; $Sk = 0,268$), međutim, intenzitet zakrivljenosti distribucije ukazuje da se ne radi o velikom odstupanju od normalnosti. Tabela frekvencije (Tabela br. 9) ukazuje značajne razlike u prevalenciji ispitanika u kategorijama pola, socioekonomskog statusa, te stepena obrazovanja. Ove razlike se značajno oslikavaju u vidu zakrivljenosti distribucija ispitanika po datim kategorijama (Tabela br. 8). Rezultati multiple regresione analize (Tabela br. 1) pokazali su više statistički značajnih efekata različitih crta ličnosti iz HEXACO modela i preferencije ka šund muzici. Crta ličnosti otvorenost za iskustva ostvarila je najjaču vezu sa preferencijama ka šundu i ta veza je negativna ($r = -0,288$; $p < ,001$), dok se semiparcijalni koeficijent korelacije ne razlikuje mnogo od Pirsonovog. Zatim, varijabla poštenje–poniznost takođe je ostvarila statistički značajnu negativnu korelaciju sa šund muzikom ($r = -0,245$; $p < ,001$). Semi parcijalni koeficijent korelacije za varijablu poštenje-poniznost je nešto niži, ali ipak statistički značajan ($sr = -0,174$; $p < ,001$). Varijabla savjesnost pokazala je statistički značajnu povezanost mjerenju preko Pirsonovog koeficijenta korelacije ($r = -0,128$; $p = ,05$), dok je semiparcijalna korelacija pokazala skoro zanemarivu povezanost ($sr = -0,04$). Varijabla emocionalnost je jedina koja je pokazala statistički značajnu pozitivnu povezanost sa „šund” muzikom ($r = 0,129$; $p = ,49$), dok njena semiparcijalna korelacija iznosi nešto većih 0,17. Varijabla ekstraverzija ostvarila je zanemarivu povezanost sa šund muzikom ($r = 0,079$; $p = ,229$). Varijabla prijatnost je, slično savjesnosti, pokazala značajnu razliku između Pirsonovog koeficijenta korelacije sa šund muzikom i semiparcijalnog koeficijenta ($r = -0,115$; $sr = -0,036$; $p = ,79$). U konačnici, ukupan model u kojem se kao prediktori nalaze svih šest crta ličnosti objašnjava 16,1 % varijanse preferencija ka šund muzici ($R^2 = ,161$; $p < ,001$), međutim, rezultati Bayesijske linearne regresije ukazuju da je model sa prediktorima poštenja, otvorenosti i emocionalnosti najvjerovatniji prediktorski model (Tabela 2).

Nakon regresione analize, odrađeni su T testovi za procjenu povezanosti ličnih stavova o muzici koju ispitanici slušaju, te preferencije ka šundu (Tabela br. 3). T test je pokazao značajnu razliku između ispitanika koji smatraju svoj ukus kvalitetnijim od ostalih ljudi i ispitanika koji nisu istog stava ($t = -5,71$; $df = 223$; Razlika $M = -0,715$; Cohen's $d = -0,748$; $p < ,001$). Ispitanici koji svoj ukus nisu smatrali boljim od ostalih ljudi pretežno su više ocjenjivali „šund” pjesme. Takođe, rezultati ANOVE su pokazali značajan efekat važnosti muzike u životima ljudi na ocjenu šund pjesama ($F = 4,03$ (2); $p = ,019$), uz najveću razliku između ispitanika koji smatraju muziku važnom komponentom u svojim životima i dobro su upoznati u specifičnosti žanrova i ispitanika koji takođe smatraju muziku važnom komponentom, ali slabo razumiju podjelu muzike po žanrovima (Tabela br. 4). Naime, post hoc testovi pokazali su da druga grupa ispitanika u prosjeku ocjenjuje šund pjesme kvalitetnije od prve grupe (Razlika $M = -0,406$; p (tukey) = ,015). Takođe,

ANOVA je rađena i za procjenu efekta aspekta muzike na koji ispitanici obraćaju najviše pažnju, te preferencija ka šundu (Tabela br. 5). Utvrđen je značajan efekat ($F = 3,482$ (3); $p = ,017$) aspekta muzike na koji ispitanici najviše obraćaju pažnju, uz dodatak da ispitanici koji su visoko ocjenjivali šund pjesme obično primarno obraćaju pažnju na ritam i melodiju pjesme. Konačno, rezultati ANOVE za procjenu efekta socioekonomskog statusa na preferencije ka „šund” muzici (Tabela br. 10) pokazale su statistički značajan efekat socioekonomskog statusa ($F = 4,67$ (2); $p = ,01$) Post hoc testovi pokazali su značajnu razliku između ispitanika srednjeg i višeg socioekonomskog statusa u preferencijama ka „šund” muzici. (Razlika $M = -0,478$; p (tukey) = ,009; Cohen's $d = -0,475$)

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati korelaciono-regresione analize (Tabela br. 1) potvrđuju prvu hipotezu o povezanosti crta ličnosti i preferencija ka „šund” muzici. Varijabla otvorenost ka iskustvu ostvarila je najsnažniju povezanost i to u negativnom smjeru, što bi se moglo objasniti činjenicom da su ispitanici sa izraženom dimenzijom otvorenosti usmjereniji ka kompleksnijoj muzici sa različitim estetskim kvalitetama i idejama, te imaju raznovrsniji opis muzike koju slušaju (Delsing et al., 2008). Sa druge strane, sve pjesme koje su karakteristične za „šund” muziku su jako slične i to po svim aspektima, od teksta do ritma, tako da je moguće objašnjenje negativne veze monotonost pjesama koje pripadaju „šund” žanru. Takođe, utvrđena je negativna povezanost između crte poštenje-poniženost i „šund” muzike, te ova činjenica potvrđuje drugu hipotezu istraživanja. Naime, tekstovi „šund” pjesama pozivaju na bahatost, novac i različite nesavjesne načine kojima se do novca dolazi, obično potiskuju iskrenost pozivanjem na blud, što negativno korelira sa osobinama ispitanika koji imaju visoko izražene skorove na svim facetama poštenja, s obzirom na činjenicu da ispitanici sa izraženim poštenjem obično rade suprotno od navedenog (Rolinson et al., 2013). Emocionalnost je posljednja crta ličnosti koja, kada se gleda preko semiparcijalnih korelacija, značajno korelira sa preferencijama ka „šundu”. Korelacija je pozitivna, s obzirom na postojanje faceta plašljivosti, zavisnosti i anksioznosti, potvrđujući treću hipotezu istraživanja. Naime, ovako operacionalizovana crta ličnosti može ukazivati na različite probleme, od straha od vezivanja, straha od usamljenosti, generalne anksioznosti, te se može pretpostaviti da se ispitanici koji imaju izraženije skorove na datim facetama na neki način identifikuju sa tekstovima koji pjevaju o kratkim vezama bez mnogo vezivanja i uživanju o antisocijalnim tematikama (Rolinson et al., 2013). Kada su u pitanju ostale crte ličnosti, nijedna nije značajno korelirala sa preferencijama ka „šund” muzici, kada se ta korelacija gleda preko semiparcijalnog koeficijenta. Moguće objašnjenje za ovu pojavu leži u tome što su varijable otvorenosti i poštenja primarno ostvarile najsnažniji efekat, te su na neki način „vukle” korelacije ostalih crta ličnosti, s obzirom na kovariranje crta ličnosti međusobno. Takođe, rezultati Bayesijanske linearne regresije (Tabela br. 2) pokazali su da je prediktorski model sa tri najznačajnija prediktora (emocionalnost, poštenje i otvorenost) vjerovatniji od modela u kojem su prediktori svih šest crta ličnosti, što opet dokazuje da su otvorenost, emocionalnost i poštenje dovoljni prediktori preferencija ka „šundu”. Ukupno gledano, korelacije svih crta ličnosti nisu prelazile granicu niskog intenziteta, što potvrđuje posljednju hipotezu istraživanja o jačini veze između crta ličnosti i preferencija ka „šundu”. Rezultati T-testa za provjeru ličnih stavova o muzici u kontekstu smatranja da je muzika koju ispitanici slušaju kvalitetnija od muzičkog ukusa drugih ljudi (Tabela br. 3), potvrdili su petu hipotezu istraživanja, koja je pretpostavila statistički značajnu razliku u preferenciji ka „šund muzici” između ispitanika koji smatraju svoj ukus boljim od ostalih, i ispitanika koji to ne smatraju. Naime, ispitanici koji su imali stav da je njihov muzički žanr inferiorniji od drugih ljudi su u prosjeku više ocjenjivali „šund” pjesme. Pretpostavka za ovaj fenomen leži u teoriji socijalnog identiteta. Ispitanici

koji su smatrali da je njihov muzički ukus bolji od ostalih ljudi su vjerovatno pravili veće razlike u ocjenjivanju pjesama koje pripadaju „šundu” i pjesama koje su karakteristične za njihov žanr, što bi moglo ići u prilog teoriji socijalnog identiteta (Tajfel & Turner, 2004). Međutim, mogućih objašnjenja ima mnogo, pogotovo uz podatak da su ispitanici koji se slabo razumiju u muziku ocjenjivali pjesme iz „šund” žanra kao kvalitetnije (Tabela br. 4). Može se pretpostaviti da su ispitanici koji nisu najbolje upoznati u komponente koje sačinjavaju pjesmu jednostavno koristili drugačiji kriterijum procjene pjesama. Još jedan zanimljiv podatak sugerise Tabela br. 4, iz koje se može zaključiti da ne postoji značajna razlika u preferencijama ka šund muzici u zavisnosti od važnosti muzike. Ispitanici koji su smatrali muziku važnom komponentom nisu ocjenjivali pjesme „šund” žanra mnogo drugačije od ispitanika kojima muzika nije važan aspekt života, što ne ide u prilog četvrtoj hipotezi. Konačno, ispitanici koji su kod pjesama najviše obraćali pažnju na ritam pjesama, moguće da su zanemarivali tekstove „šund” pjesama, što bi išlo u prilog teoriji selektivne pažnje (Triesman, 1969), te potvrđuje šestu hipotezu. U prilog sedmoj hipotezi kojom je pretpostavljen efekat socioekonomskog statusa i preferencija ka „šund” muzici idu rezultati iz Tabele 10, iz koje se može uočiti značajna razlika između pripadnika višeg socioekonomskog statusa i srednjeg socioekonomskog statusa na preferencije ka šund muzici, uz zaključak da su pripadnici višeg socioekonomskog statusa „šund” pjesme ocjenjivali kvalitetnijima. Dobijeni rezultati se mogu objasniti pretpostavkom da običaji koji dolaze uz visok socioekonomski status „oblikuju” ovu vezu. Osobe višeg statusa sebi mogu priuštiti veću količinu provoda i koncerata, što bi moglo uticati na njihovu preferenciju ka „šund” muzici. Treba naglasiti da se ovaj podatak treba posmatrati uz zadržku, s obzirom na velike razlike u frekvenciji ispitanika različitih kategorija socioekonomskog statusa. Drugim riječima, prevelika količina ispitanika koji spadaju u kategoriju prosječnog socioekonomskog statusa čini rezultate ove analize nereprezentativnim. Na kraju, može se zaključiti da najveći udio objašnjene varijanse zapravo pripada crtama ličnosti, što dalje implicira da ljudi shodno sa različitim osobinama i vrijednostima, različito primaju i plasiraju informacije iz spoljašnje sredine, uključujući i muziku.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi povezanost crta ličnosti sa preferencijama ka „šund” muzici. Dobijeni rezultati korelaciono regresione analize potvrdili su postojanje povezanosti, te činjenicu da crte ličnosti kao izvor individualnih razlika imaju svoj udio u odabiru muzičkih žanrova (Neuman et al., 2015), ali i preferencijama ka muzici koja je okarakterisana kao problematična (Blagov et al, 2019). Varijabla otvorenost, kao i u dosadašnjim istraživanjima, pokazala je najsnažniju vezu sa „šund” muzikom, koja je negativnog pravca, ali i varijable poštenje i emocionalnost objašnjavaju navedene preferencije. Nadalje, istraživanje je utvrdilo da ispitanici koji obraćaju pažnju na različite aspekte muzike različito i ocjenjuju muziku, čineći je nešto kompleksnijim predmetom za analizu, pogotovo u vremenu kada je muzika jednako vizuelni i audio doživljaj. Takođe, ispitanici kojima je muzika važan aspekt života i koji se dobro razumiju u muzičke pojedinosti, vjerovatno uzimaju više kriterijuma u obzir tokom procjene kvaliteta pjesama. S obzirom da ne postoji mnogo istraživanja koja su povezivala muziku i HEXACO upitnik, ovo istraživanje može poslužiti kao validacija upotrebe HEXACO upitnika u kontekstu povezivanja sa problematičnim motivima u muzici. Pored teorijskih, istraživanje ima i nekoliko značajnih praktičnih implikacija. Prvenstveno, na osnovu teorijskih implikacija, može se pretpostaviti koja tipologija ličnosti će vjerovatno favorizovati „šund” muziku. Sa druge strane, sprovedeno istraživanje imalo je i nekoliko nedostataka. Ovakvu operacionalizaciju „šund” muzike u budućim istraživanjima potrebno je konstantno preispitivati i revidirati, a s obzirom da je „šund” muzika „moderna”, pitanje je vremena kada će pjesme koje su izabrane za

ovu kategoriju biti van mode. Nakon toga, uzorak je bio većinom ženskog pola, što može dovesti do problematične generalizacije rezultata. Sveukupno gledano, uloga osobina ličnosti u izboru muzike otvara značajne praktične implikacije, ali i preporuke za buduća istraživanja, posebno u okviru obrazovnih programa koji podstiču raznovrsnost, naročito među mladima sa nižom otvorenošću za nova iskustva. Pored navedenog, razmatranje uloge ličnosti u izboru medijskih i popularnih sadržaja omogućava oblikovanje preventivnih i edukativnih programa u kontekstu efekata „šund” muzike.

LITERATURA

- Ashton, M., & Lee, K. (2004). *HEXACO Personality Inventory-Revised (HEXACO-PI-R)* [Database record]. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t03138-000>
- Ashton, M. C., & Lee, K. (2007). Empirical, Theoretical, and Practical Advantages of the HEXACO Model of Personality Structure. *Personality and Social Psychology Review*, 11(2), 150-166. <https://doi.org/10.1177/1088868306294907> (Original work published 2007)
- Ashton, M. C., & Lee, K. (2009). The HEXACO-60: A short measure of the major dimensions of personality. *Journal of personality assessment*, 91(4), 340-345.
- Blagov, P. S., Von Handorf, K., Pugh, A. T., & Walker, M. G. (2019). Maladaptive personality and psychopathy dimensions as predictors of music and movie preferences in US adults. *Psychology of Music*, 47(6), 821-833. <https://doi.org/10.1177/0305735619864630>
- Baker, F., & Bor, W. (2008). Can music preference indicate mental health status in young people?. *Australasian psychiatry*, 16(4), 284-288. <https://doi.org/10.1080/10398560701879589>
- Bushong, D. J. (2002). Good music/bad music: Extant literature on popular music media and antisocial behavior. *Music Therapy Perspectives*, 20(2), 69-79. <https://doi.org/10.1093/mtp/20.2.69>
- Bužarovski, D. (2016). Sociologija muzike.
- Van Eijck, K. (2001). Social differentiation in musical taste patterns. *Social forces*, 79(3), 1163-1185. <https://doi.org/10.1353/sof.2001.0017>
- Collinson, L., Judge, L., Stanley, J., & Wilson, N. (2015). Portrayal of violence, weapons, antisocial behaviour and alcohol: study of televised music videos in New Zealand. *New Zealand medical journal*, 128(1410), 84-86.
- Delsing, M. J., Ter Bogt, T. F., Engels, R. C., & Meeus, W. H. (2008). Adolescents' music preferences and personality characteristics. *European Journal of Personality: Published for the European Association of Personality Psychology*, 22(2), 109-130. <https://doi.org/10.1002/per.665>
- Dobrota, S., & Reić Ercegovac, I. (2015). The relationship between music preferences of different mode and tempo and personality traits – Implications for music pedagogy. *Music Education Research*, 17(2), 234-247. <https://doi.org/10.1080/14613808.2014.933790>
- Fricke, K. R., & Herzberg, P. Y. (2017). Personality and self-reported preference for music genres and attributes in a German-speaking sample. *Journal of Research in Personality*, 68, 114-123. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2017.01.001>
- Langmeyer, A., Guglhör-Rudan, A., & Tarnai, C. (2012). What do music preferences reveal about personality?. *Journal of individual differences*. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000082>
- Liu, M., Hu, X., & Schedl, M. (2018). The relation of culture, socio-economics, and friendship to music preferences: A large-scale, cross-country study. *PloS one*, 13(12), e0208186. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0208186>
- Maase, K. (2021). Schund/Trash. In: Geimer, A., Heinze, C., Winter, R. (eds) *Handbuch Filmsoziologie*. Springer VS, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-10729-1_87
- McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of personality*, 60(2), 175-215. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1992.tb00970.x>
- Neuman, Y., Perlovsky, L., Cohen, Y., & Livshits, D. (2016). The personality of music genres. *Psychology of Music*, 44(5), 1044-1057. <https://doi.org/10.1177/0305735615608526>
- Pavlović, T., Benaković, T., Prpa, M., & Wertag, A. (2017). The Relationship Between Musical Preferences, Personal Values and Personality Traits. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 26(3), 405-427.
- Peterson, K. (1995). »Schmutz« und »Schund«. In: Zensur in der Weimarer Republik. J.B. Metzler, Stuttgart.

https://doi.org/10.1007/978-3-476-03587-5_14

- Rolison, J. J., Hanoch, Y., & Gummerum, M. (2013). Characteristics of offenders: The HEXACO model of personality as a framework for studying offenders' personality. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 24(1), 71–82 <https://doi.org/10.1080/14789949.2012.752024>
- Schäfer, T., & Mehlhorn, C. (2017). Can personality traits predict musical style preferences? A meta-analysis. *Personality and Individual Differences*, 116, 265–273. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.04.061>
- Sokolovska, V., Dinić, B. M., & Tomašević, A. (2018). Aggressiveness in the HEXACO personality model. *Psihologija*, 51(4), 449–468. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.04.061>
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (2004). The social identity theory of intergroup behavior. In *Political psychology* (pp. 276–293). Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203505984>
- Tarrant, M., North, A. C., & Hargreaves, D. J. (2002). Youth identity and music. *Musical identities*, 13, 134–150.
- Treisman, A. M. (1969). Strategies and models of selective attention. *Psychological review*, 76(3), 282. <https://doi.org/10.1037/h0027242>

PRILOZI

Tabela br. 1

Obični, parcijalni i semiparcijalni koeficijent korelacija za crte ličnosti i preferencije ka „šund” muzici

Model		r	Partial r	sr	p vrijednost
H ₁	Otvorenost	-0,288	-0,266	-0,253	<,001
	Savjesnost	-0,128	-0,044	-0,04	0,05
	Prijatnost	-0,115	-0,039	-0,036	0,079
	Ekstraverzija	0,079	0,098	0,09	0,229
	Emocionalnost	0,129	0,182	0,17	0,049
	Poštenje	-0,245	-0,186	-0,174	<,001

Tabela br. 2

Poređenje 10 najvjerojatnijih prediktorskih modela sa nultim modelom

Modeli	P(M)	P(M data)	BF(M)	BF10	R²
Nulti model	0,0156	1,07E-06	6,75E-05	1	0
Otvorenost za iskustva + Emocionalnost + Poštenje	0,0156	0,325	30,34	303340,24	0,15
Otvorenost za iskustva + Ekstraverzija + Emocionalnost + Poštenje	0,0156	0,1883	14,62	175761,41	0,158
Otvorenost za iskustva+ Prijatnost + Emocionalnost + Poštenje	0,0156	0,088	6,08	82101,56	0,152
Otvorenost za iskustva + Savjesnost + Emocionalnost + Poštenje	0,0156	0,0851	5,86	79416,25	0,151
Otvorenost za iskustva + Savjesnost + Ekstraverzija + Emocionalnost + Poštenje	0,0156	0,0592	3,97	55292,13	0,16
Otvorenost za iskustva + Prijatnost + Ekstraverzija + Emocionalnost + Poštenje	0,0156	0,0566	3,78	52802,69	0,159
Otvorenost za iskustva + Poštenje	0,0156	0,0542	3,61	50595,39	0,123
Otvorenost za iskustva + Savjesnost + Prijatnost + Emocionalnost + Poštenje	0,0156	0,0249	1,61	23249,08	0,153
Otvorenost za iskustva + Ekstraverzija + Poštenje	0,0156	0,022	1,42	20547,54	0,129
Otvorenost za iskustva + Savjesnost + Prijatnost + Ekstraverzija + Emocionalnost + Poštenje	0,0156	0,0186	1,2	17389,89	0,161

Tabela br. 3

T-test za srednju ocjenju „šund” pjesama i pitanja da li smatraju da je muzika koju ispitanici slušaju kvalitetnija od ostalih ljudi

	Welchov t	df	p	Razlika M	Cohen's d
Šund muzika	-5,71	225	<,001	-0,715	-0,748

Tabela br. 4

ANOVA i post hoc testivu za mišljenje o važnosti muzike i preferencija ka „šund” muzici

	Suma kvadrata	df	Srednji kvadrat	F	p	η^2
Mišljenje o muzici	8,21	2	4,11	4,03	0,019	0,034
Residuals	235,6	231	1,02			

		Razlika M	SE	t	ptukey
muzika je bitna i dobro razumjevanje zanrova	muzika bitna ali slabo razumjevanje zanrova	-0,406	0,145	-2,805	0,015
	muzika nije toliko bitna	-0,248	0,259	-0,956	0,606
muzika bitna ali slabo razumjevanje zanrova	muzika nije toliko bitna	0,158	0,272	0,582	0,83

Tabela br. 5

ANOVA za dio muzike na koji se najviše obraća pažnja i preferencija ka „šund” muzici

	Suma kvadrata	df	Srednji kvadrat	F	p	η^2
Aspekt muzike na koji se obraća pažnja	10,6	3	3,53	3,48	0,017	0,043
Residuals	233,2	230	1,01			

Tabela br. 6

Pouzdanost interne konzistencije za skale crta ličnosti iz HEXACO upitnika

Skale	McDonald's ω	Cronbach's α
Otvorenost	0,722	0,726
Savjesnost	0,754	0,752
Prijatnost	0,679	0,671
Ekstraverzija	0,794	0,791
Emocionalnost	0,76	0,745
Poštenje	0,749	0,742

Tabela br. 7

Tabela pouzdanosti za skalu „šund” preferencija

Skala	McDonald's ω	Cronbach's α
Šund	0,865	0,861

Tabela br. 8

Deskriptivna statistika za varijable pol, stepen obrazovanja, socioekonomski status, procjenu kvaliteta vlastitog muzičkog ukusa i procjenu „šund” muzike

	N	Missing	M	Mdn	SD	Min	Max	Skewness	Kurtosis
Pol	234	0	1,69	2	0,472	1	3	-0,715	-1,16
Stepen obrazovanja	234	0	2,13	2	0,753	1	4	1,365	1,969
Socioekonomski status	234	0	2,18	2	0,475	1	3	0,502	0,498
Kvalitetniji muzički ukus	234	0	1,44	1	0,497	1	2	0,26	-1,949
Šund	234	0	2,63	2,56	1,023	1	5	0,268	-0,695

Tabela br. 9

Tabela frekvencija za varijable pol, stepen obrazovanja, socioekonomski status i procjenu kvaliteta vlastitog muzičkog ukusa

Pol	N	% od ukupnog	Kumulativni%
Muško	73	31,20%	31,20%
Žensko	160	68,40%	99,60%
Drugo	1	0,40%	100,00%
Stepen obrazovanja			
Osnovna škola	27	11,50%	11,50%
Srednja škola	176	75,20%	86,80%
Viša škola	5	2,10%	88,90%
Fakultet	26	11,10%	100,00%
Socioekonomski status			
Ispodprosječan	9	3,80%	3,80%
Prosječan	174	74,40%	78,20%
Iznadprosječan	51	21,80%	100,00%
Kvalitetniji muzički ukus			
Da	132	56,40%	56,40%
Ne	102	43,60%	100,00%

Tabela 10

ANOVA i post hoc testovi za procjenu efekta socioekonomskog statusa na preferencije ka "šund" muzici

	Suma kvadrata	df	Srednji kvadrat	F	p	η^2
socioekonomski status	9,48	2	4,74	4,67	0.01	0.039
Residuals	234,33	231	1,01			

Poređenje		Razlika M	SE	df	t	ptukey	Cohen's d
socioekonomski status	socioekonomski status						
Ispodprosječan	- Prosječan	0,338	0,344	231	0,981	0,589	0,335
	- Iznadprosječan	-0,141	0,364	231	-0,386	0,921	-0,14
Prosječan	- Iznadprosječan	-0,478	0,16	231	-2,983	0,009	-0,475

IS THERE AN ASSOCIATION BETWEEN PERSONALITY DIMENSIONS AND MUSIC WITH PROBLEMATIC SOCIAL MOTIVES?

Authors: EMILIJAN ALIŠA, Marija Šarčević, Danilo Diljević, Dragiša Milovanović

Email: emilijan.alisa@student.ff.unibl.org

Mentor: TA Lana Vujaković

Faculty of Philosophy, University of Banja Luka

Introduction: Music represents a universal form of expression, and throughout human evolution, various musical genres have often emerged, with their preference being linked to different personality traits.

Aim: The research examines the relationship between personality traits and the preference for “šund” music. “Šund” music is a musical genre that originated in the territory of the former Yugoslavia, characterized by lyrics that promote antisocial behavior, with key themes such as violence, immorality, drug use, and alcoholism.

Materials and Methods: The correlation study involved 234 participants aged between 15 and 25 from Serbia and Bosnia and Herzegovina, out of which 68% were female. The participants completed an online survey in which they evaluated various audio clips of songs categorized as “šund”, along with demographic data and the HEXACO PI-R questionnaire.

Results: The regression analysis revealed a negative correlation between openness to experience and honesty-humility with preferences for “šund” music. In contrast, emotionality was positively correlated with a preference for “šund” music, whereas extraversion, conscientiousness, and agreeableness did not yield significant correlations. Collectively, the set of personality traits accounted for 16.1% of the variance in “šund” music preference.

Conclusion: Personality traits within the HEXACO model represent a significant predictor of preferences for “šund” music; however, future research should focus on the impact of “šund” music on the social environment.

Keywords: HEXACO model; personality traits; music; problematic motives

BIBLIOTERAPIJSKA ANALIZA PJESME SAKRIVENI BOL DOBRIŠE CESARIĆA U RADU S OSNOVNOŠKOLSKOM DJECOM – STUDIJA SLUČAJA

Autor: IRENA LUKIN

e-mail: irenamjc@outlook.com

Mentor: v. asis. Krešimir Tabak

Treća osnovna škola

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

Uvod: Poezija predstavlja moćan književni instrument koji može prodrijeti unutar dječjeg svijeta i time ga obilježiti. Osim toga, ona pomaže prepoznati i izraziti osjećaje koje je teško verbalizirati. Iako nije pisana za djecu, pjesma *Sakriveni bol* autora Dobriše Cesarića pruža intenzivan emocionalni naboj koji se može iskoristiti u biblioterapijskom radu.

Cilj: Cilj rada je ispitati biblioterapijski potencijal pjesme *Sakriveni bol* u radu s osnovnoškolskim učenicima kroz analizu pjesme, ali i emocionalne recepcije pjesme među učenicima.

Materijal i metode: Korištena je metoda studije slučaja, koja uključuje kvantitativni dio (upitnik o emocionalnim reakcijama učenika na skali od 1 do 3) i kvalitativni dio (grupni razgovor s biblioterapijskim pitanjima). Ovim pristupom omogućeno je prepoznavanje inicijalnih emocionalnih reakcija, kao i dublje razumijevanje njihovog značenja kroz refleksiju i razgovor.

Rezultati: Rezultati pokazuju da je većina učenika prepoznala emociju tuge ili nemira u pjesmi, a 83,33% učenika šestoga razreda tvrde da su ostali s pobuđenim pitanjima i nepoznatom bukom u sebi nakon čitanja pjesme.

Zaključak: Pjesma *Sakriveni bol* pokazala se kao vrijedan biblioterapijski tekst koji može potaknuti emocionalna previranja kod osnovnoškolskih učenika. Kroz navedeni tekst učenici su pokazali da mogu razumjeti i razlikovati osjećaje, što je važan korak u emocionalnom razvoju.

Ključne riječi: biblioterapija, dječja poezija, emocionalna pismenost, bol, osnovnoškolski uzrast.

UVOD

Suvremeni odgojno-obrazovni sustav pokazuje prepoznavanje važnosti emocionalnog razvoja djece¹, ali uz spoznajni napredak. Time biblioterapija², metoda korištena u pedagoškom i psihološkom radu³ omogućava dublje razumijevanje i shvaćanje vlastitih emocija, koristi čitanje i interpretaciju književnih djela kao poticaj razvoja samorazumijevanja i empatije. Pjesma *Sakriveni bol* Dobriše Cesarića, kao lirski tekst prožeta je osjećajima

1 Metodika nastave književnosti proučava osobnost i ulogu nastavnika u nastavnom procesu. Obuhvaća njegovo stručno, metodičko obrazovanje i neprestano usavršavanje. Istraživanja se bave i stvaralačkim djelovanjem nastavnika književnosti, on bi morao biti kreativan, ako sam ne doživljava djelo, teško će nešto prenijeti na učenike. (Rosandić 2013: 4)

2 Webster's Third New International Dictionary objavio je 1961. definiciju koja je 1966. službeno prihvaćena: „Biblioterapija je upotreba biranih materijala za čitanje u terapijske svrhe, u medicini i psihijatriji. To je vođeno čitanje do rješavanja osobnih problema” (Bašić 2021: 12).

3 Stručnjaci za duševno zdravlje istraživali su terapijske vrijednosti književnih tekstova, posebno poezije. Njihov doprinos za tu novu i važnu disciplinu bio je dvostruk: 1) istražili su važnost evokativne vrijednosti literature; 2) prepoznali su važan potencijal za korisnike terapije koji su nakon čitanja poezije bili potaknuti na pisanje pjesama i na prikazivanje vlastitih iskustava i osjećaja (Bašić 2021: 27).

tuge⁴ i unutarnje patnje, čime pruža temeljit sadržaj za biblioterapijsku analizu u radu s djecom osnovnoškolske dobi. Kroz vođeno čitanje i kreativno analiziranje, učenici mogu prepoznati i verbalizirati vlastite emocije, ali i pronaći rješenje za nošenje s njihovim intenzitetom. Rad *Biblioterapijska analiza pjesme Sakriveni bol Dobriše Cesarića u radu s osnovnoškolskom djecom – Studija slučaja* istražuje vrijednost korištenja pjesme *Sakriveni bol* u biblioterapijskom kontekstu unutar osnovnoškolskog obrazovanja, s posebnim naglaskom na mogućnost emocionalne razvijenosti djece.

Pripovijedanje bajki pokazalo se kao jedan od najuspješnijih biblioterapijskih alata⁵, a koliko on ima pozitivan učinak vidimo u istraživanju Koić (2008), koja navodi da se „izabiru priče sa temama koje su zajedničke većini ljudi, poput životnih iskustava prevedenih u priče, s tim da svaka treba imati uvjerljivi sretan kraj. To je važno jer smo naučeni očekivati negativni ishod kao vjerojatniji. Priče mogu djelovati i kao vodiči, o tome što očekivati u nepoznatim situacijama i mogu utjecati na način kako se ponašati” (str. 4). Čitanje potiče domišljatost, razvija maštu ili obogaćuje rječnik, time djeca nesvjesno usvajaju znanje i vještine koje im pomažu u svakodnevnom životu. Autorica Debeljak (2021), bajke vidi kao jedan od najvažnijih žanrova koji pomažu djeci i navodi da „bajke utječu na djetetov razvoj osobnosti, kao i na njegovo učenje kasnije u životu. Pomažu im da upoznaju različite emocije i lakše se nose sa svojim osjećajima i problemima. Kada djeca tijekom dana dožive stresnu situaciju, slušanje bajki omogućuje im da zaborave na nju i prepuste se fantaziji i opuste” (str. 2).

S druge strane, čitanje problemskih slikovnica omogućuje identifikaciju s likovima i situacijama⁶, a time i suočavanje s vlastitim emocijama, pa autorice Vidović i Štefančić (2024) prikazuju vrijednost problemskih slikovnica i navode da u okolnostima „kada dijete provede mnogo vremena čitajući pažljivo odabrane problemske slikovnice i upozna se s likovima i događajima s kojima se isti susreću, vjerojatnije je da će se povezati s njima te, suočen sa sličnim izazovima, uvidjeti da postoji rješenje njegovoga problema” (str. 4).

Suvremeno obrazovanje sve više obuhvaća razvijanje emocionalne pismenosti⁷ kroz nastavu književnosti, jer su sve naše odluke i ponašanja motivirani emocionalnim impulsima koje je važno pravilno usmjeravati. Jačanje emocionalnih uporišta i korištenje biblioterapije detaljno su prikazali autori Lekić, Piskač i Košćec Bjelajac (2021) koji navode da ćemo „sigurno biti puno uspješniji u onome na što nas motivira želja za uspjehom i pozitivne emocije. Biblioterapijske kompetencije pomažu učenicima da prepoznaju u sebi upravo ta pozitivna emocionalna uporišta, a sve kroz čitanje i interpretaciju književnoga teksta” (str. 5). Nadalje, prije provođenja dječje biblioterapije, od iznimne je važnosti odabrati prikladnu književnu građu, što zahtijeva dobro poznavanje dječjeg svijeta i mašte. Pri tome Krpan, Klak Mršić i Cej (2018) ističu važnost uključivanja drugih medijskih sadržaja koji pojačavaju biblioterapijski proces i navode „budući da se naglasak stavlja na

4 Djelo je predmet estetskog uživanja i estetske spoznaje. Interpretacija je pronašla uporište u spoznajnoj teoriji i psihologiji estetskog doživljavanja i spoznavanja. Odredila je faze u kojima se ostvaruje komunikacija između djela i primatelja. Uspostavila je fazu doživljajno-spoznajne motivacije u kojoj se primatelj otvara prema svijetu djela, aktivira svoje emocionalno, intelektualno, moralno i spoznajno iskustvo koje se integrira u svijet djela. Interpretativnim čitanjem djelo se dovodi u žarište učenikova duhovnog svijeta, izaziva doživljaj koji se iskazuje riječima, a verificira se analitičkim postupkom, tj. osmišljava, produbljuje i proširuje (Rosandić 2013: 15).

5 Koić (2008) ističe da vrijednost bajki s univerzalnim temama (tuga, gubitak, pobjeda dobra nad zlim) imaju terapijski učinak, jer djeci nude poznate obrasce i tako ih umiruju, dok Debeljak (2021) naglašava važnost bajki u stvaranju dječje emocionalne otpornosti.

6 Vidović (2024) ističe da pomno odabrane problemske slikovnice stvaraju emocionalnu povezanost između djeteta i lika, što im osobito pomaže u suočavanju s teškim životnim problemima (razvod roditelja, strah ili smrt).

7 Lekić, Piskač i Košćec Bjelajac (2021) u svom istraživanju pokazuju da povezivanje emocija s tekstom poboljšava emocionalno, ali i kognitivno funkcioniranje učenika.

izražavanje emocija i dojmova koje književni tekst pobuđuje kod čitatelja, biblioterapijska se radionica proširuje i uvođenjem drugih medija za prenošenje i pojačavanje osjećaja, kao što su ilustracije, fotografije, glazba i dr.” (str. 6). Kada nastavnik provodi biblioterapiju, obično koristi metodu pomnog čitanja⁸ kojom procjenjuju promjene i potiče emocionalnu refleksiju, autorica Šraml (2022), detaljno uvodi u proces i navodi da „nakon toga slijedi rasprava u kojoj nastavnik postavlja pitanja radi lakše identifikacije s likovima i sadržajem knjige. Forgan dodaje da kroz pitanja učenici uče da nisu sami u određenom problemu, da ga i drugi doživljavaju slično. Također se raspravlja o nedostacima i prednostima rješenja kako bi sučeljavanjem različitih pogleda učenik mogao stvoriti moguće rješenje vlastitog problema” (str. 5).

Ciljevi biblioterapije obuhvaćaju pružanje informacija, uvida, rasprave⁹, da bi se naposljetku došlo do rješenja problema. Autori Crnjac i Barač (2024) unaprjeđenje rada s učenicima vide kroz „mehanizme provođenja biblioterapije, kao što su identifikacija, projekcija, katarza i uvid, omogućuju dublje razumijevanje i integraciju naučenih lekcija. Kvalitetne knjige za djecu postaju sredstvo manifestacije ideja, etičkih dilema, moralnih vrijednosti te metoda suočavanja s emocionalnim stanjima” (str. 6). Autorica Kučan Buterin (2022), pruža korak dalje i navodi da „čak i ona djeca koja su introvertirana ili pokazuju otpor prema izravnom razgovoru o svojim doživljajima i osjećajima na ovaj su način mogla izraziti ono što osjećaju i tako se osloboditi emocionalnih napetosti” (str. 13). Prema riječima Klak Mršić, Krpan i Pisačić (2021) može se zaključiti da biblioterapija nadilazi razumijevanje književnog teksta, jer se „u radu s djecom i mladima često umjesto rasprava koriste različite kreativne tehnike nakon čitanja koje im omogućuju da indirektno iznesu svoje viđenje problema i situacije” (str. 7). Kroz interpretaciju terapijskih priča učenici osvajaju ključne emocionalne vještine, što Šupe i Sobotinčić Štropin (2025) vide kao prepoznavanje i izražavanje vlastitih osjećaja, kao i empatije. U svom istraživanju navode da „razvijanje socijalnih i emocionalnih vještina pomaže djeci u razumijevanju i prepoznavanju vlastitih i tuđih emocija te se raznovrsnim aktivnostima u sklopu odgojno-obrazovnog područja rada u školskoj knjižnici može razvijati emocionalna pismenost kod učenika osnovne škole” (str. 8).

Naposljetku, sve veća uključenost studenata u osobni profesionalni razvoj i istraživanje terapijskog potencijala priče jača svijest o upotrebi biblioterapije kao vrijednog alata u odgojno-obrazovnom procesu. Mogućnost primjene stečenih teorijskih znanja u svome radu demonstrirali su autori Banov, Rogina i Sokač (2021) koji citiraju tekst autorice Petre Vodarić¹⁰ i navode da „odabrani dječji roman¹¹ opisuje suočavanje glavne junakinje s bolešću i problematizira strah od smrti te važnost komunikacije u procesu oporavka, a u osmišljavanju sata lektire autorica je nastojala kod učenika produbiti znanja o osjećajima i oblikovati sigurnu okolinu u kojoj je moguće izraziti vlastite stavove koji pročitani tekst povezuju s iskustvima iz života” (str. 9).

8 Vidi više u: Filkins, S. (2021). *Close Reading of Literary Texts*. ReadWriteThink. Preuzeto 5. svibnja 2025., s <https://www.readwritethink.org/professional-development/strategy-guides/close-reading-literary-texts>

9 Crnjac i Barač (2024) ističu mehanizme identifikacije, projekcije, katarze i uvida. Identifikacija kao emocionalno povezivanje čitatelja i književne situacije, učenik prepoznaje vlastite osjećaje u tekstu. Projekcija kao omogućavanje prijenosa vlastitih emocija i skrivenih sukoba na likove, čime učenik nesvjesno izgovara ono što svojom voljom ne bi želio ili mogao izreći. Katarza kao emocionalno pročišćenje, čitatelj proživljava sve te emocije kroz tekst. Uvid kao dublje razumijevanje osjećaja i ponašanja, kao i moguća rješenja za vlastita ponašanja.

10 Vidi više u: Vodarić, P. (2018). Biblioterapija u nastavi književnosti: analiza romana *Gumi-gumi* Zorana Pongrašića. *Časopis udruge studenata kroatistike Idiom ŠtoRIje*, 5(5).

11 Roman Pongrašić, Z. (2001). *Gumi-gumi ili Djevojčica koja je preskočila nebesa*. Zagreb: Znanje poslužio je kao temeljni tekst u biblioterapijskoj analizi provedenoj u okviru rada.

Uz navede primjere, potrebno je istaknuti da protekla istraživanja na slične teme uključuju i ona o biblioterapiji i inkluzivnoj praksi¹², biblioterapiji i knjižnici^{13 14 15}, primjerima dobre prakse¹⁶, psihodinamskim aspektima biblioterapije i prevenciji suicida¹⁷, utjecaju kreativnog pisanja na prevenciju emocionalnih teškoća¹⁸, biblioterapiji i psihoanalitičkoj kritici¹⁹, transgeneracijskoj traumi²⁰, primjeni ekspresivnog pisanja sa stajališta autizma²¹, terapijskom čitanju pripovijetke Camao autora A. G. Matoša²² te kreativnim metodama u radu s oboljelima od Alzheimerove demencije²³. Iako navedena istraživanja pokrivaju različita područja biblioterapije, ipak je uočljiv manjak istraživačkog usmjerenja na primjenu poezije unutar osnovnoškolskog konteksta. Većina navedenih istraživanja bavi se bajkama, problemskim slikovnicama, proznim tekstovima, priručnicima ili tematskim radionicama, tako poezija kao književna forma i njezin biblioterapijski potencijal ostaju neistraženi. Time se prirodno pojavilo pitanje može li poezija s tematikom poput tuge ili gubitka biti primjeren biblioterapijski alat za učenike osnovnoškolske dobi? U kojoj mjeri učenici mogu prepoznati vlastita iskustva i emocionalna previranja i na koji način to pridonosi njihovom emocionalnom razvoju? Naposljetku, u kojoj mjeri biblioterapijska interpretacija izaziva verbalizaciju vlastitih emocija kod učenika koji teško izražavaju negativne emocije?

Cilj rada je ispitati biblioterapijski potencijal pjesme *Sakriveni bol*²⁴ Dobriše Cesarića u radu s učenicima osnovnoškolske dobi. Analiza obuhvaća ispitivanje mogućnosti emocionalne identifikacije, kao i razvoj empatije primjenom književno-umjetničkog teksta. Rad namjerava analizirati na koji način emocionalno zahtjevan, intenzivan i ozbiljan tekst može djelovati na učenike osnovnoškolske dobi u okviru biblioterapijske primjene. Poseban naglasak stavljen je na emocionalnu recepciju učenika, odnosno njihove interpretacije, doživljaje i reakcije.

12 Vidi više u: Skočić Mihić, S., & Klarić, M. (2014). Biblioterapija u inkluzivnoj praksi. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 20(75).

13 Vidi više u: Antulov, Z. (2019). Uloga knjižnice u biblioterapiji (s osvrtom na sveučilišne knjižnice). *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 62(1).

14 Vidi više u: Cvjetković, M. (2024). Radionica literarne biblioterapije „I moja mama je bila djevojčica”: Mjesec hrvatske knjige „Pričaj mi”. *Knjižničar/Knjižničarka: e-časopis Knjižničarskog društva Rijeka*, 15(15).

15 Vidi više u: Mikuletić, N. (2010). Biblioterapija u školskoj knjižnici ili razgovor o knjizi. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 53(2).

16 Vidi više u: Cvjetković, M. (2024). Literarna biblioterapija – primjeri dobre prakse (Creative Bibliotherapy – Examples of a Good Practice). *Knjižničar/Knjižničarka: e-časopis Knjižničarskog društva Rijeka*, 15(15).

17 Vidi više u: Lecher-Švarc, V., & Radovančević, L. (2015). Psihodinamski aspekti biblioterapije i prevencija suicida. *Socijalna psihijatrija*, 43(1).

18 Vidi više u: Jarebić, I. (2022). Utjecaj kreativnog pisanja na prevenciju emocionalnih teškoća kod mladih. *Bjelovarski učitelj: časopis za odgoj i obrazovanje*, 27(1–3).

19 Vidi više u: Piskač, D. (2016). Biblioterapija i psihoanalitička kritika u kontekstu teorije sustava. *Kroatologija*, 7(2).

20 Vidi više u: Krtinić, I. (2025). Vježbanje života - kronisterija transgeneracijske traume. *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 51(1).

21 Vidi više u: Skočić Mihić, S., & Pejić, I. (2014). Evaluacija utjecaja primjene ekspresivnog pripovijedanja terapijske priče na socijalnu pažnju učenika s poremećajima iz spektra autizma. *Magistra Iadertina*, 14(1).

22 Vidi više u: Piskač, D. (2023). Terapijsko čitanje Matoševe pripovijetke Camao. *Croatica et Slavica Iadertina*, 19(2).

23 Vidi više u: Vidučić, M., & Rusac, S. (2018). Uloga kreativnih metoda u radu s oboljelima od Alzheimerove demencije. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 54(2).

24 Poetska terapija odražava klasične sadržaje literarne analize i psihološke prakse kombinirajući romantični aspekt suosjećanja i subjektiviteta s promatranjem i objektivnim pristupom. (Bašić 2021: 35)

MATERIJALI I METODE

Za potrebe ovoga istraživanja korištena je metoda slučaja, s ciljem ispitivanja biblioterapijskog potencijala pjesme *Sakriveni bol* Dobriše Cesarića kroz analizu s učenicima osnovnoškolske dobi. Istraživanje je provedeno na uzorku od 60 učenika viših razreda osnovne škole u dobi od 11 do 14 godina. U upitniku je korištena Likertova skala (0–3)²⁵ kojom su se ispitivale emocionalne reakcije učenika na pjesmu.

Istraživanje je provedeno metodom studije slučaja uz primjenu kvantitativne i kvalitativne metode. U okviru istraživanja sudjelovalo je 60 učenika osnovne škole koji su nakon čitanja pjesme *Sakriveni bol* Dobriše Cesarića ispunili kratki upitnik o prvim emocionalnim reakcijama na skali od 1 do 3, a potom sudjelovali u grupnom razgovoru biblioterapijskog tipa, temeljenom na polaznim i pomoćnim pitanjima. Dobiveni su podaci analizirani kvantitativno (na temelju frekvencije emocionalnih reakcija) i kvalitativno (tematskom analizom odgovora učenika).

Prilikom obrade odgovora istaknula se analiza emocionalnih reakcija²⁶, odnosno pojava empatije ili introspekcije.

REZULTATI I DISKUSIJA

U cilju sveobuhvatnog prikaza, razumijevanja i utjecaja pjesme *Sakriveni bol* na učenike osnovnoškolske dobi u nastavku će prvobitno biti prikazana književna analiza pjesme s naglaskom na tematske, simboličke i emocionalne porive. Nakon književne analize, prikazat će se emocionalne reakcije učenika dobivene anketnim upitnikom, čime će se povezati teorijska analiza s praktičnim dokazima.

Pjesma posjeduje izraženu introspektivnost i emociju, a slike i kontrasti izazivaju identifikiranje i emocionalno osvještavanje. Analiza počinje prvom strofom u kojoj pjesnik nagovještava dvije strategije nošenja s boli, otvorenom i potisnutom.

*Netko sa svojim bolom ide
Ko sa otkritom ranom: svi neka vide.
Drugi ga čvrsto u sebi zgnječi
I ne da mu prijeći u suze i riječi.*

Prva strofa uvodi temeljnu razliku u tematskom kontekstu, a to su dva različita doživljaja boli. Jedan je otvoreni i pokazani, a drugi potisnuti i sakriveni. Tako postaje vidljivo da se prva strofa tematski bavi emocionalnim nošenjem s boli, psihološkim mehanizmima obrane²⁷ i unutarnjim svjetovima pojedinaca.

25 Likertova skala je najčešći instrument u pedagoškim i psihološkim istraživanjima kako bi se ispitala emocionalna reakcija ispitanika. Skala je pojednostavljena zbog dobi ispitanika (11–14 godina), čime smo olakšali razumijevanje i dobili preciznije odgovore. Brojčane vrijednosti označavale su sljedeće: 0 – ne osjećam, 1 – nimalo, 2 – djelomično, 3 – snažno. Prilagođeno prema: Coombes, L. i sur. (2021). *Enhancing validity, reliability and participation in self-reported health outcome measurement for children and young people: A systematic review of recall period, response scale format, and administration modality*.

26 Emocionalna pismenost predstavlja temeljnu značajku u razvoju socioemocionalnih kompetencija kod učenika osnovnoškolske dobi, jer omogućuje prepoznavanje, razumijevanje i adekvatno upravljanje vlastitim emocijama, kao i empatijsko reagiranje prema emocijama drugih.

27 „A može se reći i da su to osobine karaktera, stavovi bolesnikovog *ja*, koje on mobilizira radi suzbijanja promjena za kojima se teži. Pri tome saznajemo kako su se te osobine karaktera stvorile u vezi s uvjetima neuroze i u reakciji protiv njenih zahtjeva, i uviđamo crte tog karaktera, koje se inače ne mogu istaći ili ne u toj mjeri, te se mogu nazvati latentnim.” (Freud 1976: 272)

Na simboličkoj²⁸ razini primjetne su tri razine. Prva je primjetna u spoju riječi „otkrita rana” koja simbolizira ranjivost, emocionalnu izloženost i potrebu za suosjećanjem. Druga ili „zgnječiti bol u sebi” nagovještava emocionalnu represiju ili potiskivanje osjećaja uzrokovano bolom. Treći spoj, „ne da mu priječi u suze i riječi” pojačava simboliku kontrolirane boli, jer ona ostaje unutarnja, nijema i teška.

Analiza emocionalne razine pokazuje izrazitu empatiju i tiho suosjećanje s obje strategije nošenja s boli. S onim tko otvoreno pati i pokazuje bol bez obrane, ali i s onim tko šuti, jer u tišini nosi ono što drugi ne vide. Na emocionalnoj razini stihovi potiču identifikaciju i introspekciju, što otvara prostor za niz emocionalnih pitanja.

U drugoj strofi produbljuje se prikaz osobe koja potiskuje bol i prikazuje patnju koja nema svoj izlaz u riječima.

*Rad'je ga skriva i tvrdo ga zgusne
U jednu crtu na kraju usne.
Zadržće, zadržće u njoj kadikad,
Ali u riječi se ne javi nikad.*

Tematski, druga strofa pokazuje unutarnju borbu i samokontrolu, odnosno ovdje jasno prepoznajemo obrambeni mehanizam, skrivanje patnje.

Simbolički, spoj riječi „crtu na kraju usne” postaje granica između unutarnjeg i vanjskog svijeta, dok riječ „zadržće” postaje metafora neizgovorene emocije koja se trudi ne izbiti na površinu.

Emocionalno, riječi prikazuju potisnutost, napetost, ali najviše od svega emocionalnu zaleđenost ili ukočenost, stoga čitatelj može prepoznati osobnu zatomljenu borbu, jer tišina postaje glasna. Navedena tišina upravo kroz biblioterapijski rad postaje glasna, jer stvara prostor za razgovor o smetnjama koje se počinju pojavljivati, time i prihvaćanje vlastitih osjećaja.

Završna strofa pjesme otkriva konačni proces potiskivanja, odnosno trenutak u kojem bol prelazi iz svijesti u podsvijest i postaje potpuno uronjena u nesvjesno.

*Duša ga u se povuče i smjesti
Na svoje dno: ko more kamen
U njega bačen. More ga prima
Dnom, da ga nikad ne izbací plima.*

Tematski, treća strofa upućuje na posljednju ili krajnju fazu emocionalnog potiskivanja. To je krajnji trenutak emocionalnog procesa u kojem osjećaji više nisu potisnuti, nego postaju dijelom onoga tko ih je potisnuo, odnosno pohranjeni u njegovoj vlastitosti. Govori se o trajnom unutarnjem stanju u kojem bol postaje dijelom nutrine, neupitna i stalna.

Simbolički, metafore poput „more” ili „kamen” funkcioniraju kao jasna veza psihe i boli. Plima, kao emocionalni proces ili pokretač ne uspijeva izbaciti kamen i time zauvijek ostaje zarobljena u nemogućnosti emocionalnog procesa bez vanjske intervencije.

Emocionalno, ona odražava nepovratnost, zatvorenost ili zaključenost. Osjećaj težine suočava čitatelja s njegovim zarobljenostima i tajnama koje su ostale duboko zakopane zauvijek. Kao dio biblioterapijskog procesa, ova strofa predstavlja konačnu refleksiju o emocionalnoj stagnaciji i neizraženoj boli.

28 Simbol je zamjenjivanje neke riječi, životne pojave ili pojma njegovom uvjetnom, alegorijskom oznakom (...). Na takvoj upotrebi simbola osobito su inzistirali pjesnici simbolizma, pravca u književnosti koji je upravo prema simbolima i dobio vlastito ime. (Solar 2005: 80–81)

U istraživanju je sudjelovalo 60 učenika viših razreda osnovne škole, koji su nakon čitanja pjesme *Sakriveni bol* Dobriše Cesarića ispunili upitnik s ciljem mjerenja njihovih emocionalnih reakcija. Pitanja su oblikovana prema Likertovoj skali od 0 do 3, pri čemu je 0 označavalo odsustvo emocionalne reakcije, a 3 vrlo izraženu emocionalnu reakciju. U nastavku će se prikazati kvantitativni rezultati istraživanja, odnosno emocionalne reakcije učenika kroz statističku obradu prikupljenih podataka.

Na pitanje je li ih pjesma uznemirila ili izazvala nelagodu, 15 % učenika nije osjetilo nikakvu nelagodu (0), 33,33 % osjetilo je blagu nelagodu (1), 25 % osjetilo je umjerenost u reagiranju (2), a 25 % doživljava snažnu nelagodu (3). Ukupno 83,33 % učenika osjetilo je određen stupanj nelagode pri čitanju i analizi pjesme, što ukazuje na emocionalni intenzitet same pjesme.

Na pitanje o strahu i zbunjenosti 23,33 % učenika nije osjetilo strah ili zbunjenost (0), 28,33 % osjetilo je blagu emociju (1), 36,67 % osjetilo je umjerenost u negativnim emocijama (2), a 10 % njih je izrazilo veliki stupanj izraženosti i izloženosti negativnim emocijama (3). Gotovo 77 % učenika pokazuje određen nivo uznemirenosti, čime otkriva jaku emocionalnu potresenost pri čitanju pjesme.

Na pitanje o negativnim mislima i osjećajima o sebi 16,67 % učenika nije osjetilo ništa neugodno (0), 26,67 % osjetilo je blagu reakciju (1), 36,67 % osjetilo je umjerenu zbunjenost (2), a 10 % njih izrazilo je visoku razinu nelagode (3). Više od 80 % učenika osjetilo je određen stupanj nelagode u odnosu na vlastitu percepciju, što pokazuje da tekst ima potencijal probuditi introspektivno preispitivanje.

Na pitanje o vlastitom identitetu 10 % učenika nije osjetilo nikakvu introspektivnu reakciju (0), 33,33 % osjetilo je blagu (1), 36,67 % osjetilo je umjerenu (2), a 18,33 % osjetilo je snažnu introspektivnu reakciju (3). Također, 90 % učenika u nekoj mjeri promišljalo je o vlastitom identitetu, što ukazuje na univerzalnost tematike.

Pitanja	0	1	2	3
Je li te pjesma uznemirila ili izazvala nelagodu?	15 %	33,33 %	25 %	25 %
Jesi li se osjećao/la uplašeno ili zbunjeno nakon što si pročitao/la pjesmu?	23,33 %	28,33 %	36,67 %	10 %
Je li pjesma u tebi probudila loše misli ili neugodne osjećaje o sebi?	16,67 %	26,67 %	38,33 %	16,67 %
Je li te pjesma navela da se pitaš tko si zapravo ili izazvala zbunjenost o tebi samome/samoj?	10 %	33,33 %	36,67 %	18,33 %
Jesi li osjetio/la neku vrstu unutarnje buke, glasova ili misli koje su ti bile nepoznate dok si čitao/la pjesmu?	11,67 %	26,67 %	38,33 %	21,67 %

Tablica br. 1. Postotna raspodjela emocionalnih reakcija učenika nakon čitanja lirskog teksta

Na pitanje o unutarnjoj buci, vlastitim mislima i impulsima 11,67 % nije osjetilo ništa slično (0), 26,67 % imalo je blagu reakciju (1), 38,33 % imalo je umjerenu reakciju (2), a njih 21,67 % snažnu emocionalnu reakciju (3). Ukupno 88,33 % učenika osjetilo je određenu razinu unutarnje uznemirenosti, što dodatno potvrđuje jak emocionalni stimulans.

Dobiveni rezultati pokazuju da je većina učenika osjetilno reagirala na pjesmu, pri tome su najizraženije reakcije zabilježene na području introspekcije, emocionalne nelagode i

osobnog preispitivanja. Iako su reakcije bile različite po intenzivnosti, značajan broj učenika (iznad 80% u gotovo svakom pitanju) pokazao je određenu emocionalnu uključenost što ukazuje na biblioterapijski potencijal pjesme među osnovnoškolskim učenicima.

Ujedno, rezultati istraživanja otvorili su prostor za razumijevanje emocionalnog stanja učenika kroz književni tekst, što ukazuje na to koliko je biblioterapijski proces strukturiran. Iako većina učenika nije ukazala na ekstremne emocionalne reakcije, veliki broj njih ukazao je na razne emocionalne reakcije.

Takvi rezultati pokazali su da čitanje i analiziranje poezije Sakrivena bol pruža prostor za prepoznavanje i imenovanje emocija koje su se pojavile, time se potvrđuje djelovanje biblioterapije kao alata za osobni rast, ali i psihološko osnaživanje učenika.

Među najistaknutijim odgovorima našli su se oni koji su pokazali najintenzivnije emocionalne reakcije. Tako je 77,8 % učenika 7. razreda potvrdilo uznemirujuće djelovanje pjesme, a njih 66,67 % priznalo da su se u njima probudili loši osjećaji o sebi.

Još izraženiji intenzitet opažen je u 6. razredu gdje je 83,33 % učenika priznalo da su nakon čitanja osjećali zbunjenost o vlastitom identitetu. Isto toliko učenika ukazalo je na to da su osjetili unutarnju buku, glasove ili nepoznate misli što ukazuje na izraženu psihološku i emocionalnu reakciju.

Ovi rezultati jasno ukazuju na intenzivne unutarnje procese kod učenika koje je biblioterapijski alat izazvao, ali ukazuje i na važnost pažljivog vođenja biblioterapijskog procesa kako bi sigurnost i dobrobit učenika bile na prvom mjestu. Ali, nakon ovakvih rezultata ne možemo ne postaviti pitanje što bi se dogodilo nakon drugog ili trećeg čitanja? Bi li se reakcije produbile ili bi došlo do emocionalnog rasterećenja? Ova refleksija stvara i otvara prostor za daljnja istraživanja, osobito ona o dugoročnom djelovanju biblioterapije.

Pitanja	Razred	Postotak
Je li te pjesma uznemirila ili izazvala nelagodu?	7.	77,78 %
Je li pjesma u tebi probudila loše misli ili neugodne osjećaje o sebi?	7.	66,67 %
Je li te pjesma navela da se pitaš tko si zapravo ili izazvala zbunjenost o tebi samome/samoj?	6.	83,33 %
Jesi li osjetio/la neku vrstu unutarnje buke, glasova ili misli koje su ti bile nepoznate dok si čitao/la pjesmu?	6.	83,33 %

Tablica br. 2. *Najizraženije emocionalne reakcije učenika na pjesmu Sakrivena bol*

Nakon kvantitativne analize i prikaza rezultata, pristupa se kvalitativnoj analizi, koja istražuje osobne refleksije učenika te simboličke i emotivne reakcije izazvane pjesmom. U istraživanju su korištena polazna i pomoćna pitanja primijenjena tijekom grupnog razgovora, a koja će biti prikazana u prilogu. Prikupljeni podaci iz izjava učenika ukazuju na različite vrste emocionalnih reakcija, koje je moguće svrstati u nekoliko tematskih kategorija.

Za potrebe **kvalitativnog dijela istraživanja** korišten je grupni razgovor s učenicima,

vođen pomoću **polaznih (glavnih) pitanja**. Ova pitanja osmišljena su tako da potaknu introspektivno razmišljanje i refleksiju o temama pjesme, osobito o doživljaju i iskazivanju emocija, empatiji i vlastitim iskustvima. Pitanja koja su korištena u razgovoru su:

Polazna (glavna) pitanja:

1. Kako vi doživljavate ljude koji otvoreno pokazuju svoju bol, a kako one koji ju skrivaju u sebi?
2. Zašto mislite da neki ljudi teško govore o onome što ih boli?
3. Što mislite da pjesnik želi poručiti kroz opis ljudi koji svoju bol skrivaju?
4. Jeste li se ikada osjećali kao da trebate sakriti svoje emocije? Kako je to izgledalo?
5. Što se dogodi kad svoje osjećaje dugo zadržavamo u sebi?
6. Je li po vama pokazivanje tuge i boli znak slabosti ili hrabrosti? Zašto?
7. Koji vas je stih ili slika iz pjesme posebno dotaknula i zašto?
8. Kako bi ova pjesma mogla pomoći nekome tko teško pokazuje svoje osjećaje?
9. Što mislite može li prepoznavanje vlastitih osjećaja kroz pjesmu pomoći da se osjećamo bolje?
10. Kako biste vi reagirali da netko iz vašeg razreda otvoreno pokaže tugu ili bol?

Razgovor s učenicima započeo je jednim pitanjem iz kategorije polaznih (glavnih) pitanja, čime su učenici prvo prepoznali i artikulirali svoje emocionalne reakcije na pjesmu. Nakon toga, prema njihovim odgovorima i tijeku rasprave, uvodila su se pomoćna pitanja kako bi učenici mogli produbiti refleksiju o vlastitim iskustvima i emocijama, povezati prepoznate osjećaje s ponašanjem sebe i drugih te razviti empatiju prema osobama koje se teško otvaraju ili skrivaju svoje osjećaje. Razgovor je zaključen pitanjima poput: „Što biste poručili osobi koja se osjeća kao ljudi iz pjesme?“, čime se učenicima pruža osjećaj završetka, sigurnosti i emocionalne podrške. Sljedeći dio rada prikazuje pomoćna pitanja koja su korištena tijekom razgovora, uvodeći se prema potrebi, ovisno o reakcijama učenika i smjeru rasprave.

Pomoćna pitanja

Razgovor o emocijama:

1. Kako znamo da netko oko nas pati, iako nije izrekao?
2. Kako bismo mogli pomoći osobi koja ne zna pokazati svoju tugu?
3. Što vama osobno pomaže kad ste tužni?
4. Misli li da svi ljudi osjećaju tugu na isti način?

Razgovor u općenitom tonu:

1. Možete li se sjetiti trenutka kad ste i vi možda skrivali neki osjećaj?
2. Kako ste se tada osjećali? Lakše ili teže?
3. Što mislite da bi pjesnik rekao da ga sada možete pitati zašto je napisao ovu pjesmu?

Razgovor za poticanje empatije:

1. Kako se vi osjećate kad netko pred vama zaplače?
2. Je li vam neugodno kad netko pokaže emocije ili vam to pomaže da ga bolje razumijete?
3. Što znači „biti tu” za nekoga tko se ne osjeća dobro?

Kada se razgovor zatvori ili učenici šute:

1. Koji vam je stih ostao u mislima?
2. Što mislite, o čemu pjesnik šuti, a zapravo puno govori?

Prva kategorija obuhvaća iskaze koji odražavaju potisnutu tugu i suzdržano izražavanje emocija, pri čemu učenik ukazuje na nemogućnost otvorenog ispoljavanja tuge uslijed socijalnih i obiteljskih normi. Primjerice, izjava „*Pjesma me podsjetila na baku koja je umrla, a tata mi nije dao da plačem*” ilustrira intenzivna emocionalna previranja i duboku bol koja ostaje neizražena zbog vanjskih ograničenja emocionalne ekspresije. Takvi odgovori upućuju na unutarnji sukob između prirodne potrebe za tugovanjem i naučenih obrazaca emocionalne kontrole.

Druga kategorija odnosi se na osjećaje napuštenosti, boli i emocionalne deprivacije, koji se često povezuju s niskim samopouzdanjem i narušenim osjećajem vlastite vrijednosti. Ova kategorija predstavlja najsnažniji i emocionalno najteži segment istraživanja. Izjava učenika „*Nisam zaslužio ovaj život. Tata me stalno tuče, a mama me ne voli. Nitko me ne voli.*” ukazuje na izražene osobne i obiteljske poteškoće koje su pjesmom potaknute te otkriva duboku emocionalnu ranjivost sudionika. Ovakvi odgovori upućuju na mogućnost da književni tekst djeluje kao katalizator potisnutih emocija i potakne iskazivanje osobnih iskustava boli i neprihvaćenosti.

Treća kategorija obuhvaća osjećaje krivnje i introspektivnog preispitivanja, pri čemu učenica pokazuje razvijenu svijest o vlastitim postupcima i osobnim manama. Izjava učenice: „*Žao mi je mojih prijateljica, jer sam razmažena. To je zato što nemam ni brata ni sestru. Znam da se ne ponašam lijepo.*” – ilustrira proces samorefleksije i emocionalne zrelosti koji se pojavljuje tijekom interpretacije književnog teksta. Ovakve reakcije ukazuju na sposobnost učenika da prepoznaju vlastito ponašanje, izraze empatiju prema drugima te razviju motivaciju za osobni rast i promjenu.

Četvrta kategorija odnosi se na pozitivne emocionalne promjene koje odražavaju suštinu biblioterapijskog procesa, osobni rast i emocionalnu transformaciju čitatelja. Izjava učenika: „*Pjesma mi je pomogla da se osjećam kao bolja osoba.*” – svjedoči o prepoznavanju konstruktivnog i ohrabrujućeg učinka književnog teksta. Ovakvi odgovori potvrđuju transformativni potencijal poezije, koja može potaknuti samoprihvatanje, empatiju i promjenu perspektive prema sebi i drugima.

Peta kategorija obuhvaća emocije straha i tjeskobe, koje se manifestiraju kroz osjećaj unutarnjeg nemira, napetosti i emocionalne preplavljenosti. Izjava učenika: „*Uznemiruju me zvukovi u meni i bojim se.*” – ukazuje na intenzivne, ali pretežito negativne emocionalne reakcije koje književni tekst može potaknuti. Ovakvi iskazi otvaraju pitanje mogućih uzroka takvih reakcija te sugeriraju da poezija može djelovati kao okidač za suočavanje s potisnutim strahovima i neizraženim emocionalnim stanjima.

Šesta kategorija obuhvaća iskaze koji izražavaju razumijevanje i uvid, pri čemu učenici pokazuju povećanu razinu osviještenosti kroz zajedničko dijeljenje iskustava unutar grupe. Izjava učenice: „*Dok sam slušala svoje prijatelje, shvatila sam što je vrijedno.*” – ilustrira razvoj empatije, refleksivnosti i sposobnosti učenja kroz tuđe perspektive. Ovakvi odgovori potvrđuju važnost grupne dinamike u biblioterapijskom procesu, gdje dijeljenje osobnih doživljaja unutar sigurnog okruženja potiče međusobno razumijevanje, emocionalnu povezanost i osjećaj pripadnosti.

Sedma kategorija obuhvaća emocije tjeskobe i nesigurnosti, koje se javljaju u kontekstu samoprocjene i izlaganja vlastitih misli pred drugima. Izjava učenice: „*Imam tremu od odgovora koje sam rekla.*” – odražava osjećaj nelagode i straha od procjene, što upućuje na potrebu za pažljivim vođenjem biblioterapijskog procesa. Ovakvi iskazi naglašavaju važnost postepenog emocionalnog otvaranja te poštovanja individualnih granica učenika, kako bi se osigurala emocionalna sigurnost i povjerenje unutar grupe.

Osma kategorija odnosi se na izraženu emocionalnu kontrolu i prisutan strah unutar obiteljske dinamike, koji rezultiraju disocijacijom i distanciranjem od vlastitih emocionalnih iskustava. Izjava učenika: „*Plašim se mame. Ne smije vidjeti moje odgovore.*” – ukazuje na prisutnost nepovjerenja i straha od osude, što može ograničiti iskreno emocionalno

izražavanje. Ovakvi iskazi sugeriraju potrebu za stvaranjem sigurnog i povjerljivog okruženja u kojem učenici mogu slobodno verbalizirati svoja osjećanja bez straha od negativnih posljedica.

Deveta kategorija obuhvaća iskustva vršnjačkog nasilja i osjećaja nedostatka sigurnosti, koja istodobno ukazuju na terapijski potencijal biblioterapijskog procesa. Izjava učenika: „*Prijatelj me stalno tuče.*” – otkriva prisutnost nasilnih obrazaca u vršnjačkim odnosima te emocionalnu ranjivost sudionika. U okviru biblioterapijskog konteksta ovakvi iskazi omogućuju prepoznavanje i verbalizaciju nasilja, razvoj svijesti o razlikovanju zdravih i nezdravih oblika ponašanja te postupno jačanje emocionalne otpornosti i osjećaja osobne sigurnosti.

Deseta kategorija odnosi se na traumatske doživljaje i strah, pri čemu učenici izražavaju duboku emocionalnu bol i prisutnost mehanizama potiskivanja. Izjava učenika: „*Postoji bol koju nikada neću preživjeti. Zato o njoj ne razmišljam. Kad počnem razmišljati, plašim se da neću preživjeti.*” – otkriva postojanje duboko ukorijenjene traume i obrambenih strategija kojima se dijete pokušava nositi s preplavljujućim emocijama. Ovakvi iskazi potvrđuju značaj književnog teksta kao posrednika u emocionalnom izražavanju kroz proces identifikacije likovima omogućuje se verbalizacija potisnutih iskustava te uspostavljanje sigurnog prostora za njihovu postupnu emocionalnu rekonstrukciju u biblioterapijskom kontekstu.

Kategorija obiteljskog nasilja i krivnje ilustrira situaciju u kojoj dijete preuzima ulogu nemoćnog zaštitnika unutar obiteljske dinamike. Izjava: „*Tata me stalno tuče, a mama me ne brani. Osjećam se loše, jer ne mogu braniti mamu.*” – ukazuje na osjećaj odgovornosti i krivnje koji nadilazi emocionalne kapacitete djeteta. Primjena biblioterapijskog pristupa omogućuje postupno vraćanje realističnog pogleda na situaciju, pružajući siguran okvir za verbalizaciju i normalizaciju osjećaja krivnje.

Kategorija negiranja stvarnosti i obrambenih mehanizama odražava klasične psihološke obrambene strategije. Izjava: „*Ja sam uvijek dobro. Nikada se ne osjećam tužno.*” – predstavlja simbol potisnutih emocija, čiji iskaz zahtijeva dugotrajan i siguran prostor. U kontekstu biblioterapije, ovakve izjave omogućuju prepoznavanje skrivenih osjećaja te postupno potiču njihovo osviješteno izražavanje unutar strukturiranog i podržavajućeg okvira.

Kategorija sekundarne traume i osjećaja nemoći opisuje emocionalni odgovor sudionika prilikom promatranja nasilja nad drugom osobom. Izjava: „*Gušim se od pjesme, jer me podsjeća na sestru koju mama stalno udara kad sam ja kriva, a ja je ne mogu braniti.*” – ilustrira intenzivan osjećaj nemoći i emocionalnog preopterećenja. U okviru biblioterapijskog pristupa, dijete je imalo mogućnost simbolički se suočiti s traumatskim iskustvom kroz identifikaciju s drugim likovima, čime se omogućava siguran prostor za procesuiranje emocija i refleksiju vlastitih iskustava.

Kategorija nepovjerenja i razočarenja reflektira gubitak osnovne sigurnosti i povjerenja u druge ljude. Izjava: „*Naučila sam da ne smijem vjerovati ljudima, jer nisu svi dobri.*” – sugerira prisutnost iskustava koja uključuju zanemarivanje, zlostavljanje ili osjećaj izdaje. U kontekstu biblioterapijskog pristupa, sudionicima se pruža siguran prostor za simboličku identifikaciju s drugačijom stvarnošću, što omogućuje preispitivanje i postupno obnavljanje povjerenja.

Kategorija zanemarivanja i nesigurnosti u odnosima s odraslima odražava nelagodu i smanjenu sigurnost u interakciji s autoritetima. Izjava: „*Moram ići u glazbenu u kojoj učiteljica smrdi na alkohol.*” – ukazuje na iskustvo nelagode i nesigurnosti u školskom okruženju, pri čemu biblioterapijski pristup omogućuje istraživanje granica osobne zaštite i prepoznavanje neprimjerenih situacija.

Kategorija emocionalnog oslobađanja ističe terapijsku vrijednost verbalizacije emocija, čime se potiče subjektivni osjećaj olakšanja i smanjenje emocionalnog tereta. Izjava „*Osjećam se lakše kad sam izgovorila pred svima.*” – ukazuje na efekt grupne interakcije u

biblioterapijskom kontekstu, potvrđujući značaj sigurnog prostora za izražavanje i procesuiranje vlastitih osjećaja.

Kategorija neverbalnog izražavanja ističe važnost alternativnih komunikacijskih modaliteta u procesu emocionalnog izražavanja. Izjava: „*Lakše mi je kad crtam, nego kad moram pričati.*” – sugerira da kombinacija biblioterapije i likovnih terapijskih pristupa može omogućiti uvid u emocionalna stanja učenika, čak i kada verbalna ekspresija nije moguća ili je otežana.

Kategorija osjećaja izolacije ističe emocionalnu distanciranost i unutarnju izoliranost sudionika. Izjava: „*Ne volim pričati o tome, jer mislim da me nitko neće razumjeti.*” – naglašava potrebu za stvaranjem sigurne i povjerljive komunikacijske okoline, pri čemu biblioterapija funkcionira kao model koji omogućuje razvoj povjerenja i postupno otvaranje prema vlastitim emocijama.

Kategorija duboke usamljenosti i skrivenih bolnih iskustava naglašava privatnost emocionalnog doživljaja i unutarnju izolaciju. Izjava „*Često plačem u sobi.*” ilustrira potrebu za sigurnim prostorom u kojem se emocije mogu prepoznati i izraziti bez straha od osude ili odbacivanja, čime biblioterapija osigurava okvir za podržano suočavanje s osobnom boli.

Kategorija depresivne boli i emocionalnog očaja reflektira rane znakove depresivnih stanja. Izjava: „*Nekad bih volio samo nestati.*” – ukazuje na intenzivnu emocionalnu patnju, što u kontekstu biblioterapije zahtijeva ozbiljan pristup, uz mogućnost uključivanja dodatnih stručnjaka kako bi se osigurala odgovarajuća podrška i zaštita učenika.

Rezultati kvalitativne analize pokazuju da pjesma Sakrivena bol može djelovati kao snažan emocionalni okidač, pri čemu otvara prostor za introspektivno razmišljanje, ali i za osvještavanje potisnutih osjećaja.

Kategorija	Pojašnjenje	Primjeri iz izjava učenika
Potisnuta tuga i suze	Nemogućnost izražavanja emocija zbog okoline.	„ <i>Pjesma me podsjetila na baku koja je umrla, a tata mi nije dao da plačem.</i> ”
Osjećaj napuštenosti i boli	Osjećaj duboke emocionalne boli, odbacivanja i niskog samopouzdanja.	„ <i>Nisam zaslužio ovaj život. Tata me stalno tuče, a mama me ne voli. Nitko me ne voli.</i> ”
Krivnja i introspekcija	Svijest o vlastitim manama i krivnja zbog ponašanja.	„ <i>Žao mi je mojih prijateljica, jer sam razmažena. To je zato što nemam ni brata ni sestru. Znam da se ne ponašam lijepo.</i> ”
Pozitivna emocionalna promjena	Samopoboljšanje i emocionalni rast kao rezultat kontakta s pjesmom.	„ <i>Pjesma mi je pomogla da se osjećam kao bolja osoba.</i> ”
Strah i tjeskoba	Unutarnja emocionalna nelagoda i strah koji su se aktivirali kroz čitanje pjesme.	„ <i>Uznemiruju me zvukovi u meni i bojim se.</i> ”
Razumijevanje i uvid	Spoznaja važnih vrijednosti kroz dijeljenje iskustava.	„ <i>Dok sam slušala svoje prijatelje, shvatila sam što je vrijedno.</i> ”

Tjeskoba i nesigurnost	Emocionalna nelagoda i nesigurnost vezana uz vlastitu samoprocjenu.	„Imam tremu od odgovora koje sam rekla.”
Strah	Strah i emocionalna kontrola u odnosu s ljudima, distanciranje od vlastitog iskustva.	„Plašim se mame. Ne smije vidjeti moje odgovore.”
Zanemarena sigurnost i fizičko zlostavljanje	Prepoznavanje i imenovanje nasilja, razlikovanje zdravi i nezdravih odnosa.	„Priatelj me stalno tuče.”
Traumatski doživljaji i egzistencijalni strah	Duboka psihička trauma i mehanizam izbjegavanja. Potencijalna opasnost od disocijacije, depresije, ali i suicidalnih misli.	„Postoji bol koju nikada neću preživjeti. Zato o njoj ne razmišljam. Kad počnem razmišljati, plašim se da neću preživjeti.”
Obiteljsko nasilje i krivnja	Nemoćni zaštitnik, odnosno normalizacija osjećaja srama i krivnje.	„Tata me stalno tuče, a mama me ne brani. Osjećam se loše, jer ne mogu braniti mamu.”
Negiranje stvarnosti i mehanizmi obrane	Obrambeni mehanizam potiskivanja emocija ili naučen obrazac potiskivanja boli kako bi se preživjelo.	„Ja sam uvijek dobro. Nikad se ne osjećam tužno.”
Sekundarna trauma i osjećaj nemoći	Dijete doživljava sekundarnu traumu, jer promatra nasilje nad sestrom.	„Gušim se od pjesme, jer me podsjeća na sestru koju mama stalno udara kad sam ja kriva, a ja je ne mogu braniti.”
Nepovjerenje i razočarenje	Iskustvo izdaje dovelo do manjka povjerenja.	„Naučila sam da ne smijem vjerovati ljudima, jer nisu svi dobri.”
Zanemarivanje	Nelagoda i nesigurnost u prisustvu odraslih, potrebno osnaživanje djeteta.	„Moram ići u glazbenu u kojoj učiteljica smrdi na alkohol.”
Emocionalno oslobađanje	Pokazuje terapijsku vrijednost biblioterapije, odnosno olakšanje nakon verbalizacije emocija.	„Osjećam se lakše kad sam izgovorila pred svima.”
Neverbalno izražavanje	Alternativni oblik izražavanja.	„Lakše mi je kad crtam, nego kad moram pričati.”

Osjećaj izolacije	Duboko ukorijenjen osjećaj usamljenosti i izolacije.	„Ne volim pričati o tome, jer mislim da me nitko neće razumjeti.”
Usamljenost i sakrivena bol	Izražava tugu, usamljenost i potrebu za emocionalnim rasterećenjem.	„Često plačem u sobi.”
Depresivni bol i očaj	Potencijalno ukazivanje na rane i emocionalni očaj.	„Nekad bih volio samo nestati.”

Tablica br. 3. *Emocionalne reakcije učenika i njihove verbalizacije u kontekstu biblioterapije*

ZAKLJUČAK

Rezultati ovoga istraživanja jasno su ukazali na misteriju koju književnost nosi još od svojih najranijih početaka, sposobnost uznemiriti ono potisnuto, neiscijeljeno ili neizgovoreno. *Sakrivena bol* Dobriše Cesarića čitanjem osnovnoškolskih učenika postaje ogledalo njihovih unutarnjih previranja.

Kvantitativna analiza pokazala je veliki postotak učenika koji su emocionalno reagirali, pokazujući strah, nelagodu, zbunjenost, a ponajviše unutarnja promišljanja. Kvalitativna analiza pokazala je još snažniji uvid, jer su učenici vlastitim rječnikom progovorili o potisnutoj boli, osobnim borbama, ali i promjenama. Time književnost još jednom potvrđuje da postaje terapijski prostor, kada joj se pristupi pažljivo.

Osim toga, rezultati su jasno ukazali na biblioterapijski potencijal u prepoznavanju emocionalnog stanja učenika osnovnoškolske dobi, prvenstveno na kognitivnoj razini. Učenici su uspjeli prepoznati, imenovati i povezati vlastite osjećaje, čime se biblioterapijski pristup pokazuje kao učinkovit i potreban dio odgojno-obrazovnog sustava, jer omogućuje otkrivanje potisnutih osjećaja osnovnoškolskih učenika.

Ali, iako su postignuti značajni rezultati, vrijedi naglasiti da se djelovanje biblioterapije u istraživanju *Biblioterapijska analiza pjesme Sakrivena bol Dobriše Cesarića u radu s osnovnoškolskom djecom – Studija slučaja* odvijalo na kognitivnoj i refleksivnoj razini, ali nije ostvarilo emocionalne ili bihevioralne uvide, koji su ostali djelomično nedostupni bez određene stručne intervencije.

Time se biblioterapija vidi kao važan i potreban dijagnostički alat u školskom sustavu, s mogućnošću da pravovremeno uputi učenike prema stručnim službama (psiholog, socijalni radnik, pedagog ili psihoterapeut), čime se može spriječiti razvijanje neke veće emocionalne teškoće.

Ovi ishodi otvorili su prostor za daljnja istraživanja i razvoj biblioterapije kao integriranog pristupa u radu s učenicima osnovnoškolske dobi. Vjerujemo da su pred nama brojne nedoumice i pitanja na koja je potrebno odgovoriti, što pokazuje da postoji jasna potreba za usavršavanjem i sustavnom edukacijom budućih biblioterapeuta, koji će moći profesionalno koristiti književnost u službu prevencije i emocionalne podrške.

Rečeno drugim riječima, ovo istraživanje pokazalo je dva važna ishoda, trenutačnu granicu biblioterapije i njen ogromni potencijal, koliko za praksu, toliko i za znanstvenu zajednicu.

Rad *Biblioterapijska analiza pjesme Sakrivena bol Dobriše Cesarića u radu s osnovnoškolskom djecom – Studija slučaja* pokazuje da biblioterapijski pristup nije samo djelotvo-

ran, nego i nužan u suvremenom odgojno-obrazovnom procesu. U modernom vremenu čiji je jedini jezik zatamljenost emocija i neizgovorenost problema, poezija, književnost i biblioterapija postaju mostovi pruženi prema svome autentičnom ja.

Naposljetku, ovo istraživanje potvrđuje moć književnosti kao mjesta utočišta, ali i suočavanja. Tamo gdje literarni sadržaj uspije doprijeti do čitateljeve emocionalne sfere, inicira se proces psihološkog i emocionalnog ozdravljenja.

LITERATURA

- Antulov, Z. (2019). Uloga knjižnice u biblioterapiji (s osvrtom na sveučilišne knjižnice). *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 62(1).
- Bašić, I. (2021). *Biblioterapija i poetska terapija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Banov, E., Rogina, T., & Sokač, M. (2021). Interes za biblioterapiju kod studenata nastavničkoga smjera diplomskih studija na Odsjeku za kroatistiku u Rijeci. *Kroatologija*, 12(2–3).
- Coombes, L., Bristowe, K., Ellis-Smith, C., et al. (2021). Enhancing validity, reliability and participation in self-reported health outcome measurement for children and young people: a systematic review of recall period, response scale format, and administration modality. *Quality of Life Research*, 30(7).
- Crnjac, I., & Barač, M. (2024). Iz Erasmus+ mobilnosti u knjižnicu: unaprjeđenje rada s učenicima kroz nova iskustva i kompetencije u Poliklinici SUVAG Zagreb. *Knjižničarstvo: Glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema*, 28(2).
- Cvjetković, M. (2024). Literarna biblioterapija – primjeri dobre prakse. *Knjižničar/Knjižničarka: e-časopis Knjižničarskog društva Rijeka*, 15(15).
- Cvjetković, M. (2024). Radionica literarne biblioterapije „I moja mama je bila djevojčica”: Mjesec hrvatske knjige „Pričaj mi”. *Knjižničar/Knjižničarka: e-časopis Knjižničarskog društva Rijeka*, 15(15).
- Debeljak, M. (2021). Vrijeme za bajku u prvom razredu. *Knjižničar/Knjižničarka: ečasopis Knjižničarskog društva Rijeka*, 12(12).
- Filkins, S. (2021). Close Reading of Literary Texts. ReadWriteThink. Preuzeto 5. svibnja 2025., s <https://www.readwritethink.org/professional-development/strategy-guides/close-reading-literary-texts>
- Freud, S. (1976). *Uvod u psihoanalizu*. Beograd: Matica srpska.
- Jarebić, I. (2022). Utjecaj kreativnog pisanja na prevenciju emocionalnih teškoća kod mladih. *Bjelovarski učitelj: časopis za odgoj i obrazovanje*, 27(1–3).
- Klak Mršić, I., Krpan, K., & Pisačić, J. (2021). Uloga biblioterapije u narodnoj knjižnici. *Kroatologija*, 12(2–3).
- Koić, E. (2008). Bajkama i pričama do stvarnosti (Fairytale to reality – Storytelling workshop). *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 4(16).
- Krpan, K., Klak Mršić, I., & Cej, V. (2018). Primjena razvojne biblioterapije u radu s djecom i mladima u narodnoj knjižnici. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 61(1).
- Krtinić, I. (2025). Vježbanje života – kronisterija transgeneracijske traume. *Dani Hvarskoga kazališta*, 51(1).
- Kučan Buterin, A. (2022). Biblioterapijske radionice u knjižnicama Primorsko-goranske županije. *Knjižničar/Knjižničarka: e-časopis Knjižničarskog društva Rijeka*, 13(13).
- Lekić, N., Piskač, D., & Košćec Bjelajac, A. (2021). Biblioterapijske kompetencije u nastavi književnosti. *Kroatologija*, 12(2–3).
- Lecher-Švarc, V., & Radovančević, L. (2015). Psihodinamski aspekti biblioterapije i prevencija suicida. *Socijalna psihijatrija*, 43(1).
- Mikuletić, N. (2010). Biblioterapija u školskoj knjižnici ili razgovor o knjizi. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 53(2).
- Piskač, D. (2016). Biblioterapija i psihoanalitička kritika u kontekstu teorije sustava. *Kroatologija*, 7(2).
- Piskač, D. (2023). Terapijsko čitanje Matoševe pripovijetke Camao. *Croatica et Slavica Iadertina*, 19(2).
- Pongračić, Z. (2001). *Gumi-gumi ili Djevojčica koja je preskočila nebesa*. Zagreb: Znanje.
- Rosandić, D. (2013). *Metodika nastave književnosti; Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Šraml, N. (2022). Knjiga kao sredstvo za razgovor o različitim problemima učenika. *Varaždinski učitelj: Digitalni stručni časopis za odgoj i obrazovanje*, 5(8).
- Šupe, T., & Sobotinčić Štropin, K. (2025). Biblioterapija u školskoj knjižnici. *Knjižničar/Knjižničarka: e-časopis Knjižničarskog društva Rijeka*, 16(16).

- Skočić Mihić, S., & Klarić, M. (2014). Biblioterapija u inkluzivnoj praksi. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 20(75).
- Skočić Mihić, S., & Pejić, I. (2014). Evaluacija utjecaja primjene ekspresivnog pripovijedanja terapijske priče na socijalnu pažnju učenika s poremećajima iz spektra autizma. *Magistra ladertina*, 14(1).
- Solar, M. (2005). *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vidović, E., & Štefančić, N. (2024). Utjecaj problemske slikovnice na svekoliki razvoj i dobrobit djeteta. *Odgojitelj i učitelj*, 1(1).
- Vidučić, M., & Rusac, S. (2018). Uloga kreativnih metoda u radu s oboljelima od Alzheimerove demencije. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 54(2).
- Vodarić, P. (2018). Biblioterapija u nastavi književnosti: analiza romana *Gumi-gumi* Zorana Pongrašića. *Časopis udruga studenata kroatistike Idiom ŠtoRIje*, 5(5).

BIBLIOTHERAPEUTIC ANALYSIS OF DOBRIŠA CESARIĆ'S POEM SAKRIVENI BOL IN WORK WITH PRIMARY SCHOOL CHILDREN – CASE STUDY

Author: IRENA LUKIN

Email: irenamjc@outlook.com

Mentor: TA Krešimir Tabak

Third Primary School

Faculty of Philosophy, University of Mostar

Introduction: Poetry represents a powerful literary instrument capable of penetrating the inner world of children and leaving a lasting mark. It also enables children to recognize and express emotions that are otherwise difficult to verbalize. Although not originally written for children, the poem *Sakriveni bol* by Dobriša Cesarić offers an intense emotional charge that can be effectively used in bibliotherapeutic work.

Aim: The aim of this paper is to examine the bibliotherapeutic potential of the poem *Sakriveni bol* in working with primary school pupils, through both literary analysis and emotional reception of the poem among students.

Materials and Methods: The case study method was used, which includes a quantitative component (a questionnaire on students' emotional reactions rated on a 1–3 scale) and a qualitative component (a semi-structured group discussion with bibliotherapy questions). This approach allowed for the identification of initial emotional reactions, as well as a deeper understanding of their meaning through reflection and discussion.

Results: The results show that most students recognized emotions of sadness or unease in the poem, while as many as 83.33% of sixth-grade students reported being left with lingering questions and a sense of unfamiliar inner disturbance after reading.

Conclusion: The poem *Sakriveni bol* has been useful as a valuable bibliotherapeutic text capable of stimulating emotional responses among primary school pupils. Through engagement with the poem, the students demonstrated an ability to recognize and differentiate emotions, which is an important step in their emotional development.

Keywords: bibliotherapy; children's poetry; emotional literacy; pain; primary school age

ZNAČAJ AFEKTIVNE EMOCIONALNE REGULACIJE NA ZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM

Autor: LUKA MIHAILO LAZIĆ, Tatjana Kraljević

e-mail: laziclukamihailo@gmail.com, kraljevic.tatjana03@gmail.com

Mentor: prof. dr Nataša Kostić

Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

Uvod: Afektivni stil je interindividualna razlika u osjetljivosti na emocije i njihovoj regulaciji. Identifikovana su tri. Stil prikrivanja ima cilj prikrivanje i izbjegavanje emocija. Stil prilagođavanja odražava prilagodljivost na situacijske zahtjeve. Stil tolerisanje odražava udobnost i neophodnost kao odgovor na emocionalna stanja i na percepciju emocije bez ikakvog napora da se borimo protiv tog osjećaja. Zadovoljstvo životom se odnosi na kognitivni proces prosuđivanja. Sastoji se iz posjedovanja resursa; zadovoljenja potreba, želja i čežnji; učešća u aktivnostima samoostvarivanja; poređenja s drugima i prošlim iskustvima. Neki afektivni stilovi efikasno regulišu iskustvo i izražavanje emocija, dok druge strategije imaju očigledno nenamjerne, kontraproduktivne efekte.

Cilj: Ispitati povezanost afektivnih stilova i njihovu predikciju sa zadovoljstvom životom.

Materijal i metode: Primijenjena je baterija testova sa sociodemografskim pitanjima, skalom zadovoljstva životom i skalom za mjerenje afektivnih stilova. Baterija testova prosljeđivana je online.

Rezultati: Dobijene su statistički značajne povezanosti između dimenzija prilagođavanja i tolerancije sa zadovoljstvom života. Takođe je ustanovljeno da dimenzija prilagođavanja predstavlja značajan pozitivan prediktor, a dimenzija prikrivanja značajan negativan prediktor zadovoljstva životom.

Zaključak: Dobijeni statistički značajni rezultati sugerišu da emocionalna regulacija, a posebno stilovi njenog regulisanja, igraju značajnu ulogu u povezanosti i predikciji zadovoljstva životom. Odnos između ovih varijabli je objašnjen kroz teoriju trodimenzionalnog modela afektivnih stilova. Rezultati ove studije doprinose boljem razumijevanju, slabo istraživanog, teorijskog objašnjenja uloge afektivnih stilova u emocionalnoj regulaciji i njenog odnosa sa zadovoljstvom života.

Ključne riječi: stilovi emocionalne regulacije, zadovoljstvo životom, povezanost, predikcija.

UVOD

Pojam emocija nema stroge granice već obuhvata širok spektar iskustava, od blagih do intenzivnih, kratkih do dugotrajnih, jednostavnih do složenih. Zajednička karakteristika emocija je što nastaju kada osoba obrati pažnju na situaciju i protumači je kao značajnu za svoje ciljeve koji mogu biti trajni ili privremeni, svjesni ili nesvesni, kulturno dijeljeni ili lični. Promjenom cilja ili značenja mijenja se i emocija (Gross, 2008). Emocije su višeslojne i obuhvataju subjektivno iskustvo (osjećaj), ponašanje i fiziološke promjene (Mauss et al., 2005), što čini osnovu za mogućnost regulacije emocija (Gross, 2008). Gross i John (2003) navode da emocija započinje evaluacijom emocionalnih znakova. Kada pojedinac na njih obrati pažnju i evaluira ih na određene načine, emocionalni znakovi pokreću koordinirani skup tendencija reagovanja koje uključuju iskustvene, bihevioralne i fiziološke sisteme. Nakon što se ove tendencije reagovanja pojave, mogu se modularati na različite načine.

Jedna od najznačajnijih karakteristika ljudi je sposobnost regulisanja i prilagođavanja

svojih emocija u zavisnosti od određenih situacionih zahtjeva (Davidson, 2003; Izard, 1992). Regulacija emocija odnosi se na procese koji utiču na to koje emocije imamo, kada se imaju i kako se doživljavaju i izražavaju. Uključuje promjene u načinu na koji su komponente odgovora međusobno povezane tokom procesa razvijanja emocija, na primjer kada dođe do velikog povećanja fiziološkog odgovora u odsustvu otvorenog ponašanja (Gross, 1998). Takođe, regulacija emocija se odnosi na napore pojedinca da utiče na emocije na načine za koje smatra da će povećati vjerovatnoću da one budu korisne, a ne štetne. (Gross, 2015).

Razlikuju se strategije regulacije emocija usmjerene na osnovu trenutka kada se pojavljuju. Rane strategije se odnose na reakcije pojedinca prije nego što su se tendencije emocionalnog odgovora u potpunosti aktivirale i promijenile ponašanje i periferno fiziološko reagovanje. Strategije usmjerene na odgovore odnose se na reakcije pojedinca kada je emocija već u toku, nakon što su tendencije odgovora već generisane (Gross & John, 2003). Rane strategije su svedene na kognitivnu ponovnu procjenu koja je oblik kognitivne promjene koji uključuje tumačenje potencijalno emotivne situacije na način koji mijenja njen emocionalni uticaj (Lazarus & Alfert, 1964; Gross, 2003). Strategije usmjerene na odgovore su svedene na supresiju koja je oblik modulacije odgovora koji uključuje inhibiranje trenutnog emocionalno-ekspresivnog ponašanja (Gross, 1998; Gross, 2003). Hofmann i Kashdan (2010) su došli do zaključka da se u istraživanjima dosljedno identifikuju tri opšte strategije koje nazivaju afektivnim stilovima.

Afektivni stil je interindividualna razlika u osjetljivosti na emocije i njihovoj regulaciji (Davidson, 1998; Hofmann & Kashdan, 2010). Identifikovano je više afektivnih stilova. Prvi stil uključuje suzbijanje i druge strategije usmjerene na odgovor s ciljem prikrivanja i izbjegavanja interpersonalnih i interpersonalnih emocija nakon što se one pojave (npr. „Dobro sakrivam svoje emocije”). Ovaj afektivni stil nazivamo strategijama prikrivanja (Hofmann & Kashdan, 2010). Drugi stil odražava percepciju emocije kao informacije i sposobnost korišćenja tih informacija za moduliranje emocionalnog iskustva i izražavanja kao odgovor na situacijske zahtjeve određenog konteksta. To uključuje ne samo kognitivnu ponovnu procjenu već i druge taktike koje pomažu u uspješnom uravnoteženju emocija po potrebi. Ove osobe posjeduju alate da se ponovo prilagode ili uravnoteže emocije prema potrebi kako bi uspješno savladale nagrade i kazne svakodnevnog života (npr. „Mogu veoma brzo da izađem iz lošeg raspoloženja”). Ovaj afektivni stil nazivamo prilagođavajućim (Hofmann & Kashdan, 2010; Totzeck et al., 2018). Konačno, treći stil odražava udobnost i neophodnost kao odgovor na uzbudljiva emocionalna iskustva kakva postoje u sadašnjem trenutku i na percepciju emocije bez ikakvog napora da se borimo protiv tog osjećaja, čak i ako je ta emocija negativna i uzrokuje nevolju. To uključuje snažnu toleranciju na stres (npr. „U redu je da drugi vide da sam uznemiren/na”). Ovaj afektivni stil nazivamo strategijama tolerisanja (Hofmann & Kashdan, 2010; Totzeck et al., 2018).

Zadovoljstvo životom se odnosi na kognitivni proces prosuđivanja (Diener et al., 1985). Sastoji se iz posjedovanja resursa; zadovoljenja potreba, želja i čežnji; učešća u aktivnostima samoostvarivanja; i poređenja s drugima i prošlim iskustvima. Procjene zadovoljstva zavise od poređenja nečijih okolnosti sa onim što se smatra odgovarajućim standardom koji svaka osoba postavlja za sebe, te da nije nametnuta spolja (Shin & Johnson, 1978). Karakteristika subjektivnog blagostanja je da se ono fokusira na vlastite procjene osobe (Diener, 1984). Bradburn (1969) zadovoljstvo životom definiše kao prevlast pozitivnog afekta nad negativnim afektom. To može značiti ili da osoba doživljava uglavnom ugodne emocije tokom ovog perioda života ili da je osoba predisponirana za takve emocije, bez obzira da li ih trenutno doživljava ili ne (Diener, 1984). Zadovoljstvo životom se posmatra kao izraz sposobnosti suočavanja pojedinca i subjektivnog stanja koje proizlazi iz uspješnih ili neuspješnih vještina suočavanja. Mjere subjektivnog blagostanja obično su se fokusirale na pozitivne ili negativne reakcije ispitanika na njegovu/njenu trenutnu životnu situaciju

(Hickson et al., 1988). Prema Campbellsu (1976), zadovoljstvo životom se nalazi unutar iskustva pojedinca. Mjere subjektivnog blagostanja obično uključuju globalnu procjenu svih aspekata života osobe. Iako se može procijeniti afekt ili zadovoljstvo unutar određenog domena, naglasak se obično stavlja na integrisanu procjenu života osobe (Diener, 1984).

Neki afektivni stilovi efikasno regulišu iskustvo i izražavanje emocija, dok druge strategije imaju očigledno nenamjerne, kontraproduktivne efekte (Hofmann & Kahdan, 2010). Osobe koje bolje regulišu anksioznost i negativne emocije kroz adaptivne strategije imaju veću sposobnost održavanja pozitivnog afekta i niži nivo stresa (Tugade & Fredrickson, 2004).

U domenima interpersonalnog funkcionisanja i zadovoljstva životom, osobe koje koriste kognitivnu ponovnu procjenu pokazale su niže simptome depresije, bile su zadovoljnije i optimističnije, te su imale veće samopoštovanje, lični rast, samoprihvatanje, vještine suočavanja, osjećaj autonomije, kao i bolje interpersonalne odnose (Garnefski et al., 2001; Gross & John, 2003; John & Gross, 2004; Cutuli, 2014). Nasuprot tome, osobe koje koriste supresiju osjećaju da imaju manje društvene podrške, lošije sposobnosti suočavanja, niže zadovoljstvo životom, niže samopoštovanje, pesimističan stav o budućnosti, veći stepen izbjegavanja i nedostatak bliskih društvenih odnosa i podrške, a svi faktori povećavaju rizik od depresivnih simptoma (Sheldon et al., 1997; Gross & John, 2003; John & Gross, 2004; Cutuli, 2014).

Veliki broj istraživanja je potvrdio povezanost kognitivne ponovne procjene sa zadovoljstvom životom (Garnefski et al., 2001; Gross & John, 2003; John & Gross, 2004; Cutuli, 2014) i negativnu povezanost supresije sa zadovoljstvom životom (Sheldon et al., 1997; Gross & John, 2003; John & Gross, 2004; Cutuli, 2014; Haga et al., 2009). U sklopu modela emocionalne regulacije emocija usmjerene na osnovu trenutka kada se pojavljuju pokazalo se da su rane strategije, odnosno kognitivna ponovna procjena, prediktori većeg zadovoljstva životom. Strategije usmjerene na odgovor, odnosno supresija, pokazala se kao prediktor nižeg zadovoljstva životom (Gross & John, 2003; Schutte, N.S. et al., 2009). Afektivni stil prikrivanja je pokazao snažnu korelaciju sa supresijom, a afektivni stil prilagođavanja je pokazao umjerenu korelaciju sa kognitivnom ponovnom procjenom. Afektivni stil tolerisanja je pokazao statistički značajnu malu pozitivnu korelaciju sa kognitivnom ponovnom procjenom i statistički značajnu malu negativnu korelaciju sa supresijom (Hofmann & Kahdan, 2010).

Pored brojnih nalaza o povezanosti modela emocionalne regulacije usmjerene na osnovu trenutka kada se pojavljuju sa zadovoljstvom životom (Garnefski et al., 2001; Gross & John, 2003; John & Gross, 2004; Cutuli, 2014; Sheldon et al., 1997; Haga et al., 2009; Schutte, N.S. et al., 2009), još uvijek nije dovoljno razjašnjeno na koji način različiti stilovi afektivne emocionalne regulacije doprinose procjeni zadovoljstva životom. Zbog toga se u ovom istraživanju nastoji ispitati značaj afektivne emocionalne regulacije sa zadovoljstvom života, odnosno utvrditi da li pojedinci sa afektivnim stilovima prilagođavanja i tolerisanja pokazuju više zadovoljstvo životom u odnosu na pojedince sa izraženim afektivnim stilom prikrivanja. Na osnovu navedenog, istraživanje ima za cilj da doprinese boljem razumijevanju uloge emocionalne regulacije u subjektivnom blagostanju.

Hipoteze

- H1.1 – Osobe sa izraženim afektivnim stilom prilagođavanja će biti pozitivno povezani sa višim zadovoljstvom životom (Garnefski et al., 2001; Gross & John, 2003; John & Gross, 2004; Hofmann & Kahdan, 2010; Cutuli, 2014);
- H1.2 – Osobe sa izraženim afektivnim stilom tolerisanja će biti pozitivno povezani sa višim zadovoljstvom životom zbog fleksibilnog prilagođavanja emocionalnim iskustvima koje doprinosi održavanju pozitivnog afekta (Hofmann & Kahdan, 2010);

- H1.3 – Osobe sa izraženim afektivnim stilom prikrivanja će biti negativno povezani sa višim zadovoljstvom životom zato što potiskivanje i skrivanje emocionalnih reakcija vodi nižem zadovoljstvu životom (Sheldon et al., 1997; Gross & John, 2003; John & Gross, 2004; Hofmann & Kahdan, 2010; Cutuli, 2014);
- H2.1 – Prilagođavanje pozitivno prediktuje zadovoljstvo životom zbog fleksibilnog i adaptivnog prilagođavanja emocionalnim iskustvima (Gross & John, 2003; Hofmann & Kahdan, 2010; Schutte, N.S. et al., 2009);
- H2.2 – Tolerisanje pozitivno prediktuje zadovoljstvo životom zbog veće otpornosti na intenzivna emocionalna iskustva (Gross & John, 2003; Hofmann & Kahdan, 2010; Schutte, N.S. et al., 2009);
- H2.3 – Prikrivanje negativno prediktuje zadovoljstvo životom zbog skrivanja i potiskivanja emocija (Gross & John, 2003; Hofmann & Kahdan, 2010; Schutte, N.S. et al., 2009).

MATERIJAL I METODE

Uzorak

Uzorak je prigodni i sačinjen je od studenata različitih univerziteta i osoba iz zajedničkih internet grupa širom Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Hrvatske. Sačinjen je od 199 ispitanika, čija se starosna dob kreće od 18 do 63 godine starosti, čiji ukupan prosjek iznosi 25,22 godine starosti. Polnu strukturu sačinjava 29,65% ispitanika muškog pola i 69,35% ispitanika ženskog pola, ukupno 1,00% ispitanika se nije izjasnilo. Najveći broj ispitanika stanuje u Bosni i Hercegovini (69,35%), zatim u Srbiji (23,12%), Hrvatskoj (4,52%) i najmanje u Crnoj Gori (3,02%). Po pitanju stepena obrazovanja, najviše je osoba sa fakultetskim obrazovanjem (39,20%), zatim sa srednjoškolskim (48,74%), sa magistratskim/doktorske (7,54%), sa višeškolskim (4,52%). U gradu stanuje najveći broj ispitanika (61,31%), zatim u manjem mjestu (27,64%) a najmanje ih stanuje na selu (11,06%). Navedeni podaci su prikazani u tabeli.

Ukupan broj ispitanika		199	100%
Karakteristike ispitanika	Podaci	N	Procent
Pol	Ženski	138	69,35%
	Muški	59	29,65%
Država stanovanja	Bosna i Hercegovina	138	69,35%
	Srbija	46	23,12%
	Crna Gora	6	3,02%
	Hrvatska	9	4,52%
Stepen obrazovanja	Magistrat/doktorat	15	7,54%
	Fakultetsko obrazovanje	78	39,20%
	Viša škola	9	4,52%
	Srednja škola	97	48,74%
Mjesto stanovanja	Grad	122	61,3%
	Manje mjesto	55	27,6%
	Selo	22	11,1%

Tabela br. 1 Socio-demografske karakteristike populacije

Instrumenti

Upitnik afektivnih stilova (Hofmann i Kashdan, 2010; adaptacija: Žuljević et al., 2013) sastoji se od 20 ajtema. Obuhvata tri supskale koje predstavljaju samoopisne mjere tri stila, odnosno strategije afektivne regulacije. Ispitanik daje odgovore na petostepenoj skali Likertovog tipa, indukujući stepen slaganja sa navedenom tvrdnjom. Upitnik omogućuje tri skora koja upućuju na preferenciju pojedinačnih strategija.

Supskala „*Prikrivanje*” ima za cilj da indukuje sklonost ispitanika da prikrije ili potisne emocionalno stanje koje u datom trenutku doživljava. Obuhvata osam ajtema poput: „*Ljudi obično ne mogu da prepoznaju kako se osjećam*” i ima raspon ukupnog skora od 8 do 40.

Supskala „*Prilagođavanje*” obuhvata sedam ajtema poput: „*Veoma brzo mogu da se smirim*”, te ukupnim skorom raspona od 7 do 35 indukuje ispitanikove sklonosti da se uspješno prilagodi zahtjevima situacije u kojoj se emocija javila.

Treća supskala „*Tolerisanje*” obuhvata pet ajtema poput: „*Mogu da podnesem da budem uznemiren/a*” i ukupnim skorom opsega od 5 do 25 indukuje ispitanikovu sklonost ka prihvatanju i tolerisanju sopstvenih emocija, uključujući neželjene i averzivne reakcije. Prilagođavanje osobe zahtjevima situacije i tolerisanje svojih emocija, predstavljaju odraz funkcionalnog afektivnog stila koji bi trebalo da doprinese.

Srpsku verziju upitnika validirala je Žuljević et al. (2013) na uzorku mladih odraslih u Bosni i Hercegovini. Rezultati faktorske analize potvrdili su dvodimenzionalnu strukturu instrumenta, a interne konzistentnosti supskala bile su zadovoljavajuće: $\alpha = 0,85$ za prikrivanje, $\alpha = 0,81$ za prilagođavanje i $\alpha = 0,58$ za tolerisanje.

Dobijene vrijednosti pouzdanosti po dimenzijama: $\alpha = 0,77$ za prikrivanje, $\alpha = 0,82$ za prilagođavanje i $\alpha = 0,53$ za tolerisanje su slične rezultatima prethodne studije. Najveće odstupanje se može uvidjeti u odnosu između pouzdanosti dimenzije prikrivanja u ovoj i studiji koju su sproveli Žuljević et al. (2013).

Skala zadovoljstva životom (Penezić, 1966) se sastoji od 20 ajtema. Ukupno, 17 ajtema se odnosi na procjene globalnog zadovoljstva, dok tri ajtema služe za procjenu situacijskog zadovoljstva. Skala je nastala uključivanjem skale zadovoljstva životom (Satisfaction With Life Scale, Larsen et al., 1985) sastavljene od pet ajtema, skale opšteg zadovoljstva (Bezinović, 1988) sastavljene od sedam ajtema, pet ajtema iz skale pozitivnih stavova prema životu (Positive Attitudes Toward Life, Grob, 1995), te tri ajtema iz skale uživanja u životu, za procjenu situacijskog zadovoljstva (Joy in Life Scale, Grob, 1995). Ispitanici odgovaraju zaokruživanjem odgovarajućeg broja na petostepenoj skali Likertovog tipa, a ukupan rezultat se oblikuje kao linearna kombinacija procjena. Za sumiranje procjena potrebno je dva ajtema obrnuto bodovati. Viši rezultat označava i više zadovoljstvo životom, a rezultati se kreću u rasponu od 20 do 100. Skala pokazuje jednofaktorsku strukturu sa visokom pouzdanošću (koeficijent pouzdanosti tipa Cronbach Alpha iznosi (zavisno o dobnoj strukturi) i $\alpha = 0,84$ do $0,95$). U ovoj studiji Cronbach Alpha iznosi $\alpha = 0,93$ što ukazuje na veoma visoku pouzdanost koja je u skladu sa rezultatima prethodnih studija.

REZULTATI

Na početku analiza su ustanovljene deskriptivne vrijednosti uzorka na dva različita mjerna instrumenta koja su korištena u ovom istraživanju. Početne analize su sprovedene na ukupnim skorovima obje skale, tek u daljim analizama, u skladu sa potrebama, će se zalaziti u više detalja. Ovo se pogotovo odnosi na ASQ skalu iz koje će biti izvučene supskale. Odnosi zadovoljstva životom, u vidu korelacija i predikcija, će isključivo biti poređeni sa pojedinačnim dimenzijama na ASQ skali, što je u skladu sa prethodnim studijama (Hofmann i Kashdan, 2010, Žuljević et al., 2013).

Skala	R	M	SD	SK	KU
ASER	43–95	69,60	10,44	-0,186	0,172
ZŽ	35–97	72,43	14,57	-0,345	0,172

*ASER – afektivnih stilovi emocionalne regulacije; ZŽ – zadovoljstvo životom; R – raspon; M – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; SK – skjunis; KU – kurtosis

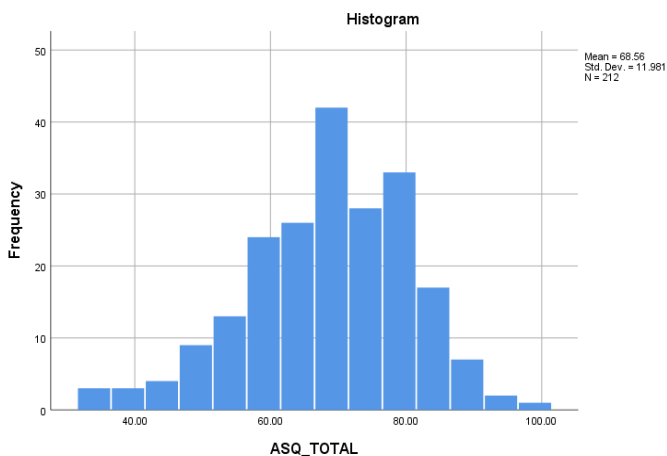
Tabela br. 2 Deskriptivne karakteristike

Na osnovu dobijenih deskriptivnih vrijednosti može se uvidjeti da je na skali za mjerenje afektivnih stilova emocionalne regulacije aritmetička sredina ($M = 69,60$) bliža maksimalnoj empirijskoj vrijednosti raspona ($\max = 95$), što bi moglo ukazivati na blagu negativnu asimetriju. Ovakvu pretpostavku potvrđuje blago negativna vrijednost skjunisa ($Sk = -0,186$), dok vrijednost kurtozisa ($Ku = 0,172$) ukazuje na veoma blagu platikurtičnost distribucije. Ovakve vrijednosti skjunisa i kurtozisa ukazuju na to da distribucija ne odstupa značajno od normalne.

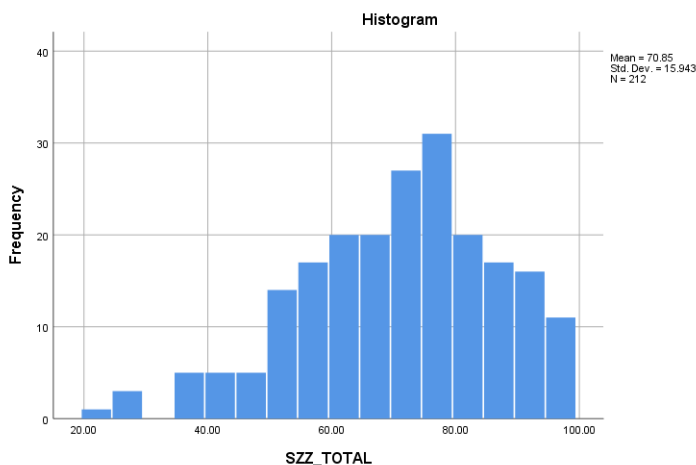
Dobijena vrijednost aritmetičke sredine ($M = 72,43$) rezultata na skali za mjerenje zadovoljstva životom je bliža maksimalnoj empirijskoj vrijednosti ($\max = 97$), što bi moglo ukazivati na negativnu asimetriju distribucije rezultata. Dobijena vrijednost skjunisa ($Sk = -0,345$) pokazuje blagu negativnu asimetriju distribucije. Vrijednost kurtozisa ($Ku = 0,172$) ukazuje da je distribucija skoro idealna po pitanju „šiljatosti” distribucije, sa slabom primjetnom negativnim vrijednostima. Ovakve vrijednosti skjunisa i kurtozisa ukazuju na to da se distribucija rezultata značajno ne odstupa od normalne.

Kolmogorov–Smirnov			
	Statistik	df	p
Zadovoljstvo životom	0,066	199	0,035
Afektivni stilovi	0,053	199	0,200

Tabela br. 3 – Kolmogorov–Smirnov test normalnosti

Histogram 1 – Raspodjela frekvencija na introspektivnoj skali za mjerenje afektivnih stilova

Histogram 2 – Raspodjela frekvencija na introspektivnoj skali za mjerenje zadovoljstva životom

Statističke značajnosti Kolmogorov–Smirnovog testa sada ukazuju na to da distribucije dobijene na skalama za samoprocjenu afektivnih stilova ($p = 0,200$) ne odstupaju od normalne za razliku od distribucije na skalu za samoprocjenu zadovoljstva životom koja se statistički značajno ($p = 0,04$, $p < 0,05$) razlikuje od normalne. Bez obzira na to što dobijene vrijednosti skjunisa i kurtozisa ukazivale na potencijalnu normalnost, K-S test jasno upućuje na to da se distribucija rezultata na skali za mjerenje zadovoljstva životom statistički značajno odstupaju od normalne.

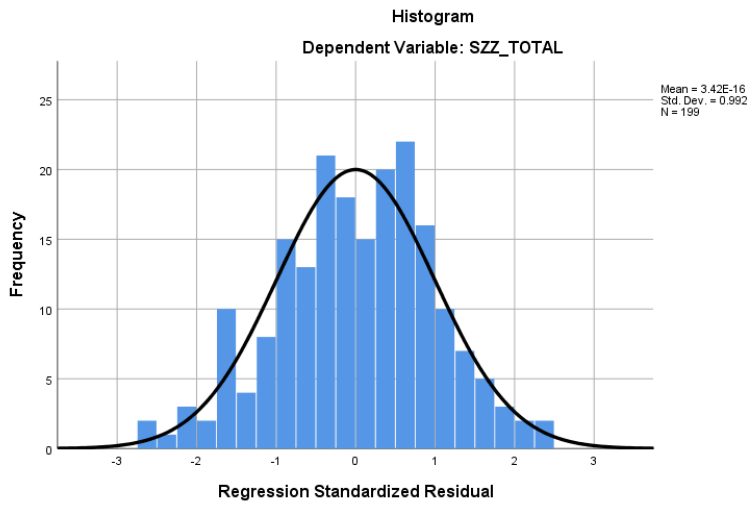
Postoji više afektivnih stilova emocionalne regulacije, te je potrebno izračunati njihovu pojedinačnu povezanost sa zadovoljstvom života. S obzirom na to da je dokazano da rezultati na skali za samoprocjenu zadovoljstva životom nisu normalno raspoređeni, bez obzira na raspodjelu dimenzija afektivnog stila, biće korištene neparametrijske statističke tehnike.

Pokazalo se, da jedino dimenzija prikrivanja nema statički značajnu povezanost sa samoprocjenom zadovoljstva životom, te u skladu sa rezultatima hipoteza o pozitivnoj povezanosti ova dva konstrukta nije podržana.

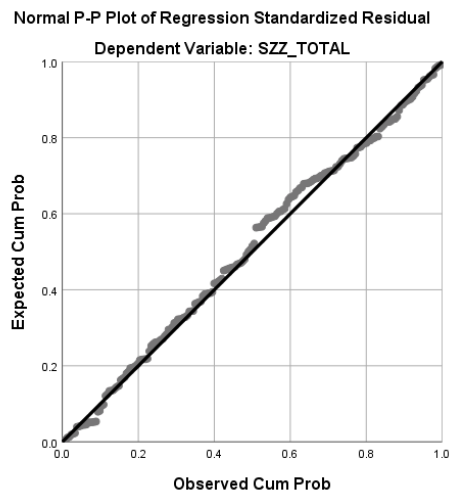
Dimenzija tolerancije ima statistički značajnu malu pozitivnu korelaciju ($r = 0,285$; $p = 0,00$, $p < 0,01$) sa samoprocjenom zadovoljstva životom. Ovim rezultatima se potvrđuje hipoteza o pozitivnoj povezanosti tolerancije kao dimenzije ukupnog afektivnog stila sa samoprocjenom zadovoljstva životom.

Umjerenu pozitivnu povezanost ($r = 0,422$), od statističkog značaja ($p = 0,00$, $p < 0,01$), ima dimenzija prilagođavanja sa samoprocjenom zadovoljstva životom. Ovim je potvrđena hipoteza o pozitivnoj povezanosti prilagođavanja kao dimenzije ukupnog afektivnog stila sa samoprocjenom zadovoljstva životom.

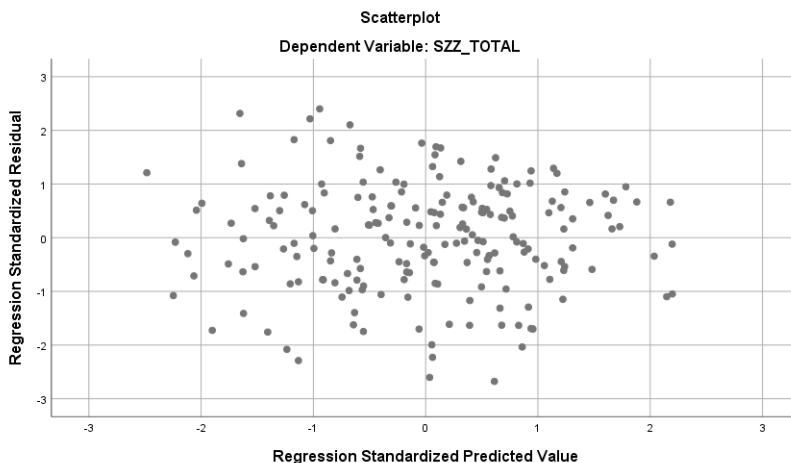
Prije sprovođenja regresione analize, potrebno je provjeriti pretpostavke veličini uzorka, linearnosti, normalnosti distribucije reziduala i multikolinearnosti. Ukupan uzorak čini ukupno 199 ispitanika. Prema opštim smjernicama, preporučuje se između 15 i 20 ispitanika po prediktoru kako bi se obezbijedila stabilnost parametara (Field, 2018). Green (1991) dodatno predlaže formulu $N \geq 50 + 8 \cdot (\text{broj prediktora})$ za testiranje ukupnog modela i $N \geq 104 + \text{broj prediktora}$ za procjenu pojedinačnih prediktora, dok Tabachnick & Fidell (2007) naglašavaju da se veličina uzorka treba prilagoditi broju prediktora i očekivanom efektu. U skladu s navedenim preporukama, uzorak u ovom istraživanju može se smatrati adekvatnim za sprovođenje višestruke linearne regresije.

Histogram 3 – Raspodjela reziduala

Normal P-P Plot 1 – Raspodjela reziduala

Scatterplot 1 – Raspodjela reziduala

Na grafičkim prikazima je moguće uočiti da je pretpostavka o normalnosti distribucije reziduala potvrđena. Što se tiče linearnosti na grafičkom prikazu se može uvidjeti da je linearnost jasno vidljiva, te da je i sama pretpostavka o linearnosti reziduala potvrđena.

Što se tiče uslova o multikorelanosti, utvrđeno je da se VIF vrijednosti kreću od 1,104 do 1,456 što upućuje na mogućnost primjene linearne regresione analize. Korelacije između prediktora (koje iznose manje od 0,80) kao i tolerancija (koja iznosi < 1) dodatno potvrđuju da je uslov o niskoj multikorelanosti ispunjen.

Prediktor	β	SE	β	t	p
ASQ_Prikrivanje	-0,436	0,166	-0,174	-2,62	0,009
ASQ_Prilagođavanje	1,199	0,206	0,446	5,83	0,001
ASQ_Tolerisanje	0,378	0,354	0,078	1,07	0,287

Tabela br. 4 Rezultati regresione analize

Rezultati višestruke regresije pokazuju da dimenzije afektivnog stila statistički značajno predviđaju zadovoljstvo životom, ($F = 18,69$, $p < 0,001$) pri čemu model objašnjava 22,3% varijanse ($R^2 = 0,223$). Značajan pozitivni prediktor bio je stil **prilagođavanja** ($\beta = 0,446$, $p < 0,001$), dok je stil **prikrivanja** imao značajan negativan doprinos ($\beta = -0,174$, $p = 0,009$). Stil **tolerisanja** nije bio značajan prediktor ($\beta = 0,078$, $p = 0,287$).

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati ukazuju na značajnu povezanost pojedinih dimenzija afektivnih stilova emocionalne regulacije sa zadovoljstvom života, kao i na to da su pojedine dimenzije značajni prediktori zadovoljstva životom. Unaprijed postavljene hipoteze su djelimično potvrđene.

Prva hipoteza je potvrđena. Dimenzija prilagođavanja ima umjerenu pozitivnu povezanost sa zadovoljstvom životom, što potvrđuje da fleksibilno i kontekstualno prilagođavanje emocionalnog odgovora predstavlja snažan zaštitni faktor za subjektivno blagostanje, što je u skladu sa modelom emocionalne regulacije (Gross, 1998). Prema ovom modelu pravovremeno i funkcionalno prilagođavanje može smanjiti negativne emocionalne posljedice

i povećati pozitivni afekt.

Dimenzija tolerisanja pokazala je značajnu malu pozitivnu povezanost sa zadovoljstvom životom. Bolje rečeno, sposobnost prihvatanja i podnošenja negativnih emocija može doprinijeti stabilnijem subjektivnom blagostanju. Ovi rezultati su u skladu sa nalazima Hofmanna i Kashdana (2010), koji navode da tolerancija negativnog afekta smanjuje emocionalnu reaktivnost i doprinosi većoj otpornosti na stres.

Dimenzija prikrivanja nije imala statistički značajnu povezanost sa zadovoljstvom životom. Ovakav rezultat, iako nije u skladu sa hipotezom, se može podržati drugim teorijskim postavkama i ranijim empirijskim nalazima (Gross & John, 2003), koji sugerišu da potiskivanje i prikrivanje emocija može imati neutralan ili čak negativan efekat na subjektivno blagostanje, jer smanjuje autentičnost interpersonalne komunikacije i otežava emocionalnu obradu.

Utvrđena je da su prikrivanje i prilagođavanje dva statistički značajna prediktora zadovoljstva životom. Prikrivanje se pokazalo kao negativni prediktor, dok se prilagođavanje pokazalo kao pozitivan prediktor. Što se može uklopiti u teorijsko objašnjenje (Gross & John, 2003; Hofmann & Kashdan, 2010; Schutte, N.S. et al., 2009).

Pouzdanost supskale za mjerenje dimenzije „tolerisanje” se, kao i pouzdanost dobijena u studiji koju su sproveli Žuljević et al. (2013), pokazala kao slabo pouzdana. Niska pouzdanost ukazuje da instrument ne mjeri ispravno konstrukt za koji se smatra da mjeri, što može dovesti do značajnih problema prilikom provjere povezanosti „tolerisanja” sa drugim konstruktima.

ZAKLJUČAK

Uopšteno, dobijeni rezultati naglašavaju značaj adaptivnih oblika emocionalne regulacije (naročito prilagođavanja i tolerisanja) u očuvanju zadovoljstva životom. S obzirom na to da strategije emocionalne regulacije mogu biti predmet psiholoških intervencija i treninga, nalazi ovog istraživanja imaju praktične implikacije u domenu unaprjeđenja mentalnog zdravlja i subjektivnog blagostanja. Neophodno je uzeti u obzir ograničenja studije. Slaba pouzdanost skale za mjerenje dimenzije „tolerisanje”. Prigodan uzorak smanjuje mogućnost generalizacije rezultata na širu populaciju. Podaci su prikupljeni metodom samoprocjene, koja može biti podložna pristrasnosti društveno poželjnih odgovora. Buduća istraživanja bi trebala da uključe longitudinalni dizajn kako bi se utvrdio pravac povezanosti između ispitivanih varijabli, kao i šire sociodemografske grupe radi bolje opšte primjenjivosti rezultata. Za supskalu koja mjeri dimenziju „tolerisanje” potrebno je unapređivanje skale u vidu dodavanja većeg broja ajtema koji bi bolje pokrili konstrukt.

LITERATURA

- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Aldine.
- Campbell, A. (1976). Subjective measures of well-being. *American Psychologist*, 31(2), 117–124. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.31.2.117>
- Cutuli D. (2014). Cognitive reappraisal and expressive suppression strategies role in the emotion regulation: an overview on their modulatory effects and neural correlates. *Frontiers in systems neuroscience*, 8, 175. <https://doi.org/10.3389/fnsys.2014.00175>
- Davidson, R. J. (1998). Affective style and affective disorders: Perspectives from affective neuroscience. *Cognition and Emotion*, 12(3), 307–330. <https://doi.org/10.1080/026999398379628>
- Davidson, R. J. (2003). Darwin and the neural bases of emotion and affective style. *Proceedings of the New York Academy of Sciences*, 1000(1), 316–336. <https://doi.org/10.1196/annals.1280.014>
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542–575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>

- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Field, A. P. (2018). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics* (5th ed.). SAGE Publications.
- Garnefski, N., Kraaij, V., & Spinhoven, P. (2001). Negative life events, cognitive emotion regulation, and emotional problems. *Personality and Individual Differences*, 30(8), 1311–1327. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00113-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00113-6)
- Green, S. B. (1991). How Many Subjects Does It Take to Do a Regression Analysis? *Multivariate Behavioral Research*, 26(3), 499–510. DOI: 10.1207/s15327906mbr2603_7
- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology*, 2(3), 271–299. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.271>
- Gross, J. J., & John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 348–362. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.348>
- Gross, J. J. (2008). Emotion and emotion regulation: Personality processes and individual differences. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed., pp. 701–724). The Guilford Press.
- Gross, J. J. (2015). Emotion Regulation: Current Status and Future Prospects. *Psychological Inquiry*, 26(1), 1–26. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2014.940781>
- Haga, S. M., Kraft, P., & Corby, E.-K. (2009). Emotion regulation: Antecedents and well-being outcomes of cognitive reappraisal and expressive suppression in cross-cultural samples. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*, 10(3), 271–291. <https://doi.org/10.1007/s10902-007-9080-3>
- Hickson, J., Housley, W. F., & Boyle, C. (1988). The relationship of locus of control, age, and sex to life satisfaction and death anxiety in older persons. *The International Journal of Aging & Human Development*, 26(3), 191–199. <https://doi.org/10.2190/E5CK-THBM-QVQG-C3DN>
- Hofmann, S. G., & Kashdan, T. B. (2010). The Affective Style Questionnaire: Development and psychometric properties. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 32(2), 255–263. <https://doi.org/10.1007/s10862-009-9142-4>
- Hofmann, S. G., Heering, S., Sawyer, A. T., & Asnaani, A. (2009). How to handle anxiety: The effects of reappraisal, acceptance, and suppression strategies on anxious arousal. *Behaviour Research and Therapy*, 47(5), 389–394. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2009.02.010>
- Izard C. E. (1992). Basic emotions, relations among emotions, and emotion-cognition relations. *Psychological review*, 99(3), 561–565. <https://doi.org/10.1037/0033-295x.99.3.561>
- John, O. P., & Gross, J. J. (2004). Healthy and unhealthy emotion regulation: personality processes, individual differences, and life span development. *Journal of personality*, 72(6), 1301–1333. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2004.00298.x>
- Lazarus, R. S., & Alfert, E. (1964). Short-circuiting of threat by experimentally altering cognitive appraisal. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 69(2), 195–205. <https://doi.org/10.1037/h0044635>
- Mauss, I. B., Levenson, R. W., McCarter, L., Wilhelm, F. H., & Gross, J. J. (2005). The tie that binds? Coherence among emotion experience, behavior, and physiology. *Emotion (Washington, D.C.)*, 5(2), 175–190. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.5.2.175>
- Penezić, Z. (1996). Teorije, mjerenja i korelati zadovoljstva životom. *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru, Razdio filozofije, psihologije, sociologije i pedagogije*, 35(12), 95–113. <https://doi.org/10.15291/radovifp-sp.2667>
- Schutte, N.S., Manes, R.R. & Malouff, J.M. Antecedent-Focused Emotion Regulation, Response Modulation and Well-Being. *Curr Psychol* 28, 21–31 (2009). <https://doi.org/10.1007/s12144-009-9044->
- Sheldon, K. M., Ryan, R. M., Rawsthorne, L. J., & Ildardi, B. (1997). Trait self and true self: Cross-role variation in the Big-Five personality traits and its relations with psychological authenticity and subjective well-being. *Journal of personality and social psychology*, 73(6), 1380.
- Shin, D. C., & Johnson, D. M. (1978). Avowed Happiness as an Overall Assessment of the Quality of Life. *Social Indicators Research*, 5(4), 475–492. <http://www.jstor.org/stable/27521880>
- Totzeck, C., Teismann, T., Hofmann, S. G., von Brachel, R., Zhang, X. C., Pflug, V., & Margraf, J. (2018). Affective styles in mood and anxiety disorders – Clinical validation of the “Affective Style Questionnaire” (ASQ). *Journal of Affective Disorders*, 238, 392–398. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.05.035>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics* (5th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Tugade, M. M., & Fredrickson, B. L. (2004). Resilient Individuals Use Positive Emotions to Bounce Back From

Negative Emotional Experiences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 320–333. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.2.320>

Žuljević, D., Radović, D., & Gavrilov Jerković, V. (2013). Psihometrijska provera i validacija Upitnika afektivnih stilova na srpskom uzorku. *Primenjena psihologija*, 6(1), 45–65. <https://doi.org/10.19090/pp.2013.1.45-65>

IMPORTANCE OF AFFECTIVE EMOTIONAL REGULATION FOR LIFE SATISFACTION

Authors: LUKA MIHAILO LAZIĆ, Tatjana Kraljević

Email: laziclukamihailo@gmail.com

Mentor: Prof. Nataša Kostić

Faculty of Philosophy, University of East Sarajevo

Introduction: Affective style is an interindividual difference in sensitivity to emotions and their regulation. Three styles have been identified. The concealing style has a tendency to conceal and avoid emotions. The adjusting style reflects adaptability to situational requirements. The toleration style reflects comfort and necessity in response to emotions and to perceived emotions without any effort to combat those feelings. Life satisfaction refers to the cognitive process of judgment. It consists of having resources, satisfaction of needs and desires, participation in self-realization activities, and comparison with others and past experiences. Some affective styles effectively regulate the experience and expression of emotions, while other strategies have obviously unintended, counterproductive effects.

Aim: To examine the association among affective styles and their predictive value for life satisfaction.

Materials and Methods: A battery of tests with socio-demographic questions, a life satisfaction scale, and a scale for measuring affective styles were used. The battery of tests was distributed online.

Results: Statistically significant correlations between the dimensions of adjustment and tolerance with life satisfaction were obtained. It was also found that the adjustment dimension is a significant positive predictor, and the masking dimension is a significant negative predictor of life satisfaction.

Conclusion: The obtained statistically significant results suggest that emotional regulation, and especially styles of its regulation, play a significant role in the correlation and prediction of life satisfaction. The relationship between these variables is explained through the theory of the three-dimensional model of affective styles. The results of this study contribute to a better understanding of the poorly researched theoretical explanation of the role of affective styles in emotional regulation and the way emotional regulation relates to life satisfaction.

Keywords: emotional regulation styles; life satisfaction; correlation; prediction

ИДЕЈА „БОЖАНСКОГ КРАЉА” У ФАРАОНСКОМ ЕГИПТУ И ПРЕКОЛОНИЈАЛНОЈ АФРИЦИ У УПОРЕДНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ*

Аутор: ЛУКАШ БИРСКИ

Имејл: lukasz.byrski.uj@gmail.com

Филолошки факултет Јагелонског универзитета

Увод: Велики део историје претколонијалне Африке је непознат због недостатка писмених система јужно од Сахаре. Сачувани усмени извори су непотпуни. Истраживачи се ослањају на арапске хронике, записе европских путника и савремене афричке традиције како би реконструисали прошлост. Чарлс Габријел Селигман је дефинисао „божанског краља” као владара који: 1) има моћ над природом; 2) служи као динамички центар универзума, са строго регулисаним радњама које утичу на сва бића и 3) мора бити убијен ако му моћ ослаби, да би заштитио свет. Овај опис се односи и на владаре древног Египта.

Циљ: Овај рад је посвећен теми божанских краљева, сличностима и разликама између концепта на афричком континенту.

Материјал и методе: Истраживање користи извештаје које су објавили антрополози. Извештаји су забележили одређене афричке обичаје. Ови обичаји се затим упоређују са изворима из древног Египта. Користиће се аналитичка метода.

Резултати: Резултати анализе показују да древне египатске традиције нису потпуно одвојене од афричке позадине и да ову везу не треба занемарити при тумачењу древних египатских обичаја.

Закључак: Египатски фараон је отелотворио афричку традицију „божанског краља”, где је фестивал Сед заменио ритуално краљеубиство, какво се виђа у другим афричким културама. Иако су били поштовани, фараони су и даље сматрани смртницима, што је очигледно у историјским покушајима атентата. Овај двоструки поглед одражава идеју „Небеског мандата”: ако превлада хаос, владар није истински божански. Обичаји попут брака између браће и сестара издвајају божанске краљеве, појачавајући њихов јединствени статус. Генерално, египатско краљевство дели јаке везе са ширим афричким традицијама.

Кључне речи: божански краљ, фараон, древни Египат, претколонијална Африка, антропологија, краљеубиство.

УВОД

Историја преколонијалне Африке остаје углавном мистерија. Народи који су живели јужно од Сахаре нису развили системе писања. Сачуване су само усмене информације, и нажалост, оне су непотпуне. Истраживачима историје овог континента помажу арапске хронике и извештаји европских путника. Обичаји се могу делимично реконструисати на основу традиција које су неговала савремена афричка племена. То није био случај у старом Египту, који пружа бројне писане изворе у облику хијероглифских натписа, папируса и других материјала, као и извештаје

* Желео бих да се захвалим RKN UJ – Савету студентских клубова Јагелонског универзитета на финансијској подршци за учешће на овој конференцији

древних путника из других земаља, попут Херодота.

Пре око 5.000 година, Сахара је доживела брзе климатске промене, трансформишући „зелену Сахару” у пустињу, процес за који истраживачи процењују да се догодио у року од три до четири генерације, односно око 100 година [Kędzierski, 2025]. Део становништва, приморан да се пресели из овог подручја, завршио је у долини Нила, док су се други преселили јужно од Сахаре. Стога је поређење степена културних сличности између ових региона важно истраживачко питање. Један од обичаја који се налази у оба региона јесте приписивање божанских атрибута владарима. Овај рад ће се бавити овим питањем.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ

Материјали коришћени за анализу потичу из арапских хроника и радова антрополога који су проучавали одређена афричка друштва. Они ће бити упоређени са информацијама прикупљеним из египатских извора у вези са темом рада. Међутим, пре тога, требало би представити теоријски оквир за концепт који се разматра.

Према антрополошкој дефиницији „божанског краља” Чарлса Габријела Селигмана, такав владар мора да испуњава три услова: 1) „имати моћ над природом”; 2) „бити динамични центар универзума чији поступци и животи утичу на сва бића и стога морају бити строго регулисани”; 3) „бити убијен када његова моћ ослаби, како би се спречило да свет падне са човекобогом” [Richards, 1968, str. 23].

Горе наведена дефиниција биће поменута у упоредној анализи у одељку за дискусију.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

ЗАПАДНА АФРИКА

Најранији извори (искључујући Египат), полулегендарни, постоје о краљевству Гана у Западној Африци. Према хроници „Тарих ал-Судан” из 17. века, коју је написао Абд ар-Рахман ал-Сади из Тимбуктуа, први владар ове државе био је Кајамага, што на језику Уакоре значи „краљ злата” [WHS, 2007, str. 157]. Ово име добро илуструје чињеницу да су владари Гане имали монопол на рударство и трговину златом, које је служило као валута. Локалним трговцима је било дозвољено да испирају златни песак из речних корита. Дотично злато је симболизовало владара и било је и боје сунца. Међу народом Ашант са Златне обале, краљ се звао Асантехене; један дански путник га описује као „блиставог од златне прашине која се лепи за његово намазано тело”. Даље помиње да је седео на блоку злата, близу дрвета са златним лишћем и грамама, и да су му се поданици обраћали са „Свевишњи, Ватрено обојени” [Parrinder, 1956, 113]¹. Након смрти, тело божанског краља је такође посуто златним прахом, који је коришћен за пуњење седам рупа на телу, након чега је тело стављено у ковчег.

Још један пример су Јорубе, који су насељавали земље источно од Ашантија у Гвинејском заливу. Међу Јорубама Нигерије постоји мит о легендарном краљу Шангу, за кога се говорило да је био четврти владар овог племена у граду Оцо. Овај краљ је имао на располагању два генерала, позната по својој љубави према рату и утицајнија од њега самог. Читава земља је била опустошена ратовима. На наговор своје жене, одлучио је да их окрене једног против другог и тако елиминише бар једног. На крају, Гбонка је изашао као победник у двобоју, пошто је претходно отишао код врача

¹ „Supreme, Fire-coloured”.

који су користили магију да га учине имуним и на стреле и на ватру. Након победе, Гбонка је наредио да се запали, а када је био неповређен, Шанго је био приморан да попусти – отишао је у шуму и обесио се. Убрзо су се на његовом гробу појавили ланци, а он се уздигао на небеса и постао један од богова. Његова жена, Оца, по којој је народ Јоруба назвао реку Нигер, учинила је исто. Шанго је од тада постао бог грома и муње, којима погађа клеветнике и прекршиоце заклетве [Goraj et al., 2007, str. 78–79]. Јоруба краља зову „Оба”, што је положај изабраног из краљевске лозе. Оба се сматра светим, јер потиче од заједничког претка свих племена, Одудува, који је основао свети град Ифе. Његово крунисање је јединствено – фраза, која се у нашем разумевању преводи као „постати краљ”, дословно значи „појести краља” – и изабрани краљ је приморан да поједе срце свог претходника као ритуални оброк. Ако то не учини, заједница може да се побуни и захтева свргавање владара, јер „није постао прави краљ” = „није појео краља”.

Слично томе, када владар Абеокуте у Западној Африци, познат као Алаке, умре, његова глава се одсеца и поклања новом владару, што тада постаје фетиш. Да би стекао магијску моћ својих предака, нови краљ мора да поједе комад меса свог претходника — језик главе се одсеца и даје му се да једе [Frazer, 1922].²

Наследник владара народа Јоруба добија, након испуњења своје ритуалне обавезе, своје инсигније: „круну” са перлама, краљевску одору, коралне ланце, скиптар и „Мач милости”. После пет дана, ходочашће у храм у светом граду Ифеу и добија „Мач правде”. После још пет дана, ходочашће у светилиште бога рата и моли се за мирну владавину. Тек тада може ући у своју палату и преузети дужност [Parrinder, 1956, str. 116].

У прошлости, Јоруба су такође веровали да ако се роб жртвује богу Огуну пре војне експедиције, несрећна особа ће се поново родити као краљ [Goraj et al., 2007, str. 129].³

Када би владар умро, достојанственици који су добровољно извршили самоубиство, сматрајући то највишом чашћу, сахрањивани су са њим. У краљевству Оцо, владареве жене су га такође пратиле. Ове особе су се звале Абобаку (аб-оба-ку), што значи „оне које умиру са краљем” [Goraj et al., 2007, str. 133].⁴ Пошто се владар сматрао светим, у Бенину је, на пример, сахрањен у седећем положају, као да још увек седи на престолу. Пре сахране, одржавала се велика жртва, током које су Абобаку могли да раде шта год желе. Овај обичај је вероватно имао за циљ да спречи интриге против владара током његовог живота. Међу овим племенима, ритуално убијање краља није практиковано у историјским временима, као што је био случај у бившој провинцији Нгоио у преколонијалном Конгу, где је краљ профилактички погубљен следећег дана како би се спречило да се разболи, што је имало катастрофалне последице по свет. То је такође било због чињенице да је свети краљ имао директну органску везу са космичким поретком, а свако оштећење његовог здравља или старење негативно је утицало на оне око њега [Westermarck, 1908, str. 22–24]. Уместо тога, међу Јорубама наилазимо на церемонију звану ориса, посвећену Јемоци (Јеманци). Јемоца је богиња вегетације, жетве и плодности, као и врачања. Током ове церемоније, изводи се ритуал у којем свештеница мора да носи на глави тиквицу која садржи опасно наелектрисање – моћ асе, која се сматра нестабилном и експлозивном. Тиква се не сме испустити, јер би то имало веома страшне последице по село и резултирало смрћу владара. Када свештеница стигне на престо, владар се пуни енергијом асе. Пажљивији поглед на овај догађај открива да је богиња Јемоца убила

2 J.G. Frazer, Chapter 27. Succession to the Soul Y: The Golden Bough (1922).

3 Пре него што је жртвован, роб је могао да користи шта год је желео [Goraj et al., 2007, str. 129].

4 „Данас га замењују, на пример, коза и бели петао” [Goraj et al., 2007, str. 133].

краља, исцрпљујући његову енергију, а истовремено му дајући нову енергију. Краљ ритуално умире и поново се рађа као нови владар; више није иста особа. Јорубе тада кажу: „Краљ није мртав” [Apter, 1991, str. 221–222].

ДРЕВНИ ЕГИПАТ

У раном периоду државности на географском подручју Египта (период Накада II и III), сличне карактеристике су вероватно приписиване владарима, али у историјским временима, заједно са друштвеним развојем, оне су делимично замагљене [Bator, 2007, str. 38]. Фараонова веза са светом богова изражавала се у титуларном повезивању првенствено са соларним божанством по имену Ра. Од четврте династије, познате и као „градитељи пирамида”, фараон је званично називан *sa R*’ – „син Ра” [Schneider, 2001, str. 25]. Пирамиде су биле повезане са веровањима о владару, а посебно са теолошким ставовима свештеника Хелиополиса, према којима су се владари Египта, након смрти, сједињавали са својим божанским оцем – Ра, и са њим путовали небом, утичући на животе свих становника „Две земље”, како су сами Египћани називали уједињено краљевство Горњег и Доњег Египта [Rachet, 2006, str. 269]. На овај начин се остварује прва карактеристика „божанског краља”, коју је идентификовао Ц.Г. Селигман, а која се тиче контроле над силама природе. Соларна природа пирамида изражена је у њиховој пажљиво полираној кречњачкој облози, која је до данас сачувана само фрагментарно и налази се *in situ* само на врху гробнице за коју се претпоставља да је изграђена за Куфуа (Кеопса). Ово је рефлектовало сунчеве зраке, стварајући оптичку илузију да су саме грађевине извори светлости. Идеологија која повезује владара са соларном симболиком кулминирала је током владавине следеће династије, пете, која је увела нови тип храмовне грађевине посвећене богу сунца Ра, такозвани „соларни храм”. Владавине прва три владара ове династије повезане су са легендом познатом као „Прича о чудесним догађајима”, сачуваном на папирусу Весткар. У њој се наводи да је њихов физички отац био сам бог сунца, чиме се пружа оправдање за горе поменути епитет [Hart, 2005, str. 126; Andrzejewski, 1958]. Осим овога, фараони су користили и друге титуле које су наглашавале њихово божанско порекло и легитимитет њихове моћи, нпр. „изабраник Ра”, „Ра је онај који га је родио” или „богат маатом [бог] Ра” [Schneider, 2001, str. 25–26].

Фараон је, такође, био повезан са соларном симболиком кроз своју идентификацију са Хорусом – сином бога сунца, приказаним као соко – много ранијим титуларним именом од претходно поменутог, које је наглашавало везу владара са Ра. Међутим, свој коначни облик је добило као прво краљевско име – такозвано „Хорусово име” – у средини Старог краљевства, иако је слика бога сокола већ пратила краљевску симболику још од пре првог уједињења Египта и током владавине династије „0” (око 3150–3050. п. н. е.) [McDermott, 2002, str. 82; Bator, 2007, str. 38–39; Traunecker, 2007]. Следеће име, првобитно друго, али у проширеном облику титуларног имена треће, описује владара као „Златни Хорус” или „Златно Сунце” (*нубџи*) [Bator, 2007, str. 39]. Једна теорија такође тврди да друго име: *nbtj* (*небџи*), или „Две богиње”, и термин *nsw-bit* (*несу биџи*), који претходи четвртом имену, које се преводи као „Краљ Горњег и Доњег Египта”, указују на двоструку функцију владара – божански и краљевски аспект, изражен кроз заштиту две богиње: лешинара Нехбет (Горњи Египат) и кобре Ваџет (Доњи Египат) и симболику биљке папируса и пчеле (*несу бит* дословно значи: „Онај који припада биљци папируса и пчели”, симболизујући Горњи и Доњи Египат, респективно) [Hart, 2005, str. 126–127; McDermott, 2002, str. 82–85].

Од свих ових епитета, посебно је значајан епитет Усер-Маат-Ра, који значи „Ра

богат маатом”. Концепт маата је изузетно сложен концепт, прилично тежак за објашњење. Дословно схваћен, може се превести као „правда” или „закон”, али то не исцрпљује његово значење. Египћани су га такође схватили као „хармонију” или „космички поредак” [Rachet, 2006, str. 192]. Фараон је, у извесном смислу, држао космичку хармонију коју му је поверио бог сунца – Ра, као свој намесник у земаљском царству, бивајући његов чувар и гарант [Schneider, 2001, str. 22; Bator, 2012, str. 242]. Међутим, његова смрт или период између владавина третирани су као период хаоса – ера у којој је маат поремећен [Byrski, 2012, str. 25]. Да би се то спречило, краљ је сваких 30 година морао да одржи ритуал под називом Хеб Сед или „Празник краљевских јубилеја”, такође познат једноставно као Сед. Током овог ритуала, владар је повратио своју „моћ” и било му је дозвољено да настави да влада [Rachet, 2006, str. 342]. Име овог празника потиче од архаичног божанства шакала по имену Сед, чији је епитет вероватно био Вепвавет (Упваут), што значи „Отварач стаза [у подземљу]”, што је касније постало име посебног божанства. То је поткрепљено чињеницом да је и он приказиван као шакал, а владар је поистовећен са Вепваветом, који је носио епитет „Брзи лутајући шакал” када је бранио границе државе [Pinch, 2002, str. 213]. Што се схватало као способност владара да одржава космички поредак.

Тачан редослед ритуалних активности које је фараон морао да обави током церемоније Хеб Сед није сасвим јасан. Познато је да је део церемоније укључивао подизање стуба Џед, који симболизује регенерацију виталних снага владара. Овоме је понекад претходила симулирана битка између две стране, представљајући вечну борбу између сила реда и хаоса [Pinch, 2002, str. 128]. Краљ је, такође, морао да покаже физичку снагу. Симбол Џеда, који приказује стуб трске, на крају је постао кичма бога Озириса, кога је, према једном миту, раскомадао његов брат Сет – божанство које персонификује силе хаоса – у његовој жељи да преузме власт над државом. Хијероглифски симбол који приказује стуб Џеда исписује речи које значе „стабилност” или „непроменљивост” [Pinch, 2002, str. 127]. Обележавање фестивала Сед не разликује египатског фараона од афричких „божанских краљева”. Постоје неке сличности са концептима из других региона континента током претколонијалног периода. На пример, ашантски поглавари и владари Златне обале морали су бити у одличној физичкој кондицији, јер је, због њихове везе са космичким поретком, свако оштећење њиховог здравља могло довести свет до катастрофе. Могли су бити свргнути ако су имали одређене мане или болести (нпр. алкохолизам, лудило, импотенција) или ако су били изузетно окрутни [Parrinder, 1956, str. 111]. Њихова сфера деловања обухватала је посредовање између народа и краљевских предака, обављање ритуала и вођење верских церемонија [ERŚ, 2005, str. 15]⁵. Крунисање подразумева подизање изабраног краља изнад Златне столице. Након овог догађаја, божански краљ не сме додирнути земљу, да не би дошао у сукоб са духом земље. Такође, мора да се уздржи од јела или пића у јавности, а ако то учини, све се педантно сакупља у хаљину која се носи испред њега. Ако се владар појави у јавности на церемонијама, увек се носи изнад земље [Eliade, 1993, str. 21]⁶. Карактеристична одлика западноафричких култура била је церемонијална аудијенција код владара, означена ударањем будњева, током које су поданици примљени владару падали ничице, а главе су им посипане песком или земљом.

5 „[...]Свети краљ царује, али не влада” [ERŚ, 2005, str. 15: Afrykańskie religie rodzime / afrykańskie religie tradycyjne].

6 „У неким земљама краљ не може да додирне земљу, јер би је уништио силама концентрисаним у њему; зато га морају носити или мора да хода по теписима итд.” [Eliade, 1993, str. 21].

ЗАКЉУЧАК

Као што се може видети, египатски владар се савршено уклапа у традицију „божанског краља” која се неговала широм континента. Фестивал Сед у старом Египту је стога био замена за стварно ритуално убијање краља и представљао је развој овог обичаја, слично церемонији Ориса коју су развили Јорубе из Западне Африке. Владар старог Египта поседовао је све одговарајуће атрибуте „божанског краља” поменутог на почетку. Међутим, он је испунио своју улогу у сложенијем друштву. С једне стране, веровало се да владар обезбеђује космички поредак, али с друге стране, сматран је обичним смртником, што доказују покушаји атентата на краља документовани у судским документима, као што је атентат на Рамзеса III. Иако су се сматрали светогрђем, сама чињеница да су почињени показује да владар није доживљаван као свемоћно божанство. Овај дуализам египатског владара, о коме расправљају многи научници, не доводи у питање фараонову идентификацију са „божанским краљевима”, већ сугерише каснији развој концепта моћи у концепт који подсећа на онај из далеке Кине, наиме идеју такозваног „Небеског мандата”. Другим речима, ако свет падне у хаос, то значи да престо не заузима „божански владар”, већ обичан смртник који може бити свргнут или чак убијен [Bator, 2007, str. 42]. Фараон је такође испуњавао све ритуалне захтеве „божанског краља”, укључујући и кршење најчешћег табуа: женидбу са сестром. Сврха таквог обичаја у преколонијалним афричким друштвима била је да се владар разликује од обичних смртника симболичним ослобађањем од свих људских заповести и забрана [Tymowski, 1996, str. 748–749]. На питање да ли се египатски фараон може тумачити као афрички „божански краљ”, одговор изгледа потврдно. Међутим, сличности између Фестивала краљевског јубилеја и обичаја из унутрашњости континента додатно наглашавају ређе изложен афрички аспект египатске цивилизације.

ЛИТЕРАТУРА

- Apter A., *The Embodiment of Paradox: Yoruba Kingship and Female Power*, *Cultural Anthropology*, 1991, 6, 2, 212–229.
- Bator W. (2007). Faraon – boski protektor Egiptu i jego niebiańscy patroni. Y: N. Alekszejenko, J. Babinow, H. Hoffmann (Eds.). *Heavenly Patrons and Earthly Ministry of Religion. Sacrum et Profanum III*, Sevastopol: National Preserve of Tauric Chersonesos. 37–43.
- Bator W. (2012). *Religia starożytnego Egiptu. Perspektywa religioznawcza*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Byrski Ł., Dusza uwieczniona w kamieniu – znaczenie imienia w wierzeniach staroegipskich, *Maska. Magazyn antropologiczno-społeczno-kulturowy*, 2012, 16, 18–29.
- Eliade M. (1993). *Traktat o historii religii*, Łódź: Opus.
- ERŚ: *Encyklopedia: Religie Świata. Encyklopedia Gazety Wyborczej* (2005). J. Rawicz, Z. Bydlińska-Czer-nuszczuk, E. Maziarska, W. Ostrowska (Eds.). Kraków: Mediasat Poland.
- Frazer J.G. (1922). *The Golden Bough*. доступно на: <http://www.sacred-texts.com/pag/frazer/index.htm>.
- Goraj N., Cieślewska J., Turowska-Rawicz M., Kałużna-Ross J. (2007). *Mitologie Świata: Mitologia ludów Czarnej Afryki*. Warszawa: New Media Concept / Rzeczpospolita.
- Hart G. (2005). *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*. London–New York: Routledge.
- Kędzierski M., Zielona Sahara, czyli jak powstał starożytny Egipt, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, 2025, доступно на: https://nauka.uj.edu.pl/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leL-0jYQen/74541952/155929556.
- McDermott B. (2002). *Odczytywanie hieroglifów egipskich*. Warszawa: Muza.
- Parrinder E.G., *Divine Kingship in West Africa*, *Numen*, 1956, 3, 2, 111–121.
- Pinch G. (2002). *Handbook of Egyptian Mythology*. Santa Barbara–Denver–Oxford: ABC-CLIO.
- Rachet G. (2006). *Słownik cywilizacji egipskiej*. Katowice: Książnica.
- Richards A.I., *Keeping the King Divine*, *Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain*

- and Ireland, 1968, 1968, 23–35.
- Schneider T. (2001). *Leksykon faraonów*. Warszawa-Kraków: PWN.
- Traunecker C. (2007). *Bogowie Egiptu*. Warszawa: Agade.
- Tymowski M. (1996). Systemy polityczne. Społeczeństwa bezpaństwowe i państwowe Afryki przedkolonialnej. Y: M. Tymowski (Ed.), *Historia Afryki do początku XIX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 732–765.
- Westermarck E., The Killing of the Divine King, *Man*, 1908, 8, 22–24.
- WHŚ: *Wielka historia świata*, tom 18: *Średniowiecze* (2007). Warszawa: Oxford Educational. 146–163.

IDEA OF “DIVINE KING” IN PHARAONIC EGYPT AND PRE-COLONIAL AFRICA IN COMPARATIVE PERSPECTIVE

Author: ŁUKASZ BYRSKI

Email: lukasz.byrski.uj@gmail.com

Faculty of Philology, Jagiellonian University

Introduction: Much of pre-colonial Africa's history is unknown due to a lack of writing systems south of the Sahara. Surviving oral accounts are incomplete. Researchers rely on Arabic chronicles, European travelers' records, and present-day African traditions to reconstruct the past. Charles Gabriel Seligman defined a "divine king" as a ruler who: 1) has power over nature; 2) serves as the universe's dynamic center, with strictly regulated actions influencing all beings; and 3) must be killed if his power wanes, to protect the world. This description also applies to the rulers of ancient Egypt.

Aim: This study is dedicated to the topic of divine kings and the similarities and differences between the concept of divine kingship on the African continent.

Materials and Methods: The paper uses reports published by anthropologists. The reports recorded certain African customs. These customs are then compared with sources from ancient Egypt. The analytical method was used.

Results: The results of the analysis demonstrate that ancient Egyptian traditions are not entirely disconnected from their African background, and this relationship should not be overlooked in interpreting ancient Egyptian customs.

Conclusions: The Egyptian pharaoh embodied the African “divine king” tradition, with the Sed festival replacing ritual regicide, as seen in other African cultures. Although revered, pharaohs were still considered mortal, as evidenced by historical assassination attempts. This dual view echoes the “Mandate of Heaven” idea: if chaos prevails, the ruler is not truly divine. Customs like sibling marriage set divine kings apart, reinforcing their unique status. Overall, Egyptian kingship shares strong ties with broader African traditions.

Keywords: divine king; pharaoh; ancient Egypt; pre-colonial Africa; anthropology; regicide

PEJN, REPUBLIKANIZAM I BIBLIJA: „COMMON SENSE” KAO JEVANĐELJE AMERIČKE REVOLUCIJE

Autor: MIHAILO DUBOVINA

e-mail: mimikus151@gmail.com

Mentor: prof. dr Darko Đogo

Filozofski fakultet Pale Univerziteta u Istočnom Sarajevu

Uvod: Tomas Pejn, rođen u Detfordu, u Engleskoj, u atipičnoj porodici od oca Džozefa, kvekera i zanatlije, i majke Frances, anglikanke i ćerke advokata, više od tri i po decenije svog života nije bio ništa više od jednog od mnogih predstavnika engleske radničke klase. Svojim odlaskom u Ameriku postaje jedna od ključnih figura predstojeće revolucije i pisac poznatog pamfleta, kojim će da uzdrma temelje britanskog imperijalizma i odlučno, na temeljima Biblije, suprotstavi se principu kraljevske vlasti.

Cilj: Analizirati odnos između Pejnovе političke ličnosti, republikanskih principa koje on iznosi u „Common Sense-u”, te biblijskog teksta u propagandno-ideološkom smislu, kako bi se mogao bolje razumjeti epohalni značaj Pejnovе političke misli iskazane u njegovom, vjerovatno, najpoznatijem pamfletu.

Materijali i metode: Primarna literatura u radu bio je sam „Common Sense”, te pored njega Biblija. Osim toga, za potrebe pisanja rada korišteno je više nam dostupnih prethodno objavljenih Pejnovih biografija, kako bi se razumjele životne okolnosti koje su Pejna navele da napiše svoj „Common Sense”. Za bolje razumijevanje Pejnovе političke misli u samom pamfletu korištene su različite literarne, uporedne literarne, filozofske i istorijske analize djela.

Rezultati: Uprkos različitim uticajima spolja, možemo konstatovati da je Pejnova politička misao autentična i neponovljiva. Svojim nenadmašnim stilom Pejnov pamflet se proslavio kao svojevrsan bestseller u Americi, ali i širom Evrope. Iako biblijski stihovi o Gideonu i Samuilu (Knjiga o sudijama i Prva knjiga o Samuilu) zauzimaju centralno mjesto, Pejn se referiše i na druge starozavjetne knjige poput Knjige izlaska, Knjige stvaranja, a postoje i tragovi mogućeg uticaja novozavjetne misli na Pejna.

Zaključak: Pejn narativ o biblijskoj osudi monarhije kombinuje sa idejom o američkoj izuzetnosti i posebnosti na taj način stvarajući kod čitalaca predstavu o američkoj republikanskoj revoluciji kao jedinom ispravnom, ali i jedinom mogućem rješenju političke krize.

Ključne riječi: Tomas Pejn, republikanizam, Biblija, Common Sense, Amerika, revolucija.

UVOD

Život **Tomasa Pejna**, pisca „*Common Sense-a*”¹ i jednog od američkih očeva osnivača, prije pisanja njegovog najpoznatijeg djela, koje će zauvijek promijeniti tok kako političke

1 Sintagma i izraz „*Common Sense*” kako navodi Oven (1984) ima dvojako značenje. S jedne strane ono može značiti latinski „*census communus*”, dakle opšti konsenzus zajednice o nekom pitanju, u nekom smislu ono što Ruso naziva „*volunte generale*”. S druge strane, ono se danas često prevodi kao „zdrav razum” i označava reakciju na nejasne metafizičke principe koji nemaju dodira sa realnošću. Oven zaključuje da je ovo drugo u pitanju (str. 47–48). Ipak, mi u daljem radu zadržavamo originalni naziv djela smatrajući ga efektivnijim od njegovog pukog prevoda, a čitaocu ostavljamo da, po volji, razmatra pravo značenja naziva Pejnovog pamfleta kako nam to ovdje nije tema rada.

istorije, tako i istorije političke misli, nestvarno je ispunjen različitim, gotovo filmskim epizodama neočekivanih uspona i padova, te nadanja, uspjeha i razočaranja da izgleda kao svojevrstan triler koji se istorijski desio. Kako Fruhtman (1994/1996) za Pejna navodi: „Nekoliko puta on se oprobao kao tvorac šipki za ženske korsete, u vještini svoga oca, i propao. Probao je dvaput da bude prikupljač poreza, i iz vrlo različitih razloga, oba puta je otpušten. Nije mogao da zadrži svoj posao kao učitelj. Probao je da drži prodavnicu tobako dobara. Otišla je u bankrot. Ženio se dvaput: njegova prva žena umrla je samo nekoliko mjeseci nakon njihovog braka; on i njegova druga žena su se razdvojili nakon tri godine” (str. 16). Iako ovo Fruhtman navodi da pokaže kako je Pejnov život prije njegove 37. godine i odlaska u Ameriku bio ispunjen neuspjesima, ipak se mora Pejnu priznati snažna odlučnost i nepokolebljivost njegova karaktera. Citirajući Best (1927/2020): „Tvorač korseta bez para na granici srednjih godina emigrira u potrazi za poslom i postaje sredstvo otimanja velikog kolonijalnog posjeda od moćnog carstva. To je avantura uzbudljivija od najluđe fikcije i kamen-temeljac američke istorije o kome većina Amerikanaca ne zna ništa.” Po dolasku u Ameriku napisao će djelo koje će ne samo podstaći revoluciju i odlučno podići borbeni moral kolonista, nego koje će i iz temelja promijeniti smisao biblijskog shvatanja političkog uređenja društva kao i političko shvatanje same Biblije. Paradoksalno, iako se prosvjetiteljstvo obično povezuje sa sekularizacijom društva i slabljenjem uticaja Crkve, nigdje se sa takvom žestinom ne raspravlja o političkom smislu i značenju Biblijskih poglavlja kao u anglofonom svijetu 17. i 18. vijeka. Pejn okreće naglavačke teoriju Božanskog prava. Hobsov Levijatan i Filmerov Patrijarh bačeni su u zapečak istorije! Monteskieov geografski determinizam i Lokov umjereni liberalizam ograničene i podijeljene vlasti odbačeni su kao zastarjeli i suvišni! Došao je prekretni momenat u istoriji čovječanstva – revolucija je stupila na scenu! Pejn (1776) u svom pamfletu jasno proklamuje: „U Americi zakon je kralj!” i nastavlja: „Kao što je u apsolutnim monarhijama kralj zakon, tako u slobodnim zemljama zakon treba da bude kralj, i to ne treba da bude niko drugi!” (str. 18).

Dalji rad namjeravamo podijeliti na tri dijela. U prvom dijelu ćemo se pozabaviti biografskim pretpostavkama Pejnovog biblijskog republikanizma: gdje je rođen i kako su njegov odgoj i njegovo odrastanje uticali na kasnije izražene stavove u njegovom čuvenom pamfletu? Iz kakvog je društvenog sloja dolazio i čime se bavio? Prema čemu je pokazivao sklonosti? Kako je dospio u Ameriku i šta ga je nagnalo da napiše pamflet?

U drugom dijelu rada bavimo se značajem i originalnosti Pejnovе političke misli. Zašto je napisani pamflet imao epohalan značaj za „američki slučaj”? Da li je zaista Pejnova misao originalna? Da li je bilo uticaja prethodnika na njegovo djelo i ako jeste da li su oni bili direktni ili indirektni?

U trećem dijelu bavimo se odnosom Pejnovе republikanske misli i biblijskih poglavlja. Koja biblijska poglavlja je Pejn koristio i na koji način ih je interpretirao da bi opravdao svoje republikanske ideje? Kako je Biblija Pejnu poslužila kao efikasno sredstvo u borbi protiv britanskog kolonijalnog imperijalizma? Kako je Pejn, koristeći se jezikom biblijskih metafora, opravdao potrebu za republikom i američkom nezavisnošću? Na kraju, ostaje nam da zaključimo temu.

BIOGRAFSKE PRETPOSTAVKE PEJNOVOG BIBLIJSKOG REPUBLIKANIZMA

Tomas Pejn rođen je 29. januara 1737. u Detfordu, gradiću udaljenom nekih osam kilometara od Londona (Fruhtman, 1994, str. 17; Kaye, 2005, str. 18; Keane, 1995, str. 3; Best, 1927/2020...). U istom Detfordu u kom se Pejn rodio postojala je porota, tamnica i vršena su redovna pogubljenja lopova i drugih osuđenih kriminalaca iz svih dijelova Norfoškog okruga (Keane, 1995, str. 3–10). Stoga, Kin (1995) slikovito naziva Pejna „dje-

tetom nasilja” (str. 3). Pejn je pritom rođen u vrlo atipičnoj porodici. Njegov otac Džozef Pejn i majka Frances Kouks razlikovali su se po starosnoj dobi, denominacijskoj pripadnosti i društvenom sloju iz koga su došli. Između Džozefa i Frances bilo je 12–13 godina razlike budući da je Frances rođena 1696/7, a Džozef tek 1708. Džozef je bio pripadnik kveker, male, povučene i od države često progonjene protestantske sekte; Frances je bila anglikanka, dakle, pripadnica engleske državne crkve. Iz ove konfesionalne mješavine izrodiće se Pejnova sklonost ka različitim religijskim pravcima i uvjerenjima, zavisno od perioda Pejnovog života: tokom jednog dijela svog života u Engleskoj prema metodistima, u Americi prema tzv. „slobodnim kvekerima”, kasnije tokom života prema deizmu. Možda i najznačajnija razlika je ona u društvenom položaju. Pejnov otac bio je dio niže do srednje klase zanatlija i po profesiji tvorac šipki za ženske korsete. Njegovo porijeklo nije bilo plemenito. Pejnova majka pripadala je višoj srednjoj klasi. Njeno porijeklo bilo je znatno uzvišenije. Izvjesni Džon Kouk bio je zamjenik zapisničara u Detfordu 1629, a njen otac Tomas Kouk bio je advokat (Kean, 1995, str. 15–17). Ne čudi što Best (1927/2020) Pejna u naslovu prvog poglavlja svoje biografije o njemu naziva „pobunjenikom u nastajanju”. Džordan (1973) ovo vidi kao jedan od motiva stvaranja revolucionarnog, mogli bismo reći monarhističkog mentaliteta kod Tomasa Pejna (str. 302). Budući da mu je od rođenja bila strana figura snažnog oca-vladara, to on istu tu figuru nije mogao da zamisli ni u politici. Takođe, važno je napomenuti da je Detford, grad u kome je rođen Tomas Pejn, bio ekonomski i politički dominiran i kontrolisan od strane bogate aristokratske porodice Graftona. U situaciji vrlo suženog prava glasa, oni su odlučivali o oba predstavnika koja je Detford slao u parlament, od čega je jedan morao biti iz njihove porodice (Kean, 1995, str. 14–16).

Sa 13 godina Pejn je krenuo da uči zanat svog oca. Tokom slobodnog vremena, otac bi Pejna podučavao o istorijskom iskustvu kvekerskog vjerskog pokreta tokom Engleske revolucije 1640-ih i 1650-ih. (Kaye, 2005, str. 22). Ovaj kvekerski uticaj je važan stoga što, kako objašnjava Kašatus (1984) religijska etika kveker, počiva na tri svjedočanstva: svjedočanstvu mira, svjedočanstvu jednakosti, te svjedočanstvu jednostavnosti (str. 39, 40). Sve troje može se lako prepoznati u Pejnovom poznatom pamfletu. Osim što se lako uvjeriti u jednostavnost Pejnovog stila, on (1776), na početku poglavlja „Misli o trenutnom stanju američkih poslova” kaže: „U narednim stranicama ne nudim ništa više od prostih činjenica, čistih argumenata, i zdravog razuma...” (str. 10). Pejn je, takođe, ostao tokom svog života poznat kao veliki egalitarista. U svom *Common Sense-u* u poglavlju „O monarhiji i nasljeđivanju” na samom početku Pejn (1776) navodi da je „ljudstvo bilo izvorno jednako prema poretku stvaranja”, te kaže: „ali tu je još jedna i velika razlika za koju nijedan istinski prirodan ili religijski razlog ne može biti pripisan, i to je podjela ljudi na KRALJEVE i PODANIKE” (str. 5). Takođe, Pejnova spremnost za rat, motivisana je vizijom trajnog mira: „Odvratno je razumu, univerzalnog poretku stvari svim primjerima iz prošlih doba, da pretpostavimo, da ovaj kontinent može dalje ostati subjekt ijedne strane sile”, te nakon par rečenica nastavlja: „Svaki mirni metod za pomirenje je bio neefikasan. Naše molbe su bile odbačene s prezirom, i samo imale sklonost da nas ubijede, da ništa ne laska sujeti ili potvrđuje tvrdoglavost kraljeva više od ponovljenog pisanja molbi – i ništa nije više doprinijelo od ove konkretne mjere da napravi kraljeve Evrope apsolutnim: posvjedočimo Danskoj i Švedskoj” (Paine, 1776, str. 14). Samo o kvekerskom uticaju na Pejna moglo bi se raspravljati nadugo i naširoko, ali to nam ovdje nije cilj, zbog toga što nam to jednostavno nije predmet našeg istraživanja. Umjesto toga, željeli smo navesti neke najočiglednije primjere koji svjedoče uticaj kvekerske religijske etike na Pejnovu političku misao.

Ipak, Kin (1995) je u pravu da religijski i, uopšte, sveukupan biografski uticaj na Pejnovu političku misao nije mogao dolaziti isključivo od kveker, (str. 18). Premu Keju (2005), Pejn je za vrijeme svog plaćenog pohoda na brodu „Kralj Pruske” mogao da nauči dosta o,

kako navodi, jednakosti, hrabrosti i zajedništvu (str. 23), a upravo bismo ove odlike mogli smatrati među ključnim vrijednostima republikanske ideologije. Kin (1995) bilježi da je Pejn kasnije pisao, kao odgovor na antidemokratsku Platonovu tvrdnju da su ignorantnoj posadi potrebni obrazovani kapetani, sljedeće: „nekoliko sposobnih i društvenih mornara će brzo poučiti...aktivne stanovnike kopna o zajedničkom radu oko broda” (str. 38).

Takođe, tokom svog prvog boravka u Londonu, nešto nakon vraćanja sa broda, Pejn je pohađao privatne časove Džejmsa Fergusona i Bendžamina Martina, obojice istaknutih putujućih predavača njutnovske nauke, zajedno sa drugim samoukim trgovcima i zanatlijama, željnim nauke, ali isključenim od pohađanja Kembridža i Oksforda, zbog svog klasnog porijekla, pola i neistomišljeništva. Tu se raspravljalo o najrazličitijim naučnim pitanjima, ali jedno od pitanja koje je bilo u centru pažnje bilo je pitanje raspravljanja o hrišćanskim doktrinama na osnovu hladnokrvnog empirizma naučnog razuma (Kean, 1995, str. 43–44).

Pejn je takođe mogao da izvježba svoj talenat propovjedništva kao potencijalni metodistički sveštenik u Sendviču (Kean, 1995, str. 46). Ovo nije dokazano, ali postoji lokalna legenda o tome da je Pejn služio kao independentistički ili metodistički sveštenik, ali kako su independentisti u to doba imali već svog sveštenika u Sendviču, to je ovo prvo malo vjerovatno. S druge strane, postoje dokazi da je Pejn u svom rodnom Detfordu čuo Džona Veslija, osnivača metodista, kako propovijeda. Takođe, metodizam je mogao da se poklapa sa Pejnovim uvjerenjima. Ova denominacija nastala je kao pokret unutar anglikanske crkve za pridobijanje širih i siromašnijih slojeva društva. Još za vrijeme Veslijevog života postaće samostalna crkva, ali će ih vladajuća elita upotrijebiti za borbu protiv skupine protestantskih zajednica poznate kao „disidenti”. Tako će metodisti postati *de facto* druga zvanična crkva Engleske. Sam Tomas Pejn je pritom bio anglikanac po majci, a kveker-„-disident” i zanatlija po ocu.

Važan period u Pejnovoj biografiji svakako je njegov drugi boravak u Londonu 1766. London u to doba bio je turbulentan grad i centar Engleske političke opozicije. Ovdje je djelovao popularni radikal Džon Vilks. Pejn je ovdje radio i kao učitelj engleskog u privatnoj dječijoj akademiji Danijela Nobla. Nobl je bio poznat po svojim opozicionim i slobodarskim stavovima, a imao je i veliku privatnu biblioteku. U to doba, posao učitelja smatran je drugorazrednim, ali je ovo iskustvo iz Londona moglo da pruži Pejnu široka politička znanja. Sve u svemu, kako navodi Fruhtman (1994/1996): „Pejnova politička edukacija, nema sumnje, počela je sa poznanstvima koja je napravio u Londonu u kasnim 1760-im i sa tekućim vijestima o Vilksovom slučaju” (str. 30). No, više od svega mogao bi biti značajan tamošnji Pejnov susret sa Džejmsom Fergusonom koji će ga naknadno upoznati sa Bendžaminom Frenklinom (Kean, 1995, str. 61).

Ipak, vrhunac njegovog političkog angažmana u Engleskoj predstavljao je njegov boravak u Levisu, gdje je po drugi put službovao kao poreznik, počevši od 1768. godine². Gradić je imao dugu istoriju vigovskog radikalizma i borbe za slobodu, jednakost i socijalnu pravdu počevši od Engleske revolucije 1640-ih. Od tada, iz Levisa su se birali isključivo dvojica radikala kao predstavnici u Parlamentu. Pejnov stanodavac Samuel Oliv, kod kog je Pejn bio smješten zahvaljujući svojim metodističkim vezama, uključio je Pejna u „Društvo Dvanaestorice” lokalno samoupravno pro-vigovski nastrojeno tijelo koje sem što je upravljalo gradom, je i biralo šerife. Ono je bilo jedna vrsta lokalne političke aristokratije čiji je član bilo teško postati, ali se na njega gledalo kao na čuvara revolucionarnih i slobodarskih tekovina mjesta. No, kako navodi Kin (1995), Pejnov politički angažman nije bio ograničen samo na Društvo dvanaestorice (str. 59). Pejn je takođe bio dio moćnog crkvenog tijela zvanog „Vestrija” pri Crkvi Svetog Mihaila. Kako Kin (1995) lijepo zapaža, ovo tijelo je bilo neka vrsta „lokalne države blagostanja” (str. 60). Obezbijeđivali su ulično

2 Prvi put Pejn je bio poreznik u periodu 1762–1765, prije dolaska u London.

svjetlo, opravljali puteve i zgrade, pomogali siročad i siromašne. Ipak, možda najvažnije za ovaj period Pejnovog života bilo je njegovo učešće u debatama „Kluba tvrdoglavih” u „Gostionici bijelo srce”³. Članovi „Kluba tvrdoglavih” okupljali su se svake sedmice u gostionici debatujući o lokalnim i širim političkim temama, poput Vilksove političke kampanje ili možda čak stanja u američkim kolonijama. Okupljanje kluba je trajalo do kasno u noć pa bi ujutru, po kuriru, bila dodjeljivana „Tvrdoglava knjiga” pobjedniku debate od prethodne noći. Pejn se toliko istakao u raspravi i toliko često pobjeđivao da je na knjizi pisalo: „Tvrdoglava knjiga ili Originalna knjiga prisutnosti. Napisana od _____, od Levisa, u Saseksu, i pregledana i ispravljena od Tomasa Pejna” (Kean, 1995, str. 68; Fruchtman, 1994/1996, str. 32). Pejnu je takođe bila posvećena i jedna pjesma „General Rata tvrdoglavih” (Kean, 1995, str. 69). Nema sumnje, ovdje je Pejnov govornički talenat došao do izražaja više nego igdje drugo do tad, a time je Pejn došao u centar lokalne pažnje i popularnosti. Boravak u Levisu mu je bez sumnje godio. Tokom 1772. godine Pejn piše svoj prvi pamflet „Slučaj poreskih činovnika” u kom opisuje loše finansijsko stanje svojih kolega koje je uzrok njihovog moralnog propadanja, te predlaže da se njihov status poboljša povećanjem plata. Tako Pejn kaže da „siromaštvo i prilika kvare mnoge poštene ljude” i da „jezik siromaštva gađa u srce... kao zvono” (Kean, 1995, str. 74). Svoje zahtjeve iznio je Parlamentu, a oni su naišli na jednoglasnu podršku poreznika širom okruga. Ipak, parlament je odbacio njegov zahtjev, a on je, sredinom aprila, zaprimio pismo u kom je obaviješten da je otpušten sa posla. Iste godine, Pejn je ušao u svoj drugi brak sa Elizabet Oliv⁴, ćerkom njegovog stanodavca Samuela Oliva, naslijedivši njegov trgovački posao. Međutim, i brak i posao, trpili su zbog Pejnovog političkog angažmana i na kraju propali. Sve je mirisalo na neuspjeh, Pejn se našao u nezavidnoj situaciji. Ipak, poznanstvo sa Frenklinom i Frenklinovo pismo svom sinu i zetu u Americi predstavljale za Pejna sudbonosnu životnu prekretnicu i učiniti da ovaj sin zanatlije, bivši poreznik i propali trgovac uskoro postane jedan od najistaknutijih velikana prosvjetiteljske revolucionarne misli i jedan od američkih očeva osnivača.

U pismu, datiranom na 30. septembar 1774, u kom Frenklin Pejna preporučuje svom sinu Vilijamu, tada kraljevskom guverneru Nju Džerzija i svom zetu Ričardu Baheu, tada osiguraču u Filadelfiji piše:

„Nosilac⁵, gospodin Tomas Pejn, mi je veoma dobro preporučen kao uman, cijenjen mladi čovjek. On ide u Pensilvaniju s namjerom da se tamo preseli. Ako biste mu mogli pomoći da se zaposli kao sveštenik, ili kao pomoćni učitelj u školi, ili kao pomoćni nadzornik (za sve to mislim da je veoma sposoban) tako da može da obezbijedi barem egzistenciju, dok se ne upozna i ne stekne znanje o zemlji, dobro biste učinili i mnogo biste zadužili vašeg odanog oca (Kaye, 2005, str. 28; Keane, 1995, str. 84; Fruchtman, 1994/1996, str. 38; Best, 1927/2020...)”

Pejn odlazi u Ameriku u oktobru 1774, te stiže 30. novembra u Filadelfiju, u Pensilvaniju, tada američku kolonijalnu prestonicu i budući prvi glavni grad Sjedinjenih Država nakon sticanja nezavisnosti od Britanije. U Americi Pejn postaje izvršni urednik, i zajedno sa Aitkenom, njegovim vlasnikom, osnivač „Pensilvanija magazina” (Kean, 1995, str. 93). Magazin bilježi rekordnu prodaju. Kašatus (1984) navodi da je za vrijeme svog boravka u Americi Pejn bio okružen krugom tzv. „slobodnih kveкера” koji su poput njega bili

3 Odabrali smo da prevedemo „Gostionica bijelo srce” u skladu sa nazivom White Hearth Inn koji se spominje. Međutim, po nekima, naziv bi mogao biti „Bijelo srce večernji klub” (White Hart Evening Club). Pogledati: Keane, 1995, str. 66.

4 Njegov prvi brak bio je sa Meri Lambert 1759–1760. koji se tragično okončao njenom smrću. Ovo je poslije ostavilo dubok trag u Pejnovom životu. Meri je zajedno sa djetetom u stomaku umrla na porođaju (prema: Keane, 1995, str. 49–53).

5 Džeferson piše pismo iz Londona svom sinu i zetu u Americi o Pejnu koji treba da ode u Ameriku. Stoga je Pejn „nosilac”, jer on sa sobom na putu nosi to pismo koje ga se tiče.

odrasli kao kvekeri, ali isključen iz zajednice zbog pro-revolucionarnih stavova i kršenja „svjedočanstva mira” (str. 46). Mada ovo Kašatus navodi kako bi dokazao svoju tezu da je gotovo u potpunosti uticaj kvekerske misli bio presudan za Pejna, sa čim ne možemo da se složimo, ovo je ipak vrlo zanimljiv biografski podatak jer svjedoči o interesantnoj mješavini kvekerske etike i vigovske ideologije kod Pejna. Ovo se, uostalom, potpuno uklapa sa onim što Fruhtman (2009) kaže- da je Pejn „kao disident, u njegovom slučaju kveker, usvojio radikalni individualizam” (str. 22).

U Americi u to vrijeme situacija se zagrijava, napetosti postepeno rastu. Kao posljedicu Sedmogodišnjeg rata, britanska vlada donijela je niz akata kojima je bilo predviđeno da se oporezuju kolonisti: Akt o taksenim markama (1765), Deklaratorni akt (1766), Taunšedove obaveze (1770), a poslije Bostonske čajanke iz decembra 1773. i Prinudni akt kojim je donijet niz rigoroznih mjera poput zatvaranja Bostonske luke, neograničenih ovlaštenja za vojsku i sudove, potpunog gašenja političke autonomije kolonija (Fruchtman, 1994/1996, str. 40–41). Kolonisti su osjećali nepravednim potrebu da plaćaju troškove imperije za koji su i sami ratovali, u ratu koji nisu izazvali. Stoga nije ni čudo što Pejn (1776) u *Common Sense-u* kaže: „Evropa je previše gusto zasijana kraljevstvima da bi bila dugo u miru, i kada god rat izbije između Engleske i bilo koje strane sile, trgovina Amerike se urušava, ZBOG NJENIH VEZA SA BRITANIJOM” (str. 12). Ipak, više od svega osjećali su se poniženi, i to kraljevim odgovorom na zahtjeve o predstavljanju u parlamentu. Džordž III nije priznao nedostatak predstavljanja američkih kolonista u Parlamentu, niti je obećao da će se u budućnosti situacija popraviti. Naprotiv, on im je ironično odgovorio da oni jesu predstavljeni kroz tzv. princip „virtualnog predstavljanja”. Kako Fruhtman (1994/1996) objašnjava, princip virtualnog predstavljanja podrazumijevao je da ne moraju svi učestvovati u izborima da bi svi bili predstavljeni u parlamentu, dokle god predstavnici različitih društvenih slojeva mogu da učestvuju u glasanju (str. 40). Naravno, američki kolonisti ovo nisu mogli vidjeti nikako drugačije nego kao puku teorijsku konstrukciju kojom se vješto ignoriše njihova politička diskriminisanost i nepredstavljenost. Prema onome što Kin (1995) navodi, referišući se na Bendžamina Raša, bitka kod Leksingtona 19. aprila 1775. iz temelja je promijenila Pejnov pogled na odnos između Britanije i američkih kolonija (str. 101). Uostalom, i sam Pejn (1776) to potvrđuje u *Common Sense-u*: „Nijedan čovjek nije bio topliji želatelj pomirenja od mene, prije fatalnog aprila 1775, ali u trenutku kada je događaj tog dana bio objavljen, ja sam odbacio očvrsnuti, zlovoljni temperament Faraona Engleske zauvijek” (str. 14). Od tada Pejn postaje vatreni pristalica revolucije i priprema se da napiše svoj čuveni pamflet.

O ZNAČAJU I ORIGINALNOSTI „COMMON SENSE-A”

„*Common Sense*” Tomasa Pejna bio je prvi put objavljen 9. ili 10. januara 1776. godine (Owen, 1984, str. 41). Dok je Bendžamin Raš dao ime pamfletu, dotle su on, Bendžamin Frenklin, Dejvid Ritenhaus i Semjuel Adams pregledali pamflet i eventualno napravili neke manje izmjene, ali pamflet je ipak ostao suštinski Pejnov (Foner, 1976, str. 74–75). Doduše, treće, dopunjeno izdanje sa dodatkom izaći će 14. februara 1776. (Owen, 1984, str. 44). Njegova popularnost bila je globalna, a propagandni značaj za revolucionarnu borbu američkih kolonista nemjerljiv. Prema E. Foneru (1976): „U vremenu kada su najšire cirkulisane kolonijalne novine bile sretne ako bi u prosjeku imale dvije hiljade prodaja za vikend, kada je prosječan pamflet bio štampan u jednoj ili dvije edicije ili možda nekoliko hiljada kopija, *Common Sense* je prošao kroz dvadeset pet izdanja i dostigao bukvalno stotine hiljada kopija u jednog godini 1776-oj” (str. 79). Kako dalje navodi „Pejn je kasnije tvrdio da je *Common Sense* prodao u najmanje 150.000 kopija i većina istoričara je prihvatila ove brojke kao ugrubo tačne” (Foner, 1976, str. 79). Prema Kinu (1995), Pejn

već u aprilu 1776. javlja da je siguran da je već 120.000 kopija već objavljeno (str. 111). Džordan (1973) piše da je „sa mogućim izuzetkom Čiča Tomine Kolibe, *Common Sense* bio očigledno najneposrednije uticajan politički ili društveni trakt ikad objavljen u ovoj zemlji (Americi)” (str. 295).

Takođe, *Common Sense* je, u eri prije pojave mnogih današnjih masovnih medija, stekao popularnost i raširenost u dobrom dijelu planete, prije svega, ne samo u Americi, već i u Evropi. Adams kaže da je u Francuskoj i čitavoj Evropi „dočekan sa zanosom.” U maju 1776, objavljen je u poljskom prevodu u „Gazeti Varšavskoj”. Iste godine objavljen je u Londonu, a druga preštampanja pojavila su se u Edinburgu i Njukaslju. Prije kraja godine pojavio se francuski prevod u Roterdamu. Tokom 1777. pamflet se proširio po njemačkim zemljama. *Common Sense* mogao se prenijeti južno sve do čak Dubrovnika i istočno do Rusije (Kean, 1995, str. 110).

O originalnosti Pejnovog misli u *Common Sense-u* i različitim uticajima na istu mnogo se pisalo. Ipak, vjerovatno ubjedljivo najbolju uporednu analizu Pejna u *Common Sense-u* dao je profesor komparativne književnosti Alfred Owen Aldridž u svom djelu „*Thomas Paine's American Ideology*” (1984). Stoga ćemo se u ovom dijelu rada u najvećoj mjeri na nju i referisati.

Oven (1984) naširoko raspravlja o uticaju različitih levelerskih i puritanskih mislilaca Engleske na misao Tomasa Pejna iskazanu u *Common Sense-u*. Na jednom mjestu Oven naglašava da je Pejn bio napadan da je citirao tradicionalne britanske političke autoritete kao što su Sidni, Harington i Huker, naravno kako bi se osporila originalnost njegove misli. S druge strane, isti autoriteti su korišteni u njegovoj odbrani kako bi se pokazali da je on ostao vjeran ranije uspostavljenoj anglosaksonskoj republikanskoj tradiciji (str. 101). U ovom radu nemamo mjesta da se pozabavimo svim detaljima ove njegove svakako sadržajne i korisne rasprave. Ipak, izdvojićemo njegovo mišljenje da „paralelne doktrine ne znače nužno uticaj” (Owen, 1984, str. 101). Oven (1984) je takođe mišljenja da republikanski principi koji će kasnije biti predstavljeni u njegovom *Common Sense-u* jesu vrlo lako mogli doći do Pejna, ali indirektno putem osamnaestovjekovnih mislilaca kao što su Molesvrt, Gordon i Holis o čijim je idejama Tomas Pejn mogao diskutovati za vrijeme svog boravka u Levisu i Londonu (str. 101).

Rasprava o odnosu Pejna i Loka svakako je veoma zanimljiva. Kako Oven (1984) primjećuje oba mislioca imaju brojne sličnosti. Tako on navodi da su, primjera radi, i Lok i Pejn negirali da su autori bar jednog od svojih napisanih djela. Tako je Pejn u svojim „Krizi” papirima, za vrijeme Rata za nezavisnost, jednom prilikom negirao da je bio autor ijednog djela prije *Common Sense-a*, dok je ustvari 1772. napisao pamflet „Slučaj poreskih službenika” kako smo već jednom prethodno spomenuli, dok je Lok slično tome, 1684. negirao da je autor ijedne rasprave (str. 109). Takođe, Fruhtman (1994/1996) navodi da, poput Pejna, ni Lok nije bio „teoretičar vlasti u fotelji”. Lok je bio politički aktivista, aktivan učesnik slavne revolucije, i jedan od osnivača „Whig” partije (str. 65). Interesantno, dok se ranije mislilo da je Lok „Dvije rasprave o vladi” napisao u različitim vremenskim periodima i da je vjerovatno Druga rasprava bila objavljena prije Prve, savremeni učenjaci su mišljenja da su obje rasprave zaista napisane zajedno, i da, napisane prije Slavne revolucije iz 1688, predstavljaju jednu vrstu poziva da se revolucija desi. Ovo svakako ima sličnosti sa *Common Sense-om* koji je izašao na početku 1776, oko pola godine prije Deklaracije nezavisnosti SAD 4. jula iste godine i zvaničnog početka rata, a koji je svojim nepomirljivim tonom zasigurno prizivao revoluciju (Owen, 1984, str. 110). Takođe, zanimljiva je i protivrječnost da Lok u Prvoj raspravi svoju tezu protiv apsolutne monarhije i tzv. „božanskog prava” bazira na autoritetu Pisma, dok u Drugoj raspravi objašnjava razvoj društva na prirodnim zakonima. Slično je i sa Pejnom. Vjerovatno je da oba autora nisu vjerovala u bukvalan i potpun autoritet Svetog pisma (pri čemu ih nemamo namjeru optuživati da nisu vjerovali uopšte), ali je tumačenje iz Svetog pisma bilo neophodno ubaciti radi tada

preovlađujuće društvene klime (Owen, 1984, str. 110–111).

Ipak, između misli Pejna i Loka postoje i značajne razlike. Jedna od tih je i ta što Pejn i Lok različito tumače biblijsku Prvu knjigu o Samuilu (Owen, 1984, str. 117–118). Primjera radi, kada se Jevreji protive Samuilu zahtijevajući kralja riječima: „Ne! Hoćemo da kralj vlada nam nama! Tako ćemo i mi biti kao svi narodi: sudiće nam naš kralj, biće nam vođa i vodiće naše ratove (Biblija — Stari i Novi zavjet, 1968/1976, 1 Samuilo 8:19).” Lok ovo vidi kao zahtjev za vremenski i po obimu nadležnosti ograničenu monarhiju, dokazujući na taj način da je Biblija protiv apsolutne monarhije. S druge strane on koristi isti tekst da bi dokazao Božansku osudu monarhije uopšte u Bibliji. O ovom Pejnovom argumentu svakako će biti više riječi u nastavku rada. Takođe, iako i Lok i Pejn prizivaju revoluciju, oni je na različit način opravdavaju. Lok u posljednjem poglavlju svoje Druge rasprave „Disolucija vlasti” argumentuje da je revolucija dozvoljena kada vlast prekrši društveni ugovor posežući za apsolutnom moći. Pejn s druge strane argumentuje da je revolucija dozvoljena kada je jedan segment države žrtva prekida dogovora. Dakle, dok Lok opravdava revoluciju koja priziva promjenu državnog uređenja, dotle Pejn opravdava revoluciju koja za posljedicu ima prvenstveno nezavisnost (Owen, 1984, str. 118). U tom smislu mogli bismo citirati Fruhtmana (1994/1996) koji kaže: „Kao mnogi svoji savremenici, Tomas Pejn je razumio prirodu lokovske političke teorije, čak iako nikad nije pročitao Loka, kako je kasnije tvrdio” (str. 65), ali više od ovoga ne bismo mogli tvrditi. Lokov uticaj na Pejna najvjerovatnije je bio posredan, a ne direktan. S druge strane, Fruhtman je u pravu kada dokazuje da nisu u pravu oni koji nipodaštavaju Lokov uticaj na Pejna samo iz razloga što Pejn tvrdi da u periodu do pisanja *Common Sense-a* nije mnogo čitao druge mislioce. Stoga Kašatus (1984) nije u pravu kada navodi za Pejna da kaže kako je „znao malo od spisa” anglofonih mislilaca (str. 50) ako time želi pokazati kako su uticaji prosvetiteljskih prethodnika marginalni u odnosu na kvekerstvo, jer time bi se dali negirati samo direktni uticaji na Pejnovi misao dok oni posredni ostaju.

Odnos između Pejna i Rusoa takođe je interesantan za analizu. Između ove dvojice mislilaca postoje brojne sličnosti. Prije svega, oba autora poticala su iz nižih slojeva društva i obojica su bili samouki (Owen, 1984, str. 137). Za oba autora karakteristična je tema primitivizma, vraćanja na prirodno stanje koje je postojalo prije društvenog ugovora (Owen, 1984, str. 138). Owen (1984) takođe primjećuje da u monarhiji, prema Rusou, do najviših položaja dolaze mediokriteti, „ljudi malih umova i loših talenata” (str. 143). Slično i Pejn napada monarhiju kada koristi argumente iz I knjige Samuila 8 u dijelu u kom Samuilo nabraja narodu Izraela kakvi će biti maniri kralja koji bude vladao nad njima.

Međutim, između Pejna i Rusoa postoje i značajne razlike. Dok Ruso, kao i Monteskeje i većina osamnaestovijekovnih mislilaca smatra da malim državama najbolje pristaje demokratija, srednjim aristokratija, velikim monarhija i dok Ruso sve države u kojima se vlada zakonom smatra republikama, pa bile one i monarhije, dotle je Pejn ultimativni pristalica republike kao sušte suprotnosti monarhije i kao uređenja u kome suvereni narod samostalno odlučuje o svojoj sudbini (Owen, 1984, str. 142). U tom smislu, Pejn (1776) jasno kaže: „Što se bilo koja vlada više približava republici, to je manje posla za kralja” (str. 9). S druge strane, dok Ruso predstavničku vlast vidi kao zabludu (poznata je njegova izreka da su Englezi slobodni samo jedan dan kada biraju Parlament), Pejn je vidi kao temelj buduće republikanske demokratije (Owen, 1984, str. 142). Na kraju, može se zaključiti da dok postoje brojne sličnosti između Pejna i Rusoa, ne postoji dovoljno jasna i snažna paralela koja bi nas navela na zaključak da je postojao direktan uticaj Rusoa na Pejna (Owen, 1984, str. 143).

Pejnov odnos sa Monteskejom je dosta slabiji. Pejnova podjela vlasti u Britaniji je dosta drugačija i vjerovatno preciznija. Za razliku od Monteskeja i njegove poznate podjele na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, Pejn (1776) dijeli vlast u Engleskoj na tri organa – kralja, lordove i komune (str. 3–4). Ovo je utoliko ispravnija podjela stoga što istorijski,

izvršna i zakonodavna vlast nisu bile podijeljene na kralja i parlament, već su oba organa imala različite nadležnosti i od jedne i od druge grane vlasti (Owen, 1984, str. 148). Takođe, za razliku od Monteskeja koji jasno zagovara sistem balansa između grana vlasti, Pejn je mišljenja da jedna grana uvijek nad drugom mora da prevagne, u tom smislu on se protivi i dvodomom parlamentu (Owen, 1984, str. 148–149; dokaz za ovo takođe kod Paine, 1776, str. 3–5). Istini za volju, Pejn u *Common Sense-u* iskreno vjeruje da će republikansko uređenje obezbijediti mirnu koegzistenciju između nacija i da su republike pretežno miro-ljubivije. Tako Pejn (1776) kaže: „Holandija, bez kralja, je uživala više mira u posljednjem vijeku nego li bilo koja monarhijska vlada u Evropi” (5). Ovo jeste sličnost sa Monteskejom, ali kako Monteskeja nije isključivo taj koji zagovara ovaj stav, upitno je koliko je ovo čvrst dokaz neke ozbiljnije veze Pejna i Monteskeja. Osim toga, jasno je da Pejn ne vjeruje ni u kakav geografski determinizam osim onog da „Čak i udaljenost na koju je Svemogući postavio Englesku i Ameriku je snažan i prirodan dokaz da autoritet jedne nad drugom nikad nije bila zamisao Neba” (Paine, 1776, str. 12) i da „postoji nešto vrlo apsurdno, u pretpostavci da kontinent može biti uzastopno upravljao od jednog ostrva” (Paine, 1776, str. 14). Pejn zasigurno ne vjeruje ni da klima, niti veličina zemlje mogu da određuju njeno unutrašnje uređenje. Pejn pogotovu ne vjeruje u to da određeni „duh zakona”, kao jedan skup opštih kulturnih društvenih normi koje oblikuju pravila ponašanja pojedinaca u političkoj zajednici, a koje nastaju prema egzaktnim geografskim zakonitostima, može da bude ključni faktor koji bi odredio da li će vlada u nekoj zemlji da bude umjerena ili despotska, što bi suštinski bila osnovna Monteskejeva teza. Pejn (1776) jasno kaže: „Stoga, ostavljajući po strani svaki nacionalni ponos i predrasude u korist načina i oblika, čista istina je da je to u potpunosti zahvaljujući ustavu naroda, a ne ustavu vlade, što kruna nije toliko represivna u Engleskoj kao u Turskoj” (str. 5). Pejnova republikanska isključivost morala bi biti nespojiv sa dosta umjerenijim duhom Monteskejeve filozofije. Zaključujemo da, „Uprkos popularnosti Monteskejevog *Duha zakona* za osamnaestovijekovnu političku teoriju i širom rasprostranjenih diskusija o mnogim od njegovih principa, nikakav direktan uticaj Monteskeja se ne bi mogao razaznati u *Common Sense-u*.” (Owen, 1984, str. 157).

ODNOS PEJNA I BIBLIJE: PEJNOVI BIBLIJSKI ARGUMENTI KAO OPRAVDANJE ZA AMERIČKU REPUBLIKANSKU REVOLUCIJU

Da bi Pejn pokazao da je predstojeća Američka republikanska revolucija nije samo potrebna, nego i opravdana, i kako bi ubijedio svoje američke pacifistički orijentisane kvekere, čija je populacija bila snažna u pojedinim središnjim američkim kolonijama, ali i druge Amerikance (prije svega protestantske) hrišćane da je političko uređenje koje se ima stvoriti u Americi poslije revolucije ono koje sam Bog od kolonista traži, Pejn se morao poslužiti Biblijom. No prije nego li pokaže biblijski grijeh monarhije, Pejn je smatrao za shodno da osudi političku vlast uopšte i da pokaže da je postojanje vlasti opravdano samo u onoj mjeri u kojoj je nužno potrebno za očuvanje mira i zaštitu individualnih prava u političkoj zajednici. Tako Pejn (1776) kaže: „Društvo u svakoj zemlji je blagoslov, ali Vlada, čak i u najboljem slučaju, nije drugo do nužno zlo” (str. 2). Na ovu misao nadovezuje sljedeću: „Vlada, kao haljina, je oznaka izgubljene nevinosti. Palate kraljeva su izgrađene na ruševinama rajskih svodova” (Paine, 1776, str. 2). Fruhtman (2009) smatra da je ovo aluzija na priču o Adamu i Evi, jer kako su Adam i Eva po stvaranju bili goli, ali su osjetili stid tek nakon sagriješnja, tako je čovječanstvo izgubilo političku nevinost pa je bila potrebna vlada da štiti njihovu slobodu i sigurnost (str. 66). Doduše, Fruhtman kaže kako Adam i Eva osjetili stid nakon protjerivanja (iz Edenskog vrta) što vjerujemo predstavlja malu nenamjernu omašku, ali je osnovna misao tačna i poklapa se sa Biblijom: „Tada se obadvoma otvoriše oči, i upoznaju da su goli. Spletu smokova lišća i naprave sebi pregače”

(Biblija — Stari i Novi Zavjet, 1968/1976, Postanak 3:7). U narednim Biblijskim stihovima teče rasprava između Adama, Eve i Boga gdje Adam navodi da se pokrio jer je go, što je dokaz Adamovog stida nakon uzimanja ploda sa drveta sa kog im je Bog zabranio. Dakle, vlada je potrebna palom čovječanstvu koje je poslije pada osjetilo stid, kao što i smokvino lišće treba Adamu i Evi da pokriju svoja gola tijela.

Zanimljivo, negdje na početku poglavlja „O monarhiji i nasljeđivanju” Pejn (1776) nastavlja da argumentuje protiv podjele na kralja i podanike u monarhističkom uređenju, kaže sljedeće: „Muško i žensko su razlike prirode, dobro i loše su razlike Neba; ali kako je rasa ljudi došla u svijet tako izdignuta iznad ostatka, i razlikovana kao neke nove vrste, je vrijedno raspitivati se, i da li su oni sredstva sreće ili bijede čovječanstvu” (str. 5). Oven (1984) napominje da postoji mogućnost da se Pejn ovdje referiše na jedan stih iz Pavlove Poslanice Galatima (str. 54). Zaista, stih Galatima 3:28 kaže: „Nema tu više ni Židova ni Grka, nema više ni muškog ni ženskog, jer ste svi jedan u Kristu Isusu” (Biblija — Stari i Novi Zavjet, 1968/1976). Početak Pejnove rečenice naročito liči početku Pavlovog stiha i zaista je moguće da je odavde Pejn izvukao inspiraciju. Ipak, nemamo dovoljno dokaza da ovo i sa sigurnošću tvrdimo.

Pejn (1776) dalje kaže da „U ranima dobima svijeta, prema hronologiji pisma nije bilo kraljeva” te nastavlja da je „Vlada kraljeva prvi put uvedena u svijet od strane Pagana, od kojih su djeca Izraela kopirala običaj. To je bio najprosperitetniji izum kog je Đavo ikad osmislio za promociju idolopoklonstva” (str. 5). Da bi pojačao antimonarhistička osjećanja kod svojih čitalaca Pejn (1776) u nastavku kralja naziva crvom, kao kada kaže: „Kako bezbožna je titula svetog Veličanstva primijenjena na crva, koji se usred svog sjaja raspada u prah” (str. 5). On to, takođe, radi još jednom, u „Dodatku trećem izdanju” gdje kralja naziva „otpadnikom ljudskog roda” i dodaje da je on taj koji se „ne samo odrekao pravog dostojanstva čovjeka nego već i potopio sebe ispod nivoa životinja, i prezrivo puzi kroz svijet poput crva” (str. 26). Prema Fruhtmanu (2009): „Ovo su bile moćne i izdajničke riječi zato što su napale čitav engleski politički establišment i kralja Džordža III lično, takođe. Pejnova slika kralja kao zmije-crva posjeduje i satanske i seksualne konotacije. Kada đavo-zmija Postanja kuša Evu da zagrije zabranjeno voće, jabuka služi kao emblem Sataninog čudesnog seksualnog apetita. Satana, u uspješnom spletkarenju da izbaci muškarca i ženu iz raja, je sama zaslužna za „izum monarhije” (prema Paine, 1776, str. 5)” (str. 44–45). Treba ipak napomenuti da ovo nisu usamljeni slučajevi u kojima Pejn napada i vrijeđa monarhiju i porijeklo kraljeva. Tako Pejn (1776) kaže da prvi kraljevi nisu bili „ništa bolji od glavnih siledžija neke nemirne bande” (str. 7) i da je „od veće vrijednosti jedan pošten čovjek društvu, i u Božijim očima, nego sve krunisane siledžije koje su ikada živjele” (str. 9).

Ipak, vjerovatno centralni dio Pejnovih biblijskih argumenata predstavljaju priče o Gideonu i Samuilu iz Knjige o sudijama i Prve knjige o Samuilu. Prema Larkinu (2005): „Umjesto da jednostavno napadne Britansku monarhiju za njen nedavni prekršaj, Pejn optužuje instituciju monarhije dovodeći u pitanje i njeno porijeklo i njenu religijsku sankciju” (str. 90). Da bi nas pripremio za citiranje iz Biblije koje slijedi, Pejn (1776) kaže sljedeće: „Svi antimonarhistički dijelovi pisma, su bili veoma glatko prećutani u monarhijskim vladama, ali oni bez sumnje privlače pažnju zemalja koje još uvijek nisu formirale svoje vlade” (str. 5). Prije nego li se pozove na poglavlja Starog Zavjeta, Pejn nije mogao izdržati a da ne doda i ovo: „Dajte caru ono što je carevo” je doktrina pisma sudova, ipak to nije podrška monarhijskim vladama, zato što su Jevreji bili bez kralja, i u stanju vazalstva Rimljanima” (str. 5). Ovdje očigledno Pejn misli na Isusove riječi: „Dajte caru carevo, a Bogu Božijel!” koje se spominju na više različitih mjesta u Bibliji i to u: Matej 22:21, Marko 12:17 i Luka 20:26. Ali, to nije sve. Neposredno pred iznošenje argumenata u daljem tekstu Pejn (1776) nas obavještava o zaključcima koji se odatle mogu izvući, a to je da je „Skoro tri hiljade godina prošlo od mojsijevskog naloga o stvaranju dok Jevreji pod nacionalnom

obmanom nisu zatražili kralja. Do tada njihov oblik vlasti (osim u izuzetnim situacijama kada je Svemoćni intervenisao) je bila vrsta republike upravljana od sudije i staraca plemena.” (str. 5–6) i da je „monarhija rangirana u pismu kao jedan od grijehova Jevreja, za koje je kletva u povratku rezervisana. Istorija ovih događaja je vrijedna pažnje” (str. 6). Fruhtman (1990) ovdje povezuje nastanak monarhije kod Pejna sa pričom o ljudskom padu u prvorodni grijeh kada, parafrazirano, kaže da đavo, preobučen u zmiju, nagovorivši Evu da uzme zabranjeni plod nju suštinski potčinjava svojoj volji, te Eva, bivajući moralno ponižena, ne vidi drugog izbora nego da na isto nagovori Adama. (str.45).

Kako god, prvi Pejnov argument je sljedeći. Prema Bibliji Jevreji su, Božijom kaznom, potpali pod vlast Midijanaca i pod tuđom vlašću proveli punih 7 godina. Bog potom bira Gideonu da ih povede u bitku i oslobodi od Midijanaca. Pred bitku Bog nekoliko puta naređuje Gideonu da smanji vojsku. Na kraju, sa malobrojnomo vojskom od tri stotine ljudi Gideon rastjeruje Midijance u bici. Narod ostaje zapanjen Gideonovom vještinom te govori Gideonu: „Vladaj nad nama, ti i tvoj sin i tvog sina sin” (Paine, 1776, str. 6 prema Sudije 8:22). A Gideon im odgovara: „Ja neću vladati nad vama, niti će moj sin vladati nad vama. BOG NEKA VLADA NAD VAMA” (Paine, 1776, str. 6 prema Sudije 8:23). Nema sumnje da je ova rečenica imala snažno propagandno dejstvo kod šireg sloja američkih kolonista u njihovom ubjeđivanju o biblijskom karakteru republikanskog uređenja, te o posrednoj osudi Engleske kroz osudu institucije i fenomena monarhije.

Drugi argument je sljedeći. Kada je Samuilo, kog je Bog postavio da bude sudija i oslobodi Jevreje filistejske vlasti, ostario, postavio je svoje sinove za sudije da ga naslijede. Međutim, narod, koji je bio nezadovoljan njihovim radom, reče Samuilu: „Gle ti si ostario, i tvoji sinovi ne idu tvojim putevima, sada nam načini kralja da nam sudi kao svim ostalim narodima” (Paine, 1776, str. 6, prema 1 Samuilo 8:5). Samuilo se ovo nije svidjelo pa je otišao da moli Boga šta da učini „i Gospod reče Samuilu: „Poslušaj glas naroda u svemu što su ti rekli, stoga što nisu odbacili tebe, nego su odbacili mene, DA JA NE BIH TREBAO DA VLADAM NAD NJIMA” (Paine 1776, str. 6 prema 1 Samuilo 8: 7–8). Dalje se Bog žali Samuilu kako ih je izveo iz Egipta, a kako su služili tuđim bogovima i zapovijeda mu da poslušaj glas naroda, ali da ih svečano opomene o načinu na koji će kralj vladati nad njima. Samuilo potom saopštava narodu šta ih čeka ako prihvate kralja (prepričano): kralj će uzimati njihove sinove da mu rade oko konja i vinograda, čerke da mu kuvaju i peku, uzeće za sebe najbolja polja, vinograde i maslinjake itd, a uz to će mu još plaćati i desetinu od usjeva i sitne stoke. Naravno, Pejn i ovaj dio citira kako bi pokazao strahote monarhijskog uređenja. Ali narod je ostao tvrdoglavo pri svom ranijem zahtjevu. To dokazuje i sljedeće: „Ipak, narod odbi da poslušaj glas Samuila, i oni rekoše: „Ne, ali mi ćemo imati kralja nad nama, da budemo kao i ostali narodi, i da nam naš kralj sudi, i da ide pred nas i bude naše bitke” (Paine, 1776, str. 7, prema 1 Samuilo 8:19). Potom Samuilo govori narodu: „Pozvaću Gospoda, i on će poslati grmljavinu i kišu da možete sagledati i vidjeti da je vaša izopačenost velika za ono što ste uradili pred očima Božijim, PITAJUĆI ZA KRALJA” (Paine, 1776, str. 7 prema 1 Samuilo 12:17). Potom se kazna ispunjava: „Pa Samuilo pozva Gospoda, i Gospod posla grmljavinu i kišu tog dana, i sav narod se mnogo pobojaše Gospoda. I narod reče Samuilu, moli se za svoje slugu Gospodu tvom Bogu da ne umremo, stoga što PRIDODASMO SVOJIM GRIJESIMA OVO ZLO, DA PITAMO ZA KRALJA” (Paine, 1776, str. 7 prema Samuilo 12:19). Ipak Pejn preskače dio u kome Samuilo upoznaje Saula i postavlja ga za kralja, mada poslije piše o tome da je Saul izabran žrijebom, što je tačno, ali u dijelu koji Pejn preskače nalaze se vrlo važni stihovi koji svjedoče o istorijskom kontekstu u kojem se dešava prelazak na monarhiju: „Ali kad vidjeste Nahaša, kralja amonskoga, kako ide na vas, rekoste mi: „Ne, nego kralj neka vlada nad nama!” (Biblija — Stari i Novi Zavjet, 1968/1974, 1 Samuilo 12:12). Jasno je da su Jevreji tražili centralizovanu kraljevsku vlast kako bi lakše opstali u okruženju drugih naroda. Takođe je jasno i da Samuilo na nekoliko mjesta odobrava Jevrejima da imaju kralja, ali

upozorava na njihov grijeh idolopokloništva, kao u nastavku ovih stihova: „Pa ipak je vaš kralj Jahve, vaš Bog! I eto vam sada kralja koga ste izabrali! Eto, Jahve je postavio kralja nad vama. Ako se budete bojali i njemu služili, ako budete slušali njegov glas i ne budete se protivili njegovim zapovijedima, slijedit ćete Jahvu, Boga svoga, vi i kralj koji kraljuje nad vama. Ako li ne budete slušali Jahvina glasa, ako se budete protivili njegovim zapovijedima, tada će se ruka Jahvina spustiti na vas i na vašega kralja da vas uništi” (Biblija — Stari i Novi Zavjet, 1968/1974, 1 Samuilo 12:12-15). Slično se može pronaći i u 1 Samuilo 12:20–25, u Samuilovom odgovoru narodu koji se kaje da je zgriješio i traži od Samuila da se moli za njega: „Ali Samuel reče narodu: „Ne bojte se! Vi ste doduše učinili sve ovo zlo, ali sada ne ostavljajte više Jahvu, nego služite Jahvi svim svojim srcem. Ne priklanjajte se više ništavnim idolima koji vam ništa ne koriste, ništa vam ne pomažu, jer su samo ništavila... Samo se bojte Jahve, i njemu iskreno služite svim svojim srcem; jer, pogledajte kako se velikim očitovao među vama. Ako li budete činili zlo, propast ćete vi i vaš kralj” (Biblija Stari i Novi Zavjet, 1968/1974).

Da bi pojačao gnušanje prema monarhiji kod čitaoca i time pronašao opravdanja za republikansku revoluciju, Pejn (1776) biblijskoj osudi monarhije kao fenomena dodaje niz različitih „komplimentata” engleskoj monarhiji i kralju konkretno. Osim što engleskog kralja naziva „faraonom Engleske” (str. 15), što ima jasnu konotaciju na Knjigu izlaska, odnosno priču o bjekstvu Jevreja iz Egipta gdje engleski kralj predstavlja egipatskog faraona, kolonisti izabrani narod, a Amerika obećanu zemlju, te „otpadnikom od čovječanstva” (str. 26) i „crvom (str. 26)”, riječima čiji smo smisao već objasnili, Pejn koristi i druge nazive. Jedan od njih je i „Kraljevska Zvijer Velike Britanije” (str. 18). Možda najprepoznatljiviji je njegov napad na porijeklo Vilijema Osvajača: „Francusko kopile iskrcaavajući se sa naoružanim banditima i uspostavljajući sebe kraljem Engleske protiv saglasnosti urođenika, je, prosto rečeno, veoma jadno, nevaljalo porijeklo” (str. 8).

Ovi napadi, prvo na monarhiju uopšte, kao apstraktni fenomen i opšti pojam, te potom na konkretan i pojedinačan slučaj engleske monarhije i engleskog kralja bili su neophodan uslov za stvaranje američkog republikanskog mita. Kao što je svjetlost svijee najočiglednija u mraku, tako je i čistoti i nevinosti Amerike trebalo suprotstaviti moralni pad i trulež Starog Svijeta. Tek onda djevičanska neiskvarenost Amerike može doći do izražaja. Stradanja izabranog naroda imaju smisla samo ako imaju za cilj da ostatku svijeta prenesu spasonosnu istinu koja će da ih oslobodi ranijih okova koji su posljedica njihovog grijehovnog stanja koje je uslijedilo poslije moralnog pada. U ovom slučaju, taj grijeh je monarhija – za Pejna nema sumnje najgori vid političkog bogootpadništva i idolopoklonstva, a spasonosna istina – da je Bog stvorio ljude jednakim, i da, po planu Božijem nema pretpostavljenih i podređenih. O tome kako Pejn (1776) vidi nastanak društva iz prvobitne ljudske zajednice svjedoče nam pasusi iz poglavlja *O porijeklu i dizajnu Vlade uopšte, sa preciznim zabilježkama o engleskom ustavu*:

„U svrhu da dobijemo jasnu i ispravnu ideju o dizajnu i svrsi vlasti, pretpostavimo mali broj osoba naseljenih u nekom odvojenom dijelu zemlje, nepovezanim sa ostatkom; oni će onda predstavljati prvo ljudstvo bilo koje zemlje⁶ ili svijeta. U stanju prirodne slobode, društvo će biti njihova prva zamisao. Hiljadu motiva će ih na to pobuditi; snaga jednog čovjeka je tako nejednaka njegovim željama, i njegov um je neprilagođen, da je on ubrzo primoran da traži pomoć i olakšanje drugoga, koji zauzvrat traži isto. Četiri ili pet ujedinjenih će moći da podignu podnošljivo mjesto stanovanja usred divljine, ali jedan čovjek bi mogao raditi uobičajen period života bez da išta postigne. Kada mu padne njegovo drvo on ga neće moći ukloniti, niti podići kad bude uklonjeno. Glad u međuvremenu će ga nagnati od posla i svaka drugačija želja će ga zvati u drugačijem pravcu. Bolest, čak i nesreća, značila bi smrt; stoga što iako nijedno od njih ne bi bilo smrtno, ipak bilo koje bi

6 misli se na zemlju kao planet

ga onemogućilo od življenja, i svelo ga na stanje u kojem bi on prije bio tužan da nestane nego li da umre.

Stoga nužnost, kao gravitaciona moć, bi uskoro okupila naše novopridošle emigrante u društvo, recipročni blagoslov od kog bi se istisnule i vratile obaveze zakona i vlade nepotrebne dok oni ostanu savršeno pravedni jedni prema drugima; ali kako ništa pa ni nebo nije otporno na lukavstvo, to će se nezaobilazno desiti da u mjeri u kojoj savladaju prve poteškoće emigracije, koje ih vežu zajedno zajedničkim uzrokom, oni će početi da se opuštaju u njihovoj dužnosti i prisnosti jednih prema drugima i ova bezobzirnost će pokazati nužnost uvođenja nekog oblika vlasti da nadomjesti nedostatak moralne vještine” (str. 2).

Jasno je u ovoj utopističkoj predstavi da je navodna, zamišljena zemlja Amerika, kao što je jasno i da je Morova ostrvska Utopija, zapravo Engleska. Samo u Morovom slučaju to je Engleska kakva bi idealno trebala da bude, a u Pejnovom Amerika kakva je ona idealno već bila. Mor u idealnoj zamišljenoj budućnosti traži teoretsko rješenje problema iz sadašnjosti, Pejn zamišlja izgradnju američke budućnosti kroz vraćanje na date principe fiktivne idealne prošlosti. Stoga je jasno i da ta Pejnova Amerika predstavlja novu Obećanu Zemlju. Doduše, Pejn priznaje da njen izabrani narod, kolonisti, ipak nisu bezgrešni, ali to se još manje moglo reći za Mojsijeve Jevreje. Ipak, taj narod će utoliko da stvori sebi minimalnu, republikansku vladu, koja će imati tek toliku moć koliko je dovoljno da zaštiti njihovo opšte blagostanje, mir i slobodu, kao i kod Jevreja prije uvođenja monarhije. Takođe, tu je opet tema o vladi kao posljedici ljudskog grijeha. Pošto je monarhijska najcentralizovanija od svih vlada, utoliko je ona svjedok najdubljeg grijehovnog pada čovjeka.

Prema Larkinu (2009), istorijski narativ o porijeklu američkih kolonija ima dvostruku ulogu: „S jedne strane, on pruža spreman dostupan izvještaj o porijeklima društva i vlade da služi da podrži širi teoretski argument kog Pejn želi da stvori o ispravnoj ulozi vlade. S druge strane, pružajući narativ kog će njegovi čitaoci automatski identifikovati kao njihov, on je takođe spremao čitaoce za svoje posljedične tvrdnje o pravima kolonija da proglase nezavisnost stvarajući od ove debate o pravoj prirodi vlade njihovu priču. Dodatno, obezbjeđujući koloniste sa njihovim sopstvenim narativom porijekla, on postavlja temelje za zaseban američki identitet” (str. 89). Ovo je svakako bilo važno u trenutku kada se većina američkih kolonista, čak i ako nisu bili britanskog porijekla, makar u kulturnom smislu, smatrala Britancima, iako je situacija između Britanije i njenih američkih kolonija postala sve napetija. U takvim okolnostima teško je bilo proklamovati pravo na samoopredjeljenje, a kamoli izvojevati nezavisnost američkih kolonija.

Sasvim je sigurno da kod Pejna biblijski argumenti za republiku kao oni o Gideonu i Samuilu predstavljaju preduslov daljoj raspravi o američkoj nezavisnosti u pamfletu. Po riječima Fonera (1976): „Pejn je uvijek smatrao republikanske argumente *Common Sense*-a važnijim od pamfletovog poziva za nezavisnost” (str. 75). Foner (1976) dalje kao dokaz citira Pejna koji u jednom svom kasnijem pismu kaže: „Sama nezavisnost Amerike, ako bi bila praćena sistemom vlasti modelovanom prema pokvarenom sistemu engleske vlasti, ne bi me interesovala sa nesmanjenim žarom sa kojim jest. Da predložim i uspostavim predstavnički sistem vlasti, kako će rad po sebi pokazati, je to što je bilo vodeći princip kod mene u pisanju” (str. 75).

Nakon maloprije citiranih paragrafa koji se tiču porijekla društva, Pejn (1776) navodi da će im (kolonistima, naseljenicima) „neko zgodno drvo priuštiti Državni Dom⁷” (str. 3). Takođe, nešto kasnije u pamfletu se opet pojavljuje pojam drveta kada Pejn kontinentalnu uniju poredi sa rastom sjemena hrastovog drveta (Paine, 1776, str. 10) Kako Džordan (1973) uočava, pojam drveta kod Pejna mogao bi imati značajnu simboliku (str. 304–308).

7 nažalost Foner (1976) nam ne daju uvid u to o kom pismu je riječ pa nismo u mogućnosti da saopštimo prema kom sačuvanom Pejnovom djelu Foner ovo citira

8 misli se na zakonodavnu građevinu kako i sam Pejn napominje

Drvo je, iz nekog razloga, često služilo kao mjesto okupljanja pristalica revolucije koji su sebe nazivali „Sinovima Slobode”, te bi drvo oko kog bi se okupljali često nosilo naziv „Drvo Slobode”. Takođe, poznata je i Pejnova pjesma „Drvo slobode”. Zanimljivo je i da lojalisti koriste motiv drveta kada napadaju pristalice nezavisnosti: „Nismo bili odsječeni od matičnog stabla kao beskorisne ili štetne grane, da bismo bili odsječeni ili bačeni u vatru; već pažljivo presađeni ovdje” (Jordan, 1973, str. 306 prema Boucher, 1797). Ovdje je matično stablo očigledno Britanija, a pristalice nezavisnosti se vide kao te koje žele da razdvoje Ameriku od njenog matičnog stabla. Ovdje bi se, takođe, valjalo prisjetiti riječi iz Mateja 3:10 da će „svako drvo koje ne daje ploda biti posječeno i bačeno u oganj” (Biblija – Stari i Novi Zavjet, 1968/1974). Skrivena simbolika kod Pejna bi dakle mogla biti ta da je potrebno posjeći i baciti u oganj u grijehu zakržljalo drvo engleske tiranije mjesto koga će se zasaditi novo drvo republikanske slobode u Americi.

No, za Pejna Amerika nije samo obećana zemlja, ona je i svojevrsna Nojeva barka sa zadatkom da spasi izgnanike i bude pribežište za palo čovječanstvo koje neminovno srlja u novi potop klanjajući se grijehu monarhije i idolu kraljeva. Iznad svega, ona treba da spasi Slobodu kao princip koju je grijehovni svijet prognao od sebe poručivši joj da za nju više nema mjesta dokle god se u njemu slavi svemoć kraljeva-idola. Ona predstavlja i tačku početka Novog Svijeta koji će da izbriše sve nepravde, laži, prevare i zla koja je u sebi nosio onaj Stari i spasonosnu nadu cijelom čovječanstvu. To dokazuju sljedeće rečenice:

„Mi imamo u našoj moći da počnemo svijet ispočetka. Situacija slična trenutnoj nije se desila od Nojevih dana do sada. Rođendan novog svijeta je pred vratima, i rasa ljudi vjerovatno brojna koliko čitava Evropa sadrži će da dobije svoju porciju slobode od događaja od nekoliko mjeseci” (Paine, 1776, str. 29).

„O vi koji volite čovječanstvo! Vi koji se usuđujete usprotiviti se ne samo tiraniji nego i tiraninu, stojte čvrsto! Svaka tačka starog svijeta je pregažena ugnjetavanjem. Sloboda je bila dugo lovljena širom svijeta. Azija i Afrika su je odavno protjerale. – Evropa se prema njoj obzire kao prema strancu i Engleska joj je dala upozorenje pred izbacivanje. O! Primite izgnane, i pripremite na vrijeme sklonište za čovječanstvo!” (Paine, 1776, str. 19).

Američka revolucionarna borba za nezavisnost epski je događaj. Ona prevazilazi trenutne nametnute prostorno-vremenske okrive u kom se odvija i sa sobom nosi mnogo trajnije i šire posljedice. Ona je nalik na odsudnu borbu dobra i zla, Armagedon i predstavlja biti i ne biti za slobodoljubivo čovječanstvo:

„Sunce nikad nije sijalo za svrhu od veće vrijednosti. To nije stvar grada, zemlje, pokrajine ili kraljevstva, već kontinenta – od najmanje jedne osmine nastanjive planete. To nije pitanje dana, godine, ili doba, potomstvo je praktično uključeno u borbu, i biće više ili manje pogođeno, čak i do kraja vremena, postupcima sada” (Paine, 1776, str. 10).

„Sve što je ispravno i prirodno moli za razdvajanje. Krv ubijenog, plačućeg glasa prirode vapi, VRIJEME JE ZA RASTANAK!” (Paine, 1776, str. 12).

Osim što biblijska osuda monarhija i teorijsko pravdanje revolucije predstavlja preduslov za stvaranje američkog slučaja, ona se, obrnuto, može shvatiti i kao način da principi američke revolucije postanu globalno relevantni. Po riječima Fruhtmana (2009): „ako je pamflet direktno govorio o neizbježnom američkom odvajanju od carstva, njegova šira svrha je bila poziv na revoluciju, sankcionisan od Boga na globalnoj skali: kraj Britanske monarhije i onda, uistinu, monarhije i aristokratije svugdje” (str. 59). Da je ovo tako potvrđuju i sljedeće rečenice iz *Common Sense-a*:

„Stvar Amerika je stvar cijelog čovječanstva” (Paine, 1776, str. 1).

„Trenutno stanje Amerike je istinski alarmantno svakom čovjeku sposobnom za razmišljanje” (Paine, 1776, str. 27).

Naročito je zanimljiva ova prva rečenica koju Fruhtman poredi sa jednom iz njegovog kasnijeg pamfleta „Prava čovjeka” („Rights of man”):

„Trenutna generacija će se pojaviti u budućnosti kao Adam novog svijeta (Fruchman,

2009, str. 46 prema Paine, 1791).”

Dakle, na vrhuncu svega Pejnova Amerika je više i od političke Nojeve barke i utočišta za izgnanu slobodu. Ona je politički Novi Adam, spasitelj napaćenog čovječanstva, i ona koja kroz revoluciju treba da uspostavi novi poredak u svijetu trajno spašavajući čovječanstvo od okova monarholatrije.

ZAKLJUČAK

Pejn vješto se i obilato koristeći biblijskim stihovima, kao onima o Gideonu i Samuilu, zahvaljujući svom sažetom i jednostavnom stilu uspješno apeluje na religijska osjećanja kod širih slojeva američkih kolonista u biblijskoj osudi monarhije kao grijeha, posljedično na taj način podstičući čitaoca na zaključak o republikanskoj revoluciji kao jedinom preostalom sredstvu za iskupljenje čovječanstva od njegovog grijehovnog pada i duhovne smrti. Uz ovu osudu monarhije, Pejn, sa navodno apstraktnim idejama o nastanku društva i vlasti, osim što želi pokazati da je nastanak društva posljedica čovjekove želje za zajednicom, a vlasti čovjekove pale prirode, takođe porađa i konkretan mit o nastanku američke nacije, kome se potom pridodaje ideja o američkoj izuzetnosti kroz povlačenje paralela sa Adamom, Nojem i Mojsijem. Za Pejna, Amerika je obećana zemlja i utočište za prognanike, ali više od svega ona ima nebesku misiju da spasi čovječanstvo viševjekovnog ropstva kraljevima-idolima i u političkom smislu obnovi zavjet između Boga i čovjeka prenoseći ostatku svijeta spasonosni ideal republikanskog uređenja i spasonosnu istinu o (prvobitnoj) ljudskoj jednakosti. Ove Pejnovе ideje, iskazane bilo neposredno kroz navođenje biblijskih stihova, bilo posredno kroz simboličko referisanje na različite biblijske događaje i ličnosti imale su presudan značaj u izgradnji američkog identiteta i predstojećoj proklamaciji američke nezavisnosti.

LITERATURA

- Best, M. A. (1927/2020). *Thomas Paine: A Prophet and Martyr of Democracy*. Abington: Routledge.
- Biblija — Stari i Novi Zavjet* (1976) Zagreb : Kršćanska sadašnjost (Originalan rad objavljen 1968.)
- Foner, E. (1976). *Tom Paine and Revolutionary America*. Njujork : Oxford University Press.
- Fruchman, J., Jr. (1994/1996). *Thomas Paine : Apostle of Freedom*. Njujork : Four Walls Eight Windows. Press.
- Fruchtman, J., Jr. (2009). *The political philosophy of Thomas Paine*. Baltimor : The John Hopkins University Press
- Jordan, W. D. (1973). Familial Politics: Thomas Paine and the Killing of the King, 1776. *The Journal of American History*, 60(2), Oxford University Press, 294–308. <https://doi.org/10.2307/2936777>
- Kashatus, W. C., III (1984). Thomas Paine: A Quaker Revolutionary. *Quaker History*, 73(2), Friends Historical Association, 38–61. <https://doi.org/10.1353/qkh.1984.0002>
- Kaye, H. J. (2005/2006). *Thomas Paine and the promise of America*. Njujork : Hill and Wang.
- Keane, J. (1995). *Tom Paine : A political life*. Njujork: Grove Press.
- Larkin, E. (2005). *Thomas Paine and the Literature of Revolution*. Kembridž : Cambridge University Press.
- Owen Aldridge, A. (1984). Thomas Paine's American Ideology. Njuark : University of Delaware Press.
- Paine, T. (1776). *Common Sense*. America in Class. <https://americanclass.org/wp-content/uploads/2023/08/Common-Sense-Full-Text.pdf>
- Fruchtman, J., Jr. (2009). *The political philosophy of Thomas Paine*. Baltimor: The John Hopkins University Press

PAINE, REPUBLICANISM, AND THE BIBLE: “COMMON SENSE” AS A GOSPEL OF THE AMERICAN REVOLUTION

Author: MIHAILO DUBOVINA

Email: mimikus151@gmail.com

Mentor: Full Prof. Darko Đogo

Faculty of Philosophy Pale, University of East Sarajevo

Introduction: Thomas Paine was born in Thetford, England, into an atypical family. His father, Joseph, was a Quaker and artisan, and his mother, Frances, was an Anglican and the daughter of an attorney. Paine spent more than three and a half decades of his life as nothing more than one of many representatives of the English working class. With his departure to America, he became one of the key figures of the coming revolution and the author of the famous pamphlet through which he would shake the foundations of British imperialism and decisively oppose the principle of royal authority based on the foundations of the Bible.

Aim: The aim is to analyse the relationship between Paine's political persona, the republican principles he presents in *Common Sense*, and the Biblical text in a propaganda and ideological sense, in order to better understand the epochal importance of Paine's political thought expressed in what is probably his most famous pamphlet.

Materials and Methods: The primary literature used in this paper was *Common Sense* itself, as well as the Bible. In addition, several previously published biographies of Paine available to us were used to understand the life circumstances that led Paine to write his *Common Sense*. To better understand Paine's political thought within the pamphlet, various literary, comparative literary, philosophical, and historical analyses were applied.

Results: Despite different external influences, it can be stated that Paine's political thought was authentic and unique. Through his unmatched style, Paine's pamphlet became famous as a bestseller of its kind in America, but also throughout Europe. Although the biblical passages on Gideon and Samuel (Book of Judges and the First Book of Samuel) occupy a central place, Paine also refers to other Old Testament books such as Exodus and Genesis, and there are also traces of possible influence of New Testament thought on Paine.

Conclusion: Paine combines the narrative of biblical condemnation of monarchy with the idea of American exceptionalism, thereby creating in his readers the perception of the American republican revolution as the only correct and also the only possible solution to the political crisis.

Keywords: Thomas Paine; republicanism; the Bible; *Common Sense*; America; revolution

A HISTORICAL AND LINGUISTIC PERSPECTIVE OF AVIATION ENGLISH — AVIATION PHRASEOLOGY

Author: NEVENA MILOŠEVIĆ

Email: nevena.msc@protonmail.com

Mentor: Assist. Prof. Srđan Šućur

Faculty of Philosophy Pale, University of East Sarajevo

Introduction: Aviation English, as a specialised subset of English for Specific Purposes, is designed to ensure clear standardised communication in the international aviation context. Unlike General English, which serves broad communicative purposes, Aviation English operates under strict ICAO (International Civil Aviation Organisation) standards to mitigate risks stemming from linguistic misunderstandings in high-stakes environments.

Aim: The research aims to describe the key linguistic features of Aviation English, compare them with those of General English, and present a case study of a real-world aviation incident examined through the framework of Aviation English.

Materials and Methods: The paper uses descriptive methods to outline characteristics of Aviation English, primarily based on ICAO Document 9835. A comparative approach is used to contrast Aviation English with General English. Chapter “Wing-clipping incident, Changi airport, Singapore” adopts an empirical approach by analysing a real-life aviation incident. This case study examines over-reliance on automated and semi-automated technical systems and the need for verbal interaction to complement technical systems.

Results: Aviation English exhibits strong reliance on standardised phraseology, contrasting sharply with the flexibility of General English. It also shows simplified syntax, fixed phraseology, and places emphasis on clarity and conciseness in communication. To the author’s knowledge, the “Wing-clipping incident, Changi airport, Singapore” chapter, a real-life incident at Changi airport in Singapore in 2017, represents the first investigation of the incident within the Aviation English context.

Conclusion: Aviation English shares its basic structure with General English, but it is deliberately constructed so that it promotes safety and efficiency in aviation. The real-life incident shows that excessive reliance on technical systems, without adequate verbal communication, can cause serious failures. This concludes the essential role of standardised Aviation English in complementing the technical systems.

Keywords: aviation; Aviation English; ICAO phraseology; safety; effectiveness; air traffic safety

INTRODUCTION

Over the past decades, there has been a dramatic increase in commercial flights. Commercial aviation is an extremely important component of the world’s economic ecosystem. A personal, firsthand experience of effective communication in ensuring safe operational success has inspired the concept of linking language studies to aviation. This experience has deepened the author’s appreciation for Aviation English (AE) and its evolution over time. This paper’s task is not to provide complex linguistic analyses, but merely to give a historic and general overview of Aviation English standardised phraseology, in addition to a short analysis of a particular incident caused by the lack of verbalisation of phrase-

ology. Phraseology in linguistic studies analyses the structural and functional patterns of fixed phrases, idioms, and collocations. Conversely, standardised phraseology in Aviation English consists of a meticulously regulated collection of terms and phrases aimed at reducing ambiguity and efficient communication between pilots and air traffic controllers. The paper explores the latter. In the first part of the paper, the aim is to describe the first means of communication, codes in aeronautics, and then to introduce the international governing bodies and their history. In the second part of the paper, we will examine the development and implementation of standardised Aviation English phraseology, and lastly, discuss the Singapore incident. Overall, this paper intends to add to the larger discussion of specialised languages and their role in high-stakes environments.

LITERATURE OVERVIEW

To analyse the circumstances that led to the emergence of standardisation of AE and Aviation Phraseology (AP), we must look at the literature covering the historical, technological, and linguistic factors. Collectively, these sources offer a thorough overview of the evolution of AE and its significance in facilitating safe and effective air traffic management. Articles from “*Scientific American Magazine*” (1920) give us an overview of the historical circumstances of the beginnings of civil commercial aviation in the United States and Europe. Moser and Dreher (1955) performed important research on military alphabets. Their research established a solid basis for today’s ICAO phonetic alphabet in use. Dobson (2017) offers an overview of the technological development in the “History of International Civil Aviation from its Origins through Transformative Evolution”. Dobson (2017) also covers well the aviation challenge factors between the two wars. In Mackenzie’s (2010) “ICAO: A History of the International Civil Organization”, we discover numerous pieces of information concerning the governing bodies and significant events. Linguistic research has played a critical role in shaping Aviation English and aviation in general. Jovanović (2008) gives an overview of general definitions, which will be mentioned only in relation to AE. The linguistic dimensions of Aviation English have been particularly well-explored by researchers such as Moser and Dreher (1955), Estival et al. (2016), all of whom contributed to our wider understanding of aviation communication. Specifically, English used by the Air Traffic Control (ATC) has been well documented in analyses of Sumby (1960) and Ragan (1996), giving us primary examples of technical Aviation English being used as a specialised category of a sub-language.

HISTORICAL DEVELOPMENT

The necessity for an international organisation in commercial aviation has existed since aviation’s inception (Mackenzie, 2010: 13). One of the important early mentions can be traced to the private society of jurists known as the “*Institut de Droit International*”¹, who met in Oxford in 1880 to debate aviation concerns. During World War I, aircraft manufacturers worldwide encountered a severe lack of financial resources, leaving the military sector as the only viable market during this period. (Morrow, 1993: 40). Technological advancements were made, as radio equipment was used inside the aircraft during the war. (Johnson, 1920: 3) At the Paris Peace Conference in 1919, the French government established an Aeronautical Commission that successfully set up two important initiatives — the International Air Navigation Convention (Paris Convention) and the International Commission for Air Navigation (ICAN) — to regulate and oversee postwar international commercial aviation. (Mackenzie, 2010: 14). Civil commercial aviation, in the period between the two world wars, faced three challenges: technological obstacles in

1 Institute of International Law

developing reliable aircraft and navigation systems, commercial difficulties in achieving financial sustainability for airlines, and political and governance challenges that infiltrated all facets of the sector. (Dobson, 2017: 17) In the United States, the lack of government support, according to Gaulois (Gaulois, 1920: 215, 230, 232), delayed progress, while Europe advanced in passenger, cargo, and postal services. (ibid.) The current structure of international civil aviation originates from the Chicago Conference, held on December 7, 1944, at the end of World War II. As a result, there were 52 nations as signatories of the Convention of International Civil Aviation, which led to the establishment of the International Civil Aviation Organization (ICAO) in 1947. (Farris, 2016: 55) The ICAO's primary goal is to produce worldwide Standards and Recommended Practices (SARPs) that will serve as a framework for civil aviation authorities to develop their rules and regulations. (Ibid.) One of the significant developments for aviation towards the end of World War II, apart from the formation of ICAO, was the rise of English as a lingua franca. (Gil, 2022: 100) This, as Gil (ibid.) states, is due to the historical and ongoing power and influence of Britain and the United States, respectively. (ibid.)

From the late 20th century to the present, aviation has undergone rapid technological advancements, with jet-powered aircraft like Boeing 707, Douglas DC-8, and Concorde revolutionising the industry. (Smith, 1989: xi) The next period of years, particularly from 1970 to the early 2000s, saw an increasing number of aviation accidents, many of which were due to an inadequate level of English language proficiency. The implications of this for the AE standardised phraseology shall be further elaborated in the Standardisation section of the next chapter.

STANDARDISATION

There is a growing body of literature that recognises the importance of English proficiency as a major factor in aviation. As Moder (Moder, 2013: 227) describes, Aviation English (AE) is the language used by the flight deck (FD)², air traffic controllers (ATC), and other professionals within the aviation industry. Moder (ibid.) further clarifies that AE is referred to as a radiotelephony language used in communication, specifically between the flight deck and air traffic controllers.

Similarly, Read and Knoch (2009: 21.2) recognise the fact that radiotelephony is the primary means of communication between the two, both in the air and on the ground. In addition, Read and Knoch (ibid.) state that in the late 1990s, accident analyses conducted by experts and reviewed by ICAO identified poor English-language proficiency as a significant contributing factor in a number of serious aviation incidents. It was not until, as Farris (Farris, 2016: 56) states, the 1998 ICAO Assembly, that the issue of English language ability was highlighted as one of the main factors in aviation safety. The result was the adoption of 28 resolutions regarding the safety and other issues of international civil aviation. (ICAO, 1998: 1) As Matthews (Matthews, 2020: 36) underlined, the Assembly prioritised the resolution by marking it a high-priority and putting more responsibility on the ICAO Council to resolve the issue, which would be done by devoting the appropriate resources. (ibid.)

In addition, due to a growing recognition of the significance of English language ability among pilots and air traffic controllers for the safety of aircraft, crew, and passengers, ICAO has established a set of language proficiency criteria (LPRs). This serves as a reference to an ICAO language competency scale, which provides minimum criteria for the language ability of air traffic controllers and pilots. (Alderson, 2009: 172). Hence, to effectively interact with English speakers from different countries, pilots, air traffic controllers, ground

2 Flight Deck refers to pilots

personnel, or other aviation professionals are expected to recognise and use words unique to their line of work. (Paltridge & Starfield, 2013: 2). English language proficiency (ELP) is graded by the European Union Aviation Safety Agency (EASA) as follows: Expert – Level 6; Extended – Level 5; Operational – Level 4. (CAE Oxford Aviation Academy ATPL, 2014: 542) The ICAO Operational Level 4, being the minimum accepted level, requires pilots and air traffic controllers to demonstrate clear pronunciation, fluency and vocabulary for work-related communication. (Moder, 2013: 228)

As for the other linguistic characteristics of aviation communication, it is important to mention that English is not the only language used and that Aviation English, using the standardised phraseology, is not the only means of communication among air traffic controllers. (Ragan, 1996: 35) As for the latter, Moder (Moder, 2013: 229) states aviation experts refer to “plain English” as the use of more ordinary English terminology and syntax, which is mentioned but not presented in much detail in the ICAO’s Document 4444 Air Traffic Management, ICAO Document 9432 (ICAO, 2001). The rules state that plain language is to be used “only when standardised phraseology cannot serve an intended transmission” (ICAO Annex 10, Volume II, 5.1.1.1) and Manual of Radiotelephony (2007) adds that plain English phraseology is to be used in the same manner: “clearly, concisely and unambiguously.” An example of such an instance of plain English use is noted in ICAO’s Document 9835 as:

“Pilot: “... I have, I have a request. Our patient is a victim of an automobile accident. Requesting immediate orthopaedic surgery for her severe condition. Do you know from our route of flight, as per our flight plan of any fields in name of (country) in the event of ... that we may divert into, where medical crews can meet the aircraft, with transportation by ambulance and immediate transport to surgery? We would like a request, of names of fields along our route of flight shortest distance from our positions along our continued route if you could please ask; we are not requesting a diversion at this time. However if it is approved by our controlling air force we’ll then be requesting this diversion. How do you copy sir?”
(ICAO 9835 document, 2010, Chapter 3, 3.3, 3.3.15)

CORE FEATURES OF AVIATION PHRASEOLOGY

Knowledge of the standardised ICAO phraseology is essential. (ICAO, 2001) In this subsection, we shall single out the alphabet, numbers, and distress/urgency signals, parallel with GE. As to what we mean by aviation phraseology, let us demonstrate how a speaker of GE, lacking a specific understanding of AE phraseology, might struggle to understand the following:

“Delta ten nineteen, twelve miles south of the marker heading three two zero (,) maintain four thousand till established (,) one nine zero knots to the outer marker (,) cleared I-L-S approach runway three five right” (FAA Manual)

While an NNS and especially an NS recognise the words and numbers, when taken as a whole, it is difficult for them to deduce the meaning. This is because aviation phraseology relies heavily on the specific, technical structures, abbreviations, and procedural knowledge. This specific knowledge is not a common occurrence in everyday use of language. For instance, phrases such as “maintain four thousand till established” or “cleared for I-L-S approach” pose difficulty in interpretation without prior knowledge of aviation procedural phraseology. These phrases are deeply embedded in the specialised style of lexicon, which is tied to aviation communication.

Conciseness

The language of standardised aviation phraseology requires conciseness. Concise information is constantly seen in the communication of ATC and FD. We shall provide the following examples to further affirm our arguments:

a) “Hold position” b) “Maintain 250 knots” c) “Cleared for takeoff” (Estival, et al., 2016)

The example a) is an instruction given by the ATC to stop immediately, b) is an utterance focusing solely on the speed restriction, and c) focuses only on the clearance for takeoff. We see here in the example c), how the information does not have any additional syntactic markers, e.g., pronouns “*you* are cleared for takeoff”. We might say that no other syntactic feature is so little found in the AE phraseology as a pronoun. The rules of pronouns are a rare occasion in AE, according to Estival (Estival, 2016: 37), as the noun phrase (NP) is almost always repeated as it is. (ibid.)

Phonetic Alphabet

Phonetic alphabets have had a longstanding role in voice communication since their early introductions as naval flag identification. (IMO, 2005) The US-UK Able-Baker-Charlie alphabet, mainly used by the military and initially adopted by the International Telecommunication Union (ITU) in 1927, was later modified by the ICAN. Research by Moser and Dreher (1955) demonstrated that the ICAO alphabet was better suited, especially taking into account the non-native speakers. This led to ICAO alphabet adoption in 1956 (A-Alpha, B-Bravo, C-Charlie...) and continued to be in use for both maritime and aeronautical communication. (Estival, et al., 2016: 4) In contrast to GE, the pronunciation of the letter “A”, using the Latin alphabet pronunciation is /AL-fah/, for “B” is /BRAH-voh/, “C” / CHAR-lee/ or /SHAR LEE/. The use of the phonetic alphabet in AE is primarily used for taxiway designations. An example: “continue on 31L K E” – “continue on three one left, kilo echo”.

Distress / Urgency

According to the ICAO’s Manual of Radiotelephony (2007), we are to differentiate between distress and urgency as follows: the latter denotes a situation involving the safety of an aircraft or individuals that, although critical, does not require immediate intervention, while the former refers to a state being under imminent threat and needing immediate assistance. The connection between the signals of distress, emergency call procedures, and restrictions on letter combinations in aircraft registration markings is further elaborated in Chapter Four of the Oxford Aviation Academy book. (CAE Oxford 2014: 64, 4, 4.5) The text explains that certain letter combinations for aircraft registration markings are forbidden to avoid conflicts with internationally standardised and recognised abbreviations like “PAN” or “Q” codes, i.e., “QNH”, “QRT”, “QUG”, among others. All of which are integral to aeronautical communication. (ibid.) As per the ICAO manual, in case of an emergency, the code “MAYDAY” is to be said three times at the start of the call: “MAYDAY, MAYDAY, MAYDAY” and the pilots have to deliver it in the calmest manner possible and “maintain an even rate of speech not exceeding 100 words per minute”. (ICAO, 2001) According to “ICAO Manual on the Implementation of ICAO Language Proficiency” (ICAO, 2010), when these types of situations arise, it is natural to turn to plain English use. An example of it is found in:

ATC: You will let me know about your intentions for the main landing gear?

Pilot: UD Wilco. We’ll try to let the gear down again and if it remains up and I’m unable to

release the nose gear then we'll land with all three up.

ATC: Roger. So if you wish you may come for a go around and visual check of your landing gear.

Pilot: Okay, Roger.

ATC: UD have you got the field in sight?

Pilot: UD Affirm.

ATC: Roger. You will ... you will pass over the field and make a low pass over the runway 29 for landing gear check. (ICAO Manual on the Implementation of ICAO Language Proficiency, 3, 3.3.19) Numbers

When we talk about numbers in AE, the rules state that each digit needs to be pronounced separately, like in an example of “FL 350”, it will read as: “flight level three five zero”. The exception to this rule, as per ICAO (2007: 2, 2.4.3), is examples of “transmission of altitude, cloud height, visibility and runway visual range (RVR)³ information”. In the RVR information example of “1 700”, it will be transmitted as “RVR one thousand seven hundred”. (ibid.) Another example is when a transmission holds information on the altitude, e.g., “12,000”, it will be transmitted as “one two thousand”. (ibid.) This brings us to the 2006 survey of a group of 344 pilots and air traffic controllers, according to Wever et al. (2006: 82), in which participants recommended the pronunciation of call signs⁴ in blocks as in “six twenty-one” (ibid.) Additionally, and all in the attempt of avoiding miscommunication, the use of “niner” instead of “nine” when pronouncing the number nine has been chosen as the standard. It stems from the observation of the use of the German word “nein”, which in English means “no” and could be a source of dangerous miscommunication. (Tajima, 2004: 13) A notable difference between ICAO and the Federal Aviation Administration's rules (FAA)⁵ lies in the difference between the pronunciation of the decimal points in radio frequencies. When giving the radio frequency, which contains a decimal point “.” as per ICAO rules, it is to be pronounced “DECIMAL”, while FAA rules assign “POINT” as a rule of pronunciation.

Order of information

We shall list a couple of examples regarding the importance of information order in AE. When there is a critical instruction to be given, it is given first, and the context in which it is given comes second: e.g., “Hold position, Runway 27 in use”. (ICAO, Doc 9432) Next, we can see how the priority clearance for takeoff is given, followed by the additional important information: “Cleared for takeoff, caution wake turbulence”. (Ibid.) Or in the following example of “Turn right heading 090, maintain 3,000 feet”, we see how the heading change is prioritised, followed by the altitude instruction. (ibid.) Even when the situation arises and plain English might be used, there are still rules of order of information. In case ATC holds information of importance to others, e.g., when water was seen at or around the runway, the ATC shall forward the message in the following order: “WATER PATCHES REPORTED BY (aircraft type) AT (time) (ASSESSMENT OF BRAKING ACTION)”.

Readback/hearback procedure exemplifies the importance of standardised phraseology and the information order. When the flight is en route, in a cruise⁶ mode, FD listens to radio transmissions of ATC centres all the time. Once the ATC mentions their call sign,

3 the distance over which the pilot of an aircraft on the centreline of a runway can see the runway surface markings or the lights defining the runway

4 the aircraft identification for radio voice communications with air traffic

5 federal government agency within the U.S. Department of Transportation that regulates civil aviation in the United States

6 the phase of aircraft flight that starts when the aircraft levels off, until it begins to descend for landing

assigned to their flight, FD needs to repeat the pieces of information. This process of repeating is called readback. In case a readback contained an error and a wrong piece of information was repeated, it is called a “readback error”. (Cardosi et al., 1998: 7). Further on, should the ATC fail to correct the readback error, it is called a “hearback”. (ibid.) Information useful for this discussion is that, at the end of the repeated and understood information, the FD needs to mention their call sign. In a study of 386 ASRS reports, among them, readback/hearback errors accounted for 47%. (Cardosi et al., 1998: vii) Two important conclusions were given in this study: firstly, incorrect readbacks/hearbacks can lead to dangerous safety-related situations, and secondly, in case of any kind of doubt, both FD and ATC should ask to clear any kind of possible miscommunication. (ibid.)

IN CONTRAST TO GENERAL ENGLISH

In contrast to GE, certain word features carry a different meaning in AE. For example, the phrase “Approach” per Oxford dictionary (2011) means “movement nearer to somebody/something in distance or time”, while in AE describes a phase of a flight when the aircraft prepares for landing. (ICAO, 2007) Similarly, “Roger” in GE may refer to a male name, in AE means “I have received all of your last transmissions”. (ICAO, 2007, 4: 2., 2.7) We will now include additional phraseology from the ICAO’s manual and see how, in contrast to GE, it carries different meanings in AE: “HOLD” – as a verb in GE “to have somebody/something in your hand”, while in AE it is specific to taxi instructions given by the ATC for aircraft about their holding point on a taxiway. “HEAVY” – while in GE generally refers to “weighing a lot” (Oxford, 2011), in AE refers to: “aircraft in the heavy wake turbulence category shall include the word “HEAVY” immediately after the aircraft call sign in the initial contact...” (ICAO, 2007) While “OVER” as a preposition can refer to “resting on the surface of” (Oxford, 2011), in AE it refers to: “My transmission is ended and I expect a response from you”. (ICAO, 2007) There are some phrase structures (abbreviations) not even found in GE, one of which is “WILCO”, having its use in AE as a shorter version of “I Will Comply”. (ICAO, 2007) Of all the phraseology specific to this register (Bieswanger, 2016: 83), it might be said that the phrase “take off” is of major critical importance. In order to maintain the highest level of safety, ICAO’s Annex 10, volume II, and the PANS-ATM (Document 4444) state:

“The word ‘take off’ is used only when an aircraft is cleared for takeoff, or when cancelling a takeoff clearance. At other times, the word ‘departure’ or ‘airborne’ is used.”

In other words, to further assure the safety and make a distinction, e.g., when the aircraft is taxiing but the FD has not yet been instructed and given clearance for takeoff, the latter utterances are to be used. One of the most likely causes for the differentiation is the fact that the phrase “take off” has had a direct influence on the safety of commercial aviation. Needless to say, with such a dynamic industry, changes are often seen. When a danger of misunderstanding is recognised, ICAO and other governing research bodies may suggest changes. (Estival et al., 2016) The phrase “GO AHEAD” has proven to be a source of confusion among the ATC and pilots. Hence, it was removed from the standardised phraseology and “in its place, the use of the calling aeronautical station’s call sign followed by the answering aeronautical station’s call sign shall be considered the invitation to proceed with transmission by the station calling.” (ICAO, 2007) Following Jovanović’s (2008) coursebook on English morphology, we might deduce that the following AE phrase “WORDS TWICE” is, in part, an example of a GE reduplication⁷ process. The phrase “WORDS TWICE” in AP is defined as: (1) as a request: “Communication is difficult.

7 As per Jovanović (2008), the product of the reduplication process is called a “twin word” with two elements of equal status

Please send every word or group of words twice.”

(2) As information: “Since communication is difficult, every word or group of words in this message will be sent twice.” (ICAO, MOR, 2007: 2., 2.8) As for the prepositions in AE, a lot of them are in use, such as “FROM”, “AT”, “BEHIND”, “ABOVE”, as Estival (Estival, 2016: 35) notes. However, the preposition “TO” is excluded from the standardised phraseology, to avoid possible confusion with the similarly pronounced number two. Nevertheless, prepositions can naturally occur and integrate, like using them in a situation where one aircraft is to give position to another instead, as in: “Give way TO (aircraft)”, or another example is “Cleared TO (destination)”. (Estival, 2016: 35) It may be determined that negative syntactic constructs in AE are rare; however, they are certainly part of it. “NEGATIVE” has a clear meaning of “no” or “permission not granted”, “that is not correct”, or “not capable”. (ICAO, Doc 9432, 2007) Similarly, the adjective “UNABLE” in the standardised phraseology is used to express inability to comply: “we cannot comply with your request, instruction, or clearance”. (ibid.) Lastly, part of the AE phraseology is the use of the imperative. Since this is a high-stakes environment, there is little room left for extreme politeness in communication.

WING-CLIPPING INCIDENT, CHANGI AIRPORT, SINGAPORE

Having mentioned some technological and historical developments of aviation and its noteworthiness in some detail, attention can now be redirected to technology from the AE perspective. While there might be other challenging factors of importance, the focus here is on the relationship between verbalising the phraseology, as per the recommended, but not the procedural guidelines, and over-reliance on technical semi-automated systems. The 2017 wing-clipping incident between an Emirates Airlines (aircraft type: Airbus A380) and the Scoot Airlines (aircraft type: Boeing 787) at Singapore Changi airport will serve as an example.

According to the final report by the Government of Singapore, the incident occurred when the Scoot aircraft, while taxiing, came into contact with the A380, resulting in the left wing of the B787 and the right wing of the A380 being damaged. At the time of the incident, the ATC team consisted of two controllers. One of them was receiving on-the-job ground movement controller (GMC) training under the direction of the other, a qualified GMC (referred to in the CAAS report and hence hereafter as the OJT trainee). At about 01:33 hours (Singapore local time), the B787 was instructed to “taxi on greens” and hold short of taxiway WA (the taxiway consisted of Taxi lane A6 and Taxiway NC3). At the moment, the OJT trainee did not verbalise specifically the intended route. At around 01:34, the OJT trainee issued an instruction to the A380 to pushback and the pushback commenced at 01:37. At 01:38 the B787 informed the ATC that it was approaching the WA and NC3, the OJT trainee instructed the B787 to “continue on the greens and hold short V6” (as the trainee’s intent was for the B787 to taxi on to the intended WP), after which the trainer and the OJT trainee switched their air traffic management attention to four other departing aircraft. The B787, as per the instructions, continued taxiing “on the greens”, and as the green lights led the B787 to WA, because the red lights were on at the remaining section of the intersection, a left turn to WA was executed. As the A380 was being pushed out (tail first), while passing by, contact was made between the B787 and the A380. After the trainer and the trainee turned their attention back to the B787, they realised that it was taxiing on WA, instead of WP; however, seeing nothing else in error, they instructed the B787 to continue to taxi on WP. At 01:42 hours, the A380 flight crew requested to be returned to their previous parking space at the airport (C23) after learning that their wing was damaged, which can be characterised as a case of good leadership and situational awareness.

The investigation revealed that the OJT trainee did not have to say the complete information, since, as per the air traffic procedures at the time, he was not obliged to verbalise. However, despite this, the report suggests that, had the ATC verbalised the intended route, the incident could have been avoided.

The “taxiing on the greens” system directs aircraft to follow green centreline lights, which are intended to provide clear guidance and reduce the need for verbal instructions. Section 1.6.1.3 of the report provides an explanation for the use of the “taxiing on the greens”:

“According to ATC, this system would reduce radio communication over the air regarding the taxi route, provide flight crews with a clearer direction, and reduce the risk of making wrong turns.” (TSIB, 2018)

The use of the “taxiing on the greens” system, as the report suggested, did not prevent the wrong turn in this instance. Furthermore, it was highlighted that similar incidents had occurred previously. A 2016 Air Accident Investigation Bureau Singapore (AAIB) report on an attempted takeoff incident in January 2015 recommended that ATC verbalise the main taxi route in addition to the “taxi on the greens” instruction. This recommendation was reiterated in the 2018 Transport Safety Investigation Bureau (TSIB) report following the 2017 wing-clipping incident. The 2016 report’s recommendation:

“It is recommended that the ATC consider verbalising the main taxi route in addition to the instruction to “taxi on the greens” in the taxi clearance.” (AAIB, R-2016-005)

The report illuminates the critical importance of verbalising the intended route. Although the OJT trainee followed the procedures and was aware of the recommendation, the lack of verbal clarification contributed to the incident. In addition, while the “taxiing on the greens” system provides a reduction of possible errors because of the overload of information on the ATC transmissions, its effectiveness still relies on visual clues. Ambiguity in ATC phraseology may have worsened the automation reliance. Therefore, without verbal confirmation, it may lead to miscommunication. Adding to the discussion, the cognitive load of the two ATCs is also a significant factor, as it was a team of two managing multiple aircraft, with one undergoing training. Additionally, lack of experience may have limited the ability to anticipate possible risks.

A couple of recommendations have been highlighted in the report. For ATC to be required to receive additional training, to review the importance of verbalising and not solely relying on the “taxi on the greens” system, previous and other similar incidents should be re-analysed to identify possible recurring events and ensure continuous improvement.

CONCLUSION

This paper has examined the historical evolution and linguistic features of Aviation English. By contrasting Aviation English with General English, key distinctions emerge: strong reliance on standardised ICAO phraseology, fixed expressions, and a strong focus on clarity to mitigate risks in high-stakes environments. The 2017 wing-clipping incident at Singapore’s Changi Airport, examined here for the first time through the lens of Aviation English, illustrates a key observation: automated systems reduced the need for verbal cross-checks. This highlights the ongoing challenge of balancing technological integration with verbal protocols.

The findings confirm that, although technological progress improves operational performance, standardised Aviation English remains an essential safety mechanism. It is important to recognise the challenging and highly responsible roles fulfilled daily by flight

crew and air traffic controllers. Their consistent use of precise phraseology supports the safety of air traffic. In summary, the study affirms the critical role of linguistic standardisation in aviation safety and recommends further investigation into the integration of emerging technologies with comprehensive phraseology training.

REFERENCES

- Air Accident Investigation Bureau of Singapore. (2016). *Final report: Boeing B767-300ER, registration JA-606J, attempted take-off on taxiway, 12 July 2015* (Report No. AIB/AAI/CAS.114). Ministry of Transport Singapore.
- Alderson, J. C. (2009). Air safety, language assessment policy, and policy implementation: The case of aviation English. *Annual Review of Applied Linguistics*, 29, 168–187.
- Bieswanger, M. (2016). Aviation English: Two distinct specialised registers? In C. Schubert & C. Sanchez-Stockhammer (Eds.), *Variational text linguistics: Revisiting register in English* (pp. 67–86). De Gruyter Mouton.
- CAE Oxford Aviation Academy. (2014). *Air law: ATPL ground training series*. Singapore: KHL Printing Co. Pte Ltd.
- Cardosi, K. M., Falzarano, P., & Han, S. (1998). *Pilot-controller communication errors: An analysis of Aviation Safety Reporting System (ASRS) reports*. U.S. Department of Transportation.
- Dobson, A. (2017). *History of international civil aviation from its origins through transformative evolution*. Routledge.
- Estival, D. (2016). Aviation English. In D. Estival, C. Farris, & B. Molesworth (Eds.), *Aviation English: A lingua franca for pilots and air traffic controllers* (pp.24-53). New York: Routledge.
- Estival, D., & Farris, C. (2016). Aviation English as a lingua franca. In D. Estival, C. Farris, & B. Molesworth (Eds.), *Aviation English: A lingua franca for pilots and air traffic controllers* (pp.1-21). New York: Routledge.
- Farris, C., (2016). Aviation English: A linguistic description. In D. Estival, C. Farris, & B. Molesworth (Eds.), *Aviation English: A lingua franca for pilots and air traffic controllers* (pp.24-53). New York: Routledge.
- Federal Aviation Administration. (2014). *Aeronautical Information Manual: AIM*.
- Matthews, E. (2020). English Proficiency and the International Civil Aviation Organization. In E. Friginal, E. Matthews, & Roberts, J. (Eds.), *English in global aviation: Context, research, and pedagogy* (pp.27-54). New York: BLOOMSBURY ACADEMIC.
- Gaulois, G., (1920). What About Our Commercial Aviation?. *Scientific American Magazine*, 122 (9), 215-232
- Gil, J., (2022). How does a Language Become Global?. In J. Gil, & S. Marsen (Eds.), *Exploring language in global contexts* (1st ed.). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003240099>
- International Civil Aviation Organization. (2001). *Aeronautical telecommunications, Volume II: Communication procedures including those with PANS status* (Annex 10, Vol. II). ICAO.
- International Civil Aviation Organization. (2007). *Air traffic management: Procedures for air navigation services (PANS-ATM)* (Doc 4444). ICAO.
- International Civil Aviation Organization. (2010). *Manual on the implementation of ICAO language proficiency* (Document 9835). ICAO.
- International Civil Aviation Organization. (2007). *Manual of radiotelephony* (Doc 9432).
- ICAO. International Commission for Air Navigation. (1920). *International organization* (Vol. 1, pp. 383–384).
- Johnson, T. (1920). Naval aircraft radio. *Proceedings of the Institute of Radio Engineers*, 8(1), 3–58.
- Jovanović, V. (2008). *English morphology, a coursebook*. Niš: Filozofski fakultet, Niš.
- Mackenzie, D., (2010). *ICAO – A History of the International Civil Aviation Organization*. Toronto: University of Toronto Press.
- Morrow, D., Lee, A., & Rodvold, M. (1993). Analysis of problems in routine controller-pilot communication. *The International Journal of Aviation Psychology*, 3(4), 285-302. https://doi.org/10.1207/s15327108ijap0304_3
- Moser, H. M., & Dreher, J. J. (1955). Evaluation of the military alphabets. *Speech Monographs*, 22(5), 256-265. <https://doi.org/10.1080/03637755509375152>
- Hornby, A. S. (2005). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press
- Moder, C. L., (2013). Aviation English. In B. Paltridge, & S. Starfield (Eds.), *The handbook of English for specific purposes* (pp.227-242). John Wiley and Sons.
- Ragan, P. H. (1996). Aviation English: An introduction. *Journal of Aviation/Aerospace Education & Research*,

- 7(2). <https://doi.org/10.15394/jaaer.1997.1189>
- Read, J., & Knoch, U. (2009). Clearing the air: Applied linguistic perspectives on aviation communication. *Australian Review of Applied Linguistics*, 32(3), 21.1–21.11. <https://doi.org/10.2104/ara10921>
- Smith, M. J. T. (1989). *Aircraft noise*. Cambridge University Press.
- Sumby, W. H. (1960). The Control Tower Language: A Case Study of A Specialized Language-in-Action. *Language and Speech*, 3(2), 61-70. <https://doi.org/10.1177/002383096000300201>
- Tajima, A. (2004). Fatal miscommunication: English in aviation safety. *World Englishes*, 23(3), 451–470.
- Terrell, W. D. (1928). The International Radiotelegraph Conference of Washington, 1927. *Proceedings of the Institute of Radio Engineers*, 16(4), 1–10.
- Transport Safety Investigation Bureau. (2018). *Final report: Wing clipping involving Boeing B787, registration 9V-OJA and Airbus A380, registration A6-EUB at Singapore Changi Airport on 30 March 2017* (Report No. AIB/AAI/CAS.143). Ministry of Transport Singapore.
- Wassenbergh, H. A. (1957). *Post-war international civil aviation policy and the law of the air*. Springer Science+Business Media.
- Wakimoto, T. (2019). Ensuring the safety of commercial space transportation through standardization: Implications of the Chicago Convention and ICAO standards. *Space Policy Institute, The George Washington University*, 49.
- Wever, R., Van Es, G., & Verbeek, M. (2006). *Air-ground communication safety: Causes and recommendations*. Eurocontrol.

APPENDIX I – LIST OF ABBREVIATIONS

AAIB – Air Accident Investigation Bureau Singapore
AE – Aviation English
AP – Aviation Phraseology
ATC – Air Traffic Control
CAAS – Singapore Civil Aviation Authority
EASA – European Union Aviation Safety Agency
EFL – English as a Foreign Language
ESL – English as a Second Language
ESP – English for Specific Purposes
FAA – Federal Aviation Administration
FD – Flight Deck
ICAN – International Commission for Air Navigation
ICAO – International Civil Aviation Organisation
IMO – International Maritime Organisation
ITU – International Telecommunication Union
LRP – Language Proficiency Requirements
NA – Native Speaker
NNA – Non-Native Speaker
NP – Noun Phrase
SARPs – Standards and Recommended Practices

ISTORIJSKI I LINGVISTIČKI PREGLED VAZDUHOPLOVNOG ENGLESKOG – VAZDUHOPLOVNA FRAZEOLOGIJA

Autor: NEVENA MILOŠEVIĆ

e-mail: nevena.msc@protonmail.com

Mentor: doc. dr. Srđan Šućur

Filozofski fakultet Pale Univerziteta u Istočnom Sarajevu

Uvod: Vazduhoplovni engleski jezik kao dio engleskog jezika za posebne namjene, osmišljen je da obezbijedi jasnu i standardizovanu komunikaciju u međunarodnom vazduhoplovnom kontekstu. Za razliku od opšteg engleskog jezika koji služi širokim komunikativnim svrhama, vazduhoplovni engleski funkcioniše pod strogim standardima ICAO-a (Međunarodne organizacije civilnog vazduhoplovstva) kako bi se umanjili rizici koji proizilaze iz jezičkih nesporazuma u okruženjima visokog rizika.

Cilj: Istraživanje ima za cilj da opiše ključne jezičke karakteristike vazduhoplovnog engleskog jezika, uporedi ih sa karakteristikama opšteg engleskog jezika i prikaže studiju slučaja stvarnog incidenta.

Materijal i metode: Rad se oslanja na deskriptivne metode kako bi se prikazale karakteristike vazduhoplovnog engleskog jezika, prije svega na osnovu ICAO dokumenta 9835. Pored toga, primjenjuje se komparativna metoda radi poređenja vazduhoplovnog i opšteg engleskog jezika. U poglavlju „Wing-clipping incident, Changi airport, Singapore” primijenjen je empirijski pristup analizom stvarnog vazduhoplovnog incidenta. Ova studija slučaja ispituje propuste u verbalnoj komunikaciji, prekomjerno oslanjanje na automatizovane i poluautomatizovane tehničke sisteme, kao i potrebu za verbalnom interakcijom koja treba da služi kao dopuna tehničkim sistemima.

Rezultati: Vazduhoplovni engleski pokazuje snažno oslanjanje na standardizovanu frazeologiju, što se značajno razlikuje od fleksibilnosti opšteg engleskog jezika. Takođe, pokazuje pojednostavljenu sintaksu i stavlja naglasak na jasnoću i sažetost u komunikaciji. Prema autorovom saznanju, poglavlje „Wing-clipping incident, Changi airport, Singapore” koje se bavi stvarnim incidentom sudara krila na aerodromu Čangi u Singapuru, 2017. godine, predstavlja prvu analizu tog događaja u kontekstu vazduhoplovnog engleskog jezika.

Zaključak: Vazduhoplovni engleski dijeli osnovnu strukturu sa opštim engleskim, ali je namjerno konstruisan tako da podstiče bezbjednost i efikasnost u vazduhoplovstvu. Stvarni incident pokazuje da prekomjerno oslanjanje na tehničke sisteme, bez adekvatne verbalne komunikacije, može dovesti do ozbiljnih propusta. Ovo potvrđuje suštinsku ulogu standardizovanog vazduhoplovnog engleskog jezika kao dopune tehničkim sistemima.

Ključne riječi: vazduhoplovstvo, vazduhoplovni engleski jezik, ICAO frazeologija, sigurnost, efikasnost, bezbjednost vazdušnog saobraćaja.

HIKIKOMORI SINDROM: KRIZA PRIPADANJA I FENOMENOLOGIJA USAMLJENOSTI U SAVREMENOM SVIJETU

Autor: NIKOLA AĆIMOVIĆ

e-mail: nikola.acimovic@student.ff.unibl.org

Mentor: prof. dr Strahinja Dimitrijević

Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Uvod: Hikikomori sindrom, stanje ekstremnog i prolongiranog socijalnog povlačenja, prepoznat je kao globalni javnozdravstveni izazov. U svojoj suštini, on nije samo fizička izolacija već duboko psihološko stanje ukorijenjeno u bolnom doživljaju usamljenosti, otuđenosti i nepripadanja, što psihologiju usamljenosti čini ključnom perspektivom za njegovo razumijevanje.

Cilj: Cilj ovog preglednog rada je da pruži sveobuhvatnu analizu hikikomori sindroma iz perspektive psihologije usamljenosti, koristeći bio-psiho-socijalnu paradigmu kao vodeći integrativni okvir za razumijevanje njegove kompleksne etiologije, manifestacija i posljedica.

Materijal i metode: Rad je koncipiran kao integrativni pregled literature zasnovan na narativnoj sintezi. Pretraga relevantnih naučnih radova sprovedena je korišćenjem elektronskih baza podataka (Google Scholar, PsycINFO, Scopus, PubMed), sa ciljem da se obuhvate metodološki i geografski raznolike studije i pruži globalna perspektiva fenomena.

Rezultati: Analiza je potvrdila da je etiologija hikikomorija multifaktorijalna i da proizlazi iz interakcije bioloških (npr. neurorazvojne predispozicije), psiholoških (npr. kriza identiteta, trauma, usamljenost) i socio-kulturnih faktora (npr. porodični i društveni pritisci). U polju mjerenja, ostvaren je značajan napredak razvojem validiranih instrumenata (npr. HQ-25, HiDE), koji omogućavaju precizniju dijagnostiku i razlikovanje patološkog od nepatološkog povlačenja.

Zaključak: Hikikomori sindrom je manifestacija duboke krize pripadanja u savremenom svijetu. Njegovo rješavanje zahtijeva multidimenzionalni, individualizovani terapijski pristup usmjeren na poboljšanje kvaliteta života, ali i šire društvene promjene, koje će promovisati mentalno zdravlje i smanjiti pritiske koji vode ka izolaciji.

Ključne riječi: hikikomori, socijalno povlačenje, usamljenost, bio-psiho-socijalni model, mentalno zdravlje.

UVOD

Hikikomori sindrom, fenomen koji doslovno znači „povlačenje unutra”, opisuje stanje ekstremne i produžene socijalne izolacije u kojem pojedinac prekida sve značajne interpersonalne odnose i povlači se iz društvenog života, često mjesecima ili čak godinama. Iako je inicijalno prepoznat i opisan u Japanu od strane psihijatra Tamakija Saita (Kato et al., 2019), ovaj kompleksni oblik socijalnog povlačenja danas predstavlja globalni javnozdravstveni izazov (Kato, Kanba, & Teo, 2018). U svojoj suštini, hikikomori nije samo fizička izolacija, već duboko psihološko stanje ukorijenjeno u bolnom i subjektivnom doživljaju usamljenosti, otuđenosti i nepripadanja (Yong & Kaneko, 2016). Upravo zbog toga, psihologija usamljenosti nudi ključni teorijski okvir za razumijevanje unutrašnje borbe i motivacionih faktora koji leže u osnovi ovog ponašanja.

Jedan od centralnih izazova u proučavanju hikikomorija jeste nedostatak univerzalno

prihvaćene definicije i standardizovanih dijagnostičkih kriterijuma, što značajno otežava istraživanja i kliničku praksu (Li & Wong, 2015). Paralelno sa ovim konceptualnim nejasnoćama, napredak u polju je dugo bio ometen i nedostatkom psihometrijski pouzdanih i validnih mjernih instrumenata, što je problem koji je tek nedavno počeo sistematski da se rješava. Rane definicije su često isključivale slučajeve sa postojećim psihijatrijskim poremećajima, ali su noviji pristupi prepoznali da se socijalno povlačenje često javlja kao sekundarna manifestacija depresije, anksioznih poremećaja ili neurorazvojnih stanja, uvodeći time klinički korisnu podjelu na primarni i sekundarni hikikomori (Frankova, 2019). Fleksibilniji kriterijumi danas prepoznaju i ulogu interneta, pa održavanje onlajn kontakata više ne isključuje dijagnozu, kao i važnost subjektivnog distresa koji povlačenje uzrokuje kod pojedinca (Kato et al., 2019).

Iako se dugo smatrao kulturološki specifičnim sindromom vezanim za Japan, brojna istraživanja su nedvosmisleno pokazala da je hikikomori transkulturalni fenomen. Slučajevi su dokumentovani širom svijeta, od istočnoazijskih zemalja poput Kine (Hu et al., 2022) i Singapura (Bowker et al., 2019), preko Turske (Kaşak et al., 2022) i Evrope, do Sjedinjenih Američkih Država (Teo et al., 2015). Ova globalna rasprostranjenost sugerise da hikikomori nije isključivo posljedica japanskih kulturnih normi, već prije odgovor na univerzalne pritiske modernih, visoko kompetitivnih i digitalizovanih društava (Martinotti et al., 2021). Ti isti pritisci doprinose i drugim oblicima socijalne isključenosti, poput fenomena socijalne marginalizacije. Ovaj proces opisuje sistemsko potiskivanje pojedinaca ili čitavih grupa na margine društva, čime im se faktički ograničava pristup ključnim resursima, gube se priznate društvene uloge (poput uloge radnika ili studenta) i postepeno se kida osjećaj pripadnosti široj zajednici. Jedna od takvih posebno ranjivih grupa, koja se nalazi na presjeku ovih pritisaka, jeste i rastuća *NEET* populacija (osobe koje nisu zaposlene, ne obrazuju se, niti su na obuci – engl. *Not in Employment, Education, or Training*), a čija će se veza sa rizikom od povlačenja detaljnije razmotriti u kasnijim poglavljima.

Cilj ovog preglednog rada je da pruži sveobuhvatnu analizu hikikomori sindroma iz perspektive psihologije usamljenosti, koristeći bio-psiho-socijalnu paradigmu kao vodeći integrativni okvir. Važno je naglasiti da ovaj uticajni metateorijski pristup, koji je američki psihijatar Džordž Engel (*George Engel*) predložio još 1977. godine kao sveobuhvatnu alternativu tada dominantnom, redukcionističkom biomedicinskom modelu, nije vezan za jednog autora u kontekstu proučavanja hikikomorija, već predstavlja opšteprihvaćeni okvir u savremenoj psihologiji i psihijatriji. Ovaj model je odabran jer omogućava holističko razumijevanje fenomena, uzimajući u obzir međusobnu interakciju bioloških predispozicija (npr. genetski faktori, neurorazvojne osnove), psiholoških dimenzija (npr. usamljenost, komorbiditeti, kriza identiteta) i socio-kulturnih faktora (npr. porodična dinamika, društveni pritisci). Kroz pregled metodološki raznovrsne literature iz različitih dijelova svijeta, rad će se baviti definicijom i dijagnostičkim kriterijumima, etiologijom, simptomima i posljedicama, kao i potencijalnim terapijskim pristupima i intervencijama za ovaj savremeni fenomen.

MATERIJAL I METODE

Ovaj rad je koncipiran kao integrativni pregled literature čiji je cilj da pruži sveobuhvatnu sintezu postojećih naučnih saznanja o hikikomori sindromu. Za razliku od sistematskih pregleda koji primjenjuju stroge inkluzione i ekskluzione kriterijume, ovaj pristup je namjerno odabran kako bi se obuhvatila širina i kompleksnost fenomena. Metodološki pristup se zasnivao na narativnoj sintezi, sa ciljem da se integrišu nalazi iz studija sa različitim dizajnom i iz različitih teorijskih perspektiva, prvenstveno se oslanjajući na

bio-psiho-socijalni model kao vodeći analitički okvir.

Pretraga literature je sprovedena korišćenjem vodećih elektronskih baza podataka, uključujući Google Scholar, PsycINFO, Scopus, Web of Science i PubMed. Korišćeni su ključni termini za pretragu na engleskom i srpskom jeziku: „*hikikomori*”, „*social withdrawal*” (socijalno povlačenje), „*social isolation*” (socijalna izolacija), „*loneliness*” (usamljenost), „*bio-psycho-social model*” (bio-psiho-socijalni model), „*internet addiction*” (zavisnost od interneta) i „*attachment theory*” (teorija privrženosti). Vremenski okvir pretrage je primarno obuhvatao radove objavljene u posljednjih petnaest godina (od 2010. do 2025. godine) kako bi se osigurala relevantnost i obuhvatili najsavremeniji nalazi, ali su uključeni i fundamentalni, ranije objavljeni radovi koji su ključni za istorijsko i teorijsko razumijevanje fenomena.

Kriterijumi za odabir literature bili su usmjereni na relevantnost za temu, metodološku i geografsku raznolikost. U pregled su uključeni radovi koji direktno obrađuju hikikomori sindrom, njegove definicije, dijagnostičke izazove, psihološke korelate sa posebnim fokusom na usamljenost, etiologiju, posljedice i terapijske pristupe. S ciljem dobijanja što potpunije slike, namjerno su uključivane različite vrste studija: kvantitativna istraživanja (kros-sekcione i longitudinalne studije), kvalitativna istraživanja (studije slučaja, fenomenološke analize), kao i postojeći sistematski pregledi i meta-analize. Posebna pažnja je posvećena uključivanju radova iz različitih dijelova svijeta kako bi se potkrijepila teza o hikikomoriju kao globalnom fenomenu i prevazišla njegova pogrešna percepcija kao isključivo japanskog sindroma.

Iako ovaj rad, kao integrativni pregled, nije slijedio strogi protokol sistematske analize, proces odabira je podrazumijevao detaljan pregled naslova i sažetaka identifikovanih radova kako bi se osigurala njihova direktna relevantnost za cilj rada. Radovi koji su zadovoljili ovaj početni kriterijum su zatim u potpunosti pročitani i analizirani. Ovim pristupom, koji je favorizovao teorijsku, metodološku i geografsku širinu umjesto kvantitativne iscrpnosti, u finalnu narativnu sintezu uključene su 82 naučne reference koje čine osnovu za predstavljene rezultate i zaključke. Sinteza prikupljenih podataka izvršena je kroz tematsku analizu. Informacije iz odabranih članaka su grupisane u tri ključne kategorije koje odgovaraju bio-psiho-socijalnom modelu: biološki korelati, psihološke dimenzije i socio-kulturni kontekst. Na osnovu ove strukture, nalazi iz različitih studija su upoređivani i integrisani u koherentnu narativnu cjelinu koja pruža višeslojni uvid u hikikomori sindrom.

REZULTATI

Analiza i sinteza obimne naučne literature otkriva da je hikikomori sindrom višeslojan fenomen čije razumijevanje zahtjeva integraciju bioloških, psiholoških i socio-kulturnih faktora. Rezultati pregleda literature biće predstavljeni kroz sedam tematskih cjelina koje obuhvataju definiciju i opis fenomena, dijagnostičke izazove, operacionalizaciju, kompleksnu etiologiju, kliničku sliku i njenu progresiju, posljedice po pojedinca i društvo, kao i savremene pristupe liječenju.

Definisanje fenomena: Od japanskog porijekla do globalnog koncepta

Hikikomori, termin koji doslovno znači „povlačenje unutra” ili „biti zatvoren”, opisuje stanje ekstremne i produžene socijalne izolacije. Ovaj fenomen, koji je postao predmet kliničke, javnozdravstvene i opšte društvene zabrinutosti, prvi put je sistematski opisan i popularizovan od strane japanskog psihijatra Tamakija Saita krajem devedesetih godina prošlog vijeka. Saito je definisao hikikomori kao stanje u kojem pojedinci, pretežno adoles-

centi i mladići, u potpunosti odustaju od socijalnog učešća poput školovanja ili zaposlenja i povlače se u sigurnost svog doma na period duži od šest mjeseci, često ne napuštajući ni sopstvenu sobu. Ono što je u početku bilo percipirano kao specifičan oblik „studentske apatije”, „neuroze povlačenja” ili čak lijenosti, zahvaljujući kliničkom radu i istraživanjima, postepeno je evoluiralo u prepoznatljiv i ozbiljan socio-psihološki problem. Procjene o rasprostranjenosti fenomena u Japanu variraju, ali ukazuju na alarmantne brojke koje se kreću od više stotina hiljada do čak preko milion pogođenih pojedinaca, što hikikomori čini značajnim javnozdravstvenim pitanjem.

U svojoj suštini, hikikomori prevazilazi puku fizičku odsutnost iz socijalne arene; on predstavlja duboko emocionalno i psihološko povlačenje, gdje osoba prestaje da ostvaruje i održava značajne interpersonalne odnose. Centralni konstrukt koji leži u osnovi ovog bolnog stanja jeste dubok, prožimajući i hroničan osjećaj usamljenosti. Važno je naglasiti da ova usamljenost nije samo objektivno stanje nedostatka socijalnih kontakata, već prije svega subjektivni doživljaj nedostatka emocionalne ispunjenosti, pripadanja, intimnosti i razumijevanja. Pojedinci u stanju hikikomorija često opisuju osjećaj unutrašnje praznine, otuđenosti i nevidljivosti koji se ne može popuniti spoljnim stimulansima, što ih posljedično vodi ka daljem povlačenju kao strategiji izbjegavanja dodatnih emocionalnih povreda i razočaranja. Kvalitativna studija koju je sproveda Katsumata (2014) pruža dubok uvid u unutrašnji svijet ovih adolescenata, otkrivajući da su intenzivan osjećaj srama, strah od neuspjeha i gubitak samopoštovanja centralne teme koje pokreću i održavaju ciklus izolacije.

U tom smislu, klinički je i teorijski neophodno razlikovati samoću, koja može biti dobrovoljan, privremen i čak kreativan izbor za introspekciju, od usamljenosti, koja je u kontekstu hikikomorija prinudno, bolno i mentalno iscrpljujuće stanje. Antropološka perspektiva, koju nude Ozawa-de Silva i Parsons (2020), dodatno obogaćuje ovo razumijevanje, naglašavajući da usamljenost nije isključivo individualni psihološki problem, već i društvena i kulturna stvarnost, duboko ukorijenjena u međuljudskim odnosima, društvenim normama i očekivanjima. Iako se povlačenje na prvi pogled može činiti kao svjestan izbor, ono je često posljedica akumuliranog osjećaja nemoći i doživljava se kao jedini mogući izlaz iz nepodnošljivog socijalnog pritiska, anksioznosti i straha od odbacivanja. Istraživanje Castelpietre i saradnika (2021) ide korak dalje, postavljajući provokativno pitanje da li se povlačenje u hikikomori može shvatiti kao ekstremno oblik voljnog samoograničenja od društva koje pojedinac percipira kao prijeteće, neprijateljsko ili fundamentalno razočaravajuće. Iz ove perspektive, izolacija postaje paradoksalni pokušaj očuvanja sopstvenog identiteta i mentalnog integriteta kroz brisanje socijalnog postojanja.

Neosporno je da se fenomen ne može razumjeti bez uzimanja u obzir specifičnog socio-kulturnog konteksta u kojem je prvobitno identifikovan. U Japanu, brze poslijeratne promjene u porodičnoj strukturi, izuzetno visoka kompetitivnost obrazovnog sistema i urušavanje tradicionalnog modela „doživotnog zaposlenja” nakon ekonomske krize devedesetih godina, stvorili su okruženje koje doprinosi pojavi socijalnog povlačenja kao odgovora na pritisak i neizvjesnost (Suwa & Suzuki, 2013). Furlong (2008) objašnjava ovaj fenomen kroz sociološki koncept anomalije, tvrdeći da mladi ljudi, suočeni sa nesigurnim tržištem rada, razvijaju osjećaj da tradicionalne norme i putevi ka odrasloj dobi više ne funkcionišu, što ih vodi u pasivno povlačenje kao oblik potpunog odustajanja (*retreatism*). Uz to, kulturni faktori poput visokih roditeljskih i društvenih očekivanja, kao i snažan naglasak na kolektivizmu, mogu dodatno pojačati osjećaj neuspjeha i srama kod onih koji ne uspijevaju da se uklope u propisane kalupe (Sarchione et al., 2015).

Međutim, jedna od najznačajnijih spoznaja u posljednjoj deceniji istraživanja jeste da hikikomori nije kulturološki vezan sindrom (*culture-bound syndrome*) ograničen isključivo na Japan. Preliminarna međunarodna istraga koju su sprovedi Kato i saradnici (2012) prva je postavila ključno pitanje: „Da li hikikomori sindrom postoji van Japana?”. Odgovor

koji je proizašao iz brojnih kasnijih studija bio je nedvosmisleno potvrđan. Fenomen je dokumentovan u različitim dijelovima svijeta, potvrđujući njegovu globalnu relevantnost. Istraživanja su potvrdila postojanje sličnih obrazaca teškog socijalnog povlačenja u drugim visoko razvijenim istočnoazijskim društvima poput Kine (Hu et al., 2022), Singapura (Lin et al., 2022) i Hong Konga (Yuen et al., 2019). Pored Azije, slučajevi su detaljno opisani i analizirani širom Evrope, uključujući Italiju (Orsolini et al., 2023; Esposito et al., 2021; Coppola, 2022), Francusku (Hamasaki et al., 2022) i Poljsku (Adamski, 2018). Istraživanja su se proširila i na druge kontinente, sa studijama u Turskoj (Kaşak et al., 2022), na Bliskom Istoku (Shah et al., 2024), u Sjedinjenim Američkim Državama (Bowker et al., 2019; Taku et al., 2023) i čak u Nigeriji (Bowker et al., 2019). Multicentrična studija koju su sprovedi Teo i saradnici (2015) u četiri zemlje dodatno je potkrijepila ovu tezu, pokazavši da pogođeni pojedinci dijele slične psihosocijalne karakteristike bez obzira na kulturno porijeklo. Ova globalna rasprostranjenost dovela je do konceptualnog pomaka – umjesto da se posmatra kao kulturološki, hikikomori se sve više shvata kao „društveno vezan” (*society-bound*) sindrom, odnosno kao odgovor na univerzalne pritiske modernih, globalizovanih, visoko kompetitivnih i digitalizovanih društava (Martinotti et al., 2021).

Izazovi dijagnostike: Evolucija kriterijuma i kliničke dileme

Jedan od najvećih i najupornijih izazova u kliničkoj i istraživačkoj praksi jeste nedostatak univerzalno prihvaćene, konsenzusom usvojene definicije i standardizovanih dijagnostičkih kriterijuma za hikikomori (Li & Wong, 2015; Teo et al., 2018). Ova fundamentalna terminološka i konceptualna neusaglašenost stvara značajne prepreke za napredak u razumijevanju fenomena. Prije svega, ona direktno otežava sprovođenje pouzdanih epidemioloških studija, što dovodi do velikih varijacija u procjenama prevalencije širom svijeta (Bowker et al., 2019). Bez jasnih kriterijuma, poređenje rezultata između različitih studija i kultura postaje gotovo nemoguće, jer istraživači u suštini ne mjere istu pojavu. Sistematski pregledi literature konstantno ističu ovu heterogenost kao ključno ograničenje (Li & Wong, 2015). Dalje, nedostatak dijagnostičkog standarda usporava razvoj i testiranje efikasnih terapijskih intervencija, jer je teško procijeniti uspješnost tretmana ako početno stanje nije jasno definisano. Stoga, debata o tome da li je hikikomori novi, zasebni mentalni poremećaj, kulturološki specifičan sindrom, ili ekstremni bihevioralni ishod različitih psihopatoloških stanja, i dalje je u centru akademske i kliničke diskusije (Amendola, 2020; Kato et al., 2019).

Istorijski, definicije su značajno evoluirale kako se i razumijevanje fenomena produbljivalo i širilo izvan granica Japana. Prve formalne smjernice, koje je uspostavilo Japansko ministarstvo zdravlja, rada i blagostanja (MHLW) 2003. i 2010. godine, bile su pionirski pokušaj da se fenomen operacionalizuje. One su definisale hikikomori kroz nekoliko ključnih bihevioralnih markera: 1) način života koji je primarno centriran oko kuće; 2) potpuno ili skoro potpuno izbjegavanje socijalnog učešća (poput školovanja, zaposlenja ili druženja van kuće); 3) trajanje stanja od najmanje šest mjeseci; i 4) utvrđivanje da stanje nije bolje objašnjeno drugim psihijatrijskim poremećajem, poput shizofrenije, ili mentalnom retardacijom (Kato et al., 2019). Iako su ove smjernice bile koristan početni okvir, njihova rigidnost se brzo pokazala kao problematična. Kriterijum isključivanja drugih mentalnih poremećaja bio je posebno ograničavajući, jer je klinička praksa pokazivala da ogroman broj osoba u stanju hikikomorija pati i od komorbidne depresije, anksioznosti ili drugih stanja (Ranieri et al., 2024). Kao odgovor na potrebu za formalnijim prepoznavanjem, Teo i Gaw (2010) predložili su set kriterijuma za potencijalno uključivanje hikikomorija u Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje (DSM-5). Njihov prijedlog je zadržao osnovne komponente (boravak kod kuće, izbjegavanje socijalnih situacija, tra-

janje od šest mjeseci), ali je, što je veoma važno, eksplicitno dodao kriterijum značajnog kliničkog distresa ili funkcionalnog oštećenja, čime se patološko povlačenje razlikuje od nepatološkog izbora životnog stila. Ipak, i ovaj prijedlog je zadržao princip isključivanja drugih mentalnih poremećaja kao uzroka povlačenja (Teo & Gaw, 2010).

Najznačajniji pomak i svojevrsna promjena paradigme u dijagnostičkom razumijevanju hikikomorija nastupili su sa novijim, klinički orijentisanim kriterijumima koje su predložili Kato i saradnici (2019). Njihov prijedlog je uveo nekoliko ključnih modifikacija koje su odražavale savremeno shvatanje kompleksnosti fenomena. Prvo, fokus je pomjeren sa potpunog izbjegavanja socijalnih odnosa na izraženu fizičku socijalnu izolaciju u sopstvenom domu. Ova suptilna, ali važna promjena, prepoznala je realnost digitalnog doba, u kojem mnogi pojedinci u stanju hikikomorija održavaju aktivne, pa čak i intenzivne, socijalne kontakte isključivo putem interneta (Uchiyama et al., 2025). Drugo, i najvažnije, odbačen je rigidni princip isključivanja drugih psihijatrijskih poremećaja. Ovaj korak je bio od fundamentalnog značaja jer je omogućio konceptualizaciju hikikomorija kao stanja koje može biti i primarno i sekundarno. Primarni (idiopatski) hikikomori se odnosi na slučajeve gdje socijalno povlačenje predstavlja osnovni problem, bez prisustva drugog psihijatrijskog poremećaja koji bi ga mogao u potpunosti objasniti (Frankova, 2019). S druge strane, sekundarni (komorbidni) hikikomori se posmatra kao manifestacija, simptom ili finalna zajednička putanja već postojećeg stanja, kao što su veliki depresivni poremećaj, socijalna anksioznost, posttraumatski stresni poremećaj (PTSP), ili poremećaji iz autističnog spektra (Dell’Osso et al., 2025; Frankova, 2019). Ova podjela se pokazala izuzetno korisnom u kliničkoj praksi, jer usmerava dijagnostiku i planiranje tretmana. Treće, kriterijum značajnog kliničkog distresa ili funkcionalnog oštećenja je zadržan i dodatno naglašen. Najzad, predložen je i spektar težine (blag, umjeren, težak) zasnovan na učestalosti napuštanja doma (npr. izlazi 2–3 puta nedeljno, jednom nedeljno, ili nikada ne napušta ni sobu), što omogućava precizniju i dinamičniju kliničku procjenu stanja (Kato et al., 2019).

Kriterijum	Definicija MHLW (2010)	Prijedlog Teo & Gaw (2010)	Prijedlog Kato et al. (2019)
Osnovni kriterijum	Način života centriran oko kuće	Provođenje većine dana i skoro svakog dana zatvoren u kući	Izražena fizička socijalna izolacija u sopstvenom domu
Trajanje	Duže od 6 mjeseci	Najmanje 6 mjeseci	Kontinuirana izolacija u trajanju od najmanje 6 mjeseci
Socijalno izbjegavanje	Izbjegavanje socijalnog učešća (škola, posao, prijatelji)	Uporno izbjegavanje socijalnih situacija i odnosa	Ne specifikuje izbjegavanje odnosa, već fizičku izolaciju (onlajn kontakti su mogući)
Isključujući kriterijumi	Stanje nije bolje objašnjeno shizofrenijom ili drugim psihotičnim stanjem	Shizofrenija, mentalna zaostalost ili drugi mentalni poremećaji su isključeni	Drugi mentalni ili medicinski poremećaji se ne isključuju; mogu biti komorbidni (razlika primarni/sekundarni)
Distres / Funkcionalno oštećenje	Implicitno, kroz izbjegavanje učešća	Eksplicitno naveden kao kriterijum: značajan distres ili oštećenje	Eksplicitno naveden kao ključni kriterijum, uz mogućnost da „zabrinutost drugih” bude indikator oštećenja

Tabela br. 1 – Uporedni prikaz dijagnostičkih kriterijuma za hikikomori

Uprkos ovom napretku, debata o dijagnostičkom statusu hikikomorija i dalje traje, prije svega, jer on još uvijek nije formalno priznat kao zaseban entitet u glavnim dijagnostičkim klasifikacijama poput DSM-5 ili ICD-11. Amendola (2020) u svom pregledu literature sistematski istražuje argumente za i protiv njegove klasifikacije kao novog poremećaja. Klinička dilema se ogleda u pitanju da li je hikikomori zaista jedinstven entitet, ili samo teška manifestacija već poznatih stanja, poput socijalnog anksioznog poremećaja, agorafobije, izbjegavajućeg poremećaja ličnosti, ili oblika „moderne depresije” prilagođene savremenom dobu (Martinotti et al., 2021; Kato & Kanba, 2017). Diferencijalna dijagnoza je stoga od presudnog značaja, jer ispravno razumijevanje uzroka povlačenja direktno utiče na izbor tretmana. U nedostatku formalnih kriterijuma, kliničari se oslanjaju na polustrukturisane dijagnostičke intervjuje, poput onog korišćenog u studiji validacije *HQ-25* upitnika, koji se smatraju trenutnim „zlatnim standardom” za istraživačke svrhe (Teo et al., 2018). Potreba za daljim međunarodnim istraživanjem i saradnjom, kako bi se ovi dijagnostički izazovi razriješili, ostaje imperativ, što naglašavaju brojni autori koji se bave ovom temom (Liu & Kato, 2020).

Operacionalizacija fenomena: Od bihejvioralnih markera do spektra povlačenja

Operacionalizacija hikikomorija, odnosno proces prevođenja apstraktnog i kompleksnog kliničkog koncepta u mjerljive i provjerljive varijable, od suštinskog je značaja za sprovođenje naučnih istraživanja i validaciju terapijskih pristupa. Istorijski, prve operacionalizacije bile su pretežno bihejvioralne, fokusirane na jedan, lako uočljiv kriterijum: vrijeme provedeno unutar kuće i odsustvo sa posla ili iz škole. Međutim, ovakav pristup se pokazao nedovoljno senzitivnim, jer nije uspijevao da obuhvati psihološku suštinu fenomena, prije svega subjektivni doživljaj patnje i kvalitet socijalnih odnosa. Kao odgovor na ova ograničenja, u novijim istraživanjima došlo je do značajnog konceptualnog pomaka, odnosno prelaska sa stroge, binarne kategorizacije (osoba ili jeste ili nije hikikomori) na sofisticiraniji pristup koji posmatra socijalno povlačenje kao spektar. Koncept „hikikomori spektra”, koji su detaljno istraživali autori poput Nonake i Sakajia (2021) kao i Hamasakija i saradnika (2021), sugerise da socijalno povlačenje postoji na kontinuumu, od blažih, subkliničkih oblika izbjegavanja određenih socijalnih situacija, do teških, hroničnih stanja potpune fizičke i emocionalne izolacije. Razumijevanje ovog spektra je posebno važno kod adolescenata, gdje se mogu identifikovati rani faktori rizika prije nego što se stanje u potpunosti razvije (Hamasaki et al., 2021). Ovakav dimenzionalni pristup je klinički izuzetno koristan, jer omogućava identifikaciju osoba u riziku i primjenu ranih, preventivnih intervencija prije nego što se razvije potpuna klinička slika.

Hikikomori Upitnik (*HQ-25*): Zlatni Standard u Samoprocjeni

Razvoj i validacija 25-članog Hikikomori upitnika (*HQ-25*) od strane Tea i saradnika (2018) predstavlja prekretnicu i zlatni standard u samoprocjeni ovog fenomena. Razvijen je kao odgovor na izražen nedostatak pouzdanih alata, sa ajtemima teorijski utemeljenim u ključnim psihosocijalnim temama iz literature: nedostatak socijalne povezanosti, aktivno povlačenje, izbjegavanje kontakta i osjećaj otuđenosti (Teo et al., 2018). Originalna validacija na uzorku od 399 učesnika u Japanu otkrila je jasnu trofaktorsku strukturu koja obuhvata tri ključne dimenzije iskustva: (1) Socijalizaciju (nelagodnost u društvu drugih), (2) Izolaciju (fizički boravak kod kuće) i (3) Emocionalnu podršku (nedostatak osoba od povjerenja) (Teo et al., 2018). Upitnik je pokazao izvanredne psihometrijske karakteristike, uključujući visoku internu konzistentnost (*Cronbach α = 0,96*) i snažnu konvergentnu validnost, sa visokim korelacijama sa mjerama usamljenosti i niskim sa mjerama socijalne

podrške (Teo et al., 2018).

U poređenju sa polustrukturisanim kliničkim intervjuom, *HQ-25* je pokazao dobru dijagnostičku tačnost ($AUC = 0,86$), a predložena je granična vrijednost (*cut-off*) od 42 (na skali od 0 do 100). Ova vrijednost je povezana sa veoma visokom osjetljivošću od 94% (uspješno identifikuje skoro sve stvarne slučajeve), ali umjerenom specifičnošću (61%) i niskom pozitivnom prediktivnom vrijednošću (PPV) od 17% (Teo et al., 2018). Nizak PPV znači da će značajan broj „pozitivnih” rezultata biti lažno pozitivan, što sugerise da je *HQ-25* izvrstan alat za skrining (isključivanje stanja), ali nedovoljno precizan za postavljanje definitivne dijagnoze. Upravo je ovo ograničenje poslužilo kao podsticaj za dalji razvoj preciznijih, klinički administriranih alata (Teo et al., 2018).

Globalno širenje fenomena podstaklo je i kros-kulturalne adaptacije *HQ-25*. Italijanska verzija je potvrdila originalnu trofaktorsku strukturu i pokazala dobru pouzdanost i validnost kako kod odraslih, tako i kod adolescenata. Turska validacija je takođe bila uspješna, a razvijena je i skraćena verzija sa osam ajtema (*HQ-8*) koja je pokazala jednofaktorsku strukturu, sugerisući da je samo jezgro socijalnog povlačenja univerzalno, dok druge dimenzije mogu biti kulturno specifične.

Prepoznajući važnost rane intervencije, razvijena je i Jednomjesečna Verzija (*HQ-25M*), koja procjenjuje simptome u prethodnih mjesec dana (Kato et al., 2022). Cilj ovog instrumenta je identifikacija osoba u „*pre-hikikomori*” fazi. Ključni nalaz inicijalne validacije jeste da je subskala izolacije bila jedini faktor koji je značajno razlikovao *pre-hikikomori* grupu od kontrolne, sugerisući da je ponašanje izolacije najraniji i najspecifičniji marker rizika (Kato et al., 2022).

Instrumenti za Procjenu Rizika i Povezanih Konstrukata

Pored mjerenja postojećih simptoma, razvijeni su i alati koji se fokusiraju na faktore rizika i specifične aspekte iskustva. Povezanost između socijalne marginalizacije i rizika od povlačenja, koja je ranije pomenuta, postaje jasnija kroz instrumente za procjenu rizika. Skala rizika za *NEET/Hikikomori* (*NHR*) ne mjeri povlačenje kao takvo, već psihološke tendencije koje mu prethode, posmatrajući i *NEET* populaciju (osobe koje nisu zaposlene, ne obrazuju se, niti su na obuci) i hikikomori kao ishode socijalne marginalizacije (Uchida & Norasakkunkit, 2015). Skala mjeri tri ključna faktora rizika: (1) preferenciju za nestabilan, honorarni rad, (2) nedostatak samokompetentnosti i (3) nejasne ambicije za budućnost. Nalaz da skorovi na ovoj skali progresivno rastu od grupe zaposlenih, preko *NEET* grupe, do hikikomori grupe, sugerise da ova stanja dijele zajedničke faktore rizika i da se povlačenje često razvija postepeno kao kulminacija socijalne isključenosti (Uchida & Norasakkunkit, 2015).

Noviji skrining alat, Inventar Rizika za Hikikomori (*HRI-24*), koji su originalno razvili Loscalzo i saradnici (2022) sa ciljem evaluacije rizika u istočnim i zapadnim zemljama, specifično je dizajniran za adolescente, a naknadno je validiran i u drugim kulturama, poput Turske (Kašak et al., 2024). Njegova petofaktorska struktura (antropofobija, agorafobija, paranoja, letargija, depresivno raspoloženje) pruža uvid u različite psihopatološke puteve koji mogu voditi ka povlačenju, naglašavajući potrebu za individualizovanom pristupom u prevenciji (Kašak et al., 2024).

Konačno, Skala Kvaliteta Života za Hikikomori (*QOL-H*) predstavlja važan paradigmatški pomak (Nonaka & Sakai, 2022). Razvijena je kao odgovor na činjenicu da tradicionalne mjere kvaliteta života nisu adekvatne za ovu populaciju. Ovaj instrument od 20 ajtema omogućava mjerenje subjektivnog blagostanja kao ishoda tretmana, nezavisno od toga da li je došlo do bihevioralne promjene (npr. povratka na posao). Time se fokus pomjera sa modela socijalne normalizacije na humaniji, individualizovano usmjeren model unapređenja individualnog blagostanja (Nonaka & Sakai, 2022).

Klinički Intervjui: Ka Zlatnom Standardu u Dijagnostici

Kako bi se prevazišla ograničenja samoprocjenskih skala, razvijeni su strukturisani klinički intervjui. Dijagnostička Evaluacija za Hikikomori (*HiDE*) je klinički administriran intervju dizajniran da standardizuje proces procjene i obezbijedi visoku dijagnostičku preciznost (Teo et al., 2023). Intervju sistematski procjenjuje suštinske karakteristike, kao što su učestalost, trajanje i svrha izlazaka iz kuće, hroničnost povlačenja, kao i prisustvo distresa ili funkcionalnog oštećenja. Ključna inovacija je uključivanje „zabrinutosti drugih” (npr. porodice) kao validnog indikatora oštećenja, prepoznajući da pacijenti često imaju ograničen uvid u svoje stanje (Teo et al., 2023).

Iz ovog intervjua izvedena je i Skrining Forma (*HiDE-S*), samoprocjenski upitnik od 12 ajtema za brzu trijažu (Reina et al., 2025). Najznačajnija inovacija koju *HiDE-S* donosi jeste operacionalizacija razlike između patološkog hikikomorija (praćenog distresom/ oštećenjem) i nepatološkog hikikomorija (fizička izolacija bez patnje, npr. rad od kuće). Preliminarna validacija je pokazala da je *HiDE-S* pouzdan i validan alat za skrining, sposoban da napravi ovu ključnu distinkciju (Reina et al., 2025). Uvođenje koncepta nepatološkog povlačenja predstavlja najsavremeniji teorijski napredak, koji sprečava pretjeranu patologizaciju modernih stilova života i usmjerava kliničku pažnju na one kojima je pomoć zaista potrebna.

Naziv Instrumenta (Skraćenica)	Tip	Broj Ajtema	Primarna Svrha	Literatura
Hikikomori upitnik (<i>HQ-25</i>)	Samoprocjena	25	Skrining i procjena težine simptoma	Teo et al. (2018); Pozza et al. (2019); Fino et al. (2023); Amendola et al. (2021)
Jednomjesečna Verzija <i>HQ-25</i> (<i>HQ-25M</i>)	Samoprocjena	25	Rana detekcija i skrining rizika („pre-hikikomori”)	Kato et al. (2023)
Skala Rizika za <i>NEET</i> / Hikikomori (<i>NHR</i>)	Samoprocjena	27	Procjena psihosocijalnih faktora rizika (ne simptoma)	Uchida & Norasakkunkit (2015)
Inventar Rizika za Hikikomori (<i>HRI-24</i>)	Samoprocjena	24	Skrining rizika i dominantnih psihopatoloških puteva kod adolescenata	Loscalzo et al. (2022); Kaşak et al. (2024)
Skala Kvaliteta Života za Hikikomori (<i>QOL-H</i>)	Samoprocjena	20	Procjena subjektivnog kvaliteta života kao ishoda tretmana	Nonaka & Sakai (2022)
Dijagnostička Evaluacija za Hikikomori (<i>HiDE</i>)	Klinički intervju	N/A	Standardizovana, precizna klinička dijagnostika	Teo et al. (2023); Kato et al. (2020)
Skrining Forma <i>HiDE</i> (<i>HiDE-S</i>)	Samoprocjena	12	Brza trijaža i razlikovanje patološkog od nepatološkog povlačenja	Reina et al. (2025)

Tabela br. 2 - Usporedni prikaz ključnih instrumenata za procjenu hikikomori sindroma

Etiologija socijalnog povlačenja: Bio-psiho-socijalna sinteza

Razumijevanje kompleksnih uzroka koji dovode do stanja hikikomorija zahtijeva integrativni pristup koji prevazilazi jednodimenzionalna i redukcionistička objašnjenja. Nijedan pojedinačni faktor, bilo biološki, psihološki ili socijalni, nije dovoljan da objasni zašto se pojedinac povlači u stanje ekstremne izolacije. Umjesto toga, hikikomori se najbolje može shvatiti kao emergentno stanje koje nastaje iz složene i dinamične interakcije između predisponirajućih faktora vulnerabilnosti i precipitirajućih faktora stresa. U tom smislu, bio-psiho-socijalni model se pokazao kao najadekvatniji teorijski i klinički okvir. On omogućava sistematsku analizu međusobno povezanih nivoa: bioloških predispozicija i korelata koji čine pojedinca osjetljivijim, psiholoških dimenzija koje oblikuju unutrašnji svijet, iskustva i mehanizme suočavanja i uticaja šireg socio-kulturnog okruženja koje stvara pritiske i, u nekim slučajevima, omogućava i održava stanje povlačenja (Berman & Rizzo, 2019). Ovaj interdisciplinarni pristup je ključan za otključavanje razumijevanja fenomena i razvoj holističkih intervencija.

Biološki faktori: Predispozicije i korelati

Iako je istraživanje biološke osnove hikikomorija relativno nova oblast, dostupni nalazi ukazuju na postojanje mjerljivih neurobioloških, biohemijskih i genetskih faktora koji mogu doprinijeti razvoju ili održavanju ovog stanja.

Neurobiološke i neurorazvojne osnove: Sve veći broj kliničkih opservacija i empirijskih studija ukazuje na snažnu i klinički značajnu vezu između hikikomorija i neurorazvojnih poremećaja, prije svega poremećaja iz autističnog spektra (ASD). Postoji značajno preklapanje u kliničkoj slici, koje obuhvata dugotrajne teškoće u socijalnoj komunikaciji i interakciji, socijalnu anksioznost, senzorne preosjetljivosti i sklonost ka repetitivnim ponašanjima i suženim interesovanjima (Dell'Osso et al., 2025). Mnogi pojedinci sa subkliničkim ili nedijagnostikovanim autističnim crtama mogu funkcionisati relativno dobro tokom djetinjstva, ali sa porastom socijalnih zahtijeva u adolescenciji i odraslom dobu, njihovi kapaciteti za socijalnu adaptaciju postaju preplavljeni. U tom kontekstu, povlačenje u hikikomori može predstavljati ekstremni mehanizam suočavanja (*coping mechanism*), odnosno pokušaj da se izbjegne bolno i iscrpljujuće socijalno okruženje koje nije prilagođeno njihovom neurokognitivnom profilu. Studija Dell'Osso i saradnika (2025) je kvantitativno potvrdila ovu vezu, pokazujući da komorbiditet između hikikomorija i klinički značajnih autističnih crta predstavlja poseban fenotip sa izraženijom težinom simptoma u oba domena. Ova veza sugerise postojanje zajedničke neurobiološke podloge u regionima mozga koji su ključni za socijalno funkcionisanje, poznatim kao „socijalni mozak” (*social brain network*), a koji obuhvataju strukture poput amigdale, prefrontalnog korteksa i gornjeg temporalnog sulka.

Biohemijski i metabolički markeri: Pionirska studija Hayakawe i saradnika (2018) bila je prva koja je sistematski istražila potencijalne krvne biomarkere povezane sa hikikomorijem. Istraživanje je otkrilo polno specifične razlike: kod muškaraca, viši skorovi na skalama socijalnog povlačenja bili su povezani sa nižim nivoima mokraćne kiseline (urata), koja ima antioksidativna svojstva, i holesterola visoke gustine (HDL-C), poznatog kao „dobar holesterol”. Kod žena, viši skorovi su takođe bili povezani sa nižim nivoima HDL-C, ali i sa višim nivoima inflamatornih markera poput C-reaktivnog proteina visoke osjetljivosti (*hsCRP*) (Hayakawa et al., 2018). Ovi nalazi otvaraju vrata za hipoteze o ulozi hronične upale niskog stepena i oksidativnog stresa u biološkoj podlozi sindroma. Pitanje kauzalnosti, međutim, ostaje otvoreno o tome da li ovi biohemijski disbalansi predstavljaju primarni faktor rizika koji doprinosi povlačenju ili su oni sekundarna fiziološka posljedica

dugotrajnog sedentarnog načina života, nezdrave ishrane, poremećenog cirkadijalnog ritma i hroničnog psihološkog stresa koji karakterišu život u hikikomori stanju. Nadovezujući se na ovo, istraživanje Setoyame i saradnika (2022) je korišćenjem metabolomike identifikovalo specifične metaboličke potpise u krvi kod osoba sa hikikomorijem, dodatno jačajući dokaze o postojanju mjerljivih fizioloških korelata ovog stanja i otvarajući put ka potencijalnoj objektivnoj dijagnostici.

Genetska vulnerabilnost: Direktna istraživanja specifičnih „hikikomori gena” su izuzetno rijetka i malo vjerovatno je da takvi geni postoje. Međutim, postojanje genetske vulnerabilnosti može se pretpostaviti posredno, kroz analizu visoke heritabilnosti komorbidnih psihijatrijskih stanja i crta ličnosti. Poremećaji raspoloženja, anksiozni poremećaji i crte ličnosti poput neuroticizma i introverzije, koji su snažni prediktori za razvoj hikikomorija, imaju značajnu genetsku komponentu. Stoga je razumno pretpostaviti postojanje poligenskog rizika, gdje kombinacija različitih genetskih varijacija predisponira osobu za anksioznost, depresiju, teškoće u socijalnoj interakciji ili preosjetljivost na stres. Ovaj genetski rizik, međutim, ne djeluje u vakuumu. On se manifestuje kroz složenu interakciju gena i okruženja ($G \times E$), gdje genetski vulnerabilna osoba, kada je izložena specifičnim nepovoljnim faktorima okruženja (npr. vršnjačko nasilje, porodični pritisak), ima značajno veći rizik da razvije hikikomori nego osoba bez takve predispozicije.

Psihološki faktori: Unutrašnji svijet izolacije

Psihološka dimenzija je apsolutno centralna za razumijevanje unutrašnjeg svijeta osobe u izolaciji, obuhvatajući bolno iskustvo usamljenosti, složenu mrežu komorbidne psihopatologije, maladaptivne kognitivne obrasce i neriješene razvojne zadatke.

Usamljenost kao centralno iskustvo: Iako je hikikomori definisan ponašanjem (povlačenjem), njegovo psihološko jezgro je iskustvo usamljenosti. Studije konzistentno pokazuju da osobe sa hikikomorijem imaju značajno viši nivo percipirane usamljenosti i niži nivo socijalne podrške (Yong, 2024). Istraživanje Borisove i Molonove (2017) pravi važnu distinkciju između emocionalne i socijalne usamljenosti, zaključujući da je nedostatak bliskih, intimnih i povjerljivih odnosa (emocionalna usamljenost) daleko snažniji pokretač povlačenja od nedostatka osjećaja pripadnosti široj društvenoj grupi (socijalna usamljenost). Studija na Bliskom istoku je potvrdila da usamljenost djeluje kao ključni medijator između problematične upotrebe interneta i socijalnog povlačenja, što znači da prekomjerno korišćenje interneta ne vodi direktno u izolaciju, već to čini tako što produbljuje osjećaj usamljenosti (Shah et al., 2024). Kvalitativne studije pružaju neprocjenjiv uvid u fenomenologiju ovog iskustva. Yong i Kaneko (2016) opisuju povlačenje kao anomičan odgovor na poteškoće i stanje „zamora od odnosa” (*relationship fatigue*), gdje pojedinac bira fizičku usamljenost kako bi se zaštitio od dublje, egzistencijalne usamljenosti koju osjeća čak i kada je okružen ljudima. Slično, studija Katsumate (2014) sa japanskim adolescentima otkriva da su duboko ukorijenjeni osjećaj srama, neadekvatnosti i strah od negativne evaluacije ključni pokretači povlačenja u siguran, ali bolno usamljen svijet sopstvene sobe.

Komorbidna psihopatologija i crte ličnosti: Hikikomori se rijetko javlja kao izolovan fenomen; on je skoro uvijek isprepleten sa drugim psihopatološkim stanjima (Martinotti et al., 2021). Ovu vezu potvrđuju i specifične studije iz različitih kulturnih konteksta, poput istraživanja u Italiji koje je pokazalo značajne korelacije između tendencija ka hikikomoriju, problematične upotrebe interneta i opšte psihopatologije kako u kliničkim, tako i u nekliničkim uzorcima mladih (Amendola et al., 2021). Sveobuhvatni pregled literature Ranierija i saradnika (2024) potvrdio je izuzetno visoku stopu preklapanja sa širokim spektrom poremećaja, uključujući anksiozne poremećaje (posebno socijalnu anksioznost

i agorafobiju), depresivne poremećaje, opsesivno-kompulsivni poremećaj i poremećaje ličnosti. Istraživanje Tea i saradnika (2020) je pokazalo da pacijenti sa velikim depresivnim poremećajem koji se socijalno izoluju ispoljavaju znatno teže simptome od onih koji ostaju socijalno aktivni, sugerišući dvosmjernu vezu gdje depresija vodi ka izolaciji, a izolacija produbljuje depresiju. Izbjegavajući poremećaj ličnosti se u literaturi često navodi kao najbliži dijagnostički srodnik, zbog preklapanja u simptomima socijalne inhibicije i preosjetljivosti na kritiku. Pored formalnih dijagnoza, određene crte ličnosti predstavljaju značajan faktor rizika. Istraživanje koje su sprovveli Bonnaire i Roignot (2023) pokazalo je da su visok neuroticizam (sklonost ka doživljavanju negativnih emocija) i disfunkcionalne strategije suočavanja poput samooptuživanja pozitivno povezani sa tendencijama ka povlačenju, dok ekstraverzija i socijalna podrška djeluju kao zaštitni faktori.

Trauma, privrženost i razvojna kriza: Iskustvo traume, posebno hroničnog i teškog vršnjačkog nasilja u školi (poznatog kao *ijime* u Japanu), jedan je od najčešće navođenih precipitirajućih faktora u narativima osoba sa hikikomorijem. Takva iskustva mogu uništiti samopoštovanje, stvoriti hroničnu anksioznost i naučiti osobu da su socijalne interakcije opasne, što vodi ka generalizovanom izbjegavanju. Istraživanje Frankove (2019) je otkrilo visoku prevalenciju traumatskih događaja i aleksitimije (teškoće u prepoznavanju i izražavanju emocija) i kod primarnog i kod sekundarnog hikikomorija. Na dubljem, razvojnom nivou, teorija privrženosti nudi moćan okvir za razumijevanje predispozicija za povlačenje. Krieg i Dickie (2013) sugerišu da nesigurni obrasci privrženosti (ambivalentni ili izbjegavajući), formirani u ranom djetinjstvu kroz nekonzistentne ili odbacujuće interakcije sa roditeljima, stvaraju unutrašnje radne modele o sebi kao nevoljenom i o drugima kao nepouzdanima. Ovi obrasci, kada se u adolescenciji suoče sa odbacivanjem od strane vršnjaka, stvaraju trajektoriju ka potpunom socijalnom povlačenju. Centralni psihološki faktor je i kriza identiteta. Longitudinalna studija Hihare i saradnika (2022) pružila je snažne dokaze da je distres povezan sa identitetom (konfuzija oko sopstvenih vrijednosti, ciljeva i mjesta u svijetu) snažan i nezavisan prediktor razvoja najtežih simptoma hikikomorija tokom stresnog perioda tranzicije u odraslo doba, kao što je traženje posla. Ovo sugerise da povlačenje nije samo pasivna posljedica lošeg raspoloženja, već aktivan, iako maladaptivan, odgovor na fundamentalni egzistencijalni neuspjeh u formiranju koherentnog identiteta. Ovaj zastoj u razvoju opisuju i De Luca i saradnici (2020), dok Muris i Ollendick (2023) i Li i Wong (2015) takođe ističu hikikomori kao ishod neuspješnog savladavanja ključnih razvojnih zadataka, u skladu sa Eriksonovom teorijom, gdje se ističe faza formiranja identiteta naspram konfuzije uloga.

Socio-kulturni faktori: Okruženje koje oblikuje povlačenje

Hikikomori je duboko ukorijenjen u širi socio-kulturni kontekst koji obuhvata porodičnu dinamiku, pritiske obrazovnog i radnog sistema, kulturne vrijednosti i uticaj modernih tehnologija.

Mikrosistem: Porodica i vršnjaci: Porodica predstavlja primarno okruženje u kojem se hikikomori razvija i često nenamjerno održava. Istraživanja su identifikovala nekoliko specifičnih karakteristika porodične dinamike. Studija Umede i Kawakamija (2012) u Japanu otkrila je da su visoko obrazovanje oca (što implicira visoka očekivanja) i prisustvo mentalnih poremećaja kod majke značajni faktori rizika. Malagón-Amor i saradnici (2020) su takođe otkrili visoku stopu psihopatologije kod roditelja i disfunkcionalne stilove komunikacije u porodicama osoba sa hikikomorijem. U literaturi se često pominju specifični stilovi roditeljstva, kao što je prezaštićivanje i kulturno-specifični koncept *amae*, kao oblik zavisnosti i popustljivosti u odnosu majke i djeteta, koji može otežati proces separacije i individuacije (Sarchione et al., 2015). Kao što je već pomenuto, vršnjačko nasilje

predstavlja ključni faktor stresa u mikrosistemu koji može direktno inicirati povlačenje (Muris & Ollendick, 2023).

Makrosistem: Društveni pritisci i ekonomska anomija: Na makro nivou, hikikomori se može posmatrati kao simptomatičan odgovor na intenzivne pritiske modernog, kompetitivnog društva. U mnogim istočnoazijskim, ali i zapadnim društvima, postoji ogroman pritisak za akademskim i profesionalnim uspjehom. Neuspjeh u ispunjavanju ovih rigidnih očekivanja može dovesti do dubokog osjećaja sramote (poznatog kao *haji* u japanskoj kulturi) i ličnog poraza, nakon čega povlačenje postaje mehanizam odbrane od dalje socijalne evaluacije (Katsumata, 2014). Istraživanje u Finskoj, koristeći Burdijeovu teoriju, povezal je socijalno povlačenje sa sličnim pritiscima, kao što su nezaposlenost i inflacija visokoobrazovanog kadra, što ukazuje na univerzalnost ovog problema (Husu & Välimäki, 2017). Promjene na globalnom tržištu rada, porast prekarnih i nesigurnih poslova i ekonomska neizvjesnost stvaraju osjećaj beznadežnosti i kulturne marginalizacije. U ovom kontekstu, Furlong (2008) tumači hikikomori kroz sociološku teoriju anomalije kao oblik „potpunog odustajanja” (*retreatism*) tj. odbacivanja i dominantnih kulturnih ciljeva i institucionalizovanih sredstava za njihovo postizanje. Korelaciona studija Fujite i saradnika (2021) pružila je empirijsku podršku ovoj tezi, pokazavši vezu između socioekonomskih faktora, poput stope nezaposlenosti mladih, i prevalence hikikomorija u Japanu.

Kategorija faktora	Grupisani podfaktori	Sažeti opis i primjeri	Ključne interakcije i literatura
Biološki faktori	Genetska predispozicija, neurobiološke promjene, biomarkeri, poremećaji sna/metabolizma	Nasljedna vulnerabilnost (npr. autistični spektar); disfunkcije stresa/nagrade; niski <i>HDL</i> , povišeni <i>CRP</i> ; metaboličke disfunkcije od sedentarnog života	Pojačavaju psihološku patnju u socijalnim kontekstima; dovode do hroničnog stresa i izolacije (Dell’Osso et al., 2025; Hayakawa et al., 2018; Muris & Ollendick, 2023)
Psihološki faktori	Usamljenost/otuđenost, sram/strah, kriza identiteta, komorbiditeti	Subjektivna praznina i nedostatak pripadanja; strah od neuspjeha i sram; egzistencijalna patnja; depresija, anksioznost, PTSP	Stvaraju začarani krug izolacije, pojačan socijalnim pritiscima; vode ka suicidalnosti (Ozawa-de Silva & Parsons, 2020; Hihara et al., 2022; Yong & Nomura, 2019)
Socijalni i kulturni faktori	Porodična dinamika, društveni pritisci, kulturne norme, savremeni trendovi	Prezaštitničko roditeljstvo; akademski/ekonomski stres, anomalija; kolektivizam i stigma; zavisnost od interneta, pandemijski efekti	Održavaju izolaciju kao adaptaciju; interagiraju sa psihološkim faktorima (Furlong, 2008; Suwa & Suzuki, 2013; Kato et al., 2020)

Tabela br. 3 – Bio-psiho-socijalni model etiologije hikikomori sindroma

Tehnosistem: Paradoksalna uloga interneta: Uloga interneta i modernih tehnologija u etiologiji hikikomorija je duboko paradoksalna i ne može se posmatrati kao isključivo negativna. S jedne strane, tehnologija djeluje kao moćan „omogućivač” (*enabler*) izolacije. Prekomjerna upotreba interneta, zavisnost od video igara i pasivno skrolovanje po društvenim mrežama često služe kao sredstvo za bjekstvo od bolne stvarnosti (*escapism*)

i mehanizam koji omogućava i održava stanje socijalnog povlačenja (Cueto Florido, 2023; Adamski, 2018). Istraživanja potvrđuju visoku stopu koegzistencije zavisnosti od interneta i hikikomorija, pri čemu jedna pojava može pojačavati drugu u „začaranom krugu” ili dilemi „kokoške i jajeta” (Kato et al., 2020). S druge strane, za mnoge izolovane pojedince, internet predstavlja jedini prozor u svijet i jedini „konektor”, odnosno arenu za socijalnu interakciju koja ne izaziva paralizujuću anksioznost. Analiza objava na Twitteru pokazala je da osobe koje se identifikuju kao hikikomori aktivno koriste onlajn platforme za traženje socijalne podrške, dijeljenje iskustava, borbu protiv stigme i stvaranje zajednice (Uchiyama et al., 2025). Netnografska studija u Italiji takođe je otkrila kako onlajn zajednice omogućavaju redefinisane socijalne odnose i sublimaciju (Coppola, 2022). Stoga, tehnologija posjeduje dvojaku prirodu: ona može biti i kavez koji osobu drži u izolaciji, ali i most koji može voditi ka postepenoj reintegraciji (Park & Yap, 2022).

Manifestacije i trajektorije: Razlikovanje primarnog i sekundarnog hikikomorija

Klinička slika hikikomorija nije monolitna. Ona predstavlja heterogen spektar ponašanja i iskustava koji variraju u svojoj težini, trajanju, pratećoj psihopatologiji i razvojnim putevima. Razumijevanje ovih različitih manifestacija je od presudnog značaja za adekvatnu dijagnostičku procjenu i, posljedično, za planiranje efikasnog i individualizovanog tretmana. Najvažnija i najčešće korišćena klinička podjela koja pomaže u razumijevanju ove heterogenosti jeste razlikovanje između primarnog (idiopatskog) i sekundarnog (komorbidnog) hikikomorija (Frankova, 2019). Ova distinkcija, omogućena modernijim dijagnostičkim pristupcima koji ne isključuju automatski druge mentalne poremećaje, postala je kamen temeljac u kliničkoj konceptualizaciji fenomena.

Primarni hikikomori se definiše kao stanje u kojem je dugotrajno i teško socijalno povlačenje osnovni, centralni problem, koji se ne može u potpunosti objasniti simptomima nekog drugog postojećeg psihijatrijskog poremećaja (Frankova, 2019). Iako ovi pojedinci mogu ispoljavati simptome anksioznosti ili depresije, oni se smatraju sekundarnim u odnosu na samo povlačenje, odnosno njegovom direktnom posljedicom. Klinička slika primarnog oblika često odražava duboke unutrašnje konflikte, neriješene razvojne zadatke i egzistencijalnu krizu. Ovi pojedinci često ispoljavaju teškoće u regulaciji i izražavanju emocija, preplavljujući osjećaj neprihvaćenosti, stida i ličnog neuspjeha, kao i duboko ukorijenjenu bespomoćnost (Katsumata, 2014; Yong & Kaneko, 2016). Interpersonalna dinamika kod primarnog hikikomorija često je obilježena pasivnom agresijom ili otvorenim hostilnošću koja je gotovo isključivo usmjerena ka članovima porodice, najčešće roditeljima. Ova hostilnost se može tumačiti kao ambivalentan izraz ekstremne frustracije, s jedne strane, i duboke zavisnosti od porodice koja im omogućava opstanak u izolaciji, s druge (Frankova, 2019). Smatra se da ovaj oblik hikikomorija često ima korijene u problematičnim obrascima privrženosti formiranim u djetinjstvu i predstavlja manifestaciju zastoja u psihosocijalnom razvoju (Krieg & Dickie, 2013).

S druge strane, sekundarni hikikomori se shvata kao bihevioralna manifestacija ili „finalna zajednička putanja” za širok spektar već postojećih, teških mentalnih poremećaja. U ovim slučajevima, socijalno povlačenje nije primarni problem, već simptom koji proizlazi iz osnovne psihopatologije. Diferencijalna dijagnoza je stoga ključna. Na primjer, teška socijalna anksioznost ili agorafobija mogu učiniti svaki izlazak iz kuće i socijalnu interakciju toliko zastrašujućim da potpuna izolacija postaje jedina strategija za izbjegavanje nepodnošljive anksioznosti. Kod teškog depresivnog poremećaja, simptomi poput apatije, anhedonije, gubitka energije i motivacije mogu u potpunosti paralisati osobu i onemogućiti joj bilo kakvo socijalno funkcionisanje (Teo et al., 2020). Negativni simptomi šizofrenije, kao što su avolucija i asocijalnost, takođe mogu dovesti do kliničke slike

koja je na površini identična hikikomoriju. Kao što je već pomenuto, osobe iz autističnog spektra, zbog fundamentalnih teškoća u socijalnoj komunikaciji i senzorne preosjetljivosti, mogu se povući kao odgovor na preplavljujuće socijalno okruženje (Dell’Osso et al., 2025). Takođe, kod osoba sa posttraumatskim stresnim poremećajem (PTSP), izbjegavanje okidača povezanih sa traumom može se generalizovati do te mjere da dovodi do potpunog prekida kontakta sa spoljnim svijetom. Sveobuhvatni pregled koji su sproveli Ranieri i saradnici (2024) potvrđuje izuzetno visoku prevalenciju ovih komorbiditeta, naglašavajući da je sekundarni hikikomori vjerovatno češći u kliničkoj praksi. Martinotti i saradnici (2021) dodatno povezuju sekundarni oblik sa „depresijom modernog tipa” i zavisnošću od interneta, sugerišući da savremeni uslovi života stvaraju nove načine ispoljavanja tradicionalnih poremećaja. Ova klinička slika, kao specifična transkulturalna manifestacija, detaljnije je okarakterisana i u novijoj studiji slučaja iz Italije koja opisuje ovaj fenotip (Orsolini et al., 2022).

Iako je ova podjela konceptualno jasna, u praksi su granice često zamagljene. Istraživanje koje je sprovela Frankova (2019) u Ukrajini, prvo sistematsko ispitivanje fenomena u istočnoevropskom kontekstu, donijelo je iznenađujuće, ali važne nalaze. Upoređujući grupe sa primarnim i sekundarnim hikikomorijem, studija je otkrila da su njihovi psihopatološki profili bili veoma slični. Jedina statistički značajna razlika pronađena je u višem nivou hostilnosti kod sekundarne grupe, što se može objasniti time da je hostilnost često simptom osnovnog poremećaja (npr. iritabilnost kod depresije). Međutim, obe grupe su pokazivale podjednako povišene nivoe aleksitimije (teškoće u prepoznavanju i verbalizaciji emocija) i imale su podjednako visoku prevalenciju traumatskih događaja u životnoj istoriji. Ovaj nalaz je izuzetno važan jer sugerise da, bez obzira na to da li je povlačenje primarni ili sekundarni problem, fenomenološko iskustvo i prateće psihološke teškoće mogu biti gotovo identične. Ovo dovodi u pitanje jednostavnu binarnu podjelu i ukazuje na složenu, dvosmijernu interakciju između povlačenja i psihopatologije.

Karakteristika	Primarni (idiopatski) hikikomori	Sekundarni (komorbidni) hikikomori
Osnovni uzrok	Socijalno povlačenje je primarni problem; nema drugog poremećaja koji ga objašnjava	Socijalno povlačenje je simptom ili posljedica drugog postojećeg mentalnog poremećaja (npr. depresija, anksioznost, ASD)
Prisustvo komorbiditeta	Mogu postojati simptomi (npr. anksioznost), ali ne ispunjavaju kriterijume za pun poremećaj	Prisutan je najmanje jedan jasan komorbidni psihijatrijski poremećaj
Nivo hostilnosti	Umjeren, često usmjeren isključivo na porodicu kao izraz frustracije i zavisnosti	Statistički značajno viši nivo hostilnosti, često kao simptom osnovnog poremećaja (npr. iritabilnost)
Istorija traume	Visoka prevalencija (npr. vršnjačko nasilje)	Podjednako visoka prevalencija kao kod primarnog oblika
Nivo aleksitimije	Visok (teškoće u prepoznavanju i izražavanju emocija)	Podjednako visok kao kod primarnog oblika
Primarni terapijski fokus	Rad na traumi, razvojnim zadacima, krizi identiteta, interpersonalnim vještinama	Liječenje osnovnog mentalnog poremećaja, uz rad na socijalnoj reintegraciji

Tabela 4 – Ključne razlike i sličnosti između primarnog i sekundarnog hikikomorija

Demografski profil osoba sa hikikomorijem dodatno osvjetljava kliničku sliku i pomaže u odgovoru na pitanje: „Ko su hikikomori?”. Sistematski pregled koji su sproveli Nonaka,

Takeda i Sakai (2022) pruža sveobuhvatan odgovor sumirajući nalaze iz brojnih studija. Demografski pogođeni pojedinci su pretežno muškarci, sa tipičnim početkom problema u kasnoj adolescenciji ili ranom odraslom dobu (između 15. i 39. godine). Često imaju istoriju prethodnog psihijatrijskog liječenja, probleme sa pohađanjem škole (npr. izostajanje, prekid školovanja usled vršnjačkog nasilja ili akademskog neuspjeha) i dugotrajnu nezaposlenost. Istraživanje u Singapuru je, takođe, identifikovalo interpersonalne teškoće, nisko samopoštovanje i zavisnost od interneta kao ključne faktore rizika (Lin, Wong, & Lo, 2022; Lin, Koh, & Liew, 2022). Međutim, slika nije u potpunosti homogena. Studija iz ruralnih dijelova Japana otkrila je važne rodne razlike u manifestaciji (Yong et al., 2020). Kod muškaraca, hikikomori je bio češće povezan sa neuspjehom u ispunjavanju tradicionalnih uloga (obrazovanje, posao) i bio je praćen težim mentalnim problemima, uključujući i pasivne suicidalne ideje. Kod žena, ključni faktori su češće bili vezani za neuspjeh u interpersonalnim odnosima i nedostatak socijalne podrške (Yong et al., 2020).

Progresija stanja, odnosno njegov tok tokom vremena, nije nužno linearna ili statična. Longitudinalno istraživanje Hihare i saradnika (2022) pružilo je rijedak uvid u dinamičke trajektorije simptoma. Prateći mlade ljude tokom izuzetno stresnog perioda traženja posla u Japanu, istraživači su identifikovali različite razvojne puteve: kod nekih pojedinaca, simptomi socijalnog povlačenja su se značajno pogoršavali tokom vremena, dok su kod drugih ostajali stabilni ili se čak poboljšavali. Ključni psihološki faktor koji je predviđao ove različite ishode bio je distres povezan sa identitetom. Pojedinci koji su iskusili dublju krizu identiteta i konfuziju oko svog mjesta u svijetu imali su značajno veći rizik od pogoršanja simptoma, nezavisno od nivoa depresije. Konačno, važno je napomenuti da, iako je osnovni fenomen globalan, kulturni kontekst može modifikovati njegovu manifestaciju. Preliminarna studija koja je poredila adolescente u Francuskoj i Japanu otkrila je suptilne, ali značajne razlike u pratećoj patologiji i faktorima rizika, ukazujući na to da specifični društveni pritisci (npr. akademski pritisak u Japanu naspram interpersonalnih konflikata u Francuskoj) oblikuju način na koji se hikikomori ispoljava (Hamasaki et al., 2022).

Cijena izolacije: Posljedice po mentalno, fizičko i socijalno zdravlje

Produžena socijalna izolacija, koja predstavlja srž hikikomori sindroma, ostavlja duboke, višestruke i često dugotrajne posljedice na sve aspekte života pojedinca. Ove posljedice nisu ograničene samo na psihološku patnju, već se manifestuju kao kaskadna negativna spirala koja zahvata mentalno, fizičko, socijalno i ekonomsko funkcionisanje. „Cijena izolacije” se, stoga, ne mjeri samo u terminima individualne patnje, već i kroz ogroman teret koji pada na porodicu i, u sve većoj mjeri, na širu društvenu zajednicu. Razumijevanje punog obima ovih posljedica ključno je za shvatanje hitnosti i važnosti razvoja efikasnih strategija za prevenciju i intervenciju.

Posljedice po mentalno zdravlje

Produbljivanje psihopatologije i začarani krug izolacije: Jedna od najočiglednijih i najtežih posljedica hikikomorija jeste značajno pogoršanje postojećih i razvoj novih mentalnih poremećaja. Odnos između socijalne izolacije i psihopatologije je dvosmjernan i stvara opasan začarani krug. Simptomi poput depresije i anksioznosti vode ka povlačenju, dok samo povlačenje, kroz mehanizme poput ruminacije, nedostatka socijalne podrške i pozitivnog potkrepljenja, dodatno produbljuje i učvršćuje te iste simptome. Istraživanje koje su sveli Teo i saradnici (2020) jasno je pokazalo da pacijenti sa velikim depresivnim poremećajem koji se socijalno izoluju ispoljavaju znatno teže i dugotrajnije simptome u poređenju sa onima koji, uprkos depresiji, ostaju socijalno aktivni. Slično, kod osoba sa

anksioznim poremećajima, hikikomori predstavlja ultimativnu formu izbjegavanja. Dok kratkoročno donosi olakšanje od anksioznosti, dugoročno dovodi do potpune atrofije mehanizama suočavanja i čini povratak u socijalni svijet gotovo nemogućim podvigom. Pored toga, ograničeno i monotono okruženje može postati plodno tlo za razvoj opsesivno-kompulsivnih ponašanja, dok prekomjerna upotreba interneta i video igara kao jedinih preostalih aktivnosti često prerasta u klinički značajnu zavisnost, koja dodatno učvršćuje izolaciju (Muris et al., 2023; Yong & Nomura, 2019).

Suicidalnost i egzistencijalna patnja: Najtragičnija posljedica teške i produžene socijalne izolacije jeste značajno povećan rizik od suicidalnosti. Istraživanje koje su sproveli Yong i Nomura (2019) otkrilo je da je hikikomori snažno povezan sa suicidalnim ideacijama i rizičnim ponašanjem. Ovu vezu detaljno objašnjava studija koju su sproveli Taku i saradnici (2023) kroz prizmu Interpersonalne teorije suicida Tomasa Džojnera. Prema ovoj teoriji, želja za samoubistvom proizlazi iz interakcije dva ključna psihološka stanja: osujećene pripadnosti (*thwarted belongingness*) i percipiranog tereta (*perceived burdensomeness*). Hikikomori predstavlja gotovo savršeno okruženje za razvoj oba ova stanja do ekstremnog nivoa. Osujećena pripadnost je u suštini ekstremni oblik usamljenosti i socijalne otuđenosti, gdje osoba gubi sve značajne veze sa drugima i osjeća se potpuno isključeno. Percipirani teret, s druge strane, predstavlja duboko uvjerenje pojedinca da je postao teret svojoj porodici i društvu, da njegovo postojanje donosi samo bol i trošak, i da bi svima bilo bolje bez njega. Dugo trajanje nezaposlenosti i potpuna finansijska i emocionalna zavisnost od roditelja čine da se ovo uvjerenje kod osoba sa hikikomorijem razvije do nepodnošljivog nivoa. Studija je pokazala da je ova veza između izolacije, osujećene pripadnosti, percipiranog tereta i suicidalnosti prisutna i u Japanu i u Sjedinjenim Američkim Državama, ukazujući na univerzalnost ovog psihološkog mehanizma (Taku et al., 2023).

Paradoksalni uticaj pandemije COVID-19: Globalna pandemija COVID-19 i mjere socijalnog distanciranja imale su jedinstven i paradoksalan uticaj na osobe sa hikikomorijem (Kato et al., 2022). S jedne strane, kako primjećuje Coppola (2022) u svojoj netnografskoj studiji u Italiji, pandemija je na neki način „normalizovala” i legitimizovala životni stil socijalnog povlačenja i digitalne komunikacije. Ovo je kod nekih pojedinaca dovelo do privremenog smanjenja osjećaja stigme i stida, jer je njihov način života odjednom postao globalna norma. Međutim, istraživanje Ogave i saradnika (2023) otkrilo je i tamniju stranu ovog fenomena. Ista studija je pokazala da je, uprkos smanjenju stigme, kod osoba sa hikikomorijem došlo do statistički značajnog pogoršanja simptoma depresije i anksioznosti. Razlozi za ovo su višestruki: globalna neizvjesnost je dodatno pojačala njihov osjećaj bespomoćnosti, a prekid čak i minimalnih rutina (poput noćnih odlazaka u prodavnicu) dodatno ih je zatvorio u četiri zida, pogoršavajući opšte mentalno stanje.

Posljedice po fizičko zdravlje

Iako se primarno posmatra kao mentalni i socijalni problem, hikikomori ostavlja i ozbiljne i mjerljive posljedice po fizičko zdravlje. Hronični sedentarni način života, često praćen nezdravom ishranom (prekomjeren unos prerađene hrane i šećera), potpunim odsustvom fizičke aktivnosti i poremećenim ciklusom spavanja i budnosti, direktno doprinosi razvoju niza zdravstvenih problema. Prospektivna, longitudinalna studija sprovedena u Hong Kongu od strane Yuen i saradnika (2019) pružila je snažne empirijske dokaze o ovome. Prateći zdravstveni profil osoba sa hikikomorijem tokom jedne godine, istraživači su otkrili da ova grupa ima značajno lošije fizičko zdravlje u poređenju sa kontrolnom grupom, uključujući povišen krvni pritisak, lošiji kvalitet sna i opšti pad fizičke kondicije. Ovi nalazi su u skladu sa biohemijskim istraživanjima. Sedentarni način života i hronični

stres mogu direktno doprinijeti metaboličkoj disfunkciji (što se ogleda u niskim nivoima HDL holesterola) i hroničnoj upali niskog stepena (povišenim nivoima C-reaktivnog proteina), markerima koje su identifikovali Hayakawa i saradnici (2018). Druge potencijalne posljedice uključuju tešku deficijenciju vitamina D usljed nedostatka izlaganja sunčevoj svjetlosti, povećan rizik od gojaznosti i dijabetesa tipa 2, kao i gubitak kardiovaskularne kondicije. Ovi nalazi nedvosmisleno pokazuju da hikikomori nije benigno stanje, već ozbiljan problem koji zahtijeva integrativnu medicinsku i psihološku pažnju.

Socijalne i ekonomske posljedice

Atrofija socijalnih vještina i gubitak ljudskog kapitala: Socijalne vještine, kao i sve druge vještine, zahtijevaju redovnu praksu kako bi se održale i razvijale. Dugotrajna i potpuna izolacija dovodi do njihove progresivne „atrofije”. Pojedinaac gubi sposobnost vođenja neformalnog razgovora, tumačenja socijalnih signala, upravljanja konfliktima i generalno se osjeća sve nesigurnije i anksioznije u socijalnim situacijama. Ovo stvara dodatnu prepreku za reintegraciju, jer čak i ako se pojavi želja za povratkom u društvo, nedostatak vještina čini taj proces zastrašujućim i često neuspješnim. Pored toga, hikikomori dovodi do katastrofalnog gubitka ljudskog kapitala. Period adolescencije i ranog odraslog doba ključan je za sticanje obrazovanja, radnog iskustva i formiranje profesionalnog identiteta. Godine provedene u izolaciji predstavljaju nenadoknativ prekid u ovom razvoju, čineći pojedinca dugoročno nekonkurentnim na tržištu rada i onemogućavajući mu da ostvari finansijsku nezavisnost.

Teret za porodicu i širu zajednicu: Neposredne posljedice hikikomorija najteže pogađaju porodicu. Teret koji porodice nose je višestruk. Na finansijskom planu, roditelji su često primorani da u potpunosti izdržavaju svoju odraslu djecu decenijama, što može dovesti do siromaštva, posebno u starosti. Emocionalni teret je ogroman i uključuje hroničan stres, osjećaj krivice, srama, besa, bespomoćnosti i duboke tuge. Roditelji se često i sami socijalno izoluju kako bi sakrili „porodičnu tajnu” od komšija i rodbine. Posljedice se prenose i na širu zajednicu. Istraživanje Esposito i saradnika (2021) u južnoj Italiji posmatra hikikomori kao problem održivosti zajednice. Oni tvrde da rastući broj mladih koji se povlače iz društva predstavlja „novu socijalnu ranjivost” koja ugrožava socijalnu i ekonomsku budućnost regiona, jer dovodi do gubitka vitalnog dijela populacije.

Stigma i javni diskurs: Način na koji društvo i mediji govore o hikikomoriju često dodatno pogoršava problem. Kako ističu Berman i Rizzo (2019), dominantni javni i institucionalni narativi imaju tendenciju da stigmatizuju i individualizuju problem, pripisujući krivicu ili lijenosti i slabosti karaktera pojedinca, ili neadekvatnom vaspitanju roditelja. Ovakav diskurs potpuno zanemaruje šire strukturne i socio-ekonomske faktore (poput ekonomske neizvjesnosti, pritiska u obrazovanju, itd.) koji doprinose fenomenu. Posljedica ovakvog narativa je stvaranje atmosfere srama i straha, koja sprečava pogođene pojedince i njihove porodice da potraže pomoć, čime se ciklus izolacije dodatno učvršćuje i produžava.

Putevi ka reintegraciji: Multidimenzionalni terapijski pristupi

Liječenje hikikomorija predstavlja jedan od najvećih izazova u savremenoj kliničkoj praksi. To je složen, mukotrpan i dugotrajan proces koji zahtijeva izuzetno strpljenje, kreativnost, fleksibilnost i prije svega, multidimenzionalni pristup prilagođen jedinstvenim potrebama svakog pojedinca. Ne postoji jedno, univerzalno rešenje ili „magična formula” koja odgovara svima. Efikasna intervencija gotovo uvijek podrazumijeva pažljivo orkestriranu kombinaciju različitih terapijskih strategija koje ciljaju biološke, psihološke i socijalne aspekte problema (Lo et al., 2023). Osnovni principi uspješne intervencije

uključuju postepenost, uspostavljanje snažnog i neosuđujućeg terapijskog saveza, i rad ne samo sa individuom, već i sa cjelokupnim porodičnim sistemom. Ključni početni izazov leži u samoj prirodi poremećaja, kako angažovati u tretman nekoga čija je suštinska karakteristika potpuno izbjegavanje kontakta sa spoljnim svijetom.

Prvi i često najteži korak jeste uspostavljanje kontakta i sveobuhvatna procjena. S obzirom na to da osobe sa hikikomorijem po definiciji odbijaju direktan kontakt i napuštanje doma, inicijalne intervencije se skoro uvijek sprovode posredno, kroz rad sa porodicom. Roditelji su ti koji najčešće traže pomoć, i prvi koraci su usmjereni na njihovu psioedukaciju i osnaživanje. U Japanu i nekim drugim zemljama razvijeni su specifični programi podrške koji uključuju kućne posjete od strane socijalnih radnika ili obučanih mentora (tzv. „rental sisters/brothers”), čiji je cilj da postepeno, kroz nedjelje ili mjesece, izgrade odnos povjerenja sa izolovanom osobom. Zanimljivo je da, uprkos ekstremnoj izolaciji, istraživanje koje su sproveli Teo i saradnici (2015) otkrilo je da većina ispitanika sa hikikomorijem, kada im se ponudi izbor, preferira direktan, „licem u lice” kontakt sa terapeutom u odnosu na onlajn tretman. Ovaj naizgled paradoksalan nalaz ukazuje na duboku, iako često potisnutu, ljudsku potrebu za autentičnim kontaktom i sugerise da je primarni zadatak terapeuta da stvori dovoljno sigurno okruženje u kojem bi taj prvi, zastrašujući korak postao moguć. Kada se kontakt uspostavi, neophodna je sveobuhvatna procjena koja uključuje razlikovanje primarnog od sekundarnog hikikomorija, detaljnu dijagnostiku svih komorbidnih stanja, procjenu porodične dinamike, socijalne mreže (ili njenog odsustva) i, što je najvažnije, procjenu rizika od suicida.

Individualna psihoterapija predstavlja srž tretmana, ali njen modalitet mora biti pažljivo prilagođen osnovnom problemu koji leži u pozadini povlačenja. U slučajevima gdje je socijalna anksioznost dominantna, kognitivno-bihevioralna terapija (KBT) se pokazala kao obećavajuća opcija. Studija slučaja koju su objavili Sakai i saradnici (2024) demonstrirala je uspješnu primjenu kognitivno-bihevioralne terapije za socijalni anksiozni poremećaj isporučene putem interneta (*iCT-SAD*). Terapija je uključivala tehnike kognitivnog restrukturiranja iracionalnih socijalnih strahova (npr. „svi će me osuđivati”) i postepene bihevioralne eksperimente izlaganja, koji su se odvijali tempom koji je klijent mogao da podnese. U drugim slučajevima, gdje su dominantni dublji emocionalni konflikti, psihodinamski i na emocije usmereni pristupi mogu biti adekvatniji. Iwakabe (2021) je u svom kliničkom prikazu slučaja detaljno opisao terapijski rad sa osjećanjem srama, koje se smatra jednim od ključnih afekata u osnovi hikikomorija. Terapijski cilj u ovom pristupu je pomoći klijentu da se suoči sa bolnim emocionalnim povredama iz prošlosti, da transformiše toksični sram u zdraviji osjećaj samoprihvatanja i ponosa, i da kroz korektivno emocionalno iskustvo u terapijskom odnosu ponovo izgradi povjerenje u druge ljude. Kada je u osnovi povlačenja razvojna kriza, terapija mora imati razvojni i egzistencijalni fokus. Ako je, kako su pokazali Hihara i saradnici (2022), kriza identiteta ključni pokretač, onda se terapijski rad mora usmeriti na istraživanje ličnih vrijednosti, ciljeva i pronalaženje smisla izvan rigidnih društvenih definicija uspjeha. Sistemski pregled koji su sproveli Yung i saradnici (2021) predlaže korišćenje *CHIME* (*Connectedness, Hope, Identity, Meaning in life, and Empowerment*) okvira oporavka (koji obuhvata Povezanost, Nadu, Identitet, Smisao i Osnaživanje) kao korisnog vodiča za strukturisanje i evaluaciju psihosocijalnih intervencija.

S obzirom na to da se hikikomori skoro uvijek razvija i održava unutar porodičnog sistema, porodična terapija nije samo preporučljiva, već se često smatra neophodnom komponentom liječenja. Istraživanje Malagón-Amor i saradnika (2020) je identifikovalo specifične disfunkcionalne karakteristike ovih porodica, uključujući visoku stopu psihopatologije kod roditelja, prezaštićujući stil roditeljstva i nezdrave obrasce komunikacije. Cilj porodične terapije je višestruk: smanjenje visokog nivoa „izražene emocionalnosti” (kritike, hostilnosti i pretjerane upletenosti), poboljšanje komunikacije, postavljanje zdra-

vih granica i, što je najvažnije, osnaživanje roditelja da prekinu obrasce koji nenamjerno omogućavaju i održavaju stanje povlačenja (tzv. *enabling*). Kroz psihoedukaciju i savjetovanje, roditelji uče kako da pruže podršku na konstruktivan način, postavljajući jasna, ali saosjećajna očekivanja, i postaju aktivni saveznici u terapijskom procesu.

Pored psihoterapije, farmakoterapija može imati važnu, iako pomoćnu ulogu. Važno je naglasiti da ne postoji specifičan lijek „za hikikomori”. Farmakološke intervencije su usmjerene na liječenje osnovnih ili komorbidnih psihijatrijskih poremećaja. Na primjer, primjena antidepresiva iz grupe selektivnih inhibitora ponovnog preuzimanja serotonina (SSRI) može biti veoma efikasna u smanjenju simptoma teške depresije ili socijalne anksioznosti, čime se stvara mogućnost i povećava motivacija klijenta da se uključi u psihoterapiju i bihevioralnu aktivaciju. Takođe, u slučajevima gdje postoji komorbidna zavisnost, bilo od supstanci ili interneta, neophodan je integrisani pristup tretmanu. Kako su pokazali Muris i saradnici (2023), zavisnost i socijalno povlačenje se međusobno pojačavaju, te liječenje samo jednog problema, dok se drugi ignoriše, najčešće dovodi do neuspjeha i relapsa.

Krajnji cilj svih intervencija jeste postepena socijalna reintegracija. Ovaj proces mora biti spor, pažljivo planiran i u potpunosti prilagođen tempu i kapacitetima klijenta. Agresivni pritisci da se osoba „samo trgne” su kontraproduktivni i mogu dovesti do potpunog prekida saradnje. Studije slučaja iz Italije naglašavaju važnost holističkog i stepenastog pristupa (Orsolini et al., 2023). Ovaj model se može zamisliti kao serija koncentričnih krugova koje osoba postepeno osvaja: od terapije unutar kuće (često onlajn na početku), preko kratkih izlazaka u pratnji terapeuta ili člana porodice, do uključivanja u specijalizovane dnevne centre ili grupe za podršku gdje mogu da vježbaju socijalne vještine u sigurnom okruženju. Uloga tehnologije u ovom procesu je, kao i u etiologiji, dvojaka. Dok je u početku dio problema, u tretmanu može postati dio rješenja. Park i Yap (2022) opisuju kako tehnologija može poslužiti kao prenosnica ka reintegraciji, na primjer, kroz korišćenje virtualne realnosti za vježbanje izlaganja socijalnim situacijama, ili korišćenje onlajn platformi za prve korake u komunikaciji.

Konačno, važno je prepoznati da efikasan odgovor na hikikomori prevazilazi individualni i porodični nivo i zahtijeva šire društvene i sistemske odgovore. Kako ističu Wong i saradnici (2019) u svom pregledu situacije u Istočnoj Aziji, neophodna je koordinacija između sektora za mentalno zdravlje, socijalnu zaštitu i obrazovanje. To uključuje stvaranje kulturno-senzitivnih i nestigmatizujućih centara za podršku u zajednici, kao i rad na prevenciji kroz smanjenje prekomjernog pritiska u školama i promovisanje emocionalne pismenosti. Dok su individualna i porodična terapija ključne za pomoć onima koji su već pogođeni, dugoročno rješenje leži u stvaranju društva koje je tolerantnije na različitosti i pruža više puteva ka ostvarenju smislenog života, čime se smanjuju sami pritisci koji dovode do potrebe za povlačenjem.

Faza	Opis intervencija	Ciljevi	Kriterijumi prelaska na sljedeću fazu	Podržavajuća literatura
Faza 1: Uspostavljanje kontakta	Rad sa porodicom (psihoedukacija, osnaživanje); Onlajn komunikacija (<i>e-mail</i> , <i>chat</i>); Kućne posjete (mentori ili “ <i>rental siblings</i> ”); Postepena izgradnja povjerenja	Smanjenje otpora, uspostavljanje sigurnog kontakta, prevazilaženje izbjegavanja	Spremnost za direktan kontakt, smanjen otpor, inicijalna motivacija	Teo et al. (2015); Lo et al. (2023)

Faza	Opis intervencija	Ciljevi	Kriterijumi prelaska na sljedeću fazu	Podržavajuća literatura
Faza 2: Stabilizacija i procjena	Individualna terapija (KBT za anksioznost, psihodinamska za sram); Liječenje komorbiditeta (farmakoterapija, npr. SSRI za depresiju); Porodična terapija (smanjenje omogućavanja (<i>enabling</i>), poboljšanje komunikacije); Procjena rizika (suicid, zavisnost); Integracija tehnologije (<i>iCT-SAD</i> za online tretman)	Stabilizacija simptoma, diferencijalna dijagnoza, identifikacija osnovnih problema	Smanjeni simptomi (npr. depresija, anksioznost), povećana motivacija za aktivaciju, stabilan terapijski savez	Sakai et al. (2024); Iwakabe (2021); Muris et al. (2023)
Faza 3: Aktivacija i socijalizacija	Grupe podrške (vršnjačke grupe za vježbanje vještina); Dnevni centri (sigurno okruženje za socijalizaciju); Bihevioralna aktivacija (kratki izlasci u pratnji); VR (virtuelna realnost) za eksponiranje socijalnim situacijama; Primjena CHIME okvira (povezanost, nada, identitet, smisao, osnaživanje)	Razvoj socijalnih vještina, smanjenje anksioznosti u interakcijama, postepena aktivacija.	Poboljšanje socijalnih vještina, sposobnost za samostalne izlaske, smanjen strah	Yung et al. (2021); Park & Yap (2022); Orsolini et al. (2023)
Faza 4: Reintegracija	Volonterski rad ili obrazovanje (postepeni ulazak); Zaposlenje (sa podrškom); Društvena podrška (centri u zajednici, mentalna pismenost); Praćenje relapsa (mjesečni <i>follow-up</i>); Prevencija na društvenom nivou (smanjenje pritiska u školama)	Postizanje nezavisnosti, pronalaženje smisla, dugoročni oporavak	Nezavisnost u svakodnevnim aktivnostima, stabilna socijalna mreža, odsustvo relapsa	Wong et al. (2019); Kato et al. (2019)

Tabela br. 5 – Stepenasti model terapijske intervencije za Hikikomori sindrom

DISKUSIJA

Sinteza literature predstavljena u rezultatima ovog pregleda izdvaja nekoliko ključnih saznanja koja oblikuju savremeno razumijevanje fenomena. Prvo, i najvažnije, nalazi nedvosmisleno potvrđuju da hikikomori nije kulturološki vezan sindrom ograničen na Japan, već globalni fenomen koji predstavlja odgovor na pritiske modernih, visoko kompetitivnih društava. Drugo, ključni rezultat je evolucija samog koncepta, koja se ogleda u pomaku od

rigidne bihevioralne definicije ka klinički fleksibilnijem shvatanju koje prihvata komorbiditete (tzv. primarni i sekundarni hikikomori) i realnost onlajn komunikacije. Treće, ovaj pregled je potvrdio da je etiologija efektivno objašnjiva kroz bio-psiho-socijalni model, gdje biološka vulnerabilnost (npr. autistične crte), psihološka patnja (trauma, kriza identiteta) i socio-ekonomski pritisci (anomija, porodična dinamika) interaktivno dovode do povlačenja. Konačno, kao četvrti ključni rezultat izdvaja se nedavni metodološki napredak u polju mjerenja (npr. *HiDE*, *QOL-H*), koji pomjera fokus sa puke detekcije na preciznu dijagnostiku i procjenu kvaliteta života kao ishoda tretmana.

Ovaj pregled literature istovremeno zahtijeva i kritički osvrt na samo istraživačko polje. Iako je teorijska adekvatnost bio-psiho-socijalnog modela potkrijepljena ovim pregledom, nalazi u velikoj mjeri počinjavu na metodološki ograničenim studijama. Kao što je istaknuto, dominantan je oslonac na transverzalna (kros-sekciona) istraživanja, što ostavlja otvorenim fundamentalno pitanje kauzalnosti. Ostaje nejasno da li, na primjer, depresija i anksioznost prethode povlačenju, ili su isključivo njegova posljedica. Ova dilema o uzročno-posljedičnom smjeru ostaje centralno neriješeno pitanje. Dalje, kritički osvrt na preporuke za tretman otkriva fundamentalni nedostatak rigoroznih, randomizovanih kontrolisanih studija (*RCT*), što znači da se terapijski pristupi i dalje zasnivaju pretežno na kliničkom iskustvu i studijama slučaja, a ne na empirijskim podacima dobijenim iz sistematskih ispitivanja efikasnosti. Konačno, uprkos napretku u mjerenju, polje i dalje vodi suštinsku debatu o tome da li je hikikomori zaista novi, jedinstveni dijagnostički entitet ili samo teži oblik bihevioralne manifestacije različitih postojećih poremećaja, a ta dilema ima direktne implikacije kako na budući istraživački rad, tako i na kliničku praksu.

Ključni teorijski doprinos ovog pregleda leži u potvrdi izvanredne eksplanatorne moći bio-psiho-socijalnog modela. Nalazi jasno oslikavaju kako se naizgled udaljeni faktori prepliću i stvaraju putanju ka socijalnom povlačenju. Na biološkom nivou, postojanje predispozicija, kao što su subkliničke autistične crte (Dell'Osso et al., 2025) ili potencijalni biohemijski markeri (Hayakawa et al., 2018; Setoyama et al., 2022), ne treba tumačiti kao deterministički uzrok, već kao faktor koji povećava osjetljivost pojedinca na socijalni stres. Ova urođena vulnerabilnost stvara psihološku realnost u kojoj je socijalni svijet inherentno teži za navigaciju, ispunjen potencijalnim prijetnjama i nerazumijevanjem. Upravo se na ovu biološku podlogu nadovezuju psihološki procesi. Intenzivna kriza identiteta tokom tranzicije u odraslo doba, često pogoršana traumatskim iskustvima poput vršnjačkog nasilja (Frankova, 2019; Muris & Ollendick, 2023), djeluje kao katalizator koji ovu biološku osjetljivost pretvara u aktivnu patnju (Hihara et al., 2022). U tom kontekstu se razvija psihološko jezgro hikikomorija, odnosno prožimajući osjećaj usamljenosti, koji nije samo nedostatak kontakata, već dubok doživljaj nepripadanja i nevidljivosti (Yong, 2024). Konačno, socio-kulturni faktori djeluju kao okidač i sistem za održavanje. Intenzivan pritisak za uspjehom u obrazovanju i na poslu (Furlong, 2008), disfunkcionalna porodična dinamika i ekonomska neizvjesnost (Suwa & Suzuki, 2013) stvaraju okruženje u kojem neuspjeh nije samo opcija, već egzistencijalna prijetnja. Hikikomori, posmatran kroz ovu prizmu, predstavlja tragičan ishod u kojem pojedinac, biološki osjetljiv i psihološki ranjen, biva slomljen pod teretom društvenih očekivanja (Katsumata, 2014).

Centralno mjesto usamljenosti kao iskustvenog jezgra hikikomorija zaslužuje posebnu pažnju. Ovaj pregled je pokazao da usamljenost nije samo jedna od posljedica izolacije, već njen primarni pokretač i mehanizam održavanja (cf. Borisova & Molonova, 2017; Shah et al., 2024). Nalazi koji pokazuju da je emocionalna usamljenost (nedostatak intimnosti) značajniji prediktor od socijalne (nedostatak grupe) (Borisova & Molonova, 2017), kao i da usamljenost posreduje vezu između upotrebe interneta i povlačenja (Shah et al., 2024), sugerišu da je hikikomori u svojoj suštini kriza smislenog povezivanja. Kvalitativne studije idu korak dalje, otkrivajući paradoks da je povlačenje u fizičku usamljenost zapravo pokušaj bjekstva od još bolnije egzistencijalne usamljenosti, koja se osjeća u društvu drugih,

ali uz potpuni doživljaj nerazumijevanja i otuđenosti (Katsumata, 2014; Yong & Kaneko, 2016; Castelpietra et al., 2021). Empirijsku potvrdu centralnosti ovog konstrukta pruža i razvoj Hikikomori upitnika (*HQ-25*), čija je konvergentna validnost potvrđena upravo kroz izuzetno visoku korelaciju sa mjerama usamljenosti (Teo et al., 2018).

Najnoviji napredak u razvoju mjernih instrumenata donosi dalekosežne kliničke implikacije i signalizira sazrijevanje čitavog polja. Evolucija od prvog široko prihvaćenog samoprocjenjujućeg alata (*HQ-25*) do razvoja rigoroznog, strukturisanog kliničkog intervjua (*HiDE*) predstavlja ključni pomak (Teo et al., 2018; Teo et al., 2023). Prepoznavanje ograničenja samoprocjene, prije svega niske pozitivne prediktivne vrijednosti (Teo et al., 2018), i razvoj kliničkog alata za preciznu dijagnostiku, omogućava kliničarima da sa većom sigurnošću razlikuju pravi hikikomori od drugih stanja. Još važnije, razvoj skrining forme *HiDE-S* i uvođenje koncepta patološkog naspram nepatološkog hikikomorija predstavlja paradigmatšku promjenu (Reina et al., 2025). Ovaj koncept omogućava razlikovanje osoba čija je fizička izolacija praćena patnjom i funkcionalnim oštećenjem od onih čiji životni stil (npr. rad od kuće) uključuje boravak kod kuće, ali bez subjektivnog distresa. Ovo je od suštinskog značaja u post-pandemijskom svijetu, jer sprečava pretjeranu patologizaciju modernih stilova života i usmjerava ograničene kliničke resurse na one kojima je pomoć zaista potrebna.

Pored toga, diverzifikacija instrumenata otvara vrata za humaniji i individualizovaniji pristup tretmanu. Razvoj Skale kvaliteta života za hikikomori (*QOL-H*) implicitno osporava tradicionalnu definiciju „oporavka” kao isključivog povratka u konvencionalne društvene uloge (Nonaka & Sakai, 2022). Postojanje validnog alata koji mjeri subjektivno blagostanje omogućava kliničarima da, u saradnji sa klijentom, postave realističnije i smislenije ciljeve (Nonaka & Sakai, 2022). Oporavak se tako može definisati i kao poboljšanje porodičnih odnosa, razvoj hobija unutar kuće ili izgradnja sigurnih onlajn zajednica, a *QOL-H* pruža sredstvo za objektivno mjerenje uspjeha takvih intervencija. Slično tome, instrumenti za procjenu rizika poput *HRI-24* i *NHR* pomijeraju fokus sa liječenja na prevenciju (Kašak et al., 2024; Uchida & Norasakkunkit, 2015). Oni omogućavaju identifikaciju adolescenata i mladih u riziku prije nego što se stanje u potpunosti razvije, otvarajući prozor za rane intervencije usmjerene na jačanje samopouzdanja, razvoj vještina i definisanje životnih ciljeva.

Iako je hikikomori potvrđen kao globalni fenomen (Kato et al., 2012; Teo et al., 2015; Bowker et al., 2019), kultura i dalje igra važnu ulogu u njegovom oblikovanju. Nalazi o transkulturalnoj stabilnosti trofaktorske strukture *HQ-25* upitnika (npr. u Japanu i Italiji) pružaju podršku argumentu da su dimenzije socijalizacije, izolacije i nedostatka podrške univerzalni aspekti iskustva (Teo et al., 2018; Fino et al., 2023). Međutim, razlike u manifestaciji patologije između, na primjer, Francuske i Japana, sugerišu da specifični kulturni pritisci oblikuju fenotip (Hamasaki et al., 2022). Ovo naglašava potrebu za daljim kros-kulturalnim istraživanjima i adaptacijama, ne samo instrumenata, već i samih terapijskih pristupa, kako bi bili kulturno senzitivni i relevantni (Wong et al., 2019).

Uprkos značajnom napretku, ovaj pregled je otkrio i jasna ograničenja i praznine u postojećoj literaturi. Prvo, metodološki, polje i dalje pati od prevelikog oslanjanja na kros-sekcionu studiju, što je nedostatak koji su istakli brojni sistematski pregledi (Li & Wong, 2015; Neoh et al., 2022; Neoh et al., 2023). Iako su korisne za identifikaciju korelata, one ne mogu utvrditi kauzalne veze niti pratiti razvojne putanje. Drugo, postoji upadljiv nedostatak randomizovanih kontrolisanih studija (*RCT*) koje bi sistematski procijenile efikasnost različitih terapijskih pristupa, zbog čega se preporuke za tretman i dalje u velikoj mjeri zasnivaju na studijama slučaja i kliničkom iskustvu (Lo et al., 2023). Treće, uprkos dokazima o globalnoj rasprostranjenosti, istraživanja su i dalje geografski neravnomjerno raspoređena, a mnoge studije se oslanjaju na prigodne, kliničke ili onlajn uzorke koji možda nisu reprezentativni za cjelokupnu populaciju sa hikikomorijem. Konačno, postoji

i nekoliko ključnih tematskih praznina. Iskustvo žena sa hikikomorijem je drastično podistraženo (Yong et al., 2020), a dugoročni ishodi i životni tok osoba sa hikikomorijem u srednjem i starijem životnom dobu su gotovo potpuno nepoznati.

Ova ograničenja direktno ukazuju na neophodne pravce za buduća istraživanja. Prioritet bi trebalo da bude sprovođenje longitudinalnih studija radi ispitivanja prediktivne validnosti instrumenata, posebno onih koji mjere rizik (*NHR*, *HRI-24*). Zatim, neophodno je pokrenuti rigorozne *RCT* studije za testiranje različitih intervencija. Na biološkom nivou, potrebna su dalja istraživanja koja koriste neuroimaging tehnike i genetske analize. Pored kvantitativnih, neophodne su i dalje kvalitativne i etnografske studije kako bi se produbilo razumijevanje proživljenog iskustva (Ozawa-de Silva & Parsons, 2020). Poseban fokus mora biti stavljen na istraživanje specifičnih populacija, kao što su žene, adolescenti i stariji odrasli. Konačno, ključni zadatak za međunarodnu istraživačku zajednicu je dalja kros-kulturalna adaptacija i validacija novorazvijenih alata poput *HiDE* i *QOL-H*, kako bi se stvorila globalna, uporediva baza znanja o ovom rastućem problemu.

ZAKLJUČCI

Hikikomori sindrom predstavlja jedan od najizazovnijih fenomena mentalnog zdravlja 21. vijeka, čije je razumijevanje značajno napredovalo od inicijalnih opisa do danas. Ovaj pregled literature je pokazao da se hikikomori mora posmatrati kao kompleksan, globalno rasprostranjen i suštinski bio-psiho-socijalni fenomen, a ne kao kulturološki kuriozitet. U svom psihološkom jezgru, hikikomori je manifestacija duboke i bolne usamljenosti, odnosno krize pripadanja i smislenog povezivanja u svijetu koji postavlja sve veće zahtjeve pred pojedinca.

Etiologija hikikomorija je multifaktorijalna i proizlazi iz složene interakcije predisponirajućih faktora vulnerabilnosti i precipitirajućih faktora stresa. Biološke osnove, uključujući potencijalne neurorazvojne specifičnosti, stvaraju osjetljivost koja, u sadejstvu sa psihološkim ranjivostima, prije svega neriješenom krizom identiteta, traumatskim iskustvima i nesigurnim obrascima privrženosti, postaje okidač za povlačenje. Socio-kulturni pritisci, kao što su visoka očekivanja porodice i društva, ekonomska neizvjesnost i vršnjačko nasilje, djeluju kao finalni katalizatori koji guraju vulnerabilnu osobu preko ivice u stanje potpune socijalne izolacije.

Nalazi ovog pregleda imaju i značajne praktične implikacije. Za klinički rad, oni naglašavaju imperativ napuštanja rigidnih modela i primjenu multidimenzionalnog, strpljivog i individualizovanog pristupa, koji obavezno uključuje sistemski rad sa porodicom i farmakološki tretman čestih komorbiditeta. U domenu prevencije, ključna je rana detekcija rizika kod adolescenata, posebno onih koji su izloženi traumatskim iskustvima poput vršnjačkog nasilja, kao i razvoj psiholoških alata za jačanje identiteta. Konačno, na nivou socijalne politike, nalazi sugerišu da individualni tretman nije dovoljan bez sistemskih promjena koje za cilj imaju smanjenje ekstremnih akademskih i ekonomskih pritisaka i stvaranje nestigmatizujućih, dostupnih centara za podršku u zajednici.

Iako je polje značajno napredovalo, ovaj pregled je identifikovao i jasne pravce za buduća istraživanja, kao što je detaljnije obrazloženo u diskusiji. Neophodan je metodološki iskorak sa transverzalnih na longitudinalne studije kako bi se pratile razvojne putanje, kao i sprovođenje rigoroznih randomizovanih kontrolisanih studija za provjeru efikasnosti terapijskih intervencija. Dodatno, budući rad treba da se fokusira na nedovoljno istražene populacije, poput žena i starijih osoba, te da nastavi sa kros-kulturalnom adaptacijom novih dijagnostičkih alata.

Iz kliničke perspektive, najnoviji napredak u polju operacionalizacije donosi ključne implikacije. Razvoj validiranih instrumenata, od skrining alata (*HQ-25*, *HRI-24*) do struk-

turisanih kliničkih intervju (HiDE), omogućava precizniju i pouzdaniju dijagnostiku. Uvođenje konceptualne razlike između patološkog (praćenog patnjom) i nepatološkog povlačenja predstavlja fundamentalni iskorak koji sprečava pretjeranu patologizaciju i usmjerava kliničku pažnju tamo gdje je najpotrebnija. Shodno tome, terapijski pristup mora biti multidimenzionalan i visoko individualizovan, a njegov uspjeh se ne mjeri samo bihevioralnom promjenom (izlaskom iz kuće), već i poboljšanjem subjektivnog kvaliteta života, za šta sada postoje i adekvatni mjerni alati (QOL-H).

Konačno, hikikomori sindrom prevazilazi okvire individualne patologije i predstavlja važan društveni indikator koji ukazuje na sistemske probleme modernog života. On je poziv na preispitivanje vrijednosti koje promoviramo kao društvo, od prekomjerne kompeticije do uskih definicija uspjeha. Borba protiv ovog fenomena zahtijeva dvostruki pristup. S jedne strane, razvoj saosjećajnih, dostupnih i na dokazima zasnovanih oblika pomoći za pogođene pojedince i njihove porodice, a sa druge, dugoročan rad na kreiranju inkluzivnijih, tolerantnijih i podržavajućih zajednica u kojima će osjećaj otuđenosti i usamljenosti biti manji, a potreba za ekstremnim povlačenjem svedena na minimum.

LITERATURA

- Adamski, D. (2018). The influence of new technologies on the social withdrawal (Hikikomori syndrome) among developed communities, including Poland. *Social Communication*, 4(1), 58–63. <https://doi.org/10.2478/sc-2018-0007>
- Amendola, S. (2020). Clarifying the position of hikikomori in mental health: Is hikikomori a variant of already-known mental health disorders? A review of the literature. *International Journal of Social Psychiatry*, 66(4), 402–409. <https://doi.org/10.1177/0020764020925078>
- Amendola, S., & Hengartner, M. P. (2024). From loneliness to severe social isolation and hikikomori. *Asian Journal of Psychiatry*. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2024.104084>
- Amendola, S., Cerutti, R., Presaghi, F., Spensieri, V., Lucidi, C., Silvestri, E., ... Izzi, G. (2021). Hikikomori, problematic internet use and psychopathology: Correlates in non-clinical and clinical samples of young adults in Italy. *Journal of Psychopathology*, 27(2), 106–114. <https://doi.org/10.36148/2284-0249-412>
- Berman, N., & Rizzo, F. (2019). Unlocking hikikomori: An interdisciplinary approach. *Frontiers in Psychiatry*, 10, 387. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00387>
- Bonnaire, C., & Roignot, Z. (2023). Relationship between social withdrawal (Hikikomori), personality, and coping in an adult population. *Psychiatry Investigation*, 20(8), 740–749. <https://doi.org/10.30773/pi.2023.0099>
- Borisova, P. V., & Molonova, D. E. (2017). Emotional and social loneliness as the premise of hikikomori syndrome among IST students of the Saint Petersburg Mining University. *International Research Journal*, (58), 143–150. <https://doi.org/10.23670/IRJ.2017.58.150>
- Bowker, J. C., Bowker, M. H., Santo, J. B., Ojo, A. A., Etkin, R. G., & Raja, R. (2019). Severe social withdrawal: Cultural variation in past hikikomori experiences of university students in Nigeria, Singapore, and the United States. *The Journal of Genetic Psychology*. <https://doi.org/10.1080/00221325.2019.1633618>
- Castelpietra, G., Nicotra, A., & De Leo, D. (2021). The Hikikomori Phenomenon: Could Loneliness Be a Choice of Self-Restriction from Society? *Open Journal of Psychiatry*, 11(1), 47–62. <https://doi.org/10.4236/ojpsych.2021.111005>
- Coppola, M. (2022). Defining hikikomori between digital migration, ghosting and cyberactivism: A netnographic study on voluntary social self-isolation in Italy. *Italian Sociological Review*, 12(7S), 865–880. <https://doi.org/10.13136/isr.v12i7S.584>
- Cueto Florido, A. (2023). Hikikomori: The syndrome of juvenile social isolation. Analysis, education, technologies. *Educación, Análisis y Socialización*, 2(2). <https://doi.org/10.51896/easc.v2i2.716>
- De Luca, M., Louët, E., Thompson, C., & Verdon, B. (2020). Hikikomori: Contemporary forms of suffering in the transition from adolescence to adulthood. *Mediterranean Journal of Clinical Psychology*, 8(2). <https://doi.org/10.6092/2282-1619/mjcp-2507>
- Dell'Osso, L., Nardi, B., Muti, D., De Felice, C., Tognini, V., Parri, F., ... Carpita, B. (2025). Comorbidity between Hikikomori and autistic traits may be identified as a phenotypical presentation characterized by greater severity. *Brain Sciences*, 15(5), 496. <https://doi.org/10.3390/brainsci15050496>

- Engel, G. L. (1977). The need for a new medical model: A challenge for biomedicine. *Science*, 196(4286), 129–136. <https://doi.org/10.1126/science.847460>
- Esposito, V., Addeo, F., D'Auria, V., & Lenzi, F. R. (2021). The sustainability of emerging social vulnerabilities: The hikikomori phenomenon in Southern Italy. *Sustainability*, 13(15), 8263. <https://doi.org/10.3390/su13158263>
- Fino, E., Iliceto, P., Carcione, A., Giovani, E., & Candilera, G. (2023). Validation of the Italian version of the 25-item Hikikomori Questionnaire (HQ-25-I). *Journal of Clinical Psychology*, 79(1), 210–227. <https://doi.org/10.1002/jclp.23404>
- Frankova, I. (2019). Similar but different: Psychological and psychopathological features of primary and secondary hikikomori. *Frontiers in Psychiatry*, 10, Article 558. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2019.00558>
- Fujita, H., Shimodaira, S., & Uchida, K. (2021). A correlational study of socioeconomic factors and the prevalence of hikikomori in Japan from 2010 to 2019. *Comprehensive Psychiatry*, 106, Article 152251. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2021.152251>
- Furlong, A. (2008). The Japanese hikikomori phenomenon: Acute social withdrawal among young people. *The Sociological Review*, 56(2), 309–325. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2008.00790.x>
- Hamasaki, Y., Pionnié-Dax, N., Dorard, G., Tajan, N., & Hikida, T. (2021). Identifying social withdrawal (hikikomori) factors in adolescents: Understanding the hikikomori spectrum. *Child Psychiatry and Human Development*, 52(5), 808–817. <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01064-8>
- Hamasaki, Y., Pionnié-Dax, N., Dorard, G., Tajan, N., & Hikida, T. (2022). Preliminary study of the social withdrawal (hikikomori) spectrum in French adolescents: Focusing on the differences in pathology and related factors compared with Japanese adolescents. *BMC Psychiatry*, 22(1), Article 477. <https://doi.org/10.1186/s12888-022-04116-6>
- Hayakawa, K., Kato, T. A., Watabe, M., Teo, A. R., Horikawa, H., Kuwano, N., ... Kanba, S. (2018). Blood biomarkers of hikikomori, a severe social withdrawal syndrome. *Scientific Reports*, 8, 2884. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-21260-w>
- Hihara, S., Kambara, K., Umemura, T., Handa, K., & Sugimura, K. (2022). Diverse trajectories of hikikomori symptoms during job search and the role of identity distress: Three wave longitudinal research. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 897806. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2022.897806>
- Hu, X., Fan, D., & Shao, Y. (2022). Social withdrawal (Hikikomori) conditions in China: A cross-sectional online survey. *Frontiers in Psychology*, 13, 826945. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.826945>
- Husu, H.-M., & Välimäki, V. (2017). Staying inside: Social withdrawal of the young, Finnish 'Hikikomori'. *Journal of Youth Studies*, 20(5), 605–621. <https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1254167>
- Iwakabe, S. (2021). Working with social withdrawal, or hikikomori, in Japan: From shame to pride. *Journal of Clinical Psychology*, 77(4), 1007–1018. <https://doi.org/10.1002/jclp.23151>
- Kato, T. A., & Kanba, S. (2017). Modern-type depression as an “adjustment” disorder in Japan: The intersection of collectivistic society encountering an individualistic performance-based system. *American Journal of Psychiatry*, 174(11), 1051–1053. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2017.17010059>
- Kato, T. A., Kanba, S., & Teo, A. R. (2018). Hikikomori: Experience in Japan and international relevance. *World Psychiatry*, 17(1), 105–106. <https://doi.org/10.1002/wps.20497>
- Kato, T. A., Kanba, S., & Teo, A. R. (2019). Hikikomori: Multidimensional understanding, assessment, and future international perspectives. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 73, 427–440. <https://doi.org/10.1111/pcn.12895>
- Kato, T. A., Kanba, S., & Teo, A. R. (2020). Defining pathological social withdrawal: Proposed diagnostic criteria for hikikomori. *World Psychiatry*, 19(1), 116–117. <https://doi.org/10.1002/wps.20705>
- Kato, T. A., Sartorius, N., & Shinfuku, N. (2022). Forced social isolation and mental health: A study on the impact of the COVID-19 pandemic on psychopathological syndromes and isolation-induced distress. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 76(3), 97–104. <https://doi.org/10.1111/pcn.13326>
- Kato, T. A., Shinfuku, N., & Tateno, M. (2020). Internet society, internet addiction, and pathological social withdrawal: The chicken and egg dilemma for internet addiction and hikikomori. *Current Opinion in Psychiatry*, 33(3), 264–270. <https://doi.org/10.1097/YCO.0000000000000601>
- Kato, T. A., Suzuki, Y., Horie, K., Teo, A. R., & Sakamoto, S. (2023). One month version of Hikikomori Questionnaire-25 (HQ-25M): Development and initial validation. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 77(3), 188–189. <https://doi.org/10.1111/pcn.13499>
- Kato, T. A., Tateno, M., Shinfuku, N., Fujisawa, D., Teo, A. R., Sartorius, N., ... Kanba, S. (2012). Does the 'hikikomori' syndrome of social withdrawal exist outside Japan? A preliminary international investigation. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 47(7), 1061–1075. <https://doi.org/10.1007/>

- Katsumata, M. (2014). Hikikomori: A qualitative study on social withdrawal of Japanese adolescents. *Scholar: Human Sciences*, 3(2). <https://assumptionjournal.au.edu/index.php/Scholar/article/view/233>
- Kaşak, M., Hacıosmanoğlu, C. D., Tural Hesapcioğlu, S., & Ceylan, M. F. (2022). Loneliness in the modern world: A case study of hikikomori from Turkey. *Turkish Journal of Clinical Psychiatry*, 25, 117–122. <https://doi.org/10.5505/kpd.2022.79663>
- Kaşak, M., Oğutlu, H., Doğan, U., Cop, E., & Loscalzo, Y. (2024). Psychometric properties of the Hikikomori Risk Inventory (HRI-24) in Turkish pre-adolescents and adolescents. *Psychiatry, Psychology and Behavioral Sciences*, 8(2), 1–10. <https://www.pbsciences.org/index.php?fulltxt=174626&fulltxtj=8&fulltxtp=8-1698464617.pdf>
- Krieg, A., & Dickie, J. R. (2013). Attachment and hikikomori: A psychosocial developmental model. *International Journal of Social Psychiatry*, 59(1), 61–72. <https://doi.org/10.1177/0020764011423182>
- Li, T. M. H., & Wong, P. W. C. (2015). Youth social withdrawal behavior (Hikikomori): A systematic review of qualitative and quantitative studies. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 49(7), 595–609. <https://doi.org/10.1177/0004867415581179>
- Lin, P. K. F., Koh, A. H. Q., & Liew, K. (2022). The relationship between hikikomori risk factors and social withdrawal tendencies among emerging adults—An exploratory study of hikikomori in Singapore. *Frontiers in Psychiatry*, 13, Article 1065304. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2022.1065304>
- Liu, C. C., & Kato, T. A. (2020). International experience of hikikomori (prolonged social withdrawal) and its relevance to psychiatric research. *BJPsych International*, 17(3), 59–62. <https://doi.org/10.1192/bji.2020.20>
- Lo, T. W., Wong, J. C. M., Chan, G. H., & Kato, T. A. (2023). Editorial: Hikikomori: an international perspective on assessment, treatment, and community intervention. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1297898. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1297898>
- Loscalzo, Y., Nannicini, C., Huai-Ching Liu, I.-T., & Giannini, M. (2022). Hikikomori Risk Inventory (HRI-24): A new instrument for evaluating Hikikomori in both Eastern and Western countries. *International Journal of Social Psychiatry*, 68(1), 90–107. <https://doi.org/10.1177/0020764020975800>
- Malagón-Amor, Á., Martín-López, L. M., Córcoles, D., González, A., Bellsolà, M., Teo, A. R., ... Bergé, D. (2020). Family features of social withdrawal syndrome (hikikomori). *Frontiers in Psychiatry*, 11, Article 138. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2020.00138>
- Martinotti, G., Vannini, C., Di Natale, C., Sociali, A., Stigliano, G., Santacroce, R., & di Giannantonio, M. (2021). Hikikomori: Psychopathology and differential diagnosis of a condition with epidemic diffusion. *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice*, 25(2), 187–194. <https://doi.org/10.1080/13651501.2020.1820524>
- Ministry of Health, Labour and Welfare. (2003). *Hikikomori ni taisuru shien no arikata ni kansuru kenkyū hōkokusho* [Report on research regarding support methods for hikikomori]. <https://www.mhlw.go.jp/houdou/0107/h0724-1.html>
- Ministry of Health, Labour and Welfare. (2010). *Hikikomori no hyōka/shien ni kansuru gaidorain* [Guidelines for evaluation and support for hikikomori]. <https://www.mhlw.go.jp/file/06-Seisakujouhou-12000000-Shakaiengokyo-Shakai/0000147789.pdf>
- Muris, P., & Ollendick, T. H. (2023). Contemporary hermits: A developmental psychopathology account of extreme social withdrawal (Hikikomori) in young people. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 26, 459–481. <https://doi.org/10.1007/s10567-023-00425-8>
- Muris, P., van de Pasch, V., van Kessel, J., & Peet, J. (2023). The relationship between addiction and hikikomori tendencies: A case-control study. *Frontiers in Psychiatry*, 14, Article 1273865. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1273865>
- Neoh, M. J. Y., Carollo, A., Lim, M., & Esposito, G. (2022). Hikikomori: A scientometric review of 20 years of research. *Frontiers in Psychology*, 13, 840206. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.840206>
- Neoh, M. J. Y., Carollo, A., Lim, M., & Esposito, G. (2023). Hikikomori: A scientometric review of 20 years of research. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(9), Article 5657. <https://doi.org/10.3390/ijerph20095657>
- Nonaka, S., & Sakai, M. (2022). Measuring the quality of life for individuals with prolonged social withdrawal (hikikomori). *Psychiatry Investigation*, 19(5), 341–347. <https://doi.org/10.30773/pi.2021.0348>
- Nonaka, S., Takeda, T., & Sakai, M. (2022). Who are hikikomori? Demographic and clinical features of hikikomori (prolonged social withdrawal): A systematic review. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 56(8), 902–915. <https://doi.org/10.1177/00048674221085917>
- Ogawa, T., Shiratori, Y., Midorikawa, H., Aiba, M., Sugawara, D., Kawakami, N., ... Tachikawa, H. (2023). A

- survey of changes in the psychological state of individuals with social withdrawal (hikikomori) in the context of the COVID pandemic. *COVID*, 3(8), 1158–1172. <https://doi.org/10.3390/covid3080082>
- Orsolini, L., Bellagamba, S., Longo, G., Volpe, U., & Kato, T. A. (2023). Youth hikikomori-like social withdrawal in Italy: Two clinical cases. *Psychiatry Research Case Reports*, 2, 100179. <https://doi.org/10.1016/j.psycr.2023.100179>
- Orsolini, L., Bellagamba, S., Volpe, U., & Kato, T. A. (2022). Hikikomori and modern-type depression in Italy: A new phenotypical trans-cultural characterization? *International Journal of Social Psychiatry*, 68(5), 1010–1017. <https://doi.org/10.1177/00207640221099408>
- Ozawa-de Silva, C., & Parsons, M. (2020). Toward an anthropology of loneliness. *Transcultural Psychiatry*, 57(5), 613–622. <https://doi.org/10.1177/1363461520961627>
- Park, H. E. (G.), & Yap, S.-F. (C.). (2022). Technology affordances and social withdrawal: The rise of hikikomori. *Asian Journal of Social Psychology*, 25(1), 48–60. <https://doi.org/10.1111/ajsp.12475>
- Pozza, A., Coluccia, A., Kato, T., Gaetani, M., & Ferretti, F. (2019). The ‘Hikikomori’ syndrome: Worldwide prevalence and co-occurring major psychiatric disorders: A systematic review and meta-analysis protocol. *BMJ Open*, 9(9), e025213. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-025213>
- Ranieri, F., Andreoli, M., Bellagamba, Y., Del Grande, C., Moreira, P., Torrini, G., & Fanò-Illic, G. (2024). Hikikomori (prolonged social withdrawal) and co-occurring psychiatric disorders and symptoms in adolescents and young adults: A scoping review. *Comprehensive Psychiatry*, 132, Article 152573. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2024.152573>
- Reina, C., Katsuki, R., Kurahara, K., Teo, A. R., Iwahara, C., Horie, K., & Kato, T. A. (2025). Hikikomori Diagnostic Evaluation-Screening Form (HiDE-S): A validation study. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1111/pcn.13837>
- Sakai, M., Yoshinaga, N., Thew, G. R., & Clark, D. M. (2024). Successful remote treatment of a client with Hikikomori using internet-delivered cognitive therapy for social anxiety disorder: A case report. *Frontiers in Psychiatry*, 15, 1368722. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2024.1368722>
- Sarchione, F., Santacroce, R., Corbo, M., Lupi, M., Martinotti, G., & Di Giannantonio, M. (2015). Hikikomori: Clinical and psychopathological issues. *European Psychiatry*, 30(S1), 1288. [https://doi.org/10.1016/S0924-9338\(15\)31007-5](https://doi.org/10.1016/S0924-9338(15)31007-5)
- Setoyama, D., Matsushima, T., Hayakawa, K., Nakao, T., Kanba, S., Kang, D., & Kato, T. A. (2022). Blood metabolic signatures of hikikomori, pathological social withdrawal. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 24(3), 96–105. <https://doi.org/10.1080/19585969.2022.2046978>
- Shah, H., Helmy, M., & Vally, Z. (2024). Hikikomori in the Middle East: The role of problematic gaming, social media use, and loneliness. *PLOS ONE*, 19(10), e0312818. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0312818>
- Suwa, M., & Suzuki, K. (2013). The phenomenon of “hikikomori” (social withdrawal) and the socio-cultural situation in Japan today. *Journal of Psychopathology*, 19(3), 191–198. <https://old.jpsychopathol.it/wp-content/uploads/2015/07/01b-Suwa1.pdf>
- Taku, K., Rhodes, J. L., & Zeigler-Hill, V. (2023). Associations that hikikomori had with thwarted belongingness and perceived burdensomeness in the United States and Japan. *Personality and Individual Differences*, 215, 105299. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2023.105299>
- Teo, A. R., & Gaw, A. C. (2010). Hikikomori, a Japanese culture-bound syndrome of social withdrawal?: A proposal for DSM-5. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 198(6), 444–449. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e3181e086b1>
- Teo, A. R., Chen, J. I., Kubo, H., Katsuki, R., Sato-Kasai, M., Shimokawa, N., ... Kato, T. A. (2018). Development and validation of the 25-item Hikikomori Questionnaire (HQ-25). *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 72(10), 780–788. <https://doi.org/10.1111/pcn.12691>
- Teo, A. R., Horie, K., Kurahara, K., & Kato, T. A. (2023). The Hikikomori Diagnostic Evaluation (HiDE): A proposal for a structured assessment of pathological social withdrawal. *World Psychiatry*, 22(3), 478–479. <https://doi.org/10.1002/wps.21123>
- Teo, A. R., Nelson, S., Strange, W., Kubo, H., Katsuki, R., Kurahara, K., ... Kato, T. A. (2020). Social withdrawal in major depressive disorder: A case-control study of hikikomori in Japan. *Journal of Affective Disorders*, 274, 1142–1146. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.06.011>
- Teo, A. R., et al. (2015). Identification of the hikikomori syndrome of social withdrawal: Psychosocial features and treatment preferences in four countries. *International Journal of Social Psychiatry*, 61(1), 64–72. <https://doi.org/10.1177/0020764014535758>
- Uchida, Y., & Norasakkunkit, V. (2015). The NEET and Hikikomori spectrum: Assessing the risks and consequences of becoming culturally marginalized. *Frontiers in Psychology*, 6, Article 1117. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00117>

- [org/10.3389/fpsyg.2015.01117](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01117)
- Uchiyama, M. A., Bekki, H., McMann, T., Li, Z., & Luckey, T. (2025). Characterizing experiences with hikikomori syndrome on Twitter among Japanese-language users: Qualitative infodemiology content analysis. *JMIR Infodemiology*, 5, e65610. <https://doi.org/10.2196/65610>
- Umeda, M., & Kawakami, N. (2012). Association of childhood family environments with the risk of social withdrawal ('hikikomori') in the community population in Japan. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 66(2), 121–129. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1819.2011.02292.x>
- Wong, J. C. M., Wan, M. J. S., Kroneman, L., Kato, T. A., Lo, T. W., Wong, P. W. C., & Chan, C. L. W. (2019). Hikikomori phenomenon in East Asia: Regional perspectives, challenges and opportunities for social health agencies. *Frontiers in Psychiatry*, 10, 512. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00512>
- Yong, R. (2024). Reevaluating hikikomori and challenging loneliness assumptions in Japan: A cross-sectional analysis of a nationwide internet sample. *Frontiers in Psychiatry*, 15, Article 1323846. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1323846>
- Yong, R. K. F., & Kaneko, Y. (2016). Hikikomori, a phenomenon of social withdrawal and isolation in young adults marked by an anomic response to coping difficulties: A qualitative study exploring individual experiences from first- and second-person perspectives. *Open Journal of Preventive Medicine*, 6(1), 1-20. <https://doi.org/10.4236/ojpm.2016.61001>
- Yong, R. K. F., Fujita, K., Chau, P. Y. K., & Sasaki, H. (2020). Characteristics of and gender difference factors of hikikomori among the working-age population: A cross-sectional population study in rural Japan. *Nihon Koshu Eisei Zasshi*, 67(4), 237–246. https://doi.org/10.11236/jph.67.4_237
- Yong, R., & Nomura, K. (2019). Hikikomori is most associated with interpersonal relationships, followed by suicide risks: A secondary analysis of a national cross-sectional study. *Frontiers in Psychiatry*, 10, 247. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00247>
- Yuen, J. W. Y., Wong, J. C. M., & Lo, T. W. (2019). A one-year prospective follow-up study on the health profile of hikikomori living in Hong Kong. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(4), 546. <https://doi.org/10.3390/ijerph16040546>
- Yung, J. Y. K., Wong, V., Ho, G. W. K., & Molassiotis, A. (2021). Understanding the experiences of hikikomori through the lens of the CHIME framework: Connectedness, hope and optimism, identity, meaning in life, and empowerment; systematic review. *BMC Psychology*, 9, 104. <https://doi.org/10.1186/s40359-021-00605-7>

HIKIKOMORI SYNDROME: CRISIS OF BELONGING AND PHENOMENOLOGY OF LONELINESS IN THE CONTEMPORARY WORLD

Author: NIKOLA AĆIMOVIĆ

Email: nikola.acimovic@student.ff.unibl.org

Mentor: Full Prof. Strahinja Dimitrijević

Faculty of Philosophy, University of Banja Luka

Introduction: Hikikomori syndrome, a condition of extreme and prolonged social withdrawal, is recognized as a global public health challenge. In its essence, it is not merely physical isolation but a profound psychological state rooted in the painful experience of loneliness, alienation, and a lack of belonging, which makes the psychology of loneliness a key perspective for its understanding.

Aim: The aim of this review paper is to provide a comprehensive analysis of hikikomori syndrome from the perspective of the psychology of loneliness, using the biopsychosocial paradigm as the leading integrative framework for understanding its complex etiology, manifestations, and consequences.

Materials and Methods: The paper is designed as an integrative literature review based on narrative synthesis. A search of relevant scientific papers was conducted using electronic databases (Google Scholar, PsycINFO, Scopus, PubMed), with the goal of including methodologically and geographically diverse studies to provide a global perspective on the phenomenon.

Results: The analysis confirmed that the etiology of hikikomori is multifactorial, arising from the interaction of biological (e.g., neurodevelopmental predispositions), psychological (e.g., identity crisis, trauma, loneliness), and socio-cultural factors (e.g., family and societal pressures). Significant progress has been made in the field of measurement with the development of validated instruments (e.g., HQ-25, HiDE), which allow for more precise diagnostics and differentiation between pathological and non-pathological withdrawal.

Conclusion: Hikikomori syndrome is a manifestation of a deep crisis of belonging in the modern world. Addressing it requires a multidimensional, individualized therapeutic approach focused on improving quality of life, as well as broader societal changes that promote mental health and reduce the pressures that lead to isolation.

Keywords: hikikomori; social withdrawal; loneliness; biopsychosocial model; mental health

RODBINSKI ODNOSI U ŠTIVORSKOM DIJALEKTU: SEMANTIČKA ANALIZA U KONTEKSTU ITALIJANSKOG I SRPSKOG JEZIKA

Autor: ROSSELLA MONTIBELER

e-mail: rossella.montibeler@flf.unibl.org

Mentor: doc. dr Marija Runić

Katedra za romanistiku

Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Uvod: Jezici svijeta se značajno razlikuju prema načinu kodifikacije leksike koja se odnosi na rodbinske odnose (Khalilia, Bella, Freihat, Darma & Giunchiglia, 2023). Za lingvistiku su posebno značajni jezici koji dolaze u kontakt sa jezicima koji primjenjuju drugačije sisteme kodifikacije (Honkola & Jordan, 2023). Takav primjer predstavlja štivoroto, italijanski dijalekat kojim se govori u selu Štivor, nadomak Prnjavora. Važno istraživačko pitanje tiče se načina na koji Štivorani leksički kodifikuju rodbinske odnose, tačnije, u kojim domenima je došlo do promjene u odnosu na izvorni sistem, imajući u vidu da se ova zajednica na teritoriji opštine Prnjavor nalazi već gotovo 150 godina, tokom kojih je došlo do intenzivnog miješanja s lokalnim stanovništvom.

Cilj: Primarni cilj rada je opisati semantičko polje rodbinskih odnosa u štivorotu kroz prizmu uticaja jezičkog kontakta sa srpskim. Sekundarni cilj je prikupiti leksiku iz ovog domena i time doprinijeti dokumentaciji štivorskog dijalekta, koji je danas gotovo pred izumiranjem.

Materijal i metode: Lekseme za rodbinske odnose prikupljene su iz usmenih narativa izvornih govornika u okviru projekta Štivorling (Montibeler, Runić & Falaleev, 2025). Za potrebe ovog istraživanja obavljeni su, takođe, posebno osmišljeni intervjui, kako bi se elicitala leksika vezana za rodbinske odnose. Analiza pojmova zasnivala se na poređenju s ekvivalentima na italijanskom, srpskom i izvornom trentinsko-venetskom dijalektu, s posebnim fokusom na njihovo značenje, upotrebu i varijacije.

Rezultati: Istraživanje semantičkog polja rodbinskih odnosa u štivorotu pokazalo je da je većina izvornih oblika sačuvana, što odražava snažnu povezanost s italijanskim korijenima i koncipiranjem porodičnih odnosa. Preuzimanje srpskih riječi pojavilo se najviše kod prisvojenih rodbinskih veza, u izražavanju šaljivih emotivnih odnosa, te u situacijama kada su određene srodničke uloge bile rijetke ili kulturno neeksplicirane, pa u zajednici nije postojala stabilna terminologija.

Zaključak: Rad predstavlja značajan korak ka razumijevanju italijansko-srpskog jezičkog kontakta na polju leksičkih uticaja, kao i očuvanju štivorskog jezičkog nasljeđa, za koji gotovo da ne postoje pisani materijali.

Ključne riječi: Štivor, štivoroto, leksika, rodbinski odnosi, jezički kontakt, italijanski jezik, srpski jezik.

UVOD

Srodstvo se u najširem smislu može odrediti kao skup normi i pravila koja definišu legitimne bračne i/ili seksualne zajednice, te djelimično određuju društveni status osoba rođenih unutar tih zajednica (Godelier, 1998, str. 386; Ivanović, 2023, str. 372). U okviru svakog jezika postoji sistem termina kojima se koncepti srodstva označavaju, a njihova organizacija odražava unutrašnju strukturu leksičkog sistema. Obrasci i pravila koji uređuju njihovu upotrebu mogu se posmatrati kao specifični „zakoni” jezika (Ochilova, 2023,

str. 301). Činjenica da lekseme iz polja rodbinskih odnosa, kao što su *mama* i *tata*, najčešće spadaju među prve riječi u procesu usvajanja jezika, ukazuje na njihovu temeljnu ulogu u oblikovanju jezičkog, društvenog i individualnog identiteta. Kategorija srodstva, međutim, nije jednoznačna: ona se pokazuje kao složen i višeslojan fenomen, čije je precizno određenje izazovno ne samo u lingvistici, već i u disciplinama poput prava, antropologije i sociologije. Ova kompleksnost čini srodstvo posebno relevantnim istraživačkim poljem za semantiku, budući da upravo jezička sredstva otkrivaju načine na koje različite zajednice konceptualizuju društvene odnose i hijerarhije. Semantičko polje rodbinskih odnosa prepoznaje se kao izrazito stabilna oblast jezika (Swadesh, 1955; Rácz, Passmore, Sheard & Jordan, 2019), što se može pripisati činjenici da obuhvata termine od ključne kognitivne i društvene važnosti, često prisutne u svakodnevnoj komunikaciji. Ipak, čak i unutar ovog stabilnog semantičkog polja, dokumentovane su brojne lingvističke promjene, koje potvrđuju da jezik prati promjene u društvenim odnosima.

Jedan od faktora koji može značajno uticati na ove promjene jeste jezički kontakt (Ansaldi & Lim, 2016, str. 5). Još od Haugenovih i Vajnrajhovit¹ radova, s polovine 20. vijeka, jezički kontakt se opisuje kao susret dva ili više jezička sistema, pri čemu dolazi do njihove međusobne interferencije i postepenog preuzimanja elemenata jednog sistema u drugi (Matras, 2022), a proučavanje ovih procesa čini temelj zasebne grane lingvistike poznate kao kontaktna lingvistika. U tom kontekstu, naročito je značajno proučavati jezike koji dolaze u kontakt sa drugim jezicima čiji se sistemi kodifikacije značajno razlikuju. Što je razlika između sistema veća, odnosno što je više međusobno isključivih oblika i obrazaca u svakom od njih, to su veći izazovi u učenju i šira je potencijalna oblast jezičke interferencije (Weinreich, 1968, str. 1). Pojava ovakvog tipa jezičkog kontakta može se ilustrovati na primjeru štivorskog dijalekta, kojim se govori u istoimenom selu Štivor nadomak Prnjavora u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Ovo selo osnovano je krajem 19. vijeka, kada su desetine porodica iz doline Valsugana², na sjeveru današnje Italije, naselile ovo područje.

U istom periodu u Prnjavoru su se naselile brojne etničke zajednice, među kojima su Česi, Mađari, Poljaci, Rusi, Slovaci i Romi. Svaka od ovih zajednica donijela je svoje običaje, jezik i vjerske tradicije, koje se i danas aktivno održavaju kroz kulturne manifestacije, vjerske prakse i lokalne zajednice. Očuvanje ovih raznolikih tradicija formiralo je jedinstveni multietnički karakter grada, zbog čega Prnjavor često nazivaju „Mala Evropa”. Multikulturalnost nije samo istorijska činjenica, već i živa dimenzija identiteta grada, koja se ogleda u svakodnevnom životu, jeziku i običajima stanovnika. Ovaj fenomen predstavlja vrijedan materijal za proučavanje prisustva manjinskih zajednica, njihove integracije, te očuvanja identiteta, a posebno je zanimljiv jezički aspekt, jer je neposredni kontakt različitih etničkih grupa doveo do jezičke interferencije i uzajamnih jezičkih prožimanja. Svakako, srpski jezik imao je presudan uticaj, s obzirom na to da je srpska populacija predstavljala većinsko i autohtono stanovništvo ovog područja. Sve doseljene etničke zajednice ulazile su u kontakt sa Srbima, a srpski jezik, kao jezik većine i društvene stvarnosti ovog prostora, bio je prisutan u institucijama, školstvu i javnom životu. Takav položaj omogućio mu je

1 (orig.) Einar Haugen (1906–1994) i (orig.) Uriel Weinreich (1926–1967) bili su pioniri proučavanja jezičkog kontakta; Haugen je istraživao praktične i empirijske aspekte sociolingvistike i bilingvizma, dok se Vajnrajh smatra ključnim osnivačem moderne kontaktne lingvistike zbog sistematskog proučavanja dvojezičnosti i jezičke interferencije.

2 Dolina Valsugana, smještena u današnjoj italijanskoj regiji Trentino, krajem 19. vijeka bila je dio Austro-Ugarskog carstva. To brdsko-ruralno područje suočavalo se s nizom problema poput ekonomskih teškoća, nedostatka obradivog zemljišta i povremenih poplava. U isto vrijeme, teritorije današnje Bosne i Hercegovine pripojene su carstvu, a austro-ugarska administracija, vođena političkim i ekonomskim razlozima, ali i nastojanjem da poboljša život stanovništva, ponudila je ljudima iz Valsugane mogućnost preseljenja u te krajeve u potrazi za boljim životnim uslovima.

snažan uticaj na govorne prakse doseljeničkih zajednica, što je dovelo do različitih oblika jezičke interferencije i prilagođavanja u multietničkom kontekstu Prnjavora.

I štivorski dijalekat podlegao je procesu jezičke interferencije, te je primarni cilj ovog rada utvrditi u kojoj mjeri je lokalni, odnosno srpski jezik, uticao na jezik štivorske zajednice. Kako bismo precizno analizirali taj uticaj, fokusiraćemo se na semantičko polje rodbinskih odnosa, koje je ranije opisano kao izuzetno stabilan jezički domen. Važno je napomenuti da, iako ova zajednica danas uživa pravni status italijanske nacionalne manjine, jezik koji su njeni pripadnici donijeli prije otprilike 150 godina nije bio standardni italijanski, već dijalekatska varijanta poznata kao *valsuganotto*, nazvana prema dolini iz koje su doselili. Iako geografski Valsugana pripada današnjoj Trentinskoj regiji, njen dijalekat je jezično bliži venetskim varijetetima susjedne regije, te se može svrstati u širi venetski dijalekatski skup (Rosalio, 1979; Casalicchio & Frasson, 2019; Casalicchio & Cordin 2020, str. 16; Frasson, 2022; Frasson, 2024; Runić, Montibeler & Falaleev, 2025)³. Tokom vremena, pod uticajem različitih jezika i socijalnih faktora, dijalekat je razvijao svoje specifične oblike, formirajući jedinstveni idiom karakterističan za italijansku zajednicu u Prnjavoru, koji se danas naziva *štivoroto*⁴.

Iako je priča o ovoj zajednici često prikazivana u dokumentarnim filmovima, televizijskim emisijama, člancima i knjigama, kao i promovisana od strane lokalnih i državnih institucija, naročito od kraja 1970-ih, vrlo malo se zna o njenom jeziku. Jedine značajnije studije koje se bave jezikom Štivora su *Studi sul dialetto Trentino di Štivor (Bosna)* [Studije o trentinskom dijalektu Štivora (Bosna)] autorice Marije Rite Rozalio⁵, objavljena 1979. godine, i *Il dialetto italiano di Štivor (Bosna)* [Italijanski dijalekat Štivora (Bosna)] autorice Loredane Kora⁶, objavljena 1978. godine. Najnovija istraživanja ovog dijalekta realizovana su u okviru projekta *Štivorling – Jezička arhiva štivorskog dijalekta*⁷, započetog 2022. godine. Projekat se zasniva na digitalnoj arhivi čiji je cilj očuvanje jezičke baštine ove nacionalne manjine kroz sistematsko prikupljanje i pohranu audio zapisa preostalih govornika dijalekta, dokumentovanje i katalogizaciju pisanih materijala, akademskih članaka i drugih relevantnih izvora na jednom mjestu⁸. Pored toga, arhiva pruža platformu za promociju zajednice i njenog kulturnog nasljeđa, omogućavajući istraživačima, studentima i široj javnosti pristup ovim resursima. Najvažnije je što arhiva obezbjeđuje digitalizovanu i dugoročno dostupnu bazu podataka koja omogućava mladim generacijama da se upoznaju sa jezikom i tradicijom svoje zajednice, čime se doprinosi očuvanju njenog identiteta i kulturnog kontinuiteta.

Međutim, upravo najnovija istraživanja ukazuju na to da je jezik ove zajednice, prema svim lingvističkim kriterijumima procjene, izuzetno ugrožen i da se nalazi u fazi gotovo potpunog nestanka (Runić, Montibeler & Falaleev, 2025, str. 132). Broj preostalih aktivnih govornika je veoma mali, radi se uglavnom o desetak govornika koji pripadaju generaciji baka i djedova (nav. djelo, str. 132), a prisustvo pisanih zapisa ovog jezika gotovo da ne

3 Venetski je osporavan jezik (Tamburelli & Tosco, 2021), drugim riječima, priznat je od strane mnogih lingvista i UNESCO-a (Moseley, 2010; Lewis, Simons & Fennig, 2013; Hammarström, Forkel, Haspelmath & Bank, 2022), ali ne i od strane italijanske države.

4 *Štivoroto* je naziv za štivorski dijalekat koji se unutar zajednice počeo koristiti u posljednjih nekoliko godina. Starije generacije ga uglavnom nazivaju *dialetto* ili *dialetto de šti ani*, u značenju „ondašnji dijalekat” (Runić, Montibeler & Falaleev, 2025, str. 119).

5 (orig.) *Maria Rita Rosalio*

6 (orig.) *Loredana Corrà*

7 Jezička arhiva dostupna je na linku: <https://stivorling.com/>

8 Etički komitet Univerziteta u Banjaluci odobrio je istraživanje pod nazivom *Procjena vitalnosti, ugroženosti i ranjivosti štivorskog dijalekta*, iz kojeg je nastala arhiva *Štivorling*. Svi ispitanici su tretirani u skladu sa važećim etičkim standardima, a njihovi podaci su anonimizirani putem kodnog sistema radi očuvanja povjerljivosti.

postoji, što dodatno otežava njegovo sistematsko proučavanje i očuvanje. S obzirom na ove okolnosti, sekundarni cilj ovog rada jeste započeti prikupljanje i sistematizaciju leksike ovog dijalekta. Kao početni fokus izabran je domen rodbinskih odnosa, s namjerom da se kroz ovaj konkretan jezički segment stvori prva dokumentovana osnova za dalju analizu i očuvanje dijalekta. Ovim pristupom ne samo da se doprinosi dokumentaciji i daljem proučavanju štivorskog dijalekta, već se takođe postavljaju temelji za buduće inicijative revitalizacije jezika i omogućava mladim generacijama pristup njegovoj jezičkoj i kulturnoj baštini.

MATERIJAL I METODE

Lekseme koje se odnose na rodbinske odnose prikupljene su iz dvaju komplementarnih izvora, čime je osigurana sveobuhvatna i reprezentativna dokumentacija leksike. Prvi izvori su usmeni narativi izvornih govornika prikupljeni u okviru projekta *Štivorling* (Montibeler, Runić & Falaleev, 2025), koji omogućavaju uvid u spontanu, kontekstualnu upotrebu dijalektalnih termina u ličnim narativima. Ovi narativi obuhvataju pripovijedanja o svakodnevnom životu, porodičnim običajima, društvenim interakcijama i istorijskim događajima, te pružaju bogat deskriptivni okvir za analizu (Labov & Waletzky, 1967). Drugi izvori su posebno strukturisani intervjui, pažljivo osmišljeni kako bi se ciljano elicirala terminologija rodbinskih odnosa i osiguralo precizno prikupljanje lingvističkih podataka (Senft, 1982, str. 17–70). Ovaj tip intervjua omogućava sistematsku i analitičku dokumentaciju riječi, uključujući varijante izgovora, morfološke oblike i specifične upotrebe u različitim kontekstima. Kombinacija ova dva izvora – spontanih narativa i ciljano osmišljenih intervjua⁹ – stvara komplementarnu metodološku osnovu, koja balansira između autentične upotrebe jezika i strukturisane analize, što je od ključnog značaja za komparativni i deskriptivno-analitički pristup primijenjen u ovom istraživanju.

Usmeni narativi su posebno vrijedni jer omogućavaju dokumentaciju spontanih lingvističkih obrazaca i pružaju uvid u autentičnu upotrebu dijalekta u prirodnom komunikacijskom kontekstu (Labov & Waletzky, 1967). U ovoj fazi istraživanja pitanja su se prilagođavala kontekstu, koristeći italijanski ili srpski jezik prema potrebi, te trentinsko-venetski dijalekat u određenim situacijama. Ispitanici su se isprva osjećali neprirodno razgovarati na štivorskom dijalektu sa istraživačkim timom¹⁰, budući da tim ne sačinjavaju govornici ovog dijalekta, zbog čega je bilo važno stvoriti opuštenu i spontanu atmosferu, koja je omogućila uključivanje u priču i izražavanje termina u prirodnom kontekstu.

Ispitanici strukturisanih intervjua su uglavnom bili osobe koje se smatraju punim govornicima štivorota, a posebna pažnja posvećena je starijim članovima zajednice, pripadnicima generacije baka i djedova, većinom starijim od 80 godina, kako bi se dokumentovala što autentičnija upotreba dijalekta. Dodatno, obavljani su i intervjui s polugovornicima, čime je omogućeno sagledavanje jezičke dinamike unutar šire populacije i različitih nivoa kompetencije u dijalektu. Ovakav odabir ispitanika bio je strateški usmjeren na članove zajednice koji su mogli pružiti najreprezentativnije podatke, s posebnim fokusom na starije govornike, čija govorna praksa pruža uvid u tradicionalnu formu dijalekta i čije je pravovremeno dokumentovanje od ključnog značaja za sprečavanje njegovog nepovratnog gubitka.

Nakon preslušavanja ranije prikupljenih intervjua i analize posebno formulisanih

9 Tabela br. 1 daje pregled demografskih podataka ispitanika, dok Tabela br. 2 prikazuje stepen poznavanja štivorskog dijalekta.

10 Istraživački tim čine tri člana: Marija Runić, lingvistkinja i profesorica na Filološkom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci; Pavel Falaleev, doktorand lingvistike na Univerzitetu u Helsinkiju; i Rossella Montibeler, pripadnica zajednice i stručni saradnik za italijanski jezik na Filološkom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci.

intervjua, prikupljene lekseme organizovane su u tabelu¹¹ u kojoj su zabilježeni izrazi na standardnom italijanskom jeziku, standardnom srpskom jeziku, trentinsko-venetskom dijalektu i štivorskom dijalektu, kako bi svi podaci bili objedinjeni na jednom mjestu, olakšavajući njihovu komparaciju. Prikupljene lekseme su zatim analizirane kroz komparativni i deskriptivno-analitički pristup, pri čemu su dijalekatski termini poređeni s ekvivalentima u trentinsko-venetskom dijalektu, uzimajući u obzir uticaj srpskog jezika, kao i standardnog italijanskog jezika. Analiza je obuhvatila fonološku, morfološku, semantičku i pragmatičku dimenziju, sa posebnim fokusom na očuvanje ili transformaciju značenja u okviru jezičkog kontakta i kulturnog transfera. Posebna pažnja pridodata je sociolingvističkoj interpretaciji, jer su prikupljeni izrazi omogućili uvid u to kako zajednica vrednuje rodbinske veze i porodične strukture. Kontekstualna analiza obuhvatila je i funkcionalnu dimenziju upotrebe, sagledavajući kako se termini primjenjuju u različitim narativnim i komunikacijskim situacijama (Johnstone, 2016). Ovakav pristup omogućava sistematičnu lingvističku interpretaciju rodbinske leksike u štivorskom dijalektu, pružajući pritom vrijedan uvid u jezičke promjene i interakcije koje se odvijaju unutar migracijskih i kulturno specifičnih zajednica.

REZULTATI I DISKUSIJA

Analiza prikupljenih podataka pokazala je da štivorski dijalekat gotovo u potpunosti zadržava osnovni sistem označavanja rodbinskih veza koji potiče iz trentinsko-venetskog dijalekta. Analiza podataka i poređenje, kako sa trentinsko-venetskim dijalektom, tako i sa savremenim italijanskim i srpskim jezikom, otkrila je obrasce koji istovremeno svjedoče o kontinuitetu jezičkog nasljeđa i o procesima adaptacije zajednice u novom kulturno-jezičkom okruženju.

Ono što je ključno naglasiti jeste da se u dobijenim rezultatima posebno izdvaja stabilnost osnovne leksike, odnosno onih termina koji označavaju najbliže članove porodice, kao što su *tata*¹², *mama*¹³, *brat*¹⁴ ili *sestra*¹⁵, koji su u štivorskom u potpunosti zadržali izvorne trentinsko-venetske oblike. Ove pojmove su ispitanici prepoznavali bez poteškoća, a njihova upotreba bila je dosljedna u svim intervjuima. Ovi nalazi potvrđuju da je jezgro leksike koje se odnosi na bliske srodnike visoko otporno na promjene, što se u literaturi redovno opisuje kao karakteristika osnovnog vokabulara (Swadesh, 1955; Rácz, Passmore, Sheard & Jordan, 2019). Ova stabilnost ne može se posmatrati samo kao lingvistička činjenica, nego i kao odraz društvenog značaja koji nose termini za najbliže članove porodice, budući da se radi o izrazima koji su svakodnevno prisutni u komunikaciji unutar domaćinstva.

Nasuprot tome, terminologija za udaljenije ili složenije rodbinske odnose pokazuje veću varijabilnost i nesigurnost u upotrebi. Na ovu pojavu utiču dva ključna faktora. Prvi se odnosi na učestalost upotrebe (Rácz, Passmore, Sheard & Jordan, 2019): termini koji označavaju udaljenije rodbinske veze pojavljuju se u svakodnevnom govoru znatno rjeđe, zbog čega su i ispitanici, čak i oni koji se smatraju aktivnim govornicima dijalekta, povremeno zaboravljali određene lekseme ili ih rekonstruisali tokom intervjuja. Drugi faktor proizilazi iz semantičke specifičnosti određenih pojmova: neki termini nemaju direktne ekvivalente u italijanskom ili štivorskom sistemu rodbinskih veza, što je zahtijevalo dodatna pojašnjenja kroz srpski jezik. U ovim situacijama ispitanici su često pribjegavali detaljnom razmišljanju, pokušavajući procijeniti da li odgovarajući izraz postoji u dijalektu.

11 Tabela br. 3

12 št. *papa* [pa'pa:]

13 št. *mama* ['mama]

14 št. *fradelo* [fra'delo]

15 št. *sorela* [so'rela]

Kao ilustraciju ovog fenomena možemo istaknuti termine koje ukazuju na afinalna srodstva, odnosno ona srodstva koja se uspostavljaju putem braka (Ivanović, 2023, str. 371). U okviru intervjua ispitanici su u takvim situacijama morali precizno određivati koga u svojoj porodici nazivaju određenim terminom, na primjer *šurjak*, *djever* ili *pašonog*, te razmišljati o tome kako su ga sami nazivali i koje sve odnose unutar štivorske zajednice taj pojam označava. U toku ovog procesa često su tražili dodatna pojašnjenja, analizirali međusobne odnose članova porodice i refleksivno razmišljali o terminološkoj strukturi dijalekta kako bi došli do odgovarajuće lekseme. Kada su u pitanju termini poput *šurjak*, *djever* i *pašonog*, ispitanici su u situacijama nesigurnosti najčešće nudili u štivorskoj varijanti termin *kunja*¹⁶, mada se pojavljivala i varijanta *fradelo*. Budući da se ovi termini, kao što smo već ranije naglasili, rijetko koriste, ispitanicima je bilo lakše da preuzmu vokabular partnera, te je na taj način *djever*, odnosno „mužev brat”, u štivorskom postao jednostavno *brat* (št. *fradelo*), a po istom principu se nazivao i *šurjak*, odnosno „ženin brat”. Takav proces uočen je i kod imenica ženskog roda u ovoj liniji, kao što su *zaova*, *svastika* i *jetrva*. Italijanski sistem označavanja rodbinskih veza objedinjuje ova tri srodna pojma, te se i unutar zajednice koristila isključivo jedna leksema, *kunja*¹⁷, ali je dolazilo i do izjednačavanja terminologije srodstva (št. *sorela* prev. sestra) po uzoru na interindividualno posuđivanje vokabulara od strane partnera.

Slična situacija je evidentirana i kada je u pitanju razlikovanje termina: *svekar/svekrva*, *punac/punica*. U štivorskom, kao i u trentinsko-venetskom, istaknuti su jedinstveni pojmovi *šoćero*¹⁸/*šoćera*¹⁹, koji su iako poznati, u svakodnevnom govoru doživljavali transformaciju kroz posuđivanje vokabulara od strane partnera, te je majka od partnera postajala jednostavno *mama*, ili otac, *papa*. U pojedinim slučajevima naglašeno je da se ovakva praksa koristila iz osjećaja poštovanja, što ukazuje na to da je jezička upotreba odražavala i širi kulturni odnos zasnovan na međugeneracijskom uvažavanju i društvenim normama zajednice.

(NBA4F1): Nije bila *šoćera*, bila je *mama*, iz poštovanja, othranila ti je muža. [...] A i on je moju majku zvao *mama*.

Ispitanici su tokom intervjua više puta naglašavali da su svjesni činjenice da njihov jezik koristi pojednostavljen sistem označavanja rodbinskih veza u odnosu na srpski. Vrijedi istaći da se ni u štivorskom, kao ni u italijanskom jeziku, ne pravi razlika između titula stečenih brakom koje potiču iz ženske ili muške linije (Mardešić & Županović, 2008), što smo mogli vidjeti i u ranije navedenim primjerima. U vezi s tim, tokom intervjua se nekoliko puta desilo da ispitanici, na pomen rodbinskih odnosa u štivorskom, odmah ukažu upravo na to pojednostavljenje, navodeći kao ključan primjer izraz *zio*²⁰ (odnosno *zia*²¹ u ženskom rodu). Naime, *zio* je termin koji, u italijanskom, kao i u štivorskom, obu-

16 št. *kunja* [ku'ɲa]

Ne postoji univerzalno prihvaćena standardizovana ortografija za venetski, uprkos njegovoj dugoj pisanoj tradiciji i brojnim prijedlozima za jedinstveno pismo (Zanin, 2018). Za ovo istraživanje korišten je srpski pravopis za riječi napisane na štivorskom dijalektu, jer on predstavlja najprirodniji način da stanovnici Štivora transkribuju svoj jezik. Međutim, mogu se pojaviti varijacije uslijed različitih iskustava opismenjavanja govornika štivorota, koji su mogli biti izloženi samo srpskom jeziku, pretežno srpskom, srpskom u jednako mjeri kao i italijanskom, ili pretežno italijanskom. Kod akademskog pisanja uobičajeno je koristiti Međunarodni fonetski alfabet (IPA), ili neku njegovu varijantu, kako bi se obuhvatila značajna mikrovarijacija tipična za venetske varijetete (Zamboni, 1974). Slika br. 1 prikazuje jedan od rijetkih zapisa iz štivorske zajednice. Radi se o transkripciji tradicionalne pjesme, izvedenoj od strane NBA3F, isključivo na osnovu slušanja.

17 št. *kunja* [ku'ɲa]

18 št. *šoćero* ['ʃotʃero]

19 št. *šoćera* ['ʃotʃera]

20 št. *zio* ['zio]

21 št. *zia* ['zia]

hvata tri pojma: *stric*, *ujak* i *tetak* (kao što i *zia*, obuhvata njihove ženske parnjake: *strina*, *ujna*, *tetka*), ne praveći razliku u tome da li odnos potiče s majčine ili očeve strane. Iako se radi o odnosima koji pripadaju sferi afinalnih rodbinskih odnosa, ispitanicima je bilo znatno jednostavnije prepoznavati ove titule u srpskom jeziku, s obzirom na njihovu češću upotrebu, u poređenju s terminima poput *šurjak*, *djever* i *pašonog*. Nekoliko ispitanika je, ipak, navelo da je njihovim roditeljima, kada su došli u dodir sa srpskim jezikom, bilo teško razlikovati čak i te titule.

(NBA4F5): I naš *prete*²² pokojni se čudio, kaže kod vas postoje samo *zio* i *zia*. Kod nas nema ni *ujak*, ni *stric*, ni *ujna*, ni *tetka*. Sve je *zio* i *zia*. [...]

(NBA1F): Je l' vama onda bilo čudno u Štivoru, kad počnete na srpskom pričati, da razlikujete *ujak*, *stric*?

(NBA4F5): Pa dobro, mi mlađe generacije ne. Ali ovi stariji nisu pravili razliku. Moja pokojna baba, tatina mama, [...] ali nije samo ona, sve te starije žene, nisu razlikovale čak ni muško i žensko, priča o ženskoj osobi ali kaže *njega*, recimo, na srpskom. „Ja sam njega vidila”, nisu razlikovali. Bilo im je teško to razumjeti, nisu bili navikli na srpski (jezik).

Ovakvi podaci svjedoče da, iako srpski sistem rodbinskih veza nije dominantan u ovoj zajednici, kontinuirani jezički kontakt dovodi do njegovog postupnog usvajanja. Štivorani iz godine u godinu razvijaju veću osjetljivost na ove distinkcije i pokazuju sve jasnije razumijevanje razlike među pojedinim titulama, što ukazuje na proces adaptacije i približavanja normama jezika okruženja.

Prilikom analize prikupljenih podataka uočena je i izražena prisutnost palatala u štivorskom dijalektu. Palatalizacija predstavlja fonetski proces koji se javlja i u drugim italijanskim dijalektima, uključujući venetski, ali se u štivorskom pojavila nešto ubrzanije, što se može pretpostaviti kao posljedica uticaja lokalnog govora. Takođe, posebno interesantna pojava ogleda se u samom izgovoru, gdje se palatali artikulišu snažno i jasno ističu. U venetskom dijalektu se isti glasovi ostvaruju na suptilniji način, dok u štivorskom govoru njihova realizacija podsjeća više na izgovor u srpskom jeziku, što se može jasno vidjeti u sljedećim primjerima: *šoćero* (št. [ʃotʃero] up. ital. *suocero* [ˈswoːtʃe.ro]), koji smo ranije pominjali kao jedinstveni izraz za označavanje svekra ili punca, *špožo* (št. [ʃpoːzo/ up. ital. *sposo* [ˈspoːzo] prev. muž, suprug, mladoženja), *šantolo* (št. [ʃantolo] up. ven. *santolo* [ˈsantolo] prev. kum) i *bižnono* (št. [biʒˈnono] up. ital. *bisnonno* [biˈznon.no] prev. pradjed).

Kada je jezički kontakt u pitanju, možemo izdvojiti i određene posuđenice iz srpskog jezika, koje su ušle u upotrebu i koje često Štivorani koriste paralelno sa dijalekatskim oblicima. To su izrazi poput *snajica*, *zet*²³ ili *badžo*, koji još jednom ukazuju na to da brak predstavlja jedno od ključnih mjesta interakcije između različitih etničkih i jezičkih grupa. Miješani brakovi, kao i svakodnevni društveni kontakti, prirodno su doveli do toga da zajednica preuzme termine koji su razumljivi i funkcionalni u širem komunikacijskom okruženju (Runić, Montibeler & Falaleev, 2025). Korištenje izraza poput *zet*, *snajica*, *badžo* u izvornom srpskom obliku imali su višestruku i složenu funkciju u komunikaciji unutar zajednice.

Prva i najvidljivija uloga bila je uključivanje osoba koje su kroz brak postale dio društvenog kruga, a koje same nisu bile izvorni govornici štivorskog. U ovim prilikama obraćanje se često prilagođavalo maternjem jeziku sagovornika, čime se istovremeno pokazivala otvorenost, olakšavala integracija u porodični i društveni kontekst, i simbolički potvrđivala pripadnost zajednici. S druge strane, ovi termini su se koristili i u manje formalnom kontekstu, i često su imali šaljivu ulogu. U svakodnevnim interakcijama mogli su nositi

22 (prev.) sveštenik

23 Unutar zajednice koristi se i dijalekatski izraz *zendro* (št. [ˈzeːndro])

sa sobom prijateljski, humorističan ili blago provokativan ton. Nije neuobičajeno da posuđenice ulaze u jezik upravo zbog emocionalne vrijednosti koju sa sobom nose (Burnić, 2021, str. 326).

(NBA4F5): Mi smo koristili uvijek kad dođe muž od sestre one iz Banja Luke, pa se moj muž i on zovu *badže*, to je srpska riječ. Usvojili smo to, malo kroz šalu, pa oni između sebe „badžo, badžo”, ako se ne zovu imenom. „Slušaj ti, badžo!”, iako su zapravo bili i rođaci. [...] Ili kad dođe sestra od muža, pa se šali i kaže: „Snajice, snajice!”.

Ova dimenzija pokazuje da jezik ne služi isključivo informativnoj funkciji, već i regulaciji socijalnih odnosa, izražavanju bliskosti i izgradnji zajedničkog kulturnog prostora kroz humor.

Treća dimenzija upotrebe termina odnosi se na odsustvo razvijenih jezičkih oznaka za određene srodničke uloge (Honkola & Jordan, 2023), kao što su *maćeha* ili *očuh*. Ovakav manjak terminologije ne treba tumačiti kao jezički „nedostatak”, već kao odraz društvene stvarnosti. U zajednicama u kojima su takvi porodični odnosi bili rijetki ili kulturno neeksplicitirani, nije postojala potreba za njihovom stabilnom terminološkom odrednicom. Ovaj fenomen jasno pokazuje koliko je leksikon jezika usko povezan s društvenom praksom: u jezicima se ne oblikuju kategorije srodstva koje je teško definisati, prenijeti ili koristiti u svakodnevnoj komunikaciji, pa tako tamo gdje ne postoji stabilan društveni obrazac, ne dolazi ni do stabilizacije jezičkog pojma (Kemp & Regier, 2012, str. 4).

Sve navedeno ukazuje na to da se štivorski dijalekat razvijao i održavao kroz dvije ključne tendencije: očuvanje jezgra i adaptacija periferije. Jezgro, koje čine termini za najbliže članove porodice, ostalo je stabilno, dok je periferija – termini za udaljenije ili manje frekventne odnose – bila otvorena za promjene, posuđivanja i fonetske adaptacije. Ovaj obrazac je u skladu s opštim teorijama o jezičkom kontaktu (Rácz, Passmore, Sheard & Jordan, 2019), koje ukazuju na to da osnovni vokabular ostaje relativno nepromijenjen, dok rjeđe korišteni izrazi podliježu većoj varijabilnosti i lakše se mijenjaju pod uticajem kontakta. Štivorski primjer time nudi dragocjen uvid u procese koji oblikuju jezik u migracijskim zajednicama. On pokazuje da je jezik istovremeno instrument očuvanja identiteta i sredstvo integracije. Očuvanjem osnovnih termina zajednica naglašava kontinuitet sa svojim italijanskim porijeklom, dok kroz adaptacije i posuđivanja pokazuje spremnost da se uklopi u lokalni društveni i kulturni kontekst.

ZAKLJUČAK

Tema ovog rada bila je proučavanje semantičkog polja rodbinskih veza u štivorskom dijalektu, te je ovo istraživanje imalo dva osnovna cilja: primarni cilj bio je prikupiti i analizirati termine kako bi se sagledale promjene u odnosu na izvorni trentinsko-venetski dijalekat i kontaktni srpski jezik; dok je sekundarni cilj bio dokumentovati ove termine kako bi se osiguralo njihovo očuvanje s obzirom na visok stepen ugroženosti ovog dijalekta.

U okviru prvog cilja, analiza podataka pokazala je da je osnovni sistem označavanja bliskih rodbinskih veza u štivorskom dijalektu očuvan gotovo u potpunosti. Termini za članove porodice, poput *tata*, *mama*, *brat* i *sestra* i dalje se upotrebljavaju u oblicima koji potiču iz trentinsko-venetskog dijalekta, te su prepoznatljivi svim ispitanicima. Ovi nalazi ukazuju na stabilnost jezgra leksike (Swadesh, 1955; Rácz, Passmore, Sheard & Jordan, 2019), koja ostaje otporna na promjene uprkos dugogodišnjoj odvojenosti od matične zemlje, kao i kontaktu sa lokalnim stanovništvom. S druge strane, termini koji označavaju udaljenije rodbinske odnose pokazuju veću fleksibilnost i varijabilnost, kao i izvjesnu nesigurnost ispitanika prilikom odgovaranja, naročito kada je riječ o nazivima koji se u svakodnevnoj komunikaciji rjeđe upotrebljavaju, poput izraza „ženin brat”.

Ispitanici su, međutim, svjesni da štivorski dijalekat – kao i trentinsko-venetski – koristi pojednostavljen sistem rodbinskih oznaka u poređenju sa srpskim, koji preciznije razlikuje liniju srodstva u zavisnosti od toga da li je uspostavljena preko muškarca ili žene. Iako taj sistem i dalje održavaju i smatraju ga karakterističnim obilježjem svog jezika, iz generacije u generaciju postaje im sve prirodnije koristiti srpske termine, naročito u situacijama kada je potrebno detaljnije opisati određene rodbinske odnose. U kontaktu sa srpskim jezikom došlo je i do usvajanja termina poput *snajica*, *zet* i *badžo*. Oni ne predstavljaju samo praktično sredstvo za lakšu komunikaciju u određenim situacijama, već imaju i značajnu socijalnu ulogu: koriste se za regulisanje međuljudskih odnosa i često nose prijateljski ili humorističan ton, čime se olakšava uključivanje novih članova koji su kroz brak ulazili u štivorsku zajednicu iz okolnih sela i gradova.

Kada je riječ o uticaju srpskog jezika na štivorski dijalekat, promjene se ne odnose isključivo na leksiku, već i na fonetski nivo. Palatalni suglasnici, koji su već u trentinsko-venetskom dijalektu bili izraženiji nego u standardnom italijanskom, u štivorskom su dodatno naglašeni, što se može tumačiti kao efekat kontakta sa lokalnim izgovorom.

Drugi cilj istraživanja odnosio se na dokumentovanje prikupljenih termina, s namjerom da se osigura njihova očuvanost i omogući budućim generacijama uvid u jezičku i kulturnu tradiciju zajednice. S obzirom na to da je štivorski dijalekat danas ozbiljno ugrožen – broj njegovih izvornih govornika jedva doseže desetak, te pripadaju uglavnom generaciji baka i djedova (Runić, Falaleev & Montibeler, 2025) – dokumentovanje ovih termina predstavljalo je ključan korak u očuvanju jezika i identiteta zajednice. Većina prikupljenog materijala dobivena je prvenstveno kroz intervjue sa starijim nosiocima jezika, koji posjeduju najpotpunije znanje o terminologiji, ali koji se istovremeno, zbog svojih godina, nalaze u najugroženijoj situaciji. Takav metodološki pristup omogućio je da se sistematski zabilježi najveći dio leksičkog fonda koji je još uvijek u upotrebi. Ipak, treba naglasiti da je ograničen broj ispitanika, kao i naglasak na starije govornike, ujedno i nedostatak ovog istraživanja, jer ne pruža potpun uvid u stepen poznavanja i upotrebe dijalekta kod polugovornika i mlađih generacija. Na taj način, aktuelna dinamika jezičke upotrebe ostaje djelimično neobuhvaćena, a moguće promjene u jeziku koje su nastale smjenom generacija nisu u cijelosti zabilježene. Uprkos tome, ovakav pristup pokazao se opravdanim zbog visokog stepena ugroženosti u kojem se danas nalazi štivorski dijalekat.

Pored toga, ovo sistematsko bilježenje termina omogućava razvoj dugoročnih strategija očuvanja i promocije dijalekta, uključujući izradu praktičnog trojezičnog rječnika (štivorski – italijanski – srpski), u kojem se planira obuhvatiti najmanje 2000 riječi. Rječnik bi imao višestruku ulogu: prvenstveno lingvističku, jer bi služio kao vrijedan izvor istraživačima i postavio čvrste osnove za dalja proučavanja; ali i kulturno-identitetsku, djelujući kao arhiva koja čuva uspomenu na tradiciju i način života zajednice. Očuvanje kulturne i jezičke baštine Štivora od izuzetnog je značaja, kako za potomke Štivorana, koji bi kroz ovaj resurs mogli dalje razvijati svijest o vlastitom identitetu, tako i za Italijane, kojima bi rječnik omogućio pristup jezičkom i istorijskom italijanskom naslijeđu, koje su Štivorani generacijama održavali izvan matične zemlje.

Unutar zajednice i dalje postoji nada u mogućnost revitalizacije jezika. Međutim, prethodna istraživanja ukazala su na to da su izgledi za uspješnu revitalizaciju veoma mali, a i sami članovi zajednice u velikoj mjeri dijele isto mišljenje (Runić, Montibeler & Falaleev, 2022). Važno je naglasiti da se jezik može očuvati samo ako nastavi da živi u svakodnevnoj komunikaciji. Ako mlađe generacije ne pokažu interes za njegovo aktivno korištenje, postoji realna opasnost da štivorski dijalekat, u relativno kratkom vremenu, doživi potpunu jezičku marginalizaciju i postane tek „jezik na papiru” bez stvarne komunikativne funkcije. Iz tog razloga, svi prikupljeni materijali biće integrisani u digitalnu arhivu *Štivorling*, koja je aktivno prisutna i na društvenim mrežama. Korištenje savremenih kanala komunikacije predstavlja strateški pokušaj da se jezička tradicija približi mlađim generacijama, jednim

stvarnim nosiocima potencijalne revitalizacije dijalekta. Na taj način arhiva ne služi samo kao pasivno skladište znanja, već kao dinamičan prostor u kojem se tradicija oživljava i čini relevantnom u današnjem digitalnom okruženju.

U konačnici, sveobuhvatna analiza izvedena u ovom istraživanju pokazuje da očuvanje jezika predstavlja složen proces koji zahtjeva pažnju na lingvističke, kulturne i društvene aspekte, pri čemu je ključno razumijevanje međusobne povezanosti ovih dimenzija za uspješno očuvanje jezičke tradicije.

LITERATURA

- Burnić, H. (2022). Teorijski temelji kontaktne lingvistike. *Zbornik radova pedagoškog fakulteta u Bihaću*, 13(13), 317–330. <https://doi.org/10.52535/27441695.2021.13.317-330>
- Casalicchio, J., & Cordin, P. (2020). *Grammar of Central Trentino*. Leiden & Boston: Brill.
- Casalicchio, J., & Frasson, A. (2019, June). The syntax of spatial anchoring: Logophoricity in a heritage Italo-Romance variety. Paper presented at *Going Romance XXXIII*, Leiden, The Netherlands.
- Frasson, A. (2022). *The syntax of subject pronouns in heritage languages: Innovation and complexification*. Amsterdam: LOT.
- Frasson, A. (2024). Existentials, locatives and inverse locatives in Štivorian. *Philologist Journal of Language, Literature, and Cultural Studies*, 15(29), 133–153. <https://doi.org/10.21618/fil2429133f>
- Godelier, M. (1998). Afterword: Transformations and lines of evolution. In M. Godelier, T. R. Trautmann, & F. E. Tjon Sie Fat (Eds.), *Transformations of kinship* (pp. 386–419). Smithsonian Institution Press.
- Hammarström, H., Forkel, R., Haspelmath, M., & Bank, S. (2022). *Glottolog 4.6*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6578297>
- Honkola, T. K., & Jordan, F. M. (2023). Kin term borrowings in the world's languages. *Journal of Language Contact*, 15(3–4), 562–626. <https://doi.org/10.1163/19552629-15030004>
- Ivanović, Z. (2023). Kinship Terminology as a (Still) Significant Anthropological Analytical Category. *Etnoantropološki Problemi Issues in Ethnology and Anthropology*, 18(2), 371–400. <https://doi.org/10.21301/eap.v18i2.3>
- Johnstone, B. (2016). 'Oral versions of personal experience': Labovian narrative analysis and its uptake. *Journal of Sociolinguistics*, 20(4), 542–560.
- Kemp, C., & Regier, T. (2012). Kinship categories across languages reflect general communicative principles. *Science*, 336(6084), 1049–1054. <https://doi.org/10.1126/science.1218811>
- Khalilia, H., Bella, G., Freihat, A. A., Dharma, S., & Giunchiglia, F. (2023). Lexical diversity in kinship across languages and dialects. *Frontiers in Psychology*, 14, 1–21. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1229697>
- Labov, W., & Waletzky, J. (1967). Narrative analysis: Oral versions of personal experience. In J. Helm (Ed.), *Essays on the verbal and visual arts* (pp. 12–44). Seattle, WA: University of Washington Press.
- Lewis, P., Simons, G., & Fennig, C. (Eds.). (2013). *Ethnologue: Languages of the world* (18th ed.). Dallas, TX: SIL International. <https://www.ethnologue.com/> (Accessed September 2, 2024)
- Lim, L., & Ansaldo, U. (2016). *Languages in contact*. Cambridge University Press.
- Mardešić, S., & Županović, N. (2008). *Kinship terms in Croatian and Italian: An example of different articulation of reality*. *Primenjena lingvistika*, 7, 184–194.
- Matras, Y. (2022). Structural outcomes of language contact. In S. S. Mufwene & A. M. Escobar (Eds.), *The Cambridge handbook of language contact* (Vol. 2: *Multilingualism in population structure*, pp. 593–617). Cambridge University Press.
- Montibeler, R., Runić, M., & Falaleev, P. (2025). ŠtivorLing – Jezička arhiva štivorskog dijalekta. Retrieved from <https://stivorling.com/>
- Moseley, C. (Ed.). (2010). *Atlas of the world's languages in danger* (3rd ed.). Paris: UNESCO Publishing.
- Ochilova, G. U. (2023). The concept of "kinship" and its use in languages of different systems. *Eurasian Research Bulletin*, 19(4), 301–304.
- Rácz, P., Passmore, S., Sheard, C., & Jordan, F. M. (2019). Usage frequency and lexical class determine the evolution of kinship terms in Indo-European. *Royal Society Open Science*, 6(191385). <https://doi.org/10.1098/rsos.191385>
- Rosalio, M. R. (1979). *Studi sul dialetto Trentino di Štivor (Bosnia)*. Firenze: La Nuova Italia.
- Runić, M., Montibeler, R., & Falaleev, P. (2025). Štivoroto: A lost story of a language loss. In A. Sorescu-Marinković, M. Čorković, & M. Mirić (Eds.), *Vulnerable and endangered languages in Europe* (pp. 115–

- 138). Institute for Balkan Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts & University of Belgrade – Faculty of Philology. https://doi.org/10.18485/vlings_ vele.2025.ch4
- Senft, G. (2009). Elicitation. In G. Senft, J.-O. Östman, & J. Verschueren (Eds.), *Culture and language use* (pp. 105–109). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Swadesh, M. (1955). Towards greater accuracy in lexicostatistic dating. *International Journal of American Linguistics*, 21(2), 121–137.
- Tamburelli, M., & Tosco, M. (Eds.). (2021). *Contested languages: The hidden multilingualism of Europe* (Vol. 8). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Weinreich, U. (1968). *Languages in contact: Findings and problems*. The Hague: Mouton Publishers.
- Zamboni, A. (1974). Veneto. In M. Cortelazzo (Ed.), *Profilo dei dialetti italiani* (Vol. 5, pp. 1–95). Pisa: Pacini.
- Zanin, G. (2018). *The dialects of Veneto: Towards a common spelling*. Saarbrücken: Edizioni Accademiche Italiane.

PRILOZI

Dob	15–29	30–49	50–64	65–84	85+
Broj ispitanika	1	1	9	9	5
Pol	Ž		M		
Broj ispitanika	13		12		

Tabela br. 1. Demografski podaci ispitanika

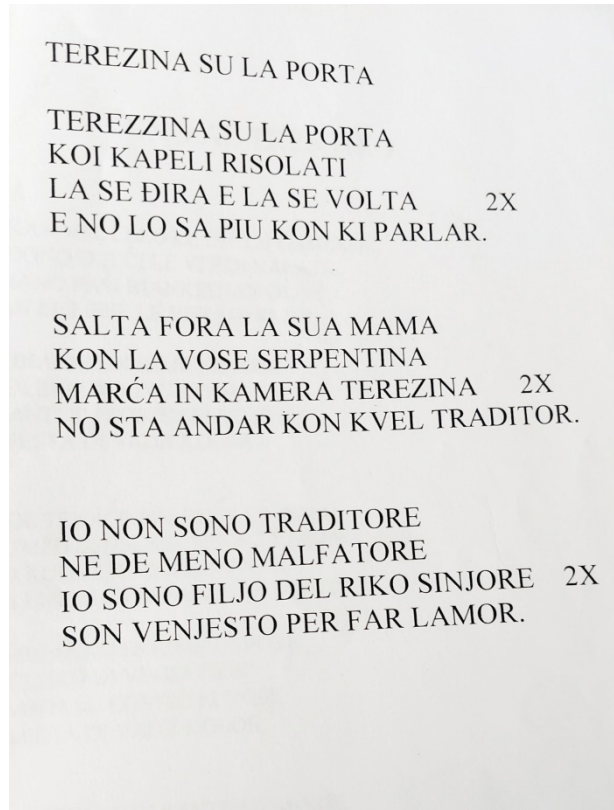
Stepen poznavanja dijalekta	Govori	Djelimično govori	Razumije i koristi neke riječi	Djelimično razumije	Ne govori, niti razumije
Broj ispitanika	9	11	3	1	1

Tabela br. 2. Stepen poznavanja dijalekta ispitanika

SRPSKI	ITALIJANSKI	ŠTIVOROTO	VENETSKI
tata	papà [pa'pa]	[pa'pa:]	[pa'pa:]
mama	mamma ['mam.ma]	['mama]	['mama]
brat	fratello [fra'tel.lo]	[fra'delo]	[fra'delo]
sestra	sorella [so'rel.la]	[so'rela]	[so'rela]
svekar, punac	suocero ['swo:ʃe.ro]	['ʃotʃero]	['sotʃero]
svekrva, punica	suocera ['swo:ʃe.ra]	['ʃotʃera]	['sotʃera]
djever, šurjak, pašonog, zet (sestrin muž)	cognato [kon'na:to]	[ku'na]	[ku'na]
zaova, svastika, jetrva, snaha (bratova žena)	cognata [kon'na:ta]	[ku'na:]	[ku'na:]
ujak, stric, tetak	zio ['dzi:o]	['zio]	['zio]
ujna, strina, tetka	zia ['dzi:a]	['zia]	['zia]
mladoženja, muž	sposo ['spo:zo]	['ʃpo:zo]	['spozo]

kum	padrino [pa'dri:no]	['ʃantolo]	['santolo]
pradjed	bisnonno [bi'znɔn. no]	[biʒ'nono]	[biz'nɔ:ɔ]
očuh	patrigno [pa'trijɲ.no]	/	[pa'drijɲo]
maćeha	matrigna [pa'trijɲ.no]	/	[ma'drijɲa]
zet (kćerkin muž)	genero ['dʒɛ:ne:ro]	['ze:ndro]	['ze:ndro]

Tabela br. 3. Pregled leksema korištenih u radu na srpskom, italijanskom, štivorskom i venetskom

Slika br. 1. Transkripcija tradicionalne pjesme, izvedena od strane NBA3F, isključivo na osnovu slušanja. (2024, © Rossella Montibeler)

KINSHIP RELATIONS IN THE STIVOR DIALECT: A SEMANTIC ANALYSIS IN THE CONTEXT OF ITALIAN AND SERBIAN

Author: ROSSELLA MONTIBELER

Email: rossella.montibeler@flf.unibl.org

Mentor: Assist. Prof. Marija Runić

Faculty of Philology, University of Banja Luka

Introduction: Languages differ significantly in their encoding of kinship lexicon (Khalilia, Bella, Freihat, Darma & Giunchiglia, 2023). Languages that come into contact with others using different encoding systems are of particular interest to linguistics (Honkola & Jordan, 2023). A relevant example is Stivoroto, an Italian dialect spoken in the village of Stivor near Prnjavor. An important research question concerns how Stivorians lexicalize kinship, specifically which domains have changed compared to the original system, considering that this community has resided in Prnjavor for nearly 150 years, during which it has interacted intensively with the local population.

Aim: The primary aim of this study is to describe the semantic field of kinship in Stivoroto through the lens of Serbian language contact. The secondary aim is to collect lexicon from this domain, contributing to the documentation and preservation of the Stivor dialect, which is now nearly extinct.

Materials and Methods: Kinship lexemes were collected from oral narratives of native speakers as part of the Stivorling project (Montibeler, Runić & Falaleev, 2025). Specifically designed interviews were also conducted to elicit kinship vocabulary. These terms were analyzed through comparison with equivalents in Italian, Serbian, and the original Trentino-Venetian dialect, focusing on meaning, usage, and variation.

Results: The study of kinship in the Stivor dialect showed that most original forms have been preserved, reflecting strong ties to Italian roots and traditional family conceptions. Serbian influence is primarily evident in possessive and affinal kinship terms, and in expressions of playful or emotive relations, particularly where certain kinship roles were rare or culturally unexposed, leaving the community without stable terminology.

Conclusion: This study represents an important step toward understanding Italian–Serbian lexical contact and contributes to preserving the Stivor linguistic heritage, for which written documentation is nearly nonexistent.

Keywords: Stivor; Stivoroto; lexicon; kinship relations; language contact; Italian; Serbian

ZVUKOVI LIČNOSTI: MOŽE LI ŠEST CRTA LIČNOSTI OBJASNITI MUZIČKE PREFERENCIJE MLADIH?

Autor: ZORANA PRNJIĆ, Dragiša Milovanović, Danilo Diljević

e-mail: zorana.prnjic@student.ff.unibl.org

Mentor: asist. Lana Vujaković

Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Uvod: Uticaj muzike na različite aspekte čovjekovog života manifestuje se i kroz osobine ličnosti koje oblikuju specifične preferencije prema određenim muzičkim tipovima i žanrovima.

Cilj: Istraživanje je usmjereno na ispitivanje povezanosti između dimenzija ličnosti prema HEXACO modelu (ekstraverzija, prijetnost, savjesnost, emocionalnost, otvorenost i poniznost-poštenje) i muzičkih preferencija kod mladih odraslih osoba.

Materijal i metode: U istraživanju je učestvovalo 234 mladih odraslih uzrasta od 15 do 25 godina sa teritorije Bosne i Hercegovine i Srbije. Ispitanici su putem online forme popunjavali upitnik koji je sadržavao opšte demografske podatke, muzičke preferencije, HEXACO upitnik i audio isječke pjesama.

Rezultati: Većina dimenzija HEXACO modela su ostvarile korelacije sa muzičkim žanrovima, izuzev savjesnosti i prijetnosti. Najizraženija dimenzija bila je otvorenost, koja je pozitivno povezana sa muzikom visoke umjetničke vrijednosti, dok je ekstraverzija u pozitivnoj korelaciji sa žanrovima društvenog konteksta. Poštenje je pozitivno koreliralo sa žanrovima koji naglašavaju moralne vrijednosti. Niža emocionalnost zajedno sa višom otvorenosti uočena je kod ispitanika kojima je muzika važna i koji se dobro razumiju u žanrove, u odnosu kod onih koji se ne razumiju, ali im je muzika takođe važna.

Zaključak: Osobine ličnosti prikazane HEXACO modelom mogu biti prediktori preferencija muzičkih žanrova, stoga ih treba uzeti za razmatranje pri budućim istraživanjima. HEXACO model pruža dodatnu dimenziju koja do sada nije dovoljno proučena, a pokazala se kao značajan prediktor.

Ključne riječi: HEXACO model, osobine ličnosti, muzika, žanrovi, preferencije.

UVOD

Muzika predstavlja univerzalni oblik izražavanja emocija, unutrašnjeg stanja i individualnih vrijednosti u svakodnevnom životu. Kao takva, njeni tragovi sežu do najstarijih ljudskih civilizacija, što dokazuje njenu duboku ukorijenjenost i značaj u ljudskoj kulturi. Otkako su razvili sposobnost apstraktnog mišljenja, ljudi pokazuju interes za muziku i muzičke instrumente. Danas se muzika smatra jednom od vrsta umjetnosti u kojoj kontinuirani razvoj rađa i nove žanrove koji na svoj način utiču na psihološke i bihevioralne aspekte čovjekovog života. Na primjer, izloženost muzici sa prosocijalnim temama može dovesti do više interpersonalne empatije u odnosu na slušanje neutralne muzike (Greitemeyer, 2009). Posebno u životu mladih, muzika pronalazi svoju ulogu u izgradnji identiteta i povezanosti sa socijalnom grupom od interesa, gdje mladi kroz različite muzičke žanrove izražavaju svoje stavove i vrijednosti, ali i emocionalne potrebe (North, Hargreaves & O'Neill, 2000). U tom smislu, muzika preispituje i lične karakteristike pojedinca.

Muzičke preferencije

Muzičke preferencije predstavljaju lične izbore i sklonosti koje pojedinac ili grupa razvijaju prema određenim žanrovima, izvođačima ili stilovima izvođenja. Savremena istraživanja (Lonsdale & North, 2011) ukazuju na to da se odabir muzike ne zasniva isključivo na estetskim osobinama, već i na njenoj sposobnosti da izazove specifične afektivne reakcije, doprinese emocionalnoj regulaciji i omogućava izražavanje ili potvrdu ličnog identiteta.

HEXACO upitnik

U cilju pronalaska bazičnih crta ličnosti, istraživači su leksičkim pristupom i faktorskom analizom identifikovali osnovne dimenzije u psihologiji ličnosti. Uz prvobitno dominantni model Velikih pet, u upotrebi se pojavio HEXACO model (Ashton & Lee, 2004) koji je operacionalizovan kroz šest dimenzija: ekstraverzija, prijatnost, savjesnost, emocionalnost, otvorenost ka iskustvu i poniznost–poštenje, od kojih je posljednje navedena crta ličnosti predstavljala novitet u odnosu na model Velikih pet. Ekstraverzija (X) se ogleda u uživanju pri socijalnim interakcijama, prijatnost (A) podstiče brižnost i ustupanje, savjesnost (C) se manifestuje kroz strukturisanost i dužnost, a emocionalnost (E) kroz zavisnost o drugima, plašljivost i ličnu sentimentalnost. Dimenzija otvorenost (O) izražava sklonost ka umjetničkim i nesvakidašnjim vrijednostima, dok poštenje–poniznost (H) vrednuje moralno prihvatljivo ponašanje i skromnost. Za potrebe ovog istraživanja odabran je HEXACO model ličnosti, budući da uključuje šestu dimenziju poštenja–poniznosti, koja omogućava precizniju analizu ličnosti, te posjeduje veću prediktivnu moć u odnosu na tradicionalni model Velikih pet.

Pregled dosadašnjih istraživanja

Prethodna istraživanja su uglavnom usmjerena na ispitivanje povezanosti dimenzija iz modela Velikih pet (Ferwerda et al. 2017) sa preferencijama žanrova muzike. Naime, pokazano je da crte ličnosti objašnjavaju i do 21% muzičkih preferencija (Butković & Žauhar, 2024), od kojih se najčešće ističe otvorenost ka iskustvu kao značajni korelat sa odabirom muzike (Fricke & Herzberg, 2017; Delsing et al., 2008). Takođe, dimenzija ekstraverzije pokazala se kao prediktor slušanja energične muzike pogodne u društvenim kontekstima (Dorochowicz, Kurowski & Kostek, 2020). Istraživači su muzički ukus dovodili u odnos i sa maladaptivnim osobinama ličnosti i crtama ličnosti iz domena mračne trijade, gdje je psihoticizam povezan sa raznovrsnijim muzičkim preferencijama, a izolovanost očekivano smanjuje tendenciju ka slušanju društvene muzike (Blagov et al. 2019). Osim direktne povezanosti sa dimenzijama ličnosti, rezultati su pokazali statistički značajan efekat pola, gdje djevojke preferiraju emotivniju i sofisticiraniju muziku, dok mladići preferiraju energičniju i buntovnu muziku (Vella & Mills, 2017). U istom istraživanju izdvojena su dva pristupa slušanju muzike: osobe sklonije kognitivnom pristupu primarno obraćaju pažnju na kvalitet i složenost pjesama, a osobe koje muziku koriste za emocionalnu regulaciju upotrebljavaju muziku kao sredstvo za ublažavanje stresa ili ekspresiju trenutnog raspoloženja (Chamorro-Premuzic & Furnham, 2007, citirano u Vella & Mills, 2017). Kognitivni pristup pozitivno korelira sa otvorenošću, dok visoki neuroticizam ima pozitivnu povezanost sa slušanjem muzike u svrhu emocionalne regulacije (Getz, Marks & Roy, 2014, citirano u Vella & Mills, 2017). Ukupan broj muzičkih žanrova koje pojedinac preferira pokazao se povezanim s određenim crtama ličnosti, pri čemu su otvorenost ka iskustvu i prijatnost bili značajni prediktori (Bansel et al., 2020).

Hipoteze istraživanja

Cilj ovog istraživanja jeste da se ispita odnos između dimenzija ličnosti prema HEXACO modelu i muzičkih preferencija kod mladih odraslih osoba, odnosno da utvrdi u kojoj mjeri pojedine osobine ličnosti (ekstraverzija, prijatnost, savjesnost, emocionalnost, otvorenost i poniznost-poštenje) predviđaju sklonosti prema određenim muzičkim žanrovima. Prva hipoteza oslanja se na prethodna istraživanja koja su provjeravala povezanost sa pet crta ličnosti, bez crte poštenje–poniznost (Neuman et al. 2016; Ferwerda et al. 2017), te pretpostavlja postojanost statistički značajne povezanosti između stepena izraženosti crta ličnosti iz HEXACO modela i muzičkih preferencija ispitanika. Nadalje, druga hipoteza pretpostavlja da će postojati pozitivna rastuća korelacija između skora ispitanika na dimenziji otvorenost i same raznovrsnosti u muzičkim preferencijama, odnosno da će prosječan ispitanik sa većim skorom na dimenziji otvorenosti imati u prosjeku raznovrsniji muzički ukus (Butković & Žauhar 2024; Bansel et al., 2020). Iako su prethodna istraživanja pokazala značajnu korelaciju dimenzije prijatnosti i muzičkih preferencija, treća hipoteza pretpostavlja višu korelaciju između poštenja–poniznosti i muzičkih preferencija, nego prijatnosti i muzičkih preferencija (Bansel et al., 2020). Na kraju, pretpostavlja se da percepcija vlastitog muzičkog ukusa kao kvalitetnijeg, kao i uvjerenje da postoje kvalitetniji muzički žanrovi, utiču na razlike u ocjenjivanju muzičkih žanrova, pri čemu se manje popularni žanrovi procjenjuju višim, a popularniji žanrovi nižim ocjenama kod ispitanika koji vlastiti muzički ukus smatraju kvalitetnijim od drugih.

MATERIJAL I METODE

Uzorak

Uzorak istraživanja činile su osobe od 15 do 25 godina sa teritorije Bosne i Hercegovine i Srbije. Ukupno je učestvovalo 234 ispitanika ($n=234$), od čega je 73 muškog pola a 160 ženskog pola. Jedan ispitanik izjasnio se opcijom „Drugo”.

Mjerni instrumenti

Demografski podaci

Prvi dio upitnika odnosio se na prikupljanje opštih demografskih podataka poput pola i starosti ispitanika.

Muzičke preferencije

Drugi dio upitnika odnosio se na opšte stavove ispitanika prema muzici i njihove preferencije prema izboru žanrova. Instrument je kreiran od strane autora za potrebe ovog istraživanja. Stavovi o muzici uključuju vjerovanje da je neki žanr superiorniji od drugih, ili da oni poznaju muziku bolje od drugih, dok preferencije prema izboru žanra obuhvataju izbor žanrova koje ispitanici najviše slušaju. Primjer pitanja je: „Koje muzičke žanrove najviše slušate?”.

HEXACO upitnik

Treći dio upitnika činio je adaptirani HEXACO upitnik (Ashton & Lee, 2009, adaptirano prema Sokolovska et al., 2018), koji mjeri izraženost šest dimenzija ličnosti: ekstraverzija, prijatnost, savjesnost, emocionalnost, otvorenost i poniznost–poštenje. Upitnik

sadrži 60 tvrdnji na koje je odgovarano pomoću Likertove skale (od 1 – uopšte se ne slažem do 5 – u potpunosti se slažem). Primjer tvrdnje: „Drugi ljudi smatraju da sam plahovite naravi”. Sve dimenzije HEXACO modela pokazale su zadovoljavajuću unutrašnju konzistentnost, izuzev dimenzije prijatnosti, čija je pouzdanost bila nešto niža. Ipak, pri interpretaciji ovih rezultata potrebno je uzeti u obzir veličinu uzorka na kojem je istraživanje sprovedeno (Tabela br. 3).

Audio snimci

U posljednjem dijelu upitnika, ispitanicima je zadano da poslušaju 12 isječaka iz pjesama različitih žanrova, gdje su nakon svake pjesme izrazili stepen svidanja. Preferencija ispitanika prema slušanoj pjesmi procjenjivana je na osnovu dvije tvrdnje: „Generalno gledano, dopala mi se pjesma koju sam upravo poslušao/la” i „Slušao/la bih ovu pjesmu ponovo.”

Izbor pjesama vršen je na osnovu broja pregleda na YouTube platformi, a podjela po žanrovima izvršena je na osnovu podjele Rentfrow i Gosling (2003) koji su muziku podijelili na: Reflektivnu & Kompleksnu (bluz, džez, klasična i folk); Intenzivnu & Buntovničku (rok, hevi metal i alternativna); Optimističnu & Konvencionalnu (kantri, religijska i pop); Energičnu & Ritmičku (rep, hip-hop, sol/fank i elektronska). Kako ova verzija nije u potpunosti adekvatna za demografsko područje ovog istraživanja, podjela je prilagođena za područje muzike Zapadnog Balkana: Reflektivna & Kompleksna (bluz, džez, klasična); Intenzivna & Buntovnička (rok, hevi metal i alternativna); Pop; Energična & Ritmička (rep, hip-hop, sol/fank i elektronska); Narodna (izvorna) muzika i Konvencionalna muzika (religijska, orijentalna, rodoljubiva).

Procedura

Ispitanici su regrutovani putem društvenih mreža i popunjavali su online upitnik. Prije samog popunjavanja, potvrdili su uslov za starosnu dob i područje odakle dolaze. Za popunjavanje upitnika je bilo potrebno 20 minuta.

Etika

Uvodna instrukcija upitnika jasno je naglašavala anonimnost ispitanika, kao i mogućnost odustajanja u bilo kojem trenutku bez negativnih posljedica. Takođe, ispitanici su imali mogućnost kontaktiranja istraživača ukoliko su imali određene nedoumice u vezi samog istraživanja. Instrukcija za dio upitnika sa audio snimcima pjesama naglašavala je da istraživači ne polažu pravno nikakva imovinska i moralna prava na pjesme, te da se one koriste isključivo za naučne svrhe.

REZULTATI

Rezultati korelacione analize između crta ličnosti i srednjih ocjena pjesama po žanrovima pokazali su više statistički značajnih korelacija koje sugerišu postojanost povezanosti između crta ličnosti i muzičkih preferencija (Tabela br. 5). Za početak, crta ličnosti otvorenost pokazala je značajnu korelaciju sa ocjenama svih žanrova osim pop muzike. Ispitanici koji imaju više rezultate na dimenziji otvorenost obično su dali više ocjene rep, hip-hop i elektronskoj muzici ($r = 0,216, p < ,001$); religijskoj, orijentalnoj i rodoljubivoj (r

= 0,221, $p < ,001$); rok, metal i alternativnoj ($r = 0,192$, $p = 0,003$) te džez, bluz i klasičnoj muzici ($r = 0,452$, $p < ,001$). Ovi ispitanici su takođe niže ocijenili narodnu muziku ($r = -0,185$, $p = 0,004$). Ekstraverzija je pokazala pozitivnu korelaciju sa pop muzikom ($r = 0,174$, $p = 0,008$), kao i sa narodnom muzikom ($r = 0,184$, $p = 0,005$). Emocionalnost je pozitivno korelirala sa pop ($r = 0,182$, $p = 0,005$), rok, metal i alternativnom muzikom ($r = 0,174$, $p = 0,008$). Poštenje pozitivno korelira sa religijskom, orijentalnom i rodoljubivom ($r = 0,201$, $p = 0,002$) i bluz, džez i klasičnom muzikom ($r = 0,205$, $p = 0,002$). Dimenzije prijetnost i savjesnost nisu ostvarile značajne korelacije. U poređenju srednjih ocjena pjesama po žanrovima sa pitanjem da li smatraju da je muzika koju slušaju kvalitetnija od druge muzike, rezultati T-Testa (Tabela br. 8) pokazali su da su ispitanici koji smatraju da muzika koju oni slušaju jeste kvalitetnija, obično više ocijenili bluz, džez i klasičnu muziku ($t = 2,695$, $p = 0,008$), a niže narodnu ($t = -2,751$, $p = 0,006$) i pop ($t = -2,768$, $p = 0,006$). Takođe, ispitanici koji smatraju da muzika koju slušaju jeste kvalitetnija obično imaju nižu emocionalnost ($t = -2,419$, $p = 0,016$) (Tabela br. 10). Kada se, prema preferencijama u žanrovima (Tabela br. 9), porede oni koji smatraju da su neki žanrovi kvalitetniji od drugih i oni koji ne vjeruju u to, ispitanici iz prve grupe niže ocjenjuju rok, metal i alternativnu ($t = -4,183$, $p < ,001$); religijsku, orijentalnu i rodoljubivu ($t = -2,482$, $p = 0,016$) i rep, hip-hop i elektronsku muziku ($t = -2,425$, $p = 0,018$). Rezultati ANOVA analize (Tabela br. 6) pokazuju da je dimenzija otvorenosti značajno povezana sa procjenom značaja muzike ($p = 0,007$). Post hoc testovi dodatno ukazuju da ispitanici koji muzici pridaju veliku važnost i dobro se razumiju u žanrove, imaju viši nivo otvorenosti u odnosu na one kojima je muzika takođe važna, ali se ne razumiju dovoljno u žanrove (srednja razlika = 0,24, $p = 0,03$) kao i u odnosu na one kojima muzika i nije toliko važna (srednja razlika = 0,399, $p = 0,049$). Kada je riječ o dimenziji emocionalnost, ona takođe ima značajnu povezanost sa ličnom procjenom važnosti muzike za ispitanika ($p = 0,034$) (Tabela br. 7). Post hoc testovi ukazuju da ispitanici kojima je muzika veoma važna i dobro poznaju žanrove, imaju nižu emocionalnost u poređenju sa onima kojima je muzika takođe važna, ali da se ne razumiju toliko dobro u žanrove (srednja razlika = -0,266, $p = 0,031$).

DISKUSIJA

Iako su ranija istraživanja bila isključivo usmjerena na ispitivanje muzičkih preferencija pomoću modela Velikih pet (Ferwerda et al. 2017), rezultati ovog istraživanja pokazali su dosta značajnih korelacija između crta ličnosti HEXACO modela i srednjih ocjena pjesama po žanrovima (Tabela br. 5). Ovim rezultatima je potvrđena prva hipoteza istraživanja, ali i udio objašnjenja muzičkih preferencija kroz ličnost (Butković & Žauhar, 2024). U skladu sa prethodnim istraživanjima (Fricke & Herzberg, 2017; Delsing et al., 2008;), te u skladu sa drugom hipotezom istraživanja, otvorenost je crta koja imala najviše značajnih korelacija. Pronađene su pozitivne korelacije otvorenosti sa: rep, hip-hop i elektronskom muzikom; religijskom, orijentalnom i rodoljubivom; rok, metal, alternativnom, džez i bluz muzikom. Ova povezanost može imati uporište u većoj umjetničkoj vrijednosti tekstova ovakve muzike, ali i na manjoj zastupljenosti navedenih žanrova na prostoru na kojem je rađeno ovo istraživanje. Ovakav odnos dodatno potvrđuje najviša korelacija sa bluz, džez i klasičnom muzikom koje predstavljaju kompleksne muzičke sadržaje. Suprotno tome, niža umjetnička vrijednost i visoka popularnost narodne muzike objašnjavaju negativnu korelaciju ovih žanrova sa dimenzijom otvorenosti. Veliki broj pozitivnih korelacija otvorenosti i žanrova potvrđuje i drugu hipotezu istraživanja. Ova naklonjenost i ljubav prema umjetnosti objašnjava i činjenicu da su ispitanici sa višom otvorenosti takođe češće govorili da im je muzika bitna te da se dobro razumiju u žanrove (Tabela br. 10). Ekstraverzija pozitivno korelira sa pop i narodnom muzikom koje podstiču na društvenu interakciju i

uživanje na zabavama i sličnim događanjima (Dorochowicz, Kurowski & Kostek, 2020), pri čemu je tendencija za izolovanost manja (Blagov et al. 2019). Niža emocionalnost kod ispitanika kojima je muzika veoma važna i dobro poznaju žanrove (Tabela br. 7) sugerise potencijalnu dominaciju intelektualne stimulacije pri slušanju muzike, a manju potrebu za emocionalnom regulacijom (Getz, Marks & Roy, 2014, citirano u Vella & Mills, 2017). Ovi ispitanici uživanje u muzici zasnivaju na umjetničkom i estetskom doživljaju koji proizilaze iz njihovog poznavanja žanra, dok manje koriste komponentu emocionalne regulacije. Dimenzija poštenje–poniznost ostvarila je pozitivnu povezanost sa rodoljubivom i religijskom muzikom, što se može objasniti introspektivnim i duhovnim sadržajem koje ova muzika sadrži, a što je takođe u skladu sa vrijednostima koje ti ispitanici njeguju (Greitemeyer, 2009). S obzirom na to da dimenzija prijatnosti nije ostvarila nikakve značajne korelacije, dok dimenzija poštenje–poniznost jeste, potvrđena je i treća hipoteza. Sa druge strane, narodna muzika obično naglašava hedonizam i materijalne vrijednosti koji su u negativnoj korelaciji sa dimenzijom poštenja. T-testovi (Tabela br. 8) potvrđuju posljednju hipotezu kojom ispitanici koji smatraju da je muzika koju slušaju kvalitetnija obično daju više ocjene džez, bluz i klasičnoj muzici što se može objasniti time što je ova muzika manje popularna i rijetko je ljudi slušaju, te samim tim ispitanici koji slušaju ovaj žanr smatraju da je on i kvalitetniji. Suprotno tome, pop i narodna muzika su dosta popularnije, te je prethodno spomenuta grupa ispitanika generalno niže ocijenila ove žanrove. Kada se uzme u obzir pitanje da li ispitanici smatraju da postoje generalno kvalitetniji žanrovi (Tabela br. 9), ispitanici koji su potvrdno odgovorili obično su niže ocijenili rok, metal i alternativnu, religijsku, rodoljubivu, orijentalnu i rep, hip-hop te elektronsku muziku. Moguće objašnjenje jeste u tome da ovi ispitanici imaju strože kriterijume ocjenjivanja, što dodatno podržava i činjenica da nije bilo pozitivnih povezanosti. Nasuprot prethodnim istraživanjima (Vella & Mills, 2017), efekat pola u ovom istraživanju nije zabilježen.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja bio je da se utvrdi povezanost između crta ličnosti iz HEXACO modela i muzičkih preferencija kod mladih, na prostorima Bosne i Hercegovine i Srbije. Korelaciona analiza pokazala je dosta značajnih korelacija crta ličnosti i ocjena pjesama po žanrovima. Otvorenost je ostvarila korelacije sa najviše žanrova dok savjesnost i prijatnost nisu ostvarile nikakve značajne korelacije. Ekstraverzija je pozitivno korelirala sa muzikom koja je uobičajena na društvenim događajima i zabavama. Nivo emocionalnosti varirao je u odnosu na to koliko su ispitanici dobro poznavali muzičke žanrove. Na kraju, dimenzija poštenje–poniznost bila je pozitivno povezana sa muzikom koja zagovara moralne principe. Rezultati ovog istraživanja potvrđuju značaj muzike u svakodnevnom životu, kao sredstva za samoizražavanje i razvoja ličnog identiteta (Lonsdale & North, 2011). Ovakvi nalazi pokazuju da muzičke preferencije pojedinca nisu isključivo proizvod socijalnih okolnosti, već i unutrašnjih karakteristika koje oblikuju čovjekove svakodnevne izbore. Dobijeni nalazi proširuju postojeća istraživanja koja su se primarno oslanjala na druge modele ličnosti, te ističu šestu dimenziju poštenje–poniznost. U svrhe ovog istraživanja korišten je prigodan uzorak, a ispitanici su ocjenjivali isključivo isječke pjesama u trajanju od 15 sekundi, kako bi se skratilo vrijeme popunjavanja upitnika. Time se otvara mogućnost drugačije procjene pjesama od strane ispitanika, ukoliko bi imali priliku da poslušaju cijele pjesme, ali bi mnogi ispitanici vjerovatno odustali od daljeg popunjavanja. Takođe, poželjno je da buduća istraživanja koriste veći uzorak te da umjesto isječaka pjesama ispitanici ocjenjuju cijele pjesme i da se upitnik validira. Preporučuje se i povećani broj pjesama iz svakog žanra. Ipak, ovo istraživanje pokazuje da su crte ličnosti HEXACO modela povezane sa muzičkim preferencijama što govori da izbor muzike odražava i dublje psihološke obrasce, te da je muzika odraz ličnog identiteta.

LITERATURA

- Ashton, M., & Lee, K. (2004). *HEXACO Personality Inventory-Revised (HEXACO-PI-R) [Database record]*. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t03138-000>
- Ashton, M. C., & Lee, K. (2009). The HEXACO–60: A short measure of the major dimensions of personality. *Journal of Personality Assessment*, 91(4), 340–345. <https://doi.org/10.1080/00223890902935878>
- Bansal, J., Flannery, M. B., & Woolhouse, M. H. (2020). Influence of personality on music-genre exclusivity. *Psychology of Music*, 49(5), 1356–1371. <https://doi.org/10.1177/0305735620953611> (Original work published 2021)
- Blagov, P. S., Von Handorf, K., Pugh, A. T., & Walker, M. G. (2019). Maladaptive personality and psychopathy dimensions as predictors of music and movie preferences in US adults. *Psychology of Music*, 47(6), 821–833. <https://doi.org/10.1177/0305735619864630>
- Bruce Ferwerda, B., Tkalcic, M., & Schedl, M. (2017). Personality traits and music genres: What do people prefer to listen to? In *Proceedings of the 25th Conference on User Modeling, Adaptation and Personalization (UMAP '17)* (pp. 285–288). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3079628.3079693>
- Butković, A., & Žauhar, V. (2024). Music preferences and their associations with uses of music and personality factors and facets. *Empirical Studies of the Arts*, 43(1), 484–504. <https://doi.org/10.1177/02762374241239890> (Original work published 2025)
- Delsing, M. J., Ter Bogt, T. F., Engels, R. C., & Meeus, W. H. (2008). Adolescents' music preferences and personality characteristics. *European Journal of Personality*, 22(2), 109–130. <https://doi.org/10.1002/per.665>
- Dorochowicz, A., Kurowski, A., & Kostek, B. (2020). Employing subjective tests and deep learning for discovering the relationship between personality types and preferred music genres. *Electronics*, 9(12), 2016. <https://doi.org/10.3390/electronics9122016>
- Fricke, K. R., & Herzberg, P. Y. (2017). Personality and self-reported preference for music genres and attributes in a German-speaking sample. *Journal of Research in Personality*, 68, 114–123. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2017.01.001>
- Greitemeyer, T. (2009a). Effects of songs with prosocial lyrics on prosocial behavior: Further evidence and a mediating mechanism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(11), 1500–1511. <https://doi.org/10.1177/0146167209341648>
- Lonsdale, A. J., & North, A. C. (2011). Why do we listen to music? A uses and gratifications analysis. *British Journal of Psychology*, 102(1), 108–134. <https://doi.org/10.1348/000712610X506831>
- North, A. C., Hargreaves, D. J., & O'Neill, S. A. (2000). The importance of music to adolescents. *British Journal of Educational Psychology*, 70(2), 255–272. <https://doi.org/10.1348/000709900158083>
- Rentfrow, P. J., & Gosling, S. D. (2003). The do re mi's of everyday life: The structure and personality correlates of music preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(6), 1236–1256. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.6.1236>
- Sokolovska, V., Dinić, B. M., & Tomašević, A. (2018). Aggressiveness in the HEXACO personality model. *Psihologija*, 51(4), 449–468. <https://doi.org/10.2298/PSI170705022S>
- Vella, E. J., & Mills, G. J. (2017). Personality, uses of music, and music preference: The influence of openness to experience and extraversion. *Psychology of Music*, 45(3), 338–354. <https://doi.org/10.1177/0305735616658957>

PRILOZI

Tabela br. 1

Deskriptivna statistika za varijablu pol

Varijable	Kategorije	Frekvencije	Procenti
Pol	Muško	73	31.197
	Žensko	160	68.376
	Drugo	1	0.427
	Ukupno	243	100

Tabela br. 2

Deskriptivna statistika za varijable mišljenje o muzici, stav da je muzika koju ispitanici slušaju kvalitetnija te stav da postoje određeni žanrovi koji su generalno kvalitetniji

Varijabla	Kategorije	Frekvencije	Procenti
Mišljenje o muzici	muzika je bitna i dobro razumijevanje žanrova	143	61.111
	muzika bitna, ali slabo razumijevanje žanrova	74	31.624
	muzika nije toliko bitna	17	7.265
	Ukupno	234	100.000
Muzika koju slušam je kvalitetnija	da	132	56.410
	ne	102	43.590
	Ukupno	234	100.000
Neki žanrovi su kvalitetniji	da	191	81.624
	ne	43	18.376
	Ukupno	234	100.000

Tabela br. 3

Deskriptivna statistika za crte ličnosti HEXACO modela

Crte ličnosti	Validni	M	SD	Min	Max	Cronbach's α
Otvorenost za iskustva	234	3.565	669	1.200	4.900	0.726
Savjesnost	234	3.535	649	1.400	4.900	0.752
Prijatnost	234	3.253	613	1.500	4.500	0.671
Ekstraverzija	234	3.058	714	1.300	5.000	0.791
Emocionalnost	234	3.191	737	1.100	4.700	0.745
Poštenje	234	3.615	715	1.000	5.000	0.742

Tabela br. 4

Deskriptivna statistika za varijable muzičkih žanrova

Ocjene žanrova	Validni	M	SD	Min	Max
Bluz,džez, klasična	234	2.865	1.051	1.000	5.000
Rok, metal, alternativna	234	3.516	938	1.000	5.000
religijska, orijentalna,rodoljubiva	234	2.328	1.051	1.000	5.000
Rep, hip-hop,elektronska	234	3.190	1.019	1.000	5.000
Narodna	234	3.772	1.194	1.000	5.000
Pop	234	4.142	982	1.000	5.000

Tabela br. 5

Korelacije crta ličnosti i srednjih ocjena žanrova na osnovu pjesama

Varijable		Savjesnost	Poštenje	Emocionalnost	Ekstraverzija	Prijatnost	Otvorenost
Rep, Hip-Hop, Elektronska ocjena	Pirsonova korelacija	0.032	0.073	0.006	0.067	0.083	0.216
	p vrijednost	0.622	0.264	0.927	0.306	0.207	< .001
Religijska, Orijentalna, Rodoljubiva ocjena	Pirsonova korelacija	0.01	0.201	0.084	0.03	0.122	0.221
	p vrijednost	0.877	0.002	0.198	0.647	0.062	< .001
Narodna ocjena	Pirsonova korelacija	0.033	-0.024	0.111	0.184	0.035	-0.185
	p vrijednost	0.616	0.715	0.089	0.005	0.591	0.004
Pop ocjena	Pirsonova korelacija	-0.005	-0.049	0.182	0.174	-0.002	-0.074
	p vrijednost	0.945	0.453	0.005	0.008	0.974	0.257
Rok, Metal, Alternativna ocjena	Pirsonova korelacija	0.119	0.112	0.174	0.034	-0.074	0.192
	p vrijednost	0.069	0.087	0.008	0.608	0.26	0.003
Bluz, Džez, Klasična ocjena	Pirsonova korelacija	0.065	0.205	2.344×10 ⁻⁴	0.055	-0.011	0.452
	p vrijednost	0.322	0.002	0.997	0.399	0.868	< .001

Tabela br. 6

Otvorenost ka iskustvu i procjena važnosti muzike

Cases	df	Mean Square	F	p	η^2
Koliko je muzika bitna	2	2.201	5.096	0.007	0.041
Reziduali	231	0.432			
		Mean Difference	SE	t	ptukey
muzika mi je bitna i dobro razumijem žanrove	muzika mi je bitna, ali slabo razumijem žanrove	0.24	0.094	2.552	0.03
	muzika mi nije toliko bitna	0.399	0.169	2.369	0.049
muzika mi je bitna, ali slabo razumijem žanrove	muzika mi nije toliko bitna	0.159	0.177	0.9	0.641

Tabela br. 7

Odnos emocionalnosti, važnosti i znanja o muzičkim žanrovima

Cases	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p	η ²	
Koliko je muzika bitna	3.642	2	1.821	3.424	0.034	0.039	
Reziduali	122.849	231	0.532				
				Mean Difference	SE	t	ptukey
muzika mi je bitna i dobro razumijem žanrove	muzika mi je bitna, ali slabo razumijem žanrove			-0.266	0.104	-2.547	0.031
	muzika mi nije toliko bitna			0.02	0.187	0.108	0.994
muzika mi je bitna, ali slabo razumijem žanrove	muzika mi nije toliko bitna			0.286	0.196	1.459	0.313

Tabela br. 8

Prosječne ocjene pjesama po žanrovima i procjena percipiranog kvaliteta muzike

	t	df	p	Cohenov d	SE Cohenovog d
Rok, metal, alternativna ocjena	-0.857	215.257	0.393	-0.143	0.132
Religijska, orijentalna, rodoljubiva ocjena	0.751	222.526	0.453	0.087	0.132
Rep, hip-hop, elektronska ocjena	-0.237	209.579	0.813	-0.053	0.132
Bluz, džez, klasična ocjena	2.695	224.045	0.008	0.339	0.134
Narodna ocjena	-2.751	231.352	0.006	-0.349	0.134
Pop ocjena	-2.768	231.824	0.006	-0.352	0.134

Tabela br. 9

Prosječne ocjene pjesama po žanrovima i percepcije postojanja kvalitetnijih žanrova

	t	df	p	Cohenov d	SE Cohenovog d
Rok, metal, alternativna ocjena	-4.183	77.181	< .001	-0.063	0.169
Religijska, orijentalna, rodoljubiva ocjena	-2.482	59.788	0.016	-0.638	0.172
Rep, hip-hop, elektronska ocjena	-2.425	60.802	0.018	-0.421	0.17
Bluz, džez, klasična ocjena	-0.455	71.763	0.65	-0.405	0.17
Narodna ocjena	-0.239	70.357	0.812	-0.044	0.169
Pop ocjena	-0.915	69.115	0.363	-0.153	0.169

Tabela br. 10
Skorovi na dimenzijama ličnosti HEXACO modela i percepcije kvaliteta muzike koju ispitanici slušaju

	t	df	p	Cohenov d	SE Cohenovog d
Otvorenost	1.877	202.057	0.062	0.222	0.133
Savjesnost	1.651	202.02	0.1	0.193	0.133
Prijatnost	0.143	223.768	0.886	0.031	0.132
Ekstraverzija	0.298	210.692	0.766	0.067	0.132
Emocionalnost	-2.419	226.2	0.016	-0.335	0.134
Poštenje	1.446	221.488	0.149	0.16	0.133

SOUNDS OF PERSONALITY: CAN SIX PERSONALITY TRAITS EXPLAIN YOUNG PEOPLE'S MUSIC PREFERENCES?

Authors: ZORANA PRNJIĆ, Dragiša Milovanović, Danilo Diljević

Email: zorana.prnjic@student.ff.unibl.org

Mentor: TA Lana Vujaković

Faculty of Philosophy, University of Banja Luka

Introduction: The influence of music on various aspects of human life is also manifested through personality traits, which shape specific preferences for certain musical types and genres.

Aim: The research focuses on examining the relationship between personality dimensions according to the HEXACO model (extraversion, agreeableness, conscientiousness, emotionality, openness, and honesty-humility) and musical preferences of young adults.

Materials and Methods: The study involved 234 young adults aged 15 to 25 from Bosnia and Herzegovina and Serbia. Respondents completed an online questionnaire that included general demographic data, music preferences, the HEXACO questionnaire, and audio clips of songs.

Results: Most dimensions of the HEXACO model achieved correlations with music genres, except for conscientiousness and agreeableness. The most pronounced dimension was openness, which was positively associated with music of high artistic value, while extraversion was positively correlated with genres of social context. Honesty was positively correlated with genres that emphasize moral values. Lower emotionality, along with higher openness, was observed in respondents who find music important and who understand music genres well, compared to those who do not understand music genres, but who also find music important.

Conclusion: The personality traits depicted by the HEXACO model may be predictors of musical genre preferences and should therefore be considered in future research. The HEXACO model provides an additional dimension that has not been sufficiently studied yet and has proven to be a significant predictor.

Keywords: HEXACO model; personality traits; music; genres; preferences

СТАВОВИ УЧЕНИКА И НАСТАВНИКА О НАДАРЕНИМ И ТАЛЕНТОВАНИМ УЧЕНИЦИМА

Аутор: ЖИВКО ЛЕКИЋ

e-mail: zikas.lekic1122@gmail.com

Ментор: доц. др Маријана Маран
Независни универзитет Бања Лука
Педагошки факултет

Увод: Рад се бави феноменом надарене и талентоване дјеце у образовању, истичући њихов изузетан потенцијал у учењу и стваралачким активностима, као и потребу за њиховим препознавањем и подршком у савременом друштву, уз осврт на историјски развој и дефиниције појмова.

Циљ: Циљ је препознавање начина на које наставници препознају талентоване и надарене ученике, као и метода и облика рада који се примјењују у раду са таквим ученицима, кроз емпијско истраживање.

Материјал и методе: Истраживање се ослања на упитник са отвореним и вишеструким питањима, спроведен у двије основне школе (ЈУ ОШ „Georgios A. Papandreu” Лакташи и ЈУ ОШ „Бранко Ћопић” Бањалука), са узорком од 74 ученика (V–VII разред) и 24 наставника (VI–IX разред), уз анализу литературе и личних опажања.

Резултати: Ученици углавном повезују надареност са талентом (нпр. учењем, спортом, умјетношћу), а већина вјерује да се довољно обраћа пажња надаренима (81%) и да се они нормално уклапају у друштво (70%). Наставници препознају надарене по знању, креативности и вокабулару, али су мишљења подијељена о адекватној подршци (33% сматра да је недовољно), са приједлозима за додатну наставу и посебне програме.

Закључак: Надарена и талентована дјеца захтијевају већу подршку кроз посебне наставне планове, индивидуалне приступе и иницијативе (нпр. спортске гимназије), јер тренутна ситуација не пружа довољно простора за њихов развој, што може довести до потискивања потенцијала.

Кључне ријечи: надареност, талентованост, стваралаштво, учење, постизање успеха, способност.

УВОД

Препознавање и давање значаја надареној и талентованој дјечи датира још од давнина, а однос према овој популацији се током историје мијењао у складу са друштвеним, културним и образовним вриједностима једног времена. Још је Платон позивао друштво да посвети посебну пажњу васпитању „свијетле дјеце”, без обзира на социјални статус њихових родитеља.

Стари Грци су високо цијенили своје дијалектичаре, Римљани своје градитеље, Италијани XVI вијека славили су умјетнике, Нијемци XVII вијека композиторе, а Енглези XIX вијека своје књижевнике. Ови појединци, захваљујући својим изузетним способностима, оставили су трајан траг у развоју човјечанства. Многи научници управо њих сматрају кључним носиоцима друштвеног и цивилизацијског напретка.

У савременом добу, посебно у америчком образовном систему, питање рада са надареном и талентованом дјецом добија велику пажњу. Постоје специјализоване школе и програми намијењени искључиво надареним ученицима, као и индивидуализовани образовни планови (IEP – *Individualised Educational Program*) који омогућавају прилагођавање наставе способностима сваког појединца (*A guide to the Individualized Education Program*, 2023). У многим развијеним земљама препознавање и подршка талентованима постали су важан сегмент образовне политике још педесетих и шездесетих година XX вијека, када је наглашена улога талентованих у области науке, технологије и умјетности.

У Босни и Херцеговини, и поред постојања законских оквира, системска подршка надареној дјечи још увијек није у потпуности развијена. Иако закон о основном образовању и васпитању Републике Српске (члан 86, став 2) предвиђа могућност убрзаног напредовања за ученике са изузетним способностима, практична примјена овог права је, нажалост, несвакидашња у савременој пракси.

Недостатак посебних програма, стручних кадрова и материјалних услова често представља препреку за адекватан развој талената код дјеце, те је ово и проблем истраживања.

Циљ овог истраживања је да се испитају ставови наставника и ученика о препознавању и начинима пружања подршке надареним и талентованим ученицима. Рад настоји да укаже на актуелне проблеме у препознавању и раду са талентованима, као и на могуће правце унапређења постојеће праксе.

Када је у питању појам „таленат“, он се у литератури различито дефинише. На примјер, у *Енциклопедијском рјечнику педагогије* (1963. година) наглашава се да је таленат „природна способност која појединцу омогућава високо достигнуће у одређеном подручју“. Са друге стране, у савременом психолошком приступу (*PsyConsulting*, 2022) истиче се да таленат представља манифестацију потенцијалне талентованости.

Сама могућност или тенденција да се таква способност развије назива се диспозиција. Појмовима „надарен“, „таленат“, „генијалац“, „креативан“ приступало се на више начина, са различитих гледишта и са различитим циљевима. Понекад се долазило и до различитих резултата истраживања и различитих закључака. Све ово говори о комплексности проблема надарености па због тога неки аутори сматрају да не постоји цјеловита теорија о надаренима. Одређени аутори (Максић, 2007; Марланд, 1971; Винер, 2005; Давид, 2004) не праве разлику међу тим појмовима. У Педагошкој енциклопедији (1989. година) не налазимо разлику међу појмовима, талентовано и обдарено дијете.

Историјски гледано, талентованом дјецом најприје су, под утицајем Левиса Термена, који је први систематски проучавао надарену дјецу, сматрана дјеца са високом интелектуалном способношћу (у смислу опште талентованости), затим дјеца чији су резултати трајно високи у многим областима, а потом се тежиште ставља на креативне процесе, да би се са развојем психологије личности у дефиницији талентованог дјетета нагласак ставио на „јединствен скуп црта личности“ као дистинктивну карактеристику талентованости.

Талентованом дјецом такође се сматрају она са изузетно развијеним специјалним способностима као што су: музичке, ликовне, драмске и слично. Талентованост је многострана, разноврсна и повезана са цјелокупном личношћу дјетета, може постојати у различитом степену и квалитету. Тако, М. Чудина–Обрадовић (1991. година) надареност дефинише на следећи начин: „Надареност је необичност, изнимност понашања која се огледа у квалитетнијем, бољем, значајнијем резултату или продукту него што га постижу остали појединци са сличним карактеристикама“.

Поред појмова „надарен“ и „талентован“ сусрећемо и појмове „генијалност“ и

„креативност”. Геније је појам који унутар појма „талентованости” има два значења. Оба су значења повезана са схватањем врло високог степена способности. Унутар психометријске дефиниције термином „генијалац” означени су људи чији је коефицијент на тестовима интелигенције виши од 160.

Аутори (Максић, 2007; Марланд, 1971; Винер, 2005; Давид, 2004) дефинисању појма „талентованост” прилазе са различитих аспеката. Нови савремени приступи у раду са талентованом дјецом донијели су неке промјене, смањена је ауторитативна улога васпитача/учитеља/наставника, на тај начин је дјечи дозвољено више слободе, васпитачи/учитељи/наставници морају прелазити границе уобичајеног педагошког рада, умјесто давања информација и рјешења морају тражити само активност и самостално тражење рјешења.

Васпитачи/учитељи/наставници не смију инсистирати на памћењу и понављању садржаја, већ на разумијевању и критичком размишљању. Програми у предшколској установи не смију придоносити томе да талентована дјеца препознају сама себе као другачије, изнимно успјешне, него треба развити такав начин размишљања о властитим могућностима, стављајући нагласак на спознавање своје вриједности. У непосредном раду са дјецом, васпитачи, уз помоћ и подршку педагога, психолога и других стручних сарадника, требају осмислити оквире и обавезе, садржаје и активности усмјерене на развој талента.

Дистинкција појмова надареност, даровитост и таленат се огледа у томе да надареност представља урођени, неувјежбани потенцијал, док је таленат стечено, системски развијено постигнуће, при чему се појам даровитост користи као шири термин који обухвата оба. С обзиром на различита тумачења аутора, у раду су се поменути појмови користили као претходно поменути.

Материјална подршка представља један од кључних предуслова за рад са талентованом дјецом, а то подразумева обезбјеђивање средстава за опрему и наставне материјале, набавку стручне литературе, као и континуирано професионално усавршавање васпитача. Поред тога, неопходно је осигурати укључивање додатних стручних радника који ће радити са талентованом дјецом. Предшколска установа има обавезу да створи услове за свеобухватан развој дјетета као духовног, моралног, интелектуалног и друштвеног бића, у складу са његовим индивидуалним потенцијалима.

Најновија истраживања показују да надарена и талентована дјеца немају простора за лично и професионално усавршавање, када говоримо о законима Босне и Херцеговине, дјеца која су надарена и талентована немају могућност тзв. „прескакања разреда”. Дијете које је талентовано и надарено не може из II разреда прећи у IV (заобићи III разред) иако је већ испред своје генерације, у смислу надарености и талентованости коју посједује. Једина предност која се даје дјетету које је надарено или талентовано јесте члан 86 закона о основном образовању и васпитању Републике Српске, став два, који гласи: **„Ученик може, у току једне школске године, завршивши два разреда (у даљем тексту: убрзано најпредовање) ако се истиче оштрим способношћу, истиче највише резултате у савладавању наставног програма, има одличан оштри успјех и примјерно владање у досадашњем школовању”**.

МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

За препознавање и откривање надарене и талентоване дјеце у педагошкој пракси примјењују се два основна приступа: спонтано опажање, регистровање и описивање талента, те организовано и системско идентификовање на основу унапријед утврђених индикатора надарености и талентованости. У овом истраживању као

примарни инструмент прикупљања података одабран је упитник, који представља структурисан или полуструктурисан документ са унапријед дефинисаним сетом питања или изјава на које испитаници дају своје одговоре. Анализа је вршена тако што су сви одговори записивани и на самом крају збрајани.

Упитник као истраживачки инструмент широко је заступљен у друштвеним и психолошким истраживањима, али и у бројним другим научним областима као што су образовање, здравствена заштита, социологија, маркетинг и сличним пољима. Избор овог инструмента темељи се на процјени да ће омогућити прикупљање адекватних и релевантних података у оквиру постављених истраживачких цијелина. Упитник је конструисан кроз консензусни приступ, обухватајући кључна питања и ставке у вези са подршком и препознавањем надарене и талентоване дјеце у школском окружењу.

Методолошки приступ подразумевао је израду два одвојена упитника, прилагођена специфичностима циљних група – једног намијењеног ученицима и другог намијењеног наставницима. Питања су пажљиво формулисана узимајући у обзир узраст испитаника, њихово искуство и улогу у наставном процесу. Упитник за ученике садржавао је питања која су се фокусирали на самоперцепцију талента, као на примјер: „Да ли сматраш да имаш посебан таленат у некој области (музика, ликовна умјетност, спорт, математика и слично)?”, затим на перцепцију подршке од стране наставника: „Да ли наставници препознају твој таленат и подржавају те у његовом развоју?”, те на преференције у вези са школским активностима: „Да ли би волио/вољела да школа организује више активности за талентовану дјецу?”

Упитник намијењен наставницима био је конципиран тако да обухвати њихова професионална запажања и искуства у раду са надареном дјецом. Питања су укључивала процјену присутности надарених ученика у одјељењу: „Да ли у свом одјељењу имате ученике који показују натпросјечне способности у појединим областима?”, идентификацију примијењених педагошких метода: „Које методе и облике рада најчешће користите у раду са надареном дјецом?”, као и процјену институционалне подршке: „Сматрате ли да школа има довољно услова и подршке за рад са талентованим ученицима?”

Структура упитника била је прилагођена специфичностима обе циљне групе, узимајући у обзир разлике у искуству, годинама старости и когнитивним способностима. Упитник за ученике садржавао је девет питања, док је упитник за наставнике обухватао десет питања. Оваква диференцирана структура омогућила је прикупљање релевантних података о ставовима, искуствима и перцепцијама обе групе испитаника, што је допринијело свеобухватнијем и вишедимензионалном сагледавању истраживачког проблема. Упитници су садржавали комбинацију отворених питања и питања са вишеструким избором, чиме је постигнута равнотежа између квантитативних и квалитативних података.

Истраживање је спроведено у двије образовне установе: ЈУ Основна школа „Georgios A. Papandreu” Лакташи (Александровац) и ЈУ Основна школа „Бранко Ћопић” Бања Лука. Узорак истраживања чинили су ученици петог, шестог и седмог разреда, те наставници који предају у шестом, седмом, осмом и деветом разреду истих школа. Укупан број испитаника који су учествовали у истраживању износио је 98, од чега 74 ученика и 24 наставника.

Истраживање је спроведено у периоду од осам дана, уз пуну сарадњу и подршку наведених образовних установа. Упитник је био у потпуности анониман, а прикупљени подаци коришћени су искључиво у сврху овог научно-истраживачког рада. Треба напоменути да је приликом штампања упитника за ученике дошло до техничке грешке у нумерацији питања – након четвртог питања умјесто петог слиједило је осмо питање, што је узето у обзир приликом анализе прикупљених података.

ДИСКУСИЈА

Резултати овог истраживања пружају вриједан увид у препознавање и подршку надарене и талентоване дјеце у образовном систему Републике Српске, посматрано из перспективе двије кључне групе актера – ученика и наставника. Анализа прикупљених података открива комплексну слику која укључује како позитивне аспекте тако и значајне изазове у раду са овом специфичном популацијом ученика.

Један од кључних налаза истраживања односи се на начин на који ученици концептуализују појмове надарености и талентованости. Доминантно схватање ових појмова кроз призму академског успјеха и школских перформанси (боље и брже учење, одличне оцјене, активност на часу) указује на традиционално и релативно уско разумијевање надарености, казала је, у дољенаведеним табелама са резултатима, дескриптивна метода анализе. Овакво схватање је у складу са налазима бројних истраживања (Рензули, 1978; Терман, 1925) која показују да се у образовним системима надареност још увијек претежно идентификује кроз академска постигнућа, док се други облици даровитости – умјетничка, кинестетичка, интерперсонална, интраперсонална често занемарују или потцјењују.

Генерализација појма таленат, који ученици, по резултатима овог истраживања, претежно повезују са умјетничким и спортским активностима, одражава утицај популарне културе и медија на младе људе, гдје се талент често приказује кроз успјехе у музици, сликарству, глуми или спорту. Међутим, из педагошке перспективе, ово представља редукционистички приступ који не препознаје вишедимензионалност надарености. Гарднерова теорија вишеструких интелигенција (Гандер, 1983), Рензулијев модел три прстена (Рензули, 1978) или Танненбаумов модел психосоцијалних фактора надарености (Танненбаум, 1986), сви наглашавају да је надареност комплексан феномен који обухвата различите домене способности, мотивацију, креативност и утицај околине.

Посебно је значајан налаз да неки ученици препознају емоционалну димензију надарености кроз одговор „када неке нешто даш од срца”. Иако је овај одговор био ријетак, он указује на важно, али често занемарено подручје – емоционалну и социјалну надареност. Истраживања Дабровског о емоционалној надинтензивности (Дабровски, 1972) или радови Мајер-Саловеу о емоционалној интелигенцији (Мајер & Салове, 1997) показују да надарени појединци често посједују повишену емоционалну осјетљивост, емпатију и способност разумијевања сложених међуљудских односа. Занемаривање ове димензије надарености у образовној пракси може довести до тога да се значајан број емоционално и социјално надарених ученика никада не идентификује и не добије адекватну подршку.

Наставници, са друге стране, по овом истраживању, показују нешто софистицираније разумијевање индикатора надарености, наглашавајући креативност, велики вокабулар, знатижељност и специфичне одговоре на питања. Ово је очекивано с обзиром на њихово професионално искуство и обуку, али је забрињавајућа чињеница да значајан број наставника (33,3%) није препознао надарене ученике у својим одјељењима, што стоји у очигледној супротности са перцепцијом ученика (90,5% потврђује присутност надарених вршњака).

Прво, могуће је да наставници примјењују строже или специфичније критеријуме за препознавање надарености, фокусирајући се на изузетна постигнућа, док ученици препознају шири спектар способности код својих вршњака. Друго, могуће је да дио наставника није адекватно обучен за идентификацију надарених ученика, посебно оних чија се надареност не манифестује кроз одличне оцјене или узорно понашање, што, у суштини, и није у опису њиховог посла.

Литература о надареним ученицима (Довдали & Колангело, 1982) препознаје

феномен „подбацивачи” (*underachievers*) надарених ученика, који из различитих разлога – недостатка мотивације, породичних проблема, неадекватног курикулума не испољавају свој пуни потенцијал у школским перформансама.

Случај ученика С. С. (трећи разред ЈУ „ОШ Младен Стојановић” Лакташи) савршено илуструје овај феномен. Изузетно надарен у ликовној умјетности и математици, са натпросјечним способностима читања, овај ученик истовремено показује проблематично понашање, недовољан академски успјех и неадекватне комуникационе вјештине. Традиционални приступ идентификацији надарености, који се фокусира на академски успјех и пожељно понашање, највјероватније не би препознао овог ученика као надареног, што би резултирало губитком прилике за развој његових изузетних способности.

Резултати са дискусијом

Резултати су анализирани квантитативно и квалитативно дескриптивном методом, при чему су одговори на отворена питања груписани према тематским категоријама, док су питања са вишеструким избором обрађена дескриптивном статистиком.

Упитник за ученике је, како смо претходно нагласили, садржавао отворена питања и питања са вишеструким избором. Одлучили смо се за ове видове питања, јер смо испитаницима жељели да дамо „слободу” да напишу своје мишљење за, по нама кључна питања истраживања, те за питања са вишеструким избором, јер сматрамо да ће у тим питањима испитаници пронаћи одговор који је својеврстан њиховом размишљању.

Читајући одговоре на упитнике, дошли смо до идејног закључка да је свако дијете индивидуа за себе, што је оставило позитиван утисак. Нису се трудили да ураде што прије, него су заиста дали своје мишљење.

Мјерни инструменти (упитници)

1. Упитник за ученике (укупно девет питања)

Овај упитник је садржавао отворена питања на почетку, чији су одговори касније груписани, а затим питања са вишеструким избором (Табела бр. 1. Упитник за ученика).

2. Упитник за наставнике (укупно десет питања)

Овај упитник је садржавао четири отворена питања и шест питања са вишеструким избором (Табела бр. 2. Упитник за наставнике).

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА У ОДНОСУ НА НАЛАЗЕ ДРУГИХ ИСТРАЖИВАЊА

Резултати спроведеног истраживања указују на специфичности у перцепцији, препознавању и подршци надарене и талентоване дјеце у школском систему Републике Српске. Кроз анализу ставова ученика и наставника, могуће је уочити сличности, али и извјесна одступања у односу на резултате других домаћих и страних истраживања у овој области.

Перцепција појма надарености и талентованости

Ученици у овом истраживању надареност и талентованост најчешће повезују са академским успјехом, брзином учења и високим оцјенама, што указује на доминацију традиционалног схватања даровитости као искључиво когнитивне способности. Овај налаз подудара се са резултатима бројних истраживања у региону и свијету.

Тако, на примјер, Ђурић (2017) и Влаховић–Стетић (2018) наводе да ученици даровитост најчешће поистовјећују са школским успјехом, док се креативност, емоционална интелигенција или умјетнички таленат ријетко препознају као облици надарености. Слично томе, Фримен (Freeman, 2001) и Најхарт (Neihart, 2006) наглашавају да млађи ученици имају тенденцију да даровитост виде као „памет у школи”, што се може повезати са ограниченим когнитивним и социјалним искуством у том узрасту.

Тиме се потврђује да је и у нашем истраживању присутно уско разумијевање појма даровитости, које се подудара са налазима ранијих радова, али и указује на потребу за развијањем педагошког дискурса који ће подстицати шире схватање надарености као вишедимензионалног феномена.

Ставови наставника о препознавању надарених ученика

Наставници су у овом истраживању као главне индикаторе надарености истичали креативност, знатижељу, велики вокабулар и оригиналност у размишљању. Ови налази у складу су са Рензулијевим моделом три прстена (Renzulli, 1978), који надареност дефинише као интеракцију изнадпросјечних способности, високе мотивације и креативности.

Слично запажање износи и Максић (2007), која истиче да наставници најчешће идентификују даровите ученике према њиховом понашању на часу, начину комуникације и степену оригиналности, а не према објективним психометријским показатељима. Међутим, значајан проценат наставника у овом истраживању (33%) није препознао надарене ученике у свом одјељењу, што је у складу са резултатима Радовановић и сарадника (2015), према којима већина наставника у школама Републике Српске и Србије није прошла адекватне обуке за идентификацију и рад са надареном дјецом.

Овакви налази потврђују потребу за систематском едукацијом наставника и увођењем стручних програма који би ојачали компетенције наставног кадра у области диференциране наставе и индивидуализованог приступа.

Социјална интеграција надарених ученика

Према резултатима овог истраживања, већина ученика (70%) и наставника (79%) сматра да се надарени и талентовани ученици „нормално уклапају у друштво”. Овај налаз дијелом се разликује од резултата студија као што су оне које су спровели Крос (Cross, 2011) и Зајднер и Метјуз (Zeidner & Matthews, 2017), а које указују да даровити ученици често осјећају социјалну изолованост и потешкоће у прилагођавању групи.

Могуће објашњење за ову разлику лежи у узрасту испитаника – ријеч је о ученицима основне школе, код којих се разлике у способностима мање изражавају него у средњошколском периоду. Поред тога, културолошки фактори и скромнија медијска експозиција даровитости у нашем друштву доприносе томе да се натпросјечност не перципира као одступање, већ као дио уобичајеног школског окружења.

Подршка надареним ученицима у настави

Један од кључних налаза нашег истраживања тиче се степена прилагођавања наставе надареним ученицима. Иако наставници изражавају позитивне ставове према раду са овом популацијом, само мали дио њих (око 20%) континуирано примјењује диференциране методе, као што су обogaћивање наставног садржаја или груписање према способностима. Најчешћи облик подршке је додатни рад, што се у већини случајева своди на пружање више задатака исте врсте, а не на садржајно обogaћивање које стимулише критичко и креативно размишљање.

Овај податак се у великој мјери поклапа са истраживањима из Србије и Црне Горе (Ковачевић и сар., 2019; Митровић и сар., 2021), која наглашавају да се због преоптерећености наставних планова и програма и недостатка одговарајућих материјала наставници ослањају на најлакше примјениве стратегије. Акцелерација се, на примјер, готово уопште не примјењује, иако је у међународној пракси (VanTassel-Baska, 2005) препозната као једна од најефикаснијих стратегија. Отпор према акцелерацији често је укоријењен у миту да она нарушава социјални развој дјетета, иако истраживања то оповргавају.

Налази нашег истраживања, стога, откривају диспропорцију између позитивних намјера наставника и стварне примјене ефикасних метода. Потребно је хитно ревидирање курикулума и пружање практичних водича наставницима за имплементацију модела обogaћивања (нпр. модел обogaћивања у учионици – Schoolwide Enrichment Model), који би омогућили систематичан и структурисан приступ развоју потенцијала сваког надареног ученика.

Ово захтијева, не само интервенције на нивоу стручног усавршавања, већ и структурне промјене у организацији наставе које ће наставном кадру пружити вријеме и флексибилност неопходну за индивидуални рад. Коначно, иако је перцепција о доброј социјалној интеграцији охрабрујућа, недовољна примјена прилагођених програма указује да систем још увијек не прати развојни потенцијал ових ученика на адекватан начин.

ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду резултате упитника, сматрам да не влада атмосфера за промјену тренутне ситуације, о којој се доста расправља, али изузетно мало ради. Као примјер системског приступа подршци развоју надарених ученика у области спорта, издваја се оснивање Спортске гимназије у Бањалуци. Ова институција омогућава да ученици који посједују изразите спортске способности буду препознати и адекватно развијани кроз организовани тренинг под надзором квалификованих стручњака.

Поред физичког и техничког усавршавања у изабраном спортском програму, ученици настављају редовну наставу, што омогућава усклађивање спортских и академских обавеза. Такви модели образовања представљају конкретан примјер како се надареност може системски подржати, омогућавајући талентованим ученицима да остваре свој пун потенцијал, а да не буду ограничени стандардним наставним програмом.

Истовремено, овакав приступ указује на значај континуиране едукације наставника и стручних сарадника, као и потребу за обезбјеђивањем адекватних ресурса, како би се осигурао свеобухватан развој надарених ученика – не само у спортским, већ и у академским и социјалним компетенцијама. На овај начин, Спортска гимназија и слични програми могу послужити као модел добре праксе у препознавању, развоју и подршци надарених и талентованих ученика у различитим областима.

Нагласак је на надарености и талентованости, али ни општег образовања не мања. Овакав облик иницијативе је први пут реализован у региону. Подстицање и оснаживање самопоуздања ученика да испоје своје способности је кључно, не само за њега, него и за друштво.

У цјелини, налази оба упитника потврђују да, упркос постојећим законским оквирима (нпр. члан 86. Закона о основном образовању), практична подршка остаје ограничена, са фокусом на академске домене и недовољним препознавањем више-димензионалне надарености (нпр. емоционалне или креативне).

Ограничења истраживања укључују мали и локално ограничен узорак (двije школе, 98 испитаника), техничке грешке у упитнику за ученике, те ослањање на самоизвјештавање, што може увести субјективне пристрасности и ограничити генерализацију налаза.

За даља истраживања препоручује се проширење узорка на више школа и региона, укључивање објективних тестова интелигенције и талента, те лонгитудинални приступ за праћење ефеката предложених програма (нпр. индивидуализованих планова или додатне наставе). Ово би омогућило дубљу евалуацију и развој системске подршке надаренима у Републици Српској.

ЛИТЕРАТУРА

- Винер, Е. (2005). *Даровитија дјеца: митови и стварности*. Загреб: Институт за педагошка истраживања.
- Давид, М. (2004). *Образовање даровитих: изазови и перспективе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драшковић, Ј. (1989). Појам геније. У *Педагошка енциклопедија* (стр. 123–125). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Енциклопедијски рјечник педагогије*. (1963). Загреб: Матица Хрватска.
- Закон о основном васпитању и образовању Републике Српске. (2019). *Службени гласник Републике Српске*, 81(7), 45–67.
- Марланд, Д. (1971). *Даровитост: студија интелектуалног појенцијала младих*. Вашингтон, ДЦ: Национални институт за образовање.
- Максић, С. (2007). *Даровитост деце у школи: од идентификације до подршке*. Нови Сад: Филозофски факултет – Департман за педагогију.
- Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама: узроци, последице и превенција*. Београд: Институт за психологију.
- Теодосић, Р. (ур.), & Вученов, Н. (ур.). (1967). *Педагошки рјечник I и II*. Сарајево: Завод за уџбенике Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине.
- Терман, Л. М. (1915). *Ментална хигијена изванредне дјеце*. Чикаго, ИЛ: Универзитет у Чикагу – Одсек за психологију.
- Education Week. (2023, 17. јул). What is an IEP? Individualized education programs explained. Преузето 10. септембра 2025. са <https://www.edweek.org/teaching-learning/what-is-an-iep-individualized-education-programs-explained/2023/07>
- SHL Србија. (2022, 10. мај). Од теорија до проверене праксе: шта је таленат? Преузето 10. септембра 2025. са <https://www.shl.rs/blog/od-teorija-do-proverene-prakse-sta-je-talenat/>
- CARE Deutschland-Luxemburg e.V. у БиХ. (2017). *Програм У Млади – Иновативни приступ у превенцији родно заснованог насиља и промоцији здравих животињних стилова младих и девојака*. Сарајево, Босна и Херцеговина.

ПРИЛОЗИ

РБ	Ајтем (Питање)	Тип питања	Примјери одговора (Ајтеми за груписање/Изборни ајтеми)
1.	Шта за тебе значи бити надарен, а шта бити талентован?	Отворено	Када неко има неки таленат; Када је неко надарен; Нешто у чему си добар; Када неке нешто даш од срца; Скривени таленат који свако има; Када неко добро пјева или црта; Када неко одлично учи и помаже другима у учењу.
2.	Како препознајете надарене, а како талентоване другаре?	Отворено	По учењу, паметни су; Имају одличне оцјене; Активни су на часу; Када су често на табли; Добри су другари; Лијепо цртају, уче и пишу; По томе што добро играју неки спорт.
3.	Да ли у твом разреду има надарених другара?	Вишеструки избор	Да/има; Не; Неки да, неки не.
4.	Које су карактеристике надарених и талентованих ученика?	Отворено	Боље и брже уче; Не друже се много; Непослушнији су; Не воле да уче.
5.	Надарени и талентовани ученици се:	Вишеструки избор	Више уклапају у друштво; Мање уклапају у друштво; Нормално уклапају у друштво.
6.	Колико се обраћа пажња на надарене и талентоване ученике?	Вишеструки избор	У великој мјери; Довољно ; Недовољно.
7.	Да ли наставници излазе у сусрет надареним и талентованим ученицима?	Вишеструки избор	Да; Не; Понекад.
8.	Да ли си заинтересован да учествујеш у програму за надарену дјецу?	Вишеструки избор	Да; Не; Суздржан.
9.	Надарена и талентована дјеца превише долазе до изражаја.	Вишеструки избор	Да; Не; Једнако се третирају као сва остала дјеца.

Табела бр 1. Упитник за ученике

РБ	Ајтем (Питање)	Тип питања	Примјери одговора (Ајтеми за груписање/Изборни ајтеми)
1.	Како препознајете надарене и талентоване ученике?	Отворено	Знатижељни, велик вокабулар, истичу се; Велик вокабулар; Креативне идеје; Специфични одговори на питања.
2.	Да ли сте се сусретали у Вашем разреду са надареном и талентованом дјецом?	Вишеструки избор	Да; Не; Понекад.
3.	Које су карактеристике надарених и талентованих ученика?	Отворено	Креативност; Истицање у одређеним активностима; Брзо завршавају задатке; Досада на часовима.
4.	Омогућава ли се надареним и талентованим ученицима адекватан приступ?	Отворено	Да; Не; Требало би више; Да, колико је то могуће; Трудим се; Понекад; Сматрам да им треба више времена, простора и слободе давати.
5.	Како бисте унаприједили образовање надарених и талентованих ученика?	Отворено	Додатна настава; Посебним програмима за усавршавање; Измјеном наставног плана и програма; Задаци за самостални рад; Брже прелажење градива.
6.	Надарени и талентовани ученици се:	Вишеструки избор	Више уклапају у друштво; Мање уклапају у друштво; Нормално уклапају у друштво.
7.	Колико се у школи обраћа пажња на надарене и талентоване ученике?	Вишеструки избор	У великој мјери; Довољно; Недовољно.
8.	Да ли наставници излазе у сусрет надареним и талентованим ученицима?	Вишеструки избор	Да; Не; Понекад.
9.	Да ли бисте учествовали у креирању програма који више обраћају пажњу на надарену и талентовану дјецу?	Вишеструки избор	Да; Не; Суздржан.
10.	Надарена и талентована дјеца превише долазе до изражаја.	Вишеструки избор	Да; Не; Једнако се третирају као сва остала дјеца.

Табела бр. 2. Упитник за наставнике

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Када неко има неки таленат	23	31,1
Када је неко надарен	6	8,1
Нешто у чему си добар	3	4,1
Када некоме нешто даш од срца	3	4,1
Скривени таленат који свако има	3	4,1
Када неко добро пјева или црта	3	4,1
Када неко одлично учи и помаже другима у учењу	2	2,7

Табела бр. 3. Ставови ученика о појму надарености и талентованости

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
По учењу, паметни су	16	21,6
Имају одличне оцјене	9	12,2
Активни су на часу	7	9,5
Када су често на табли	6	8,1
Добри су другари	4	5,4
Лијепо цртају, уче и пишу	4	5,4
По томе што добро играју неки спорт	4	5,4

Табела бр. 4. Начини препознавања надарених и талентованих другара

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Да/има	67	90,5
Не	6	8,1
Неки да, неки не	1	1,4

Табела бр. 5. Заступљеност надарених и талентованих ученика у одељењу (перцепција ученика)

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Боље и брже уче	63	85,1
Не друже се много	7	9,5
Непослушнији су	2	2,7
Не воле да уче	2	2,7

Табела бр. 6. Карактеристике надарених и талентованих ученика према мишљењу испитаника

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Више уклапају у друштво	19	25,7
Мање уклапају у друштво	3	4,1
Нормално уклапају у друштво	52	70,3

Табела бр. 7. Перцепција уклапања надарених и талентованих ученика у друштво

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
У великој мјери	8	10,8
Довољно	60	81,1
Недовољно	6	8,1

Табела бр. 8. Колико се обраћа пажња на надарене и талентоване ученике

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Да	51	68,9
Не	6	8,1
Понекад	17	23,0

Табела бр. 9. Ставови ученика о подршци наставника надареним и талентованим ученицима

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Да	44	59,5
Не	15	20,3
Суздржан	15	20,3

Табела бр. 10. Спремност ученика да учествују у креирању програма за надарену и талентовану децу

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Да	18	24,3
Не	5	6,8
Једнако се третирају као сва остала дјеца	51	68,9

Табела бр. 11. Перцепција о томе да ли надарена и талентована деца превише долазе до изражаја

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Знатижељни, велик вокабулар, истичу се	7	29,2
Велик вокабулар	5	20,8
Креативне идеје	4	16,7
Специфични одговори на питања	3	12,5

Табела бр. 12. Начини препознавања надарених и талентованих ученика

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Да	12	50,0
Не	8	33,3
Понекад	4	16,7

Табела бр. 13. Заступљеност надарених и талентованих ученика у одељењу (перцепција наставника)

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Креативност	5	20,8
Истицање у одређеним активностима	3	12,5
Брзо завршавају задатке	2	8,3
Досада на часовима	2	8,3

Табела бр. 14. Карактеристике надарених и талентованих ученика према мишљењу наставника

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Да	8	33,3
Не	7	29,2
Требало би више	3	12,5
Да, колико је то могуће	1	4,2
Трудим се	1	4,2
Понекад	1	4,2
Сматрам да им треба више времена, простора и слободе давати	1	4,2

Табела бр. 15. Омогућавање адекватног приступа надареним и талентованим ученицима

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Додатна настава	10	41,7
Посебним програмима за усавршавање	6	25,0
Измјеном наставног плана и програма	5	20,8
Задаци за самостални рад	2	8,3
Брже прелажење градива	1	4,2

Табела бр. 16. Предлози за унапређење образовања надарених и талентованих ученика

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Више уклапају у друштву	1	4,2
Мање уклапају у друштву	4	16,7
Нормално уклапају у друштву	19	79,2

Табела бр. 17. Перцепција о уклапању надарених и талентованих ученика у друштво

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
У великој мјери	2	8,3
Довољно	15	62,5
Недовољно	7	29,2

Табела бр. 18. Колико се у школи обраћа пажња на надарене и талентоване ученике

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Да	18	75,0
Не	1	4,2
Понекад	5	20,8

Табела бр. 19. Ставови наставника о изласку у сусрет надареним и талентованим ученицима

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Да	13	54,2
Не	2	8,3
Суздржан	9	37,5

Табела бр. 20. Спремност наставника да учествују у креирању програма за надарену и талентовану децу

Одговор	Број одговора	Проценат (%)
Да	2	8,3
Не	3	12,5
Једнако се третирају као сва остала дјеца	19	79,2

Табела бр. 21. Перцепција о томе да ли надарена и даровита деца превише долазе до изражаја

STUDENTS AND TEACHERS' ATTITUDES TOWARD GIFTED AND TALENTED STUDENTS

Author: ŽIVKO LEKIĆ

Email: zikas.lekic1122@gmail.com

Mentor: Assoc. Prof. Marijana Maran

Faculty of Pedagogy, Independent University of Banja Luka

Introduction: This paper examines the phenomenon of gifted and talented children in education, highlighting their exceptional potential in learning and creative activities, as well as the necessity for their identification and support in contemporary society, with a review of historical development and definitions of relevant concepts.

Aim: The aim is to identify the methods by which teachers recognize and identify gifted and talented students, as well as the approaches and forms of work applied in engaging with such students, through empirical research.

Materials and Methods: The research relies on a questionnaire comprising open-ended and multiple-choice questions, conducted in two primary schools (Georgios A. Papandreu Public Elementary School, Laktaši and Branko Ćopić Public Elementary School, Banja Luka), with a sample of 74 students (grades V–VII) and 24 teachers (grades VI–IX), supplemented by literature analysis and personal observations.

Results: Students primarily associate giftedness with talent (e.g., in learning, sports, or arts), with the majority believing that sufficient attention is paid to gifted individuals (81%) and that they integrate normally into society (70%). Teachers identify gifted students based on knowledge, creativity, and vocabulary, although opinions are divided regarding adequate support (33% consider it insufficient), with suggestions for supplementary instruction and specialized programs.

Conclusion: Gifted and talented children require greater support through specialized curricula, individualized approaches, and initiatives (e.g., sports-focused gymnasiums), as the current situation does not provide sufficient opportunities for their development, which may lead to the suppression of potential.

Keywords: giftedness; talent; learning; achievement of success; ability

